

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**STRATEJİK-DİYALOG MODELİ KAPSAMINDA DAĞLIK KARABAĞ
SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Soltan MUSTAFALI

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ertan EFEGİL

OCAK – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

STRATEJİK-DİYALOG MODELİ KAPSAMINDA DAĞLIK KARABAĞ
SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Soltan MUSTAFALI

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 24.01.2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Entan Efegül	Başarılı	Soltan Mustafa
Prof. Dr. İrfan Kaya Akper	Başarılı	
Doç. Dr. Sibel Algin	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Soltan Mustafalı
Öğrenci Numarası	:	Y166007100
Enstitü Anabilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Stratejik-Diyalog Modeli Kapsamında Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Önerisi
Benzerlik Oranı	:	%18

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

24/01/2020
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Ertan Efeçil

Tarih: 24/01/2020

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın erseye gelmesi ve akademik açıdan bir değere sahip olması adına, beni her zaman doğru bir şekilde yönlendiren, çalışmayla ilgili her sorunumu gideren ve deyim yerindeyse benim karanlık yolumu aydınlatan, sayın danışman hocam Prof. Dr. Ertan Efeğil'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Sayın Prof. Dr. Ertan Efeğil, tüm çalışma sürecinde, bilimsel açıdan, benim tüm eksiklerimi gidermiş, bir çalışmanın akademik değere sahip olması adına, ne tür bir çalışma yapılması gerektiğini öğretmiş, tüm eğitim hayatımda, bana en büyük katkıyı sağlamış şahıstır. Danışman hocamın yanı sıra, bu çalışmada bana her türlü desteği veren tüm arkadaşlarıma, teşekkürü bir borç biliyorum.

Tüm sevgilerin ve teşekkürlerin en büyüğü ise, sevgili ailemdir. Bu süreç zarfında, benim her zaman yanımda olan, her kararımda beni destekleyen, benim, bir birey olarak gelişimimde en büyük pay sahibi olan sevgili, annem, babam ve ablamın benim için yaptıklarına, teşekkür kelimesi yetersiz kalmaktadır. Gerek bu, gerekse de hayattaki tüm başarılarıma kaynağı olan anne ve babama sonsuz saygılarımı, teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunuyorum.

Soltan MUSTAFALI

24/01/2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIM	5
1.1 Çatışma Kavramının Tanımı	5
1.2 Barış.....	6
1.3 Çatışmanın Nedenleri	8
1.3.1 Siyasal-Yapısal Nedenler	8
1.3.2 Ekonomik Nedenler.....	12
1.3.3 Sosyal ve Kültürel Nedenler.....	14
1.3.4 Psikolojik Nedenler	16
1.4 Çatışma Yönetimi.....	17
1.4.1 Çatışmayı Yatıştırma.....	19
1.4.2 Çatışmayı Çözme	19
1.4.3 Çatışmayı Dönüştürme	20
1.5 Çatışmanın Aşamaları	23
1.6 Çatışmalarda Üçüncü Tarafın Rolü: Arabuluculuk.....	27
1.7 Çatışma Analizi	30
1.7.1 Çatışma Analizinde Modeller.....	33
1.8 Stratejik-Diyalog Modeli.....	36
1.8.1 Sorunu Tanımlama	40
1.8.2 Aktör Analizi.....	42
1.8.3 Strateji Oluşturma.....	46
1.8.4 Uygulama	48
İKİNCİ BÖLÜM: SORUNUN TANIMLANMASI.....	50
2.1. Çatışmanın Tarihsel Arka planı	50
2.2. 1988-1994 Dağlık Karabağ Çatışması.....	52
2.3. Çatışmanın Siyasal-Yapısal Nedenleri	56
2.4. Çatışmanın Sosyal ve Kültürel Nedenleri	59

2.5. Çatışmanın Psikolojik Boyutu	60
2.6. Yönlendirici Güçlerin Etkisi: AGİT'in Minsk Grubu	62
2.6.1. Eş-başkanlık Yapan Devletlerin Bireysel Çabaları	65
2.7. Çatışmanın Çözümüyle İlgili Barış Girişimleri.....	68
2.8. Çatışmanın Mevcut Durumu	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: AKTÖR ANALİZİ.....	74
3.1. Tarafların Karşılaştırmalı SWOT Analizi	74
3.1.1. Güçlü Yanlar	74
3.1.2. Zayıf Yanlar	77
3.1.3. Fırsatlar.....	81
3.1.4. Tehditler	84
3.2. Tarafların İddiaları ve Talepleri	86
3.2.1. Tarihi İddialar.....	86
3.2.2. Yasal İddialar ve Siyasi Talepler.....	89
3.3. Tarafların Barış Kapasiteleri	91
3.3.1. Tarafların Barış İçin Koşulları.....	91
3.3.2. Tarafların Barış Kapasitesinin Değerlendirilmesi	93
3.4. Dağlık Karabağ Ermenilerinin Çatışmadaki Rolü.....	96
3.5. Çatışma Sonrası Yerinden Edilmişler: Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı Topluluğu	98
3.6. Dağlık Karabağ Çatışmasında STK'lar Ve Onların Faaliyetleri	102
3.7. Çatışmada En Yüksek Etki Gücüne Sahip Dış Aktör: Rusya	105
3.8. Türkiye'nin Çatışmadaki Rolü	107
3.9. İran'ın Çatışmaya Yaklaşımı	111
3.10. AGİT Minsk Grubu: Çatışmanın Arabulucu Tarafı	115
3.11. ABD'nin Soruna Yaklaşımı Ve Arabuluculuk Girişimleri	117
3.12. Minsk Grubunun Eş-başkanlarından Birisi: Fransa	120
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: STRATEJİ GELİŞTİRME VE UYGULAMA	123
4.1. Değerlendirme	123
4.2. Dağlık Karabağ Çatışması İçin Çözüm Önerisi Girişimi	130
4.2.1. Birinci Aşama: Dağlık Karabağ'ın Nihai Yasal Statüsü dışındaki sorunların çözümüyle ilgili stratejiler. 5+1+1 Formülü.....	132
4.2.1.1. Askeri Güçlerin Geri Çekilmesi Ve Barış Güçlerinin Yerleştirilmesi	134

4.2.1.2. Boşaltılmış Beş Bölgeye, “Ayrılma Bölgesi”Ne Azerbaycanlı Otoritenin Ve Azerbaycanlıların Geri Dönüşü.	139
4.2.1.3. Kelbecer’in Durumu	141
4.2.1.4. Lâçin Koridoru	146
4.2.2. İkinci Aşama: Dağlık Karabağ’ın Statüsü Meselesi.....	149
4.2.2.1. Dağlık Karabağ’ın Geçici Statüsü.....	150
4.2.2.2. Dağlık Karabağ’ın Nihai Yasal Statüsü	153
4.2.2.3. Nihai Statüsün Belirlenmesinde Referandum Seçeneği.....	154
4.2.2.4. Dağlık Karabağ’ın Nihai Yasal Statüsünün Belirlenmesinde, Referandum Seçeneğine Alternatif	159
4.2.2.5. Dağlık Karabağ Ahalisinin Eski Evlerine Geri Dönmesi	164
4.3. Dağlık Karabağ Çatışmasını Dönüştürme Stratejileri	167
4.4. Uygulama	170
SONUÇ	174
KAYNAKÇA.....	178
EKLER	215
ÖZGEÇMİŞ	245

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
Dİ	: Doğu İşbirliği
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
EPNK	: Dağlık Karabağ'da Çatışmanın Barışçıl Çözümüne İlişkin Avrupa Ortaklığı
EUH	: Ermenistan Ulusal Harekâtı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
İHA	: İnsansız Hava Aracı
İRA	: İrlanda Cumhuriyet Ordusu
KDC	: Kongo Demokratik Cumhuriyeti
LINKS	: Çatışma ve Devlet İnşası Konusunda Londra Bilgi Ağı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşları
SWOT	:	Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats
TANAP	:	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
UEFA	:	Union of European Football Associations
UK	:	United Kingdom
UN	:	United Nations
UNDP	:	United Nations Development Programme
UNHCR	:	United Nations High Commissioner for Refugees
YDPG	:	Yüksek Düzey Planlama Grubu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Devlet-İçi Çatışmanın Nedenleri.....	11
Tablo 2: Çatışmayı Yönetme Safhaları, Hedefler ve Uygulanacak Stratejiler.....	18
Tablo 3: Çatışmanın Aşamaları	27
Tablo 4: Stratejik-Diyalog Modeli	39
Tablo 5: Çatışmalardaki Önemine Göre Aktörler	43
Tablo 6: Tarafların Karşılaştırmalı SWOT Analizi	74

Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Stratejik-Diyalog Modeli Kapsamında Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Önerisi			
Tezin Yazarı: Soltan MUSTAFALI		Danışman: Prof. Dr. Ertan EFEGİL	
Kabul Tarihi: 24.01.2020		Sayfa Sayısı: 255	
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler			
<p>Bu çalışmada Çatışma Yönetimi alt-disiplininde yer alan teorik modellerden biri olan, Stratejik-Diyalog Modeli esas alınarak, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu incelenmekte ve sorunla ilgili çözüm önerisi sunulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada, ilk olarak Çatışma, Çatışma Çözümü gibi kavramsal çerçeve ve Stratejik-Diyalog Modeli anlatılmaktadır. Bu modelin kullanıldığı örnek olaylardan bahsedilmektedir. Soğuk Savaş sonrasında SSCB'nin parçalanmasıyla birlikte, Kafkasya bölgesinde buzlar altında kalmış veya görünmez durumda olan birçok çatışma gibi görünür hale gelen, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ merkezli çatışma, Stratejik-Diyalog Modelinin prensipleri uygulanarak, ikinci aşamada analiz edilmektedir. Üçüncü aşama olarak, analiz edilmiş ve tüm detaylarıyla göz önüne serilmiş çatışmaya çözüm önerisi sunulmaktadır. Bu çözüm önerisi, çatışmanın sadece görünür taraflarını değil, bundan ziyade çatışmanın tüm görünmez, psikolojik ve siyasi nedenlerini de göz önünde bulundurmaktadır.</p> <p>Dağlık Karabağ konusunda yapılan çalışmalara bakıldığı zaman, ya tarafların görüşleri özetlenmekte, ya tarihsel gelişimi anlatılmakta, ya da AGİT sırasında gerçekleştirilen müzakereler anlatılmaktadır. Fakat bu çalışmada Stratejik-Diyalog Modeli kullanılarak, kapsamlı bir tez önerisi sunulmaktadır. Çalışmanın bilime katkısı bu sayede sağlanmaktadır.</p> <p>Stratejik-Diyalog Modeli çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu modelde öncelikle sorun tanımlanmaya çalışılmaktadır. Mevcut bir sorunu tanımlamak için, onun tüm nedenlerini gün ışığına çıkarmaya yardımcı olan arka plan analizi yapılmaktadır. Arka plan analizinde çatışmanın mevcut durumu ve çevrenin durumu kapsamlı bir şekilde anlatıldıktan sonra, çatışmaya doğrudan ve dolaylı şekilde katılan tarafları incelemek için aktör analizi yapılmaktadır. Ardından çatışmaya son vermek için arzu edilen stratejik hedefler sıralanmaktadır. Son olarak ise bu hedefleri hayata geçirmek için atılacak adımlar ifade edilmektedir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Stratejik-Diyalog Modeli, Çatışma Çözümü, Barış, Dağlık Karabağ, Ermenistan, Azerbaycan.			

Sakarya University

Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.	
Title of Thesis: The Proposal of Solution to the Nagorno-Karabakh Problem within the Scope of Strategic-Dialogue Model			
Author of Thesis: Soltan MUSTAFALI		Supervisor: Prof. Dr. Ertan EFEGIL	
Accepted Date: 24.01.2020		Number of Pages: 255	
Department: International Relations			
<p>In this study, the Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia is examined and a solution is proposed, based on the Strategic-Dialogue Model, which is one of the theoretical models in the sub-discipline of Conflict Management. Firstly, in this study, the conceptual framework such as Conflict and Conflict Resolution and Strategic-Dialogue Model are explained. Furthermore, case studies which are examined with the existing model are mentioned. With the disintegration of the USSR after the Cold War, the Nagorno-Karabakh-based conflict between Armenia and Azerbaijan, which has become visible as many conflicts in the Caucasus that have remained invisible, are analysed in the second stage, applying the principles of the Strategic-Dialogue Model. As a third step, a solution is proposed for the conflict that has been analysed and exposed in full detail. This solution contents not only the visible sides of the conflict but rather all the invisible, psychological and political causes of the conflict.</p> <p>When the studies on Nagorno-Karabakh are examined, it is seen that either the views of the parties are summarized, their historical development is explained or the negotiations held during the OSCE are explained. However, in this study, a comprehensive thesis proposal is presented using the Strategic-Dialogue Model. In this way, the contribution of the study to science is provided.</p> <p>The Strategic-Dialogue Model constitutes the conceptual framework of the study. In this model, the problem is firstly defined. In order to identify an existing problem, background analysis is performed to help bring out all its causes. In the background analysis, after presenting the current situation of the conflict and the situation of the environment comprehensively, actor analysis is performed to examine the parties, directly and indirectly, involved in the conflict. The desired strategic objectives are then listed to end the conflict. Finally, the steps to be taken to realize these objectives are stated.</p>			
Keywords: Strategic-Dialogue Model, Conflict Resolution, Peace, Nagorno-Karabakh, Armenia, Azerbaijan.			

GİRİŞ

Modern devletler, genel olarak, on sekiz, on dokuzuncu yüzyıllarda, milliyetçiliğin güdümünde şekillenmiş ulus-devlet biçimidir. Modern devletin temel özelliklerinden birisi, egemenlik kavramıyla çağrışım yapmasındadır. Bu anlamda, ulus-devletler, sınırları belli, toprak parçasını yöneten, politik bir birimdir. Bu çerçevede, Azerbaycan ve Ermenistan, Sovyetlerin dağılması aşamasında, aynı 1910'lu yıllarda olduğu gibi kendi ulus-devletlerini kurma mücadelesi vermişler. Dağlık Karabağ çatışması, henüz daha 20. Yüzyılın başlarında, kendi ulus-devletlerini kurma iddiasında olan iki Küçük Millet'in¹ ulusal mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetlerin dağılmasıyla, tekrardan ulus-devlet inşasına kalkışan her iki toplumun aynı bölge üzerinde hak iddia etmesi ise, iki toplum arasında uzun süre var olan, fakat bastırılmış çatışmanın yeniden alevlenmesine neden olmuştu. Dağlık Karabağ'ın kontrolünün hangi kesimin elinde olacağı tartışması, aslında çatışmanın en temel nedeniydi. Her iki taraf, bölgeyi, gerek tarihi, gerekse de yasal açıdan kendi arazisi olarak görmekte ve kendi iddialarından vaz geçmemektedirler. Bu manada, çatışmanın seyrine bakarken, Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileri, Dağlık Karabağ'ı tamamen kendi yetkileri altına almak ve kendi tarihi topraklarında kendi devletlerini kurmak istemektedirler. Azerbaycan ise, kendi tarihi ve yasal topraklarını işgalden azat etme ve uluslararası arenada tanınan kendi toprak bütünlüğünü koruma girişimindedir.

Çalışmanın Konusu

20. Yüzyılın son çeyreğinde patlak veren Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan'ın, BM ve AGİT'e üye olmasıyla birlikte, uluslararası önem ifade eden bir çatışmaya dönüştü. Gerek BM ve AGİT'in, gerekse de Azerbaycan ve Ermenistan'ın girişimleri ve çabalarına rağmen sorun, ateşkesin 1994'de ilanından geçen 25 yılı aşkın süredir bir çözüme kavuşmamıştır. Çalışmada ele alınan bu konu, Stratejik-Diyalog Modeli ile Dağlık Karabağ sorununu analiz etmeyi ve bu güne kadar olan çözüm önerilerini de inceleyerek, çatışmanın taraflarının ortak bir uzlaşmaya gelmesini sağlayacak çözüm önerisini kapsıyor. Çalışmada ilk olarak, barış, çatışma, çatışma

¹ Küçük Millet kavramına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Miroslav Hroch, (1985), "Social Preconditions Of National Revival In Europe", Cambridge University Press; Miroslav Hroch, (1995), "National Self-Determination from a Historical Perspective.", *Canadian Slavonic Papers*, cilt 37, sayı 3/4 , s. 283-299.

çözümleri kavramları ve Stratejik-Diyalog Modeli anlatılmaktadır. İkinci aşamada, Stratejik-Diyalog Modelinin öngördüğü gibi, çatışmanın arka plan analizi, aktör analizi, çatışmanın çözümünde bu gün gelinen durum ve sair değerlendirilmektedir. En son olarak, çatışmanın iki tarafının da çıkarlarını ve taleplerini göz önünde bulundurarak, adil bir biçimde çözüm önerisi sunmaya çalışılmaktadır. Literatürde Dağlık Karabağ konusuyla ilgili birçok kaynak bulunmasına rağmen, hedeflenen amaçlar doğrultusunda yapılacak bu çalışma, sorunun çözümüyle ilgili farklı bir öneri sunacak olmasıyla Literatürde önemli bir konum almaktadır.

Çalışmanın Amacı

Soğuk Savaş sonrası dönemden, SSCB'nin parçalanmasıyla özgürlüklerine kavuşan, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun, Çatışma Yönetimi teorilerinden biri olan, Stratejik-Diyalog Modeliyle incelenmesi ve bu çatışmaya bir çözüm önerisinin sunulması, çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Çatışma Çözümü teorileri kapsamında Stratejik-Diyalog Modelinin yorumlanması ve bu modele uygun olarak, Dağlık Karabağ sorununun tarihi, siyasal-yapısal, kültürel ve sosyal, psikolojik nedenlerinin değerlendirilmesi çalışmanın amaçlarındandır. Ayrıca çatışmanın doğrudan ve dolaylı aktörlerinin analizi, çatışmanın doğrudan tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan'ın ayrı ayrılıkta tezlerinin değerlendirilmesi ve bu güne kadar çatışmanın çözümü ile ilgili atılmış adımların incelenmesi, çalışmanın amaçları arasındadır.

İki ülke arasındaki, Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile ilgili atılan adımlar, ilk olarak sıcak savaşın durdurulması, ateşkesin sağlanması ve tarafları, müzakere masasına oturtmak olmuştur. Ardından yirmi beş yılı aşkın bir sürede yapılan görüşmeler ve hazırlanan anlaşma modelleri, çatışmanın görünür taraflarını ortadan kaldıracak veya negatif barışı sağlayacak düzeyde olmuştur. Çatışmanın görünmez taraflarını da göz önünde bulundurarak, özellikle etnik ve psikolojik boyutlardaki nedenlerine dokunarak, sadece görece barışın olduğu bir uzlaşmayı değil, aynı zamanda toplumlararası düzeyde hoşgörüyü ve uzlaşmayı da kapsayan pozitif barışın oluşmasını sağlayacak bir çözüm önerisini sunmak, bu çalışmanın ana hedefidir.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmada Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili tam kapsamlı çözüm önerisi sunulmaya çalışılmaktadır. Burada, tam kapsamlı derken, sorunun siyasi, ekonomik, psikolojik, kültürel, sosyal ve benzeri nedenlerinin giderilmesi için bir çözüm önerisini sunmak anlatılmaya çalışılmaktadır. Tez çalışmasının, konu ile ilgili yapılmış diğer çalışmalardan farklı olması ve sorunun değinilmeyen taraflarını da ele alabilmesi için YÖK tez tarama merkezindeki ilgili tezler üzerinde araştırma yapılmıştır. Bu güne kadar yazılan tezler, Dağlık Karabağ sorununa çeşitli bakış açılarından yaklaşmıştır. Bu çalışmalarda genellikle olayların tarihi tarafları değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, bazı çalışmalarda Dağlık Karabağ sorununun Türkiye ve dünya basınına yansımaları, bazı çalışmalarda sorunun Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerine ve Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan karşılıklı ilişkilerine etkisi ve Türkiye'nin Dağlık Karabağ politikası gibi konular ele alınmıştır. Konu ile ilgili diğer çalışmalardan farklılık oluşturan çalışmalarda AB'nin ve AGİT'in çatışmadaki konumu ve politikası, AB'nin Komşuluk politikası ışığında Dağlık Karabağ sorunu, Avrupa İnsan Hakları çerçevesinde Dağlık Karabağ sorunu, Halkların Kendi Kaderini Tayini ilkesi çerçevesinde Dağlık Karabağ çatışması, Dağlık Karabağ olaylarına Kosova'nın bağımsızlığının emsal oluşturması incelenmiştir. YÖK tez tarama merkezinde konu ile ilgili ulaşılabilen tüm tezlerin sadece bir kaçında çözüm ve öneriler sunulmuş, ama bu öneriler çözümü tam kapsamlı içermemiştir. Bu çalışmada ise diğer tezlerden farklı olarak, çatışmanın Stratejik-Diyalog Modeli çerçevesinde analizi yapıldıktan sonra, çatışmayla ilgili pozitif barışı kapsayan bir çözüm önerisi sunulmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın Literatürdeki diğer çalışmalardan diğer bir farklı özelliği ise, Ermenistan'daki halk ayaklanması sonucu iktidar değişikliğinden sonra yapılmasıdır. Bu çalışmada, yeni iktidarın Dağlık Karabağ ile ilgili tutumları ve politikaları da değerlendirilerek, çatışmanın çözümüne etkisi incelenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Dağlık Karabağ çatışmasını, Stratejik-Diyalog Modeli çerçevesinde analiz ederken, daha çok mevcut yazılı kaynaklara bakıldığından, çalışmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Araştırılması hedeflenen çatışma, çatışma çözümü, barış, Stratejik-Diyalog Modeli kavramları ve Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili bilgileri toplamak ve

incelemek için nitel araştırmada veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yapılmaktadır. Araştırılması hedeflenen konularla ilgili veri toplarken, raporlar, dokümanlar, resmi belgeler, bilimsel kitaplar, araştırma merkezlerinin raporları, bilimsel makaleler, gazeteler ve diğer haber kaynaklarından faydalanılmaktadır. Burada dikkat edilecek husus, verileri güvenilir kaynaklardan daha az güvenilir kaynaklara doğru sıralayarak toplamaktır. Yukarıda belirtilen kavramlarla ilgili verileri topladıktan sonra veri analizi yapılarak, önceden belirlenen temalar ve kodlar doğrultusunda bilgiler mantıklı ve anlaşılır biçimde değerlendirilerek organize edilmektedir. Organize edilmiş bilgiler çalışmanın amacına uygun olarak ilk iki bölümde sunulmaktadır. Daha sonra ise toplanmış, analiz edilmiş ve ilk iki aşamada sunulmuş bilgiler doğrultusunda Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili çözüm önerisi hazırlamak için çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Çatışma Kavramının Tanımı

Çatışma, bireyin, kendi içerisinde, bireylerarası, örgütsel düzeyde bireyler ve gruplar arası, devlet-içi ve devletlerarası olmakla beraber, toplumsal hayatın tüm katmanlarında, değişik seviyede kendini gösteren ve gerçekleşen bir durumdur. Çatışma, maddi ve manevi istekleri (güç, statü ve değer) elde etmek ve gerçekleştirmek için, bu eylemlere engel olan/olanları ve/veya varlığı tehdit olarak kabul edilenleri saf dışı bırakma, ortadan kaldırma veya engelleme çabasıdır.

İon Doucet, tarafların, maddi veya sembolik kaynakların kendi aralarında dağıtımı konusunda ortak görüşe sahip olmadıklarında, algılanan bu uyumsuzluklara dayanarak, eylem gerçekleştirmelerini, “çatışma” olarak tanımlamaktadır. Buradan yola çıkarak, Doucet, çatışmanın, hem algısal hem de davranışsal olduğunu, ayrıca statik bir durum ya da olay yerine, etkileşimli, dinamik bir süreç içerdiğini söylemektedir.² Bu kapsamda, çatışmanın dinamik bir süreç olduğunu ve hangi aşamada bulunduğunu algılamak, ileride, çatışmanın çözümü adına uygulanacak stratejileri ve atılacak adımları belirlemek için önem arz etmektedir.

Çatışmanın temelinin, çelişki, bağdaşmazlık olduğunu belirten Johan Galtung’a göre çatışma, Doğa, Kültür ve Yapı’dan (Nature, Culture and Structure) kaynaklanan uyumsuz, çelişkili hedeflerle eşittir. Johan Galtung, Marks, Freud ve Darwin’in Doğa, Kültür ve Yapı ile ilgili düşüncelerine, kendi yorumunu da ekleyerek, bu hedeflerin, Doğadan kaynaklanan temel ihtiyaçları, Kültürden kaynaklanan değerleri ve Yapıdan kaynaklanan çıkarları elde etmek ve/veya gerçekleştirmek amacıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu hedefler arasındaki bağdaşmazlık veya aynı hedefe ulaşma gayreti

² Doucet, İon, (1997), “Conflict Transformation.” *Medicine, Conflict and Survival*, cilt 13, sayı3, s. 177.

içinde olan aktörlerin, belirlenen hedefe ulaşma yolunda uğraşlarının, diğer aktörler tarafından engellenmesi, çatışmanın ortaya çıkmasıyla sonuçlanır.³

Peter Wallensteen, çatışmanın oluşumunu üç bileşene bağlamaktadır: Bağdaşmazlık, aktörler ve eylem. Taraflar, ilk önce kendi ihtiyaçlarını algılamakta, daha sonra ise bu ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için hedefler belirlemekte ve bu hedeflere ulaşmak için de eyleme geçmektedirler. Tarafların belirledikleri hedefler doğrultusundaki talepleri, kaynakların kıtlığından dolayı, aynı anda karşılanamadığında, taraflar arasında bağdaşmazlık meydana gelmektedir. Buradan yola çıkarak, Peter Wallensteen, çatışmayı, “en az iki aktörün uygun kıt kaynağı elde etmek için aynı anda çaba gösterdiği bir sosyal durum” olarak tanımlamaktadır.⁴ Tüm bu tanımlamalar dikkate alınarak söylenebilir ki, çatışma, “aralarında karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişki olan en az iki kararlı tarafın, hedeflerine ulaşma doğrultusunda, karşı taraftan, her hangi bir tehdit veya engelleme girişimi algılama sonucu gerçekleştirdiği eylemdir”.

Sonuç olarak belirtilebilir ki, çatışma, “toplumun, bireylerarası düzeyinden, devletlerarası düzeyine kadar tüm katmanlarında, en az iki aktörün katılımıyla, temel ihtiyaçların, belirlenen hedefler, çıkarlar ve isteklerin elde edilmesine yönelik, her hangi bir tehdit girişiminin olması veya algılanması sonucu gerçekleşen bir sosyal durumdur”.

1.2 Barış

Barış kavramı, Uluslararası İlişkiler teorileri arasında en tartışmalı kavramlardan birisidir. Realizme göre barış, egemen güç tarafından kontrol edilen, devlet merkezli güç dengesinde ortaya çıkmaktadır. Zafer, kazananın barışı (victor's peace) olarak da kabul edilen bu barış, galip tarafın normları, kurumları, sosyal, ekonomik ve siyasi sistemiyle anlatılmaktadır.⁵ Bu düzenin güvenliğinin sağlanması durumunda, toplumda barış korunacaktır. Egemen gücün kuralları dışına çıkmak için sergilenen her hangi bir çaba, barışa indirilmiş bir darbedir. Marksist bakış açısına göre, tarihi materyalizm, kitleleri, üretim araçlarını kontrol edebilecek şekilde yeniden yapılandırabilirse, bu zaman özel mülkiyetçilikten doğan sınıflar arası şiddet ve çatışma ortadan kalkacaktır.

³ Galtung, Johan, (2007), “Peace by peaceful conflict transformation – the TRANSCEND approach.” (der) Charles Webel and Johan Galtung. Handbook of Peace and Conflict Studies, New York, Routledge, s. 15

⁴ Wallensteen, Peter, (2002), “Understanding Conflict Resolution”. War, Peace and the Global System, Londra, SAGE Publications Ltd, s. 16.

⁵ Richmond, Oliver P. (2008), “Peace in International Relations”, New York, Routledge, s. 40.

Bu nedenle de, Marksizm, barışı, belirli yapısal şiddet türlerinin olmaması gibi görmektedir.⁶ Çoğulculuk, liberalizm, enternasyonalizm, liberal kurumsallık ve neo-liberalizm, barışı, yönetimin, düzenlemenin ve işbirliğinin ekonomik, siyasal ve sosyal normlarının kurumsallaşmasında görmektedir.⁷ Bu yaklaşım, devletlerarasında ve ötesinde, ulusötesicilik ve örgütsel ağlar arasında işlevsellik önermektedir. Bununla da, barışın, egemene ait değil, evrensel olduğuna inanılmaktadır.

Barış kavramı ile ilgili tanımlamalarda yapılan ve genel olarak tüm akademisyenler tarafından kabul gören en büyük ayırım, negatif (olumsuz) ve pozitif (olumlu) barış tanımlamasıdır. Bilim dünyasında veya barış felsefesinde bu tarz farklılaştırma, Soğuk Savaşın ortalarında ortaya çıkmaya başlamıştı. Barış çalışmalarında böyle bir ayırımı ilk olarak, bu alanın kurucularından birisi olan Johan Galtung, 1967 yılında yayınladığı makalesinde yapmıştı.⁸ Soğuk Savaş döneminde ve öncesinde barış, genel olarak devletlerarasında silahlı şiddetin yokluğu olarak değerlendirilmekteydi. Bunun başlıca nedeni, devletlerin güvenlik kaygılarıydı. Zaten, Galtung'un yakındığı gibi, güvenlik yaklaşımı, halen daha Uluslararası İlişkiler disiplininde ve devletlerin gündeminde, barış meselesinin önünde gelmektedir.⁹ Soğuk Savaş ve öncesinde, ulusal ve askeri güvenliğe yönelik tehditler, devletlerin ve akademisyenlerin en çok yoğunlaştıkları konulardı. Bu nedenle de, devletin egemenliğine, ulusal ve askeri güvenliğine her hangi bir tehdidin olmaması durumu, barışın varlığı gibi algılanmaktaydı. Soğuk Savaşın sonlarına doğru, özellikle gelişmiş ülkelerde, güvenlik anlayışında gelişmeler yaşanmaya başladı. Devletlerin ulusal ve askeri güvenliklerine yönelik tehditlerle birlikte, bu devletlerde yaşayan toplulukların, gurupların ve bireylerin temel ihtiyaçları gibi, haklarının ve özgürlüklerinin güvenliğine yönelik tehditler, akademisyenler tarafından dile getirilmeye başlandı.¹⁰ Anlaşıldı ki, devletler, kendi ulusal güvenliğini sağlasalar bile, eğer ki bu devlette yaşayanların tümünün veya bir kesiminin konuşma özgürlüğü, irade özgürlüğü gibi hakları, devlet veya egemen grup tarafından tehdit altındaysa, o zaman bu devlette barış tam olarak mevcut değildir. Barışın tam olarak mevcut olabilmesi için bu tehditler ortadan kaldırılmalıdır. Güvenlik perspektifinden

⁶ Richmond, Oliver P. (2008), s. 61.

⁷ Richmond, Oliver P. (2008), s. 9.

⁸ Özerdem, Alpaslan (2013). "Barış İnşası Kuram ve Uygulaması". Nobel Yayınevi, s. 6.

⁹ Galtung, Johan, (2007), s. 14.

¹⁰ Emmers, Ralf, (2010) "Securitization", (der.) Collins, Allan, *Contemporary Security Studies*, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayınları, s. 140.

yola çıkararak gelişen barış kavramı, bu nedenle de olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Barış kavramında ayırım yapılmadan önce, genel olarak kabul edilen barış anlayışı, günümüzde olumsuz barışın tanımıyla örtüşmektedir. Örneğin, Charles Webel, Galtung'un çalışmalarını referans alarak ve barışın tarihi tanımına vurgu yaparak, olumsuz barışı, savaşın veya geniş kapsamlı şiddet şekillerinin yokluğu olarak tanımlamaktadır.¹¹ Güvenlik çalışmalarında, devletle birlikte, bireylerin, grupların ve toplumların da varlığının tehdit edilmesi üzerine yapılan araştırmalar sonrası, akademisyenlerin değindikleri barış kavramı ise, pozitif barışla örtüşmektedir. Webel tarafından uyum, adalet, eşitlik gibi, birey ve toplum tarafından arzulanan sosyal durum olarak tanımlanan pozitif barış¹² kavramı, aslında bu tehditlerin yokluğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak günümüzde, akademisyenlerin kabul ettiği, bireysel ve toplumsal olarak ulaşmayı hedefledikleri barış kavramı, pozitif barıştır. Fakat pozitif barışa ulaşmak için ilk önce negatif barış sağlanmalıdır. Daha sonra ise pozitif barışın ilkelerine odaklanmalıdır. Buradan yola çıkarak Webel, barışı, insanın gezegende yol açtığı yıkımın temizlenmesi ve hem kişisel hem de kolektif etik dönüşüm olarak anlatmaktadır.¹³ Fakat olumlu barışa ulaşmak, tek başına yeterli değildir. Onu daimi yapmak için, sürekli olarak barışı koruma ve barış yapma uğraşları verilmelidir. Barışı koruma ise, aktif bireysel ve kolektif etik dönüşümü gerektirmektedir.

1.3 Çatışmanın Nedenleri

Çatışmaları çözmek için ilk önce onu anlamak gerekmektedir. Bunun için de çatışmanın nedenlerini bulmak önem arz etmektedir. Barış çalışmaları ve çatışma çözümü bilim dalında, devlet-içi çatışmaların nedenleri ise, teorik açıdan, siyasal-yapısal, ekonomik, sosyal-kültürel ve psikolojik olmak üzere dört grupta sınıflandırılmaktadır.

1.3.1 Siyasal-Yapısal Nedenler

Siyasal ve Yapısal nedenlere dayalı çatışmaların patlak vermesi, bir sıra etkenler neticesinde ortaya çıkmaktadır. Fakat tüm bu faktörleri birleştiren ortak bir nokta vardır

¹¹ Webel, Charles, (2007), "Introduction. Toward a philosophy and metapsychology of peace", (der) Charles Webel and Johan Galtung. Handbook of Peace and Conflict Studies, New York, Routledge, s. 6.

¹² Webel, Charles, (2007), s. 6.

¹³ Webel, Charles, (2007), s. 7.

ki, o da, devletin güçsüz siyasi yapısıdır. Güçlü veya gelişmiş devletler, genellikle katılımcı demokrasileri, oldukça gelişmiş ve üretken ekonomileri, güçlü ulusal kimlikleri, sağlam ve ülke genelinde verimli siyasi kurumları, yüksek eğitim kalitesi ile birlikte yüksek sosyal-politik uyum düzeyine sahiptirler. Zayıf devletler ise, bu niteliklerin bir kaçından veya tamamından yoksundurlar.¹⁴ Zayıf devletlerde siyasi sınırlar hassastır, güçlü devletlerden farklı olarak, işleyen kamu kurumlarından yoksundur veya mevcut kamu kurumları, kendi görevlerini yerine getirmekte acizdirler. En önemlisi ise, siyasi meşruiyet, bu tip devletlerde büyük soruna dönüşmüştür. Çatışmaların sık sık görüldüğü bu zayıf devletler, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, bağımsızlığını elde etmiş ülkeler, sınırları gelişigüzel ve keyfi olarak oluşturulmuş Latin Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Asya'nın eski sömürge devletleridir.

Gelişmekte olan devletlerin ekonomileri ya dış desteklere ya da ürettikleri hammaddelere dayanmaktadır.¹⁵ Bu kadar kırılgan ekonomik yapıya sahip olmaları, devletleri, zaman zaman daha zayıf hale getirebilmektedir. Aldıkları maddi yardımlarla ekonomilerini ayakta tutan devletler, bu yardımların kesilmesi veya ekonomisi, hammadde üretimine dayanan ülkelerin ürettiği hammaddenin fiyatında aşırı düşüşün yaşanması ve bu durumun uzun süre devam etmesi sonucu, hükümetle muhalif halk arasında yaşanan kriz, bu bakımdan iyi bir örnektir. 1960'da Irak, İran, Kuveyt ve Suudi Arabistan ile birlikte OPEC'i oluşturan Venezuela'nın ihracat gelirlerinin %98'ini, petrol satışları oluşturmaktadır. Petrol fiyatlarında, 2015'den başlayan keskin düşüş ve 2016'da, fiyatın 30 dolar seviyesine gerilemesi, Venezuela hükümetinin otoritesinin zayıflamasına ve ülkede siyasi çatışmanın çıkmasına neden olmuştur.¹⁶

Hükümet, devlet üzerinde kontrolünü kaybettiğinde, siyasal ve yapısal kriz patlak verdiği, kendini daha az güvende hisseden etnik ve dini gruplar, güç ve iktidar mücadelesine başlayabilmektedir. Bölgesel güçler, kendi bölgelerinde otoritelerini güçlendirmek için silahlı birlikler, milis kuvvetleri gibi oluşumlar inşa etmektedirler. Bu tarz grupların yönettikleri coğrafi bölgeler, doğal kaynaklar açısından zenginlerse ve

¹⁴ Jackson, R., (2001), "The state and internal conflict", *Australian Journal of Internal Affairs*. cilt 55, sayı 1, s. 70-71

¹⁵ Sorens, J ve Ruger, W. (2014), "Globalisation and Intrastate Conflict: An Empirical Analysis", *Civil Wars*, cilt 16, sayı 4, s. 383

¹⁶ Labrador, Rocio, Cara, (2019), "Venezuela: The Rise and Fall of a Petrostate", <https://www.cfr.org/backgrounder/venezuela-crisis> erişim tarihi 10 Şubat 2019

örgütler, bu kaynaklardan yüksek kazanç sağlayabiliyorlarsa, devlet-içi çatışmaların çözümü oldukça zor hal almaktadır.¹⁷ Bu grupların, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, insan ve organ ticaretiyle toplumsal düzeni tamamen sarsması, bölgenin merkezi hükümet tarafından kontrolünü imkânsız hale getirmektedir. Devlet otoritesinin tamamen çökmesiyle, bu grup liderleri, kontrol ettikleri bölgelerde bağımsızlık talep edebilmektedirler. Bunun en bariz örneklerinden biri, Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi'dir. 1991 yılında, Körfez Savaşının hemen ardından, Irak Kürdistanı, özerklik statüsü kazanmasına rağmen, kendi özerkliğini ve bölge üzerindeki kontrolünü, ABD'nin, Irak'ı işgalinden sonra, 2005 yılında ilan etmişti. Büyük petrol rezervlerini kontrol eden Erbil hükümeti, Irak'tan bağımsızlığını kazanmak için fırsat buldukça mücadele etmektedir.¹⁸

Bu unsurun yanı sıra, hükümetin, ülke genelinde kontrolü kaybettiği yapısal çatışmalarda, çatışmaları kızıştıran bir diğer etken de, etnik grupların ve azınlıkların aynı bölgede birbiriyle karışık biçimde yaşamasıdır. Yaşadıkları bölgenin kontrolünü ele geçirmek için kendi aralarında başlattıkları mücadelede taraflar, etnik temizlik, sivillerin katliamı ve soykırım gibi insanlık dışı yollara başvurabilmektedir.¹⁹ Ayrıca, Bosna, Dağlık Karabağ gibi çatışmalarda şiddet olayları arttıkça, şiddete maruz kalanların yaşadıkları savaş travmaları, çatışmaların çözümünü zora sokmakta ve çatışmayı daha ileri nesillere taşımaktadır.

Yukarıdaki etkenlere ek olarak, siyasi çatışmaları tetikleyen farklı unsurlar da bulunmaktadır. Bu etkenlerden biri, devletin siyasi yapısının, taraflara karşı sergilediği tavrın adil bir şekilde olmamasıyla ilgilidir. Byman ve Van Evera, bu durumu, 'toplumsal hegemonya' olarak tanımlamaktadır.²⁰ Belirli etnik grubun, klanların veya sınıfların kontrolündeki iktidar, kendi gruplarından olanların ve yandaşlarının haklarını güvence altına alıp, onlara daha iyi ekonomik şartlar, eğitim, iş seçenekleri, devlet yönetiminde mevkiler tanımakta ve diğerlerini bu haklardan mahrum etmekteyse, bu durum, diğer gruplar tarafından dışlanmışlık olarak algılanarak, çatışmaya sebebiyet

¹⁷ Burch, M ve Pizzi, E, (2014), "Local Fights in National Conflicts: Understanding the Location of Conflicts Events during Interstate Conflict", *Civil Wars*, cilt 16, sayı 1, s. 28

¹⁸ Baser, Bahar, (2018), "Homeland Calling: Kurdish Diaspora and State-building in the Kurdistan Region of Iraq in the Post-Saddam Era", *Middle East Critique*, cilt 27, sayı 1, s. 82.

¹⁹ Burch, M ve Pizzi, E., (2014), s. 31

²⁰ Byman, D ve Van Evera, S. (1998), "Why they Fight: Hypotheses on the causes of contemporary deadly conflict". *Security Studies*, cilt 7, sayı 3, s. 2

vermektedir. Örneğin, Tuba Turan’a göre, Mısır, Libya ve Suriye gibi Arap ülkelerinde gözlemlenen, egemen grubun ailesinin, kabilesinin ve taraftarlarının, tüm devlet dairelerinde ve gelir kaynakları üzerindeki kontrolü, ‘Arap Bahar’ına sebebiyet veren, sosyal adaletsizliğin ve ekonomik eşitsizliğin temel kaynağıdır.²¹

Tablo 1: Devlet-İçi Çatışmanın Nedenleri

Çatışmanın Nedenleri	Etkenleri
1. Siyasal-Yapısal Nedenler	Devletin güçsüz yapısı; hassas siyasi sınırlar; kendi görevlerinde, yetersiz kamu kurumları; kırılabilir ekonomik yapı; hükümetin meşrutiyetini kaybetmesi; yerel güçlerin iktidar mücadelesi; toplumsal hegemonya; siyasi ideolojiler; elitlerin yaklaşımı.
2. Ekonomik Nedenler	Yoksulluk; ekonominin doğal kaynaklar ve/veya dış yardımlara bağlı kalması; iklim koşulları; toplumda ekonomik eşitsizlik; iş olanaklarının düşük yüzdesi; devletin yetersiz ekonomik politikaları;
3. Sosyal-Kültürel Nedenler	Etnik ve kültürel ayrımcılık; toplumdaki farklı dinlere ve/veya aynı dinin, farklı mezheplerine yönelik özgürlüklerin kısıtlanması; farklı dilsel gruplara karşı eğitimde ve toplumun çeşitli alanlarında ayrımcılık; sömürgecilik mirası.
4. Psikolojik Nedenler	Tarihi sorunlar; farklı olanı eşit görmeme algısı; ben/biz ve öteki/ötekiler algısı; taraflar arasında önyargı; uzun yıllar süren savaşlar; soykırımlar; savaş kurbanları; psikolojik travmalar.

Siyasal ve yapısal çatışmaların yaşanmasındaki diğer bir unsur, siyasi ideolojilerdir. Bazı ülkelerde, iktidarın belirlediği milliyetçilik anlayışları ve bunu azınlıklara dayatma istekleri, çatışmalara neden olmaktadır. Devlet-içi çatışmalara, sadece ulusal ideolojiler değil, devrimci ideolojiler de sebebiyet verebilmektedir. Örneğin, 1917’den sonra, Marksist ve Leninist ideolojiler, dünyanın birçok yerinde iç savaşa neden oldular. Soğuk Savaşın sona ermesiyle, bu ideolojiden kaynaklanan çatışmalar azaldı.²² Genellikle zayıf devletlerde, elitlerin, iç ve dış politika, devlet yönetimi ve ekonomi üzerindeki etkileri yüksek düzeydedir. Elitler, bu güçlerinden kendi çıkarları için faydalanmaya başladıklarında, devlet otoritesi sarsılabilir ve devlet-içi çatışma

²¹ Turan, Tuba, (2018), “The UN’s response to the underlying causes of Arab Spring before and after the eruption of events: a critical assessment of the UN’s pursuit of its core values and purposes”, *Middle Eastern Studies*, cilt 54, sayı, 4, s. 685.

²² Byman, D ve Van Evera, S. (1998), s. 4

çıkabilir.²³ Elitler, çatışmalarda galip gelebilmek için, silahlı militan grupların oluşumuna ve onların yıkıcı eylemlerine de destek verebilmekte ve bu durum çatışmaların çözümünü zorlaştırmaktadır.

1.3.2 Ekonomik Nedenler

Devlet-içi düzeyde, ekonomik nedenlerden gerçekleşen çatışmalar, bir sıra unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri, yoksulluktur. Yoksulluk, gerek devletin gerekse de vatandaşın yoksulluğu gibi algılanabilir. Devletin ekonomik açıdan zorluk çekmesi, doğal kaynakların, dış yardımların olmamasıyla ilişkilendirilebilir. Ekonomik açıdan yoksun devlet, ülke genelinde, kendi görevlerini tam olarak yerine getirememekte veya bu konuda zorluk çekmektedir. Bu ülkelerde genel olarak, eğitim düzeyi, maaşlar, sağlık hizmeti, altyapı ve bu gibi diğer toplumsal ihtiyaçlar alt seviyelerdedir. Toplumun bu yoksulluk düzeyi, ahali arasında homurdanmalara, sosyal itirazlara ve devlet-içi çatışmalara sebebiyet verebilmektedir.

Koubi, Barnauer, Kalbhenn ve Spilker'e göre, ziraata dayalı ekonomik yapıya sahip bazı toplumlarda, örneğin, Afrika devletlerinde veya diğer Üçüncü Dünya ülkelerinde, iklim değişiklikleri sonucu, tarım alanlarının kullanılamaz hale gelmesi neticesinde gözlemlenen ekonomik sorunlar, devlet-içi çatışmaların patlak vermesinin temel kaynaklarından.²⁴ Sömürge sonrası dönemde, gelişigüzel ve keyfi belirlenmiş, hassas ekonomik, etnik ve dinsel sınırlara sahip bu gibi devletlerde, zaten sorunlu halde çalışan devlet kurumları, hukuk ve güvenlik teşkilatları, ekonomik kriz sonrası, kendi işlevlerini tamamen kaybetme aşamasına gelmektedirler. Bunlara ek olarak, vergilerin toplanması ve maaşların ödenmesinde yaşanan sıkıntılar, iş olanaklarının azalması, eğitim kalitesinin daha da gerilemesi, ülke genelinde önceden de var olan zengin ve fakir kesim arasındaki uçurumu büyütüp, sosyal homurdanmaları üst düzeye çıkartmaktadır. Kendini ekonomik açıdan kötü durumda gören ve bunu kendine karşı haksızlık olarak algılayan birey veya gruplar, kendi yaşam kalitelerini yükseltmek uğruna, diğerlerine karşı mücadeleye başlamaktadırlar. Örneğin, Weezel, 1995 yılından 2003 yılına kadar, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki (KDC) savaşların nedenini, yağış miktarlarından

²³ Jackson, R. (2001), s. 72

²⁴ Koubi, Vally ve Bernauer, Thomas ve Kalbhenn, Anna ve Spilker, Gabriele, (2012), "Climate variability, economic growth, and civil conflict", *Journal of Peace Research*, cilt 49, sayı 1, s. 116, 117, 118.

kaynaklanan ekonomik şokla ilişkilendirmektedir.²⁵ 1989 yılından başlayarak 2001 yılına kadar, KDC’de ekonomik büyüme, eksi yüzdelerle ifade edilmekteydi. Ekonominin gerilemesiyle artan sosyal sıkıntılar, etnik yapının da çeşitliliği ile birleşerek, iç savaşa dönüşmüştü. Fakat tüm ülke genelinde yaygın olan yoksulluk, her ne kadar da sosyal itirazları tetiklese de, Ölüm, Ölme Ve Kayıp Konularında Uluslararası Çatışma Grubu’nun bünyesinde bulunan, Silahlı Çatışmalar Çalışma Grubu’na göre, yoksulluğun, silahlı çatışmalara doğrudan sebebiyet verdiği yönünde hiçbir sonuç yoktur. Bu çatışmaların nedeni, yüzeysel olarak yoksulluk gibi gözükse de, derinde toplumsal travmalar gibi psikolojik unsurlar yatmaktadır.²⁶

Devlet-içi çatışmaları tetikleyen en önemli ekonomik etken ise, eşitsizliktir. Devlette, bazı kesimler, daha iyi ekonomik koşullara sahip iken, ülkenin büyük kesiminde yoksulluk, maddi sıkıntılar gözlemlenebilmektedir. Azınlıklar, otoriteyi kendi ellerinde tutan gruplar tarafından, zor şartlarda ve düşük maaşlarla çalışmaya zorlanmakta, ülkenin ulusal geliri, toplum arasında hakkaniyetli şekilde dağıtılmamaktadır. Belirli bir kesim, lüks hayat sürüp, iyi yerlerde eğitim alabilmekteyken; diğer kesim, tüm bu zenginliklerin varlığından haberdar olup, yoksun durumdalarsa, sosyo-ekonomik eşitsizlik, sosyal bunalımlara, itirazlara, nihayetinde silahlı çatışmalara dönüşebilmektedir.²⁷ Bu tarz ekonomik eşitsizlikler, genellikle hükümetin ekonomik politikalarındaki yetersizlik sonucu ortaya çıkmaktadır. Tarihte de birçok örneği bulunan bu tarz yetersiz politikalar neticesinde gelişen ekonomik eşitsizlikler, darbeler, hükümetlerin devrilmesi ve iç savaşlarla sonuçlanmıştır. Moore, Lindström ve O’Regan, 1973 yılında Şili’de, General Pinochet tarafından gerçekleştirilen askeri darbeyi, 1970’li yıllarda Filipinler’deki devlet-içi çatışmaları ve hatta Fidel Castro’nun Küba’da iktidara gelişi ile sonuçlanan, 1959 darbesini de, toplumda, hükümetlerin toprak reformları sonrası ortaya çıkan ekonomik eşitsizlikler ile

²⁵ Weezel, Stijn van, (2015), “Economic shocks & civil conflict onset in Sub-Saharan Africa, 1981-2010”, *Defence and Peace Economics*, cilt 26, sayı 2, s. 158.

²⁶ Armed Conflict Work Group of the International Work on Death, Dying, and Bereavement. (2013). “Armed Conflict: A Model for Understanding and Intervention.” *Death Studies*, cilt 37, sayı 1, s. 62-63.

²⁷ Fijelde, H ve Otsby, G., (2014), “Socioeconomic Inequality and Communal Conflict: A Disaggregated Analysis of Sub-Saharan Africa: 1990-2008.” *International Interactions. Empirical and Theoretical Research in International Relations*, cilt 40, sayı 5, s. 741-742.

ilişkilendirmektedirler.²⁸ Ekonomik farklılıklar ve onlardan doğan çatışmalar da, toplumların kutuplaşmasında büyük rol oynamaktadır.

1.3.3 Sosyal ve Kültürel Nedenler

Bireyler ve gruplar, farklı din, dil, etnik köken ve milliyet gibi kültürel değerlere sahiptirler. Bu farklılıklar, bireyler ve gruplar arasında ayrımcılığa, dışlanmaya ve ötekileştirmeye, sonuç olarak çatışmaya neden olabilmektedir. Kültürel çatışmalarda, tüm bu etkenler dikkate alınsa da, çatışmaları tetikleyen üç etken üzerinde daha fazla durulmaktadır.

Etnik köken, kültürel çatışmalara sebebiyet veren unsurlardan biridir. Genellikle etnik grupların birbirleriyle sık ilişki içerisinde yaşadıkları, aynı coğrafyayı paylaştıkları durumda, daha güçlü konumdaki etnik grup, kendini daha gelişmiş, daha güçlü görmekte, diğer etnik grup veya grupları aşağılamakta, alay konusu edebilmektedir. Bu tür ikinci sınıf davranışı kabul etmeyen diğer grup veya gruplar, baskıcı gruba karşı itiraz söylemlerinde bulunmaya geçebilir. İtiraz söylemleri, karşı taraftan sert tepkilerle karşılandığı zaman, olaylar, etnik gruplar arasında silahlı çatışmalara kadar gelebilmektedir.²⁹ Örneğin, Karajkov, Makedonya'nın Yugoslavya'dan bağımsızlığını elde etmesinden sonra, ülkede büyük çoğunluğu oluşturan Makedonyalılarla, Arnavut kesim arasındaki etnik çatışmanın nedenlerini, Makedonyalıların, Arnavut toplumu üzerindeki baskısı ve Arnavut toplumunun karşılanmayan talepleri olarak vurgulamaktadır.³⁰ Etnik gruplar arasında bu tarz davranışsal veya algısal sorunlar gözlemlendiğinde, derhal müdahale edilerek olayların silahlı çatışmalar boyutuna gelmesi engellenmelidir.

Din faktörü, kültürel çatışmaların diğer bir önemli kaynaklarından biridir. Farklı dini inançlara mensup toplulukların ortak yaşayış alanlarını paylaştıkları durumlarda, din kökenli kültürel çatışmaların çıkma olasılığı daha fazladır. Bunun temel nedeni, çeşitli dini inançlara sahip insanların yaşadıkları toplumlarda, kendi dinleri gereği fiilen

²⁸ Moore, W.H ve Lindstörn, R. ve O'Regan, V. (1996), "Land reform, political violence and the economic inequality-political conflict nexus: A longitudinal analysis." *International Interactions*, cilt 21, sayı 4, s. 347, 348, 354.

²⁹ Joshua Barter, Shane, (2015), "Second-order ethnic minorities in Asian secessionist conflicts: problems and prospects." *Asian Ethnicity*, cilt 16, sayı 2, s. 128

³⁰ Karajkov, Risto, (2008), "Macedonia's 2001 ethnic war: Offsetting conflict. What could have been done but was not?" *Conflict, Security & Development*, cilt 8, sayı 4, s. 455, 460, 470.

yapmak zorunda oldukları temel ilkeleri gerçekleştirememeleridir. Başka bir deyimle, dinlerini özgürce yaşayamamalarıdır. Eğer ki, bir dinin mensuplarının ekonomik şartları, yaşam koşulları ve/veya eğitim düzeyleri daha iyi konumdaysa, diğer dini kesimler arasında beliren itirazlar giderilmediğinde, hızlıca silahlı çatışmalara dönüşebilmektedir.³¹ Farklı dini gruplar arasındaki silahlı çatışmalar, sadece sosyal eşitsizliğin gözlemlendiği durumlarla ilgili değil, bizzat dini öğretilerle de bağlı olabilmektedir. Tek tanrılı dinlerin radikal mezheplerinin öğretileri gereği, bu mezheplere bağlı olan kesimler, dinsizlere ve putperestlere karşı saldırganlığı, onların katledilmesini, din uğruna fedakârlık, kahramanlık ve bağlılık örneği olarak algılayabilmektedirler. Bu tavır, tek tanrılı dinlerin mensuplarına karşı, putperestler ve diğer inanç sahipleri tarafından da sergilenebilmektedir. Bunun en bariz örneği, Burma (Myanmar) ve Sri Lanka'da sergilenmektedir.³² Burma'da, birçok Müslüman, tam vatandaşlık haklarına sahip değildir ve hatta Onlara, Britanya sömürge kuralları uygulanmaktadır. Sadece 2012 yılında, Burma'da 140 bin Müslüman yerinden edilmiş ve iki yüzden fazla Müslüman katledilmiştir.³³ Çeşitli dini inançlar arasında olan çatışmaların yanı sıra, aynı dine mensup, farklı tarikatlar, mezhepler arasında da çatışmaların gerçekleşmesi yaygındır. Kendi mezhebini, bağlı olduğu dinin gerçek öğretisi olarak kabul eden bireyler ve gruplar, bu dine bağlı diğer tarikatların üyelerini, diğer dinlerin üyeleriyle aynı kategoride değerlendirmektedir. Kendi tarikatına körü körüne bağlı olan bireyler ve gruplar, aynı dinden olsa da, farklı tarikatlara karşı saldırgan tavırlar sergileyebilmektedirler. Son yıllarda bunun en bariz örneklerinden biri, Yemen'de yaşanmaktadır. Uzun yıllar hükümeti elinde tutan Sünni kesimin, Şii toplum üzerindeki baskısı, Arap Baharının etkisi altında, ayaklanmayla sonuçlandı. Şii mezhebinin kollarından biri olan Zeydi tarikatına mensup Husiler, 2015 yılında, Yemen'in merkezi San'a kentini ele geçirdi. Sünni ve Şii kesimin, dünyada en büyük destekçileri olan Suudi Arabistan'ın ve İran'ın, kendi mezheplerinden olanlara gerek ekonomik, gerekse de askeri alanda yardımıyla, çatışmanın çözümü daha da karmaşık

³¹ De Juan, Alexander, (2015). The Role of Intra-Religious Conflicts in intrastate Wars. *Terrorism and Political Violence*, cilt 27, sayı 4., s. 765, 767.

³² Gravers, Mikael. (2015). "Anti-Muslim Buddhist Nationalism in Burma and Sri Lanka: Religious Violence and Globalized Imaginaries of Endangered Identities." *Contemporary Buddhism. An Interdisciplinary Journal*, cilt 16, sayı 1, s. 4.

³³ Gravers, Mikael. (2015), s. 11.

şekil aldı.³⁴ Günümüzde özellikle Afrika'da ve Orta Doğu'da gözlemlenen bu tarz çatışmaların çözümü de, bir hayli zordur.³⁵ Çünkü din, özellikle de radikal hali ile insan beyninde büyük yer kaplayan ve değiştirilmesi oldukça zor olan bir ideolojidir. Bu tür çatışmaların çözümü, ideolojilerin değiştirilmesine bağlıdır.

Sömürgeciliğin mirası, kültürel çatışmaların çıkma nedenleri arasında bir diğer etkidir. Özellikle, 19. Yüzyılda Latin Amerika'da ve 20. Yüzyılda, Afrika ve Asya'da, imparatorlukların dağılması, sömürgeciliğin çöküşüyle birlikte bağımsızlık kazanan devletlerin sınırları, keyfi olarak, gelişigüzel inşa edilmiştir. Eski sömürgeci devletler tarafından etnik kimlikleri göz ardı edilerek oluşturulan yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde, farklı etnik kökenli gruplar iç içe yaşamak durumunda kalmıştır. Bu heterojen yaşayış biçimi, eğitimsel ve demokratik olarak gelişmeyen toplumlarda büyük sorunlara neden olmuştur. Ayrıca, eski gelir kaynaklarından vaz geçemeyen geçmiş sömürge imparatorlukları, ülkelerde etnik kimlikleri sınıflandırarak, yönetimleri, zaman zaman farklı etnik gruplara vererek, 'böl, yönet' politikasını uygulamışlardır.³⁶ Tüm bunlar, gelişmekte olan devletlerde, büyük sorunlara, günümüzde de gözlemlenen silahlı çatışmalara, iç savaşlara neden olmuştur.

1.3.4 Psikolojik Nedenler

Çatışmaların psikolojik boyutu, genellikle tarihsel bağlarla ilişkilidir. Çatışmanın aktörleri olan grupların, birbirlerine karşı kutuplaşmış olmalarının yanı sıra, bu gruplar, karşı tarafa, büyük derecede önyargıyla yaklaşmaktadır. Psikolojik sorunlar, genellikle kanlı savaş tarihine sahip toplumlarda gözlemlenmektedir. Uzun süren savaş yıllarında, güçlü gruplar rakiplerini ezmiş, onlara karşı şiddete başvurmuş, katliamlar, etnik temizlemeler ve soykırımlar yapmıştır. Her ne kadar savaş sona erse ve toplumda düzen yerine otursa da, savaş kurbanları, kendilerine karşı yapılan adaletsizliği, şiddetli tutumu unutmamaktadırlar. Bu psikolojik travmanın sonraki nesillere de aktarılması, toplumda çatışma tehlikesini hep uyanık tutmaktadır. Hatta bu travmaları hiç yaşamayan, şahit olmayan kişiler bile, travmaların şiddetini, olduğu gibi hissedebilmekte ve

³⁴ Clausen, Maria-Louise, (2015), "Understanding the Crisis in Yemen: Evaluating Competing Narratives", *The International Spectator*, cilt 50, sayı 3, s. 22.

³⁵ Svenson, İsak. (2013). "One God, Many Wars: Religious Dimensions of Armed Conflict in the Middle East and North Africa", *Civil Wars*, cilt 15, sayı 4, s. 416.

³⁶ Özerdem, Alpaslan (2013). "Barış İnşası Kuram ve Uygulaması", Nobel Yayınevi, s. 29-30.

algılayabilmektedir.³⁷ Toplumda yaşanan her hangi bir siyasi istikrarsızlık, psikolojik gerginliğe; psikolojik gerginlik ise, krize neden olabilir.

1.4 Çatışma Yönetimi

Çatışma yönetimi derken, burada, çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme safhalarını da kendinde barındıran, bir ana kavramdan bahsedilmektedir. Aslında ana kavram olarak çatışma yönetimini kullanma, bu alanın en çatışmalı ve tartışmalı konularından birisidir. Goertz, Regan ve Akyeşilmen gibi akademisyen ve teorisyenler, çatışma yönetimini, çatı kavramı olarak kabul ederken³⁸; Brigg, Ramsbotham ve Wallensteen gibi kişiler ise, çatışma çözümü kavramını, çatı kavramı olarak kabul etmektedir.³⁹ Page gibi teorisyenler ise ana kavram olarak, barış çalışmaları ve çatışma çözümü kavramlarını kullanmaktadır.⁴⁰ Bu farklı bakış açılarının nedeni, akademisyenlerin kavramları algılama biçimiyle ilgilidir. Örneğin, Peter Wallensteen'e göre çatışma yönetimi, kriz tehlikesini azaltmaya, bazı koşullar yaratmaya ve acıların boyutlarını küçültmeye yardımcı olabilir.⁴¹ Fakat tam olarak çatışmanın sorunlarını gideremez ve barışı sağlayamaz. Çatışma çözümü ise, tarafların birbirlerine karşı tüm şiddet girişimlerini durdurdukları, karşı tarafın varoluşunun tanındığı ve çatışan tarafların, temel bağdaşmazlıkları ortadan kaldırmak için anlaşmaya vardıkları bir durumdur.⁴² Bu nedenle de, Wallensteen, çatışma çözümünü, çatı kavramı olarak kabul etmektedir. Bu çalışmada ise, daha kapsamlı olduğu düşünülerek ve çatışma yönetiminin safhalarından biri olan çatışma çözümü ile anlam karışıklığı yaratmaması için, çatışma yönetimi kavramı, çatı kavramı olarak kabul edilmiştir.

Tablo 2: Çatışmayı Yönetme Safhaları, Hedefler Ve Uygulanacak Stratejiler

³⁷ Montiel, C.J. (2000). "Political trauma and recovery in a protracted conflict: Understanding contextual effects." *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, cilt 6, sayı 2, s. 94.

³⁸ Goertz, G. Ve Regan, P.M. (1997) "Conflict management in enduring rivalries." *International Interactions*, cilt 22, sayı 4, s. 322. ; Akyeşilmen, Nezir, (2014), "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz." (der) Akyeşilmen, Nezir, Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 31.

³⁹ Brigg, Morgan, (2008), "The New Politics of Conflict Resolution. Responding to Difference" Londra, Palgrave Macmillan, s. 3-6. ; Ramsbotham, Oliver, (2010), "Transforming Violent Conflict. Radical disagreement, dialogue and survival", New York, Routledge, s. 3-4. ; Wallensteen, Peter, (2002), *Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System*, Londra, SAGE Publications Ltd, s. 3-12.

⁴⁰ Page, Michael V.T. (2002). "The Birth of a Discipline? Peace and Conflict Research in the New Millennium." *Syudies in Conflict & Terrorism*, cilt 25, sayı 1, s. 57.

⁴¹ Wallensteen, Peter, (2002), s. 3.

⁴² Wallensteen, Peter, (2002), s. 8.

Safhalar	Aktörler	Hedefler	Stratejiler, kullanılması gereken araçlar ve izlenecek adımlar
1. Çatışmayı Yatıştırma	I Düzey Aktörler	Silahlı, doğrudan şiddeti durdurmak	Kısa vadeli, sonuç odaklı stratejiler. Taraflar arasında silahlı çatışmayı durdurulması; çatışma durumundaki pozisyonların korunmasıyla, ateşkes anlaşmasının imzalanması.
2. Çatışmayı Çözme	I ve II Düzey Aktörler	Silahlı çatışmaları ortadan kaldırmak, barış antlaşması imzalamak	Orta vadeli stratejiler. Mali ve askeri yardımlar, polis güçleri ve adalet teşkilatının yeniden işlevsel duruma getirmek. Çatışmanın analizinin yapmak; sorunların çıkmasına neden olan etkenleri belirlemek; tarafları, talep, istek ve çıkarlarını tartışabilecekleri bir müzakere ortamında bir araya getirmek; ortada bir sorunun olması ve bu sorunun ortak sorun olduğunun algılanmasını sağlamak; kazan-kazan durumunu oluşturmak.
3.Çatışmayı Dönüştürme	I, II ve III Düzey Aktörler	Toplumu, sosyal, siyasal, yapısal, ekonomik, kültürel ve çevresel yeniden yapılandırmak, çatışmayı barışçıl dönüştürmek, sosyal adaleti sağlamak	Uzun vadeli stratejiler. Mali, ekonomik, askeri, insani yardımlar yapmak; seçimleri izlemek; demokrasinin işleyişine yardım etmek; polis güçlerini ve adalet teşkilatını yeniden oluşturmak. Toplumda, sosyal, kültürel, ekonomik, yapısal, siyasal ve çevresel yeniden yapılanmalar yapmak; toplumun bilincini ve algısını dönüştürmek; savaş yerine barış felsefesi; eğitimde reformlar yapmak; eski militanların ve savaş suçlularının topluma uyumunu sağlamak; birey ve gruplar arasında ilişkiler kurmak; katılımcı diyalog ortamı oluşturmak; çok yönlü diplomasi yöntemlerini kullanmak.

Nezir Akyeşilmen, kendi çalışmasında, Axt ve diğerlerine referansla, çatışma yönetimini şu şekilde tanımlamıştır: “Çatışma yönetimi, potansiyel veya gerçek bir çatışma durumunu azaltmak, yatıştırmak, yönetilebilir bir duruma getirmek, çözmek ya da dönüştürmek amacıyla derin analizlere dayalı, hak-temelli ve partizan olmayan bir üçüncü tarafın (arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, uzlaştırıcılık, danışmanlık, barışı koruma

ve tahkim) müdahalesini kapsayan çok katmanlı bir süreçtir.”⁴³ Tanımından da görüldüğü gibi, çatışma yönetimi, çatışmanın analizini, üçüncü tarafları, safhalarını ve çatışmanın diğer unsurlarını kapsayan bir kavramdır. Bu çalışmada, çatışma analizi ve üçüncü taraflar, ayrı başlıklar altında incelendiğinden, bu konunun alt başlıklarında çatışmanın safhaları incelenmektedir. Çatışmanın amaçları dikkate alınarak, çatışma yönetimi üç safhada sınıflandırılmıştır. Bu safhalar, çatışmayı yatıştırma (Conflict Settlement), çatışmayı çözme (Conflict Resolution) ve çatışmayı dönüştürme (Conflict Transformation)dir.

1.4.1 Çatışmayı Yatıştırma

Çatışma yönetiminin birinci safhası olan çatışmayı yatıştırma, düşmanlık, korku, şüphe, adaletsizlik algısı, yapısal eşitsizlik ve bunlar gibi çatışmanın altında yatan nedenleri dikkate almadan, fiziksel şiddetin durdurulmasını hedefleyen stratejilerdir.⁴⁴ Çatışmanın tarafları, bu safhada, hiçbir pozisyon değişikliğini kabul etmez. Şiddet sona erdirilse de, taraflar, çatışma sırasındaki pozisyonlarını korur. Bu safhanın diğer bir özelliği, arabulucuların veya üçüncü tarafların desteği ile çatışmaların ana nedenlerini analiz ederek ortadan kaldırmayı ve kalıcı barışı sağlayacak antlaşmaları imzalamayı hedefleyen müzakereler için zeminin oluşturulmasıdır. Ateşkes dönemi olarak da kabul edilen bu aşamada, hızlıca ön hazırlıklar yapılmalı ve çatışmayı çözme safhasına geçilmelidir. Aksi takdirde taraflar arasındaki herhangi bir yeni anlaşmazlık, şiddet kullanımını tetikleyecek ve ateşkes durumunu ortadan kaldıracaktır.

1.4.2 Çatışmayı Çözme

Çatışma yönetiminin ikinci aşaması olan çatışmayı çözme, silahlı çatışmaların ortadan kaldırılması sürecidir. Kapsamlı analizler içeren ve süreç odaklı olan bu aşamada, çatışmanın temel nedenleri ortaya konulur. Ayrıca bu süreçte, çatışan taraflar arasında, önyargılardan uzak, ortak çıkarılara odaklanan, işbirliği düşüncesini benimseyen ve uzun soluklu karşılıklı ilişki kurulmaya çalışılır. Diğer bir deyişle, çatışmayı çözme safhasının amacı, çatışan tarafların tekrardan şiddete başvurmalarını önlemek için

⁴³ Akyeşilmen, Nezir, (2015), “Çatışma Analizi: Hak-Temelli Stratejik Barış Modeli”, (der) Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu. “Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçer Çatışmaların Analizleri”; İstanbul Gündoğan Yayınları, s. 52.

⁴⁴ Pisani, André Du, (1984), “Conflict: some conceptual clarifications”, *Politikon: South African Journal of Political Studies*, cilt 11, sayı 2, s. 8.

çatışmanın nedenlerini belirlemek ve onları ortadan kaldırmaktır.⁴⁵ Bunları gerçekleştirmek için üçüncü taraf veya arabulucu gözetmenliğinde, çatışan taraflar arasında müzakereler gerçekleştirilir. Çatışmaların türüne, şiddet düzeyine, arabulucuların müzakereler sırasındaki faaliyetlerine, tarafların çözümü isteme derecelerine, bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarına göre müzakereler, bir yıl gibi kısa sürede sonuçlanabileceği gibi, Dağlık Karabağ sorununda olduğu gibi, 25 yılı aşkın sürede de sonuçlanmayabilir. Bu müzakerelerde, arabulucuların veya üçüncü tarafların öncülüğü ile çatışmanın ana nedenleri ortaya konularak tarafların talep ve istekleri kesinleştirilir. Ortada bir sorunun olduğu taraflarca algılanır. Ayrıca bu sorun, iki tarafın ortak sorunu olduğu kabul edilir. Tarafların birbirlerini daha yakından tanınması sağlanır. Tarafların ortak çıkarları var mı, varsa nelerdir, onlar nasıl gerçekleştirilebilir gibi sorulara yanıt aranır. Taraflar arasında güven oluşturulması amacıyla, başlangıçta, diğerlerine kıyasla daha az önemli konularda iş birliği olanakları tartışılır ve gerçekleştirilmeye çalışılır. Fisher, Ury ve Patton'a referansla Nezir Akyeşilmen, müzakerelerde başarı elde etmek için insanların, sorundan ayrı tutulmasını, pozisyonlara değil, tarafların çıkarlarına vurgu yapılmasını ve her iki çatışan tarafın kendini kaybeden taraf olarak algılamaması için olanakların geliştirilmesini belirtmektedir.⁴⁶

Çatışmayı çözme sürecinde, çatışmanın yapısına ve içeriğine göre, farklı düzeylerde sorunlarla karşılaşılabilir. Bu sorunlara, zamanında tepki verilmediğinde ve onları çözmek için gereken adımlar atılmadığında, çatışmayı çözme girişimleri riske girer. Gereken yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmediğinde, çatışma yeniden başlayabilir. Bu süreçte, çatışmalar sırasında yerinden edilenlerin evlerine geri dönmeleri, eski savaşımların topluma geri kazandırılması sağlanabilir. Çökmüş veya zayıflamış siyasi, sosyal ve ekonomik alt yapı yeniden yapılandırılabilir. Adalet teşkilatı, polis güçleri, aktif duruma getirilebilir.⁴⁷ Bu aşamada, akademisyenler, uzmanlar ve STK'lar gibi ikinci düzey aktörler de devreye girebilir.

1.4.3 Çatışmayı Dönüştürme

⁴⁵ Doucet, İon, (1997), s. 184.

⁴⁶ Akyeşilmen, Nezir, (2014), "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz." (der) Akyeşilmen, Nezir, Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 36.

⁴⁷ Efegil, Ertan, (2015), "Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar", (der) Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu. "Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri"; İstanbul, Gündoğan Yayınları, s. 28.

Çatışmayı dönüştürme, çatışmanın tüm nedenlerini ortadan kaldırmayı, çatışma öncesi toplumsal dengeyi yeniden oluşturmayı ve sosyal adaletin sağlandığı pozitif barışa ulaşmayı hedefleyen uzun vadeli çatışma yönetimi stratejisidir. Çatışma yönetiminin bundan önceki iki safhası, geçici safhalar olarak kabul edilmektedir. Çatışmayı dönüştürme stratejisinden yoksun her hangi bir çatışma yönetimi girişimi, toplumda nihai barışı sağlayamaz. Akademisyenler ve uzmanlar, çatışmayı dönüştürmeyi hedeflemeyen barış girişimlerini eksik kabul etmektedir. Örneğin, Axt, Milososki ve Schwarz, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve yapısal dönüşümleri içermeyen barış süreçleri, doğrudan şiddeti ortadan kaldırıp çatışmayı durdurursa da, bu durumun uzun sürmeyeceğini öngörmektedir.⁴⁸ Bu safhada uygulanacak stratejiler, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve yapısal reformların yanı sıra, toplumların zihinsel değişimini de kapsamalıdır. Yani ben/biz ve öteki/ötekiler, iyi ve kötü gibi kutuplaşmalar, karşı tarafın insanlıktan çıkarılması gibi yaklaşımlar, toplumların zihinlerinden çıkarılmalıdır.⁴⁹ Aksi takdirde toplumlar, birbirlerine karşı içten içe kin güderek, çıkabilecek her hangi bir sorunda karşı tarafı suçlama girişimlerinde bulunacaktırlar. Barış psikolojisinin kabullenilmesini hedefleyen zihinsel reformlar, uzun vadeli stratejilerin ve büyük zaman kesimlerinin meyveleridir. Bunun için çeşitli ideolojilere, dine ve öğretilere dayalı savaş yanlısı toplumlar, barış felsefesi, evrensel değerler kapsamında eğitilmeli, savaş ve onun yıkıcı etkileri, evrenin barışa olan ihtiyacı anlatılmalıdır. Okullarda, savaşı anlatan ve özellikle de uzun süre devam eden çatışmalarda gözlemlenen karşı tarafı insanlıktan çıkarma ve kutuplaştırma gibi şeyleri, propaganda aracı haline getirmiş müfredatlar kaldırılmalı, yerine barışı anlatan, insani değerleri ön plana çıkaran eğitim sistemi oluşturulmalıdır. Anaokulu düzeyinden başlayarak etkin olan barış dili, çatışmayı dönüştürme sürecinin hedeflediği barışa ulaşmak ve onu daimi kılmak için en önemli etkenlerdendir.

Çatışmayı dönüştürme safhasını sekteye uğratabilecek etkenlerden biri de, çatışmayı çözüme sürecinde, müzakereler sırasında, çatışan tarafları temsil eden devlet yetkililerinin, liderlerin veya şahısların, temsil ettikleri toplumlar tarafından ne kadar uygun olduğunun kabul edilmesidir. Eğer ki toplumlar, onların haklarını savunanların,

⁴⁸ Axt, Heinz-Jürgen ve Milososki, Antonio ve Schwarz, Oliver, (2006), Conflict – a literature review, Duisburg, Essen, s. 18. https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review erişim tarihi, 1 Mart 2019.

⁴⁹ Galtung, Johan, (2007), s. 29.

müzakerelerde, görevlerini yeterince yerine getirmediğini, anlaşmaya, onların sorunlarını, çıkarlarını ve taleplerini ikinci planda tutarak, hükümet düzeyinde vardıklarını düşünürlerse, bu anlaşmaya sıcak yanaşmayacaklardır. Çatışmayı dönüştürme safhasındaki zihinsel dönüşümü ve diğer yapısal değişiklikleri amaçlayan stratejilere karşı direnç göstereceklerdir. Bunları önlemek için müzakereler sürecinde, siyasi-elit diplomasisi (Political-Elite Diplomacy) kapsamında diyaloglar gerçekleştirilmelidir. Siyasi elit diplomasi, bünyesinde, üç temel diplomasi biçimini barındırmaktadır; Birinci düzey diplomasi (Track I Diplomacy), gizli diplomasi (Secret Diplomacy) ve ikinci düzey diplomasi (Track II Diplomacy).⁵⁰ Birinci düzey diplomasi, üst düzey devlet yetkililerinin ve askeri liderlerin, barış müzakerelerindeki diyaloglarına verilen tanımdır. Gizli diplomasi ise, medyaya ve halka açılması riskli olan konuların, liderler tarafından gizli şekilde tartışılmasıdır.⁵¹ Müzakere süreçlerini, toplumların kabul görmesi için, toplumun güvenini kazanmış ve halk tarafından onların sözcüsü olarak kabul edilen eski politikacılar, üst düzey subaylar, gazeteciler, bilim adamları ve aşiret reisleri gibi “orta düzey elitler”, ikinci düzey diplomasi kapsamında, çatışmanın her iki topluma yansıyan etkileri, toplumların talepleri, çıkar ve istekleri konusunda istişareler gerçekleştirmelidirler.⁵² Bu tür girişimler sonucunda, toplum üyeleri, psikolojik olarak, kendilerinin de, müzakerelerde söz sahibi olduğunu algıladığından, imzalanan anlaşmayı hakkaniyetli olarak kabul edebilmekte ve onun gerçekleştirilmesinde daha faal iştirak edebilmektedir.

Tüm bu çabalara rağmen, çatışmayı dönüştürme safhası, özellikle de derin travmalara neden olmuş çatışmalarda, çok uzun bir süreç olduğundan bu zaman kesiminde çeşitli anlaşmazlıklar, sorunlar ortaya çıkacaktır. Çatışmayı dönüştürme aşamasında karşılaşılan bu sorunların çok yönlü diplomasi (Multi-Track Diplomacy) stratejileri ile aşılabileceğine inanılmaktadır. Çok yönlü diplomasi, sorunlara çözüm bulabilmek için birey ve gruplar arasında sağlam ilişkiler kurmayı, onları bu sürecin içinde tutmayı, onların dertlerini, taleplerini, isteklerini dinlemeyi, desteklemeyi ve böylece karşılıklı diyalog ile hoşgörü kültürünü yaymayı hedeflemektedir.⁵³ Ayrıca çok yönlü

⁵⁰ Handelman, Sapir, (2012), “Two Complementary Settings of Peace-making Diplomacy: Political-Elite Diplomacy and Public Diplomacy”, *Diplomacy & Statecraft*, cilt 23, sayı 1, s. 164

⁵¹ Bjola, Corneliu, (2013), “The ethics of secret diplomacy: a contextual approach.” *Journal of Global Ethics*, cilt 10, sayı 1, s. 86.

⁵² Handelman, Sapir, (2012), s. 164.

⁵³ Akyeşilmen, Nezir, (2014), s. 38.

diplomasinin amaçları arasında, taraflar arasında güvenin oluşturulması, barış sürecine inancın sağlanması, gerektiğinde teknolojiden faydalanılması, elde edilen becerilerin ve öğrenimlerin başkalarıyla paylaşılması ve geleceğe aktarılması gibi unsurlar vardır.

Yukarıda belirtilen araçları ve stratejileri kullanarak, çatışmaların dönüşümünde, başarıya ulaşmak mümkündür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, toplumun, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yapısı doğru değerlendirilmeli ve kullanılan araçlar, bu değerlendirmeler sonucu belirlenmelidir. Aksi takdirde, çatışmayı dönüştürme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Örneğin, Azem, ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası, Irak'ın daha büyük bir çatışma sahnesine dönüşmesini, toplumun gerçekçi bir şekilde değerlendirilmemesi ve çatışmayı dönüştürme girişimlerinin doğru yapılmamasıyla ilişkilendirmektedir.⁵⁴ ABD savaş düşünürleri ve planlayıcıları, Irak'ın toplumsal yapısının, ya yanlışlıkla ya da bilerekten, hatalı analizini yapmış, Saddam Hüseyin sonrası, toplumun yeniden yapılanması için doğru stratejiler uygulamamış ve tüm bunlar, Irak'ı, dönüştürülmesi zor bir çatışmanın ortasına atmıştır.

Çatışma yönetiminin tüm bu safhaları, farklı stratejiler, önlemler ve aktörler içermektedir. Bir çatışma sürecinde ve sonrasında gerçekleştirilen çatışma yönetiminin ilk iki safhası, üçüncü safha olan çatışmayı değiştirmeyi hedeflemektedir. Fakat dikkat etmekte fayda vardır ki, çatışma yönetiminde bütün bu süreçlerin yaşanılması kaçınılmazdır ve gereken durumlarda bu süreçler, eşzamanlı yürütülebilmektedir. Çatışma yönetiminin temel hedefi ise, çatışan taraflar arasında sosyal adaleti, pozitif barışı sağlamaktır.

1.5 Çatışmanın Aşamaları

Çatışmayı dönüştürüp, pozitif barışa ulaşabilmek için, öncelikle çatışmanın hangi aşamada olduğunu belirlemek gerekir. Çünkü farklı aşamalardaki çatışmayı yönetmek için kullanılacak taktik ve stratejiler, birbirlerinden farklıdır. Eğer her aşamada gereken araçlar kullanılmazsa veya eksik kullanılırsa, çatışma yönetiminde başarısızlık kaçınılmazdır. Günümüzde akademisyenler ve uzmanlar tarafından çatışmanın beş aşaması belirlenmiştir; çatışma öncesi veya çatışmanın oluşumu, tırmanma süreci, çatışma esnası veya şiddetli kriz/savaş, çatışmanın hemen sonrası veya çatışmayı

⁵⁴ Azem, Ahmad Jamil, (2010), "The American intelligence breakdown in Iraq and the failure of the strategies of conflict "transformation." *Contemporary Arab Affairs*, cilt 3, sayı 2, s. 197.

yatıştırma, sonuncusu ise çatışmanın dönüştürülmesi.⁵⁵ Çatışma süreci ile ilgili bu tarz bir sınıflandırma yapılmasına rağmen, belirtmekte fayda vardır ki, çatışma, her zaman bu silsileyi takip etmeyebilir. Sivil ve askeri araçlar, doğru zamanda doğru miktarda uygulanırsa, bir çatışma, oluşum veya tırmanma sürecinde durdurulabilir ve dönüşüm aşamasına geçilebilir. Bunun tam tersi olarak, çözüm aşamasına geçmiş bir çatışma, gereken tedbirlerin alınmaması ve araçların kullanılmaması yüzünden tekrardan tırmanma ve savaş süreçlerine geçebilir.

Çatışma öncesi veya çatışmanın oluşumu, çatışma sürecinin ilk aşamasıdır. Bir çatışmanın oluşması için ilk önce aktörler, onların hedefleri ve aktörlerin hedefleri arasında bağdaşmazlıklar, uyuşmazlıklar gerekmektedir. Aktörler, kendi hedeflerine ulaşmakta, karşı tarafı bir tehdit olarak algılamaya başladıklarında ve bu tehdit durumunu ortadan kaldırmak ve rakip tarafı saf dışı bırakmak için karşı eylemlere başvurduklarında, çatışma oluşmaya başlamıştır. Diğer bir deyimle, çatışmanın oluşması aşaması, gizli veya görünmez çatışmanın görünür çatışmaya geçme safhasıdır. Bir çatışmanın tam olarak ne zaman, hangi noktada başladığını saptamak kolay değildir.⁵⁶ Fakat çatışmanın nedenleri, çatışan taraflar arasındaki bağdaşmazlıklar, erken belirlenip ortadan kaldırılmaya çalışılırsa, çatışmanın yıkıcı etkisi kendini göstermeden, çatışmayı dönüştürmek mümkün olabilir. Bu aşamada, büyük çoğunlukla sivil araçlar kullanılmaktadır. Medya ve sivil toplum kuruluşları büyük rol oynamaktadır. Onlar, sorunun detayları ile ilgili yayın yapmakla birlikte, sorunun, diğer devletler tarafından duyurulmasına yardımcı olabilir ve uluslararası örgütlerin veya diğer devletlerin arabuluculuk girişimlerinde bulunmaları için teşvik edebilir. Bu süreçte, genelde polis, hukuki araçlar, mali yardım, seçimlerin şeffaflığı ve insan haklarının ihlallerini gözlemlenmesi, insani yardım, diyalogların oluşturulması ve arabuluculuk gibi sivil araçlar kullanılmaktadır. Sivil araçlar, tam olarak fayda veremediğinde veya onların uygulanmasına direnç gösterildiğinde, tarafların çatışmaya girmemesi konusunda önleyici/zorlayıcı diplomasi, askeri güç kullanımı tehditleri veya önleyici askeri konuşlandırmalara başvurulabilir.⁵⁷

⁵⁵ Efeğil, Ertan, (2015), s. 30.

⁵⁶ Diehl, Paul F. (2006), "Just A Phase?: Integrating Conflict Dynamics Over Time", *Conflict Management and Peace Studies*, cilt 23, sayı 3, s. 199.

⁵⁷ Efeğil, Ertan, (2015), s. 30.

Oluşmuş çatışmayı ortadan kaldırmak için uygulanan araçlar fayda vermediğinde, mevcut mekanizmalar çalışmadığında ve taraflar düşmanlıklarını açıkça belirttiklerinde, çatışma, tırmanma aşamasına geçer. Başka bir ifadeyle tırmanma, çatışmanın şiddet düzeyinin bariyerleri aşarak hızlı bir şekilde yükselmesidir. Bu bariyerler, sadece taraflar tarafından askeri gücün kullanılması veya her hangi bir maddi kaynak değil, inanç, ideoloji gibi ahlaki ve psikolojik bariyerler de olabilmektedir.⁵⁸ Bu aşamada, gelişmelerden ve tarafların güç oranlarına bağlı olarak, özellikle çatışmanın zayıf tarafı/tarafları, lobilerin ve diasporaların da yardımıyla, dış güçlerin, büyük devletlerin veya uluslararası örgütlerin, çatışma sırasında onlara destek olmaları veya arabulucu faaliyetleri yürütmeleri için girişimlerde bulunabilmektedirler. Yaşanan gelişmeler sonucu taraflar, hedeflerinde değişikliklere gidebilmekte ve daha fazla şiddet yanlısı olabilmektedirler. Tırmanma aşaması, bir çatışmanın savaşa dönüşerek büyük kayıplara yol açmaması, tarafların daha da ötekileştirilmemesi, düşmanlığın büyümemesi ve tarihi kindarlığın oluşmaması adına en önemli aşamadır. Çatışma, bu evrede durulmaz ve dönüştürülme girişimlerinde bulunulmazsa, hızlıca savaşa dönüşecektir. Bu aşamada, taraflarca, belirli bir düzeyde şiddet kullanılmaktadır. Bu şiddeti önlemek ve sivil araçlara destek vermek için bu aşamada, sivil yöntemlerin yanı sıra belirli düzeyde askeri tedbirler de alınmaktadır. Örneğin silah ambargosu, önleyici askeri konuşlandırmalar, abluka ve belirli ölçekte askeri müdahale, bunlardandır. Önleyici/zorlayıcı diplomasi, ekonomik ve diplomatik yaptırımlar, siyasi diyalogu teşvik, iyi niyet misyonu ve arabuluculuk gibi araçlar ise, bu aşamada kullanılan sivil yöntemlerdendir. Tırmanma durdurulmadığında, çatışmanın, şiddetli kriz veya savaş evresine geçmesi kaçınılmazdır. Savaş, iki tarafta da maddi ve manevi olmak üzere büyük kayıplara neden olmaktadır. Taraflarca ağır askeri araçlara başvurulduğundan, bu dönemde, çatışmayı önlemek için ağırlıklı olarak askeri araçlar kullanılmaktadır. Askeri araçlarla birlikte, mültecilere ve yerinden edilenlere, insani yardımların dağıtımı, tıbbi desteğin sağlanması, arabulucuların, tarafları, çatışmayı durdurmaya ve barış görüşmelerine geçmeleri için teşvik çabaları gibi sivil araçlar da kullanılmaktadır.⁵⁹

Doucet, çatışmayı yatıştırma ve çözme aşamasına geçmeden önce, farklı bir aşamanın da olduğunu belirtmektedir. Gelişme veya azaltma (improvement or de-escalation)

⁵⁸ Duyvesteyn, Isabelle, (2012), "Escalation and De-escalation of Irregular War: Some Observation and Conclusion." *Journal of Strategic Studies*, cilt 35, sayı 5, s. 737.

⁵⁹ Efeğil, Ertan, (2015), s. 32.

olarak tanımladığı bu aşamada, Doucet, tarafların, çatışmada bir düzluğe ulaştıklarını ve uzun süreli çatışmanın, iki tarafta da maddi ve manevi büyük kayıplara yol açtığını anladıklarını belirtmektedir.⁶⁰ Bu aşamada taraflar, çatışmayı çözüme kavuşturmaya daha niyetlidirler. Arabulucular tarafından bu aşamanın doğru değerlendirilmesi ve çatışmayı yatıştırarak müzakereler aşamasına geçilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde oluşacak her hangi bir kıvılcım, çatışmayı yeniden şiddetli savaşa sürükleyecektir.

Çatışmanın dördüncü evresi olarak kabul edilen çatışmanın hemen sonrası aşaması, çatışmayı yatıştırma safhasıyla başlamaktadır. Üçüncü taraflar, barış müzakereleri ile çatışan tarafları bir araya getirerek, askeri çatışmaları durdurmayı hedeflemektedir. Çeşitli tanımları bulunmasına rağmen, burada, barış müzakeresi kavramı, askeri çatışmayı sonlandırmayı hedefleyen bir müzakere türü olarak kullanılmaktadır.⁶¹ Bu evrede, askeri çatışmaları müzakere masasında sonlandırma çabasıyla eşzamanlı olarak askeri unsurlar kullanılarak, çatışma bölgelerinde güvenliği sağlama girişimleri gerçekleştirilir. Sivil araçlar kullanılarak, toplumsal hayatı normalleştirmek için sosyal, ekonomik ve siyasal yapıların yeniden inşasına başlanılır. Ateşkesin imzalanması, silahlı şiddetin sonlandırılması ve tarafların kalıcı barış anlaşması için müzakerelere başlamasıyla çatışmanın sonuncu aşamasına geçilir.

Çatışma sonrası yeniden yapılandırma aşaması, çatışmaya neden olan tüm unsurların belirlenip ortadan kaldırılmasını, toplumun siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan dönüştürülmesini amaçlayan bir aşamadır. Bu amaçları gerçekleştirmek için, ilk olarak, güvenlik yeniden inşa edilmelidir.⁶² Güvenliği yeniden inşa etmek için, savaş sırasında oluşmuş kanun dışı silahlı örgütlerin faaliyetlerinin durdurulması, uyuşturucu ticaretinin ortadan kaldırılması, kontrolsüz silah dolaşımının engellenmesi, silahsızlanma, polis güçlerinin ve ordunun yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Siyasal ve sosyal yeniden yapılandırma için, anayasal reformlar gerçekleştirilmeli, hukukun üstünlüğü prensibi yeniden oluşturulmalı, seçimlerin adaletli düzenlenmesi sağlanmalı ve siyasal kurumlar yeniden aktif hale getirilmelidir. Ayrıca mülteciler ve yerinden edilenler, kendi yerlerine yerleştirilmeli, onların güvenliği sağlanmalı, eski militanlar terhis edilmeli, orduya katılmak isteyenler orduya alınmalı, istemeyenler ise iş olanakları

⁶⁰ Doucet, İon, (1997), s. 182-183.

⁶¹ Özerdem, Alpaslan, (2013) s. 72.

⁶² Özerdem, Alpaslan, (2013), s. 188.

sunularak topluma entegre edilmelidir. Eğitim yeniden oluşturulmalı, sağlık hizmetleri toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde tekrar aktif duruma getirilmelidir. Ekonomik olarak dönüşüm için yeni ekonomik kalkınma stratejileri belirlenmeli, tarımsal reformlar gerçekleştirilmeli, uluslararası örgütler, topluluklar veya büyük devletler tarafından ekonomik yardımlar yapılmalıdır. Çatışan devlet veya devletlerin fiziksel dönüşümü için hastaneler, eğitim merkezleri, fabrikalar, altyapı, güvenli su teçhizatları yeniden yapılandırılmalıdır.⁶³ Tüm bu girişimler sonucunda, tarafların çatışmayı ortak sorun olarak algılamaları, onun dönüşümü için çaba göstermeleri, iyi niyet sergilemeleri, üçüncü tarafların çıkar gütmenden gözetmenliği ve benzeri unsurların yardımıyla, çatışma sonrası süreçte olumlu bir şekilde barışı sağlama olasılığı oldukça yüksektir.

Tablo 3: Çatışmanın Aşamaları

Çatışmanın aşamaları	Özellikleri	Önlemler
----------------------	-------------	----------

⁶³ Doucet, İon, (1997), s. 184-185.

1. Çatışma öncesi veya oluşumu	Gizli veya görünmez çatışmanın görünür çatışmaya geçme safhası	Çoğunlukla sivil araçlar kullanmak; nadir durumlarda, gerekirse, askeri araçlara ve önleyici/zorlayıcı diplomasilere başvurmak.
2. Tırmanma	Şiddet türlerinin hızlı bir şekilde yükselmesi	Sivil araçların yanı sıra, belirli düzeyde askeri araçlar kullanmak; zorlayıcı diplomasi, ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulamak.
3. Şiddetli kriz ve/veya savaş	Ağır maddi ve manevi kayıplar, silahlı doğrudan şiddetin bir süre kullanımı	Ağırlıklı olarak askeri araçlar kullanmak; çatışmayı yatıştırma stratejisi uygulamak.
4. Çatışmanın hemen sonrası	Çatışma yatıştırılmış, taraflar arasında barış antlaşması sağlamak için müzakere girişimleri başlamıştır.	Çatışmayı çözme stratejisi uygulamak; sivil araçlar kullanmak; sivil araçların uygulanmasına ve barış müzakerelerinin güvenliğine destek vermek
5. Çatışma sonrası yeniden yapılanma	Çatışan toplumlar, ağır maddi ve manevi kayıplar vermiş, devletin otoritesi çökmüş, toplumun her açıdan dönüştürülmeye ihtiyacı vardır.	Çatışmayı dönüştürme stratejisi uygulamak; toplumun, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve çevresel dönüşümünü sağlamak; ağırlıklı olarak sivil araçlar kullanmak.

1.6 Çatışmalarda Üçüncü Tarafın Rolü: Arabuluculuk

Çatışma yönetiminin en önemli etkenlerinden birisi de, üçüncü tarafın arabuluculuk faaliyetleridir. Arabuluculuk, devletlerarası, devlet içi, devlet ile grupları arası, örgütler arası ve bireylerarası çatışmalarda, çatışma çözümünü hızlandırmak, kolaylaştırmak, çatışan taraflar arasında ilişkiyi sağlamak için gerçekleştirilen karmaşık bir aktivitedir. Arabulucu üçüncü taraf, çatışmayı daha iyi sonuca bağlamak ve taraflara yardım etmek için, çatışmaya müdahale etmektedir. Oldukça karmaşık süreç olan arabuluculuğun tanımlanmasında da farklılıklar bulunmaktadır. Horowitz, Moor'a referansla müzakerelerde ve çatışmalarda arabuluculuğu, çatışmayla ilgisi olmayan, tarafsız, garazsız, önyargısız, güvenilir ve çatışma yönetimi sürecinde de bitaraf kalmayı amaçlayan üçüncü tarafın müdahalesi olarak tanımlamaktadır.⁶⁴ Bercovitch'e göre arabuluculuk, çatışan tarafların algı ve davranışlarını, şiddete başvurmadan ve hukuk otoritesini uygulamadan değiştirmek için yardım amaçlı, çatışmanın aktörlerinin daveti veya dışarıdan yardım teklifi üzerine, çatışmayla ilgili, fakat tarafsız bir üçüncü tarafın müdahalesini içeren çatışma yöntemi olarak tanımlanmaktadır.⁶⁵ Arabulucu olmak,

⁶⁴ Horowitz, Sara, (2007), "Mediation", (der) Charles Webel and Johan Galtung. Handbook of Peace and Conflict Studies, s. 51.

⁶⁵ Berovitch, Jacob, (2009), "Mediation and international conflict resolution. Analyzing structure and behavior." (der), Dennis J. D. Sandole ve diğerleri, New York, Routledge, s. 341.

çatışma aktörlerinin bağdaşmaz meselelerinde, tarafların bir anlaşmaya varmalarına yardımcı olmak için sanatsal beceri gerektirir. Arabulucunun görevi, açık bir diyalog zemini yaratmak ve çatışmanın taraflarına bu zeminde konuşma ve müzakere özgürlüğünün teminatını vermektir. Tüm bunlardan yola çıkarak, Horowitz, arabulucuyu, savaştan kaçınarak, çatışan taraflar arasında anlaşma sağlamak için, çatışmanın nedenlerini belirleyip, açıklığa kavuşturmaya yardımcı olan bir kolaylaştırıcı, eğitimci veya iletişimci olarak tanımlamaktadır.⁶⁶

Çatışmalarda üçüncü taraf, uluslararası örgüt, devletler veya ulus ötesi kurumlar olabildiği gibi, gruplar, sivil toplum örgütleri veya bireyler de olabilmektedir. Üçüncü tarafın ilk görevi, tarafların kendilerini ve birbirlerini dinlemeleri ve anlamaları, taleplerini, çıkarlarını ve isteklerini dile getirebilmelerine müsaade edecek, müzakereler için bir ortam sağlamayı garanti etmelidir. Bu ortamda arabulucu, tarafların, kendisinin yardımı ile birlikte, kendi çıkarlarını ve ihtiyaçlarını önem sırasına göre düzenleyerek, onların adil, uygulanabilir ve uzun ömürlü bir anlaşmanın bağlanmasıyla sonuçlanmasına gayret etmelidir.

Genel olarak, arabulucunun faaliyetleri çatışmaya katılma düzeyine ve hayata geçirdiği görevlerinin önemine göre üç kategoride sınıflandırılmaktadır. Birinci kategoride, arabulucu, ilişkileri oluşturan, kolaylaştırıcı stratejiler uygulayarak, çatışmaya müdahalenin alt düzeyinde bulunmaktadır. Üçüncü taraf, çatışmanın yönetiminde oldukça pasif rol oynamaktadır. Bu düzeyde onun görevi, taraflar arasında iletişimi oluşturmak ve bilgi transferini sağlamak, ayrıca düşük derecede bu süreci kontrol etmektir. İkinci kategoride, arabulucu, çatışmanın yönetiminde daha aktif rol oynamaktadır. Bu sınıflandırmadaki arabulucu, prosedür ile ilgili stratejileri gerçekleştirerek, arabuluculuk süresince daha resmi bir görev üstlenmektedir. Bu düzeyde, arabulucu, toplantıların yapısal yönlerini ve sürece katılımları belirleyebilir, medya tanıtımı, kaynak ve bilgi dağıtımını gerçekleştirebilir ve tarafların iletişim süreçlerini denetleyebilir. Son kategoride, üçüncü taraf, çatışmaya en güçlü şekilde müdahale etmektedir. En yüksek yetkilere sahip arabulucu, tarafları, müzakerelere teşvik etmekte, hatta gerektiğinde ultimatolar vererek etkilemektedir. Çatışma yönetimine en üst düzeyde müdahale eden üçüncü taraf, burada, çatışmayı analiz etme,

⁶⁶ Horowitz, Sara, (2007), 51.

tarafları bir araya getirme, onlarla birlikte sorunun temel hatlarını belirleme ve barış antlaşması oluşturma gibi, yönetici stratejileri kullanmaktadır. Yönetici stratejileriyle arabulucu, çatışmayı doğrudan ele almakta ve nedenleri belirleyip, ortadan kaldırarak, taraflar arasında anlaşma sağlamayı hedeflemektedir.⁶⁷ Çatışmaya en üst düzeyde müdahale eden arabulucunun nihai hedefi, taraflar arasında pozitif barışın sağlanmasıdır.

Johan Galtung, üçüncü tarafların, çatışma yönetiminde arabuluculuk uğraşlarına geleneksel yaklaşımlardan farklı bakış açısıyla yaklaşmış ve arabulucunun görevlerini yeniden belirlemiştir. Galtung'a göre bir arabulucunun ilk görevi, kendi faaliyetlerine en yüksek düzeyde barışı hedeflemekle başlamaktır. İkinci olarak, çatışmanın ve taraflar arasındaki ilişkilerin dönüşümü, barışçıl yollarla gerçekleştirilmelidir. Aksi halde, gelecekteki çatışmaların tohumları, bu çalışmalar esnasında atılacaktır. Bu çalışmalar sırasında, çatışmanın dönüşümü için tarafların hedeflerinin ötesinde yeni gerçekliklerin oluşturulması gerekmektedir. Arabuluculukla ilgili klasik yaklaşımlardan farklı olarak, Galtung'un TRANSCEND (çatışmanın ötesinde) yaklaşımında, arabulucu, müzakereler ve uzlaşma için tarafları bir araya getirmeden önce, tarafların her biriyle, ayrı ayrı derin diyaloglar gerçekleştirmeli, onların talep ve isteklerini belirlemeli, onlara yeni gerçeklikler sunmalı ve yeni sosyal, siyasal, ekonomik düzenin kurulması konusunda onları ikna etmelidir. Arabulucu, bu aşamada taraflar arasında köprü rolü oynamaktadır. Tüm talep ve istekler netleştikten ve çatışan taraflar, tam olarak müzakerelere hazır hale getirildikten veya geldikten sonra, anlaşma için masaya oturulmalıdır.⁶⁸

TEORİK ÇERÇEVE

1.7 Çatışma Analizi

Bir çatışmayı dönüştürüp, pozitif barışa ulaşmak için ilk önce, onu, tüm yönleriyle anlamak gerekir. Bu nedenle de, çatışma, detaylı bir biçimde analiz edilmelidir. Bir çatışmayı anlamadan, onu yönetmek mümkün olmadığından, çatışma analizi, çatışma yönetiminde atılması gereken ilk adımdır. Günümüzde, çatışma analizi denilince, geleneksel yaklaşımdan farklı olarak, sadece devletlerarası çatışmaların analizi değil, devlet-içi, gruplar arası ve bireylerarası olmak üzere tüm düzeylerde çatışmaların

⁶⁷ Berovitch, Jacob, (2009), s. 345.

⁶⁸ Galtung, Johan, (2007), s. 14, 28.

incelenmesi belirtilmektedir. Çatışma analizi, çatışmanın tarihsel arka planının, sorunların çıkmasının altında yatan nedenlerin, çatışmanın taraflarının, onların talep ve çıkarlarının, çatışmanın gidişatının, dinamiklerinin, barış sürecinin, çatışma çözümünde uygulanan planlama ve stratejilerin sistematik şekilde incelenmesidir.⁶⁹ Bir çatışmayı analiz ederken, dikkat edilmesi gereken bazı noktalar mevcuttur. Her şeyden önce, çatışma analizi, hassas şekilde gerçekleştirilmelidir. Bilgilerin toplanması, analiz edilmesi ve bilgilerin iletişimi, tansiyonu şiddetlendirmemelidir. Yani, arabulucu bir tarafla iletişime geçip, onunla diyaloglar gerçekleştirerek, talep ve isteklerini öğrenirken, karşı tarafın hassasiyetini de göz önünde bulundurmalıdır. Örneğin, Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili, AGİT Minsk grubunun üç eş başkanından biri olan Fransa'nın arabuluculuk faaliyetleri, Azerbaycan tarafından, Ermenistan yanlısı olarak algılanmakta ve Azerbaycan toplumunda, çatışmanın çözümüne olan inancı sarsmaktadır. Fransa'nın, Güney Osetya, Abhazya, Transdinyester ve Kırım yetkililerinin ülkeye girişinin kısıtlanmasına rağmen, fiili 'Dağlık Karabağ' Cumhuriyetinin Başkanı Bako Saakyan'ın Fransa'da resmi gezide bulunması, Azerbaycan halkında ve medyasında, büyük itirazlara neden olmuştur.⁷⁰

Çatışma analizi, esnek ve zamana ayak uydurmalıdır, yani zaman içerisinde çatışmada baş veren değişiklikler de analiz edilip, çatışma analizi güncel tutulmalıdır. Çatışma analizi, uluslararası veya devlet-üstü örgütler, STK'lar gibi çatışmaya müdahale eden kurum ve kişilerin katılımı ve işbirliği ile yapılmalıdır. Dışarıdan gelen ve çatışmanın analizini kolaylaştıracak yardımlar da değerlendirilmelidir. Son olarak, çatışma analizi, dengeli yürütülmelidir.⁷¹ Yani, çatışmayı sadece bir tarafın bakış açısına göre değil, tam olarak objektif şekilde analiz etmek gerekmektedir. Çatışma taraflarından her hangi biri, arabulucunun, diğer tarafa daha yakın olduğunu veya olaylara onun gözünden baktığını algılasa veya düşünürse, üçüncü tarafın arabuluculuk faaliyetlerine sıcak yanaşmayacaktır. Her aşamaya gereken özen gösterilmediğinde, çatışma analizinden beklenen sonuçlar alınmayabilir.

⁶⁹ Bağcı, Hüseyin, (2014), "Önsöz Yerine: Çatışma Analizi", (der) Akyeşilmen, Nezir, Barış konusmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 5.

⁷⁰ Abdulqədirov, Elvin, (2018), "Fransa ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrliyindən çıxarılmalıdır", <https://azvision.az/news/161966/fransa-atet-in-minsk-grupunun-hemsedrliyinden-cixarilmalidir-.html> erişim tarihi, 2 Nisan 2019.

⁷¹ UN (2016), "Conflict Analysis Practice Note", s. 3-4. <https://undg.org/wp-content/uploads/2016/10/Conflict-Analysis-Practice-Note-13-May-2016-Version.pdf> erişim tarihi, 10 Mart 2019.

Çatışma analizi, belirli adımları takip etmektedir. İlk olarak, çatışmanın profili oluşturulmaktadır. İkinci adım, aktör analizidir. Aktör analizinin ardından, neden analizi yapılmaktadır. En sonda ise, çatışmanın eğilimleri ve fırsatlar belirlenmektedir.⁷² Çatışma profilinin oluşturulması için, ne, nerede ve ne zaman sorularına cevap aranmaktadır. Ne sorusuyla, hangi çatışmadan bahsedildiği, ne ile ilgili olduğu, boyutları, ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçları araştırılmaktadır. Ne zaman sorusuyla, çatışmanın zaman aralıkları, başlama tarihi ve nasıl geliştiği incelenmektedir. Nerede sorusu ise, çatışmanın nerede gerçekleştiğine, önem hatlarına ve sınırlarına yanıt aramaktadır.⁷³ Aktör analizine, çatışmaya doğrudan katılan birinci derece aktörlerin, onların zayıf ve güçlü yönlerinin, talep, istek ve çıkarlarının incelenmesiyle başlanılmaktadır. Aktör analizinin ikinci adımında, çatışmaya çeşitli yollarla etki eden uluslararası örgütler ve STK'lar gibi ikinci düzey aktörlerin analizi yapılmaktadır. Çatışmayla doğrudan ilgisi olmayan, fakat çatışmaya ilişkin belirli hedefler ve çıkarlar güden üçüncü taraf veya dış aktörlerin incelenmesi, aktör analizinin son aşamasıdır.⁷⁴ Neden analizi, çatışmanın hangi sebep veya sebeplerden başladığını belirlemek için yapılmaktadır. Burada, çatışmanın, siyasal, kültürel, sosyal, ekonomik ve psikolojik nedenleri araştırılmaktadır. Çatışmanın eğilimlerine ve fırsatlara bakarken, çatışmanın hangi yönde geliştiği, şiddeti güçlendiren veya azaltan faktörlerin hangileri olduğu, çatışmanın çözümü ile ilgili daha önce yapılan girişimlerin nasıl sonuçlandığı gibi sorular değerlendirilmektedir.⁷⁵

Çatışma analizini daha detaylı şekilde yapmak ve çatışmayı daha iyi anlamak için, uzmanlar tarafından bazı kavramsal yaklaşımlar önerilmektedir. Peter Wallensteen, bu kavramsal çerçeveleri üç başlık altında toplamıştır; Çatışmanın dinamikleri veya Dinamik Yaklaşım, ihtiyaç temelli çatışma kökenleri veya Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı ve üçüncüsü ise Rasyonel Yaklaşım veya rasyonel hesaplamalar.⁷⁶ Klasik çatışma anlayışına göre, çatışma, başlangıcı ve sonu olan, yani yaşam sürecine sahip, olaylar zincirinden oluşan bir dinamik fenomendir. İkili ilişkiler sırasında, tarafların birinin gerçekleştirdiği eylem veya eylemin sonucu, diğer tarafın karşı eyleme geçmesine

⁷² Leonhardt, Manuela, (2001), "Conflict Analysis for Project Planning and Management", GTZ, s. 17. Pdf kaynak.

⁷³ Leonhardt, Manuela, (2001), s. 18.

⁷⁴ Akyeşilmen, Nezir, (2014), s. 33-34.

⁷⁵ Leonhardt, Manuela, (2001), s. 22.

⁷⁶ Wallensteen, Peter, (2002), s. 34.

neden olur. Bu zaman da, birinci taraf, ikinci tarafın bu girişimine karşı bir fiille yanıt verir. Çatışmanın seyri, bu eylemlerle belirlenir. Herbert C. Kelman'a göre, çatışma durumundaki aktörlerin bu tarz karşılıklı ilişkileri, çatışmayı daha da derinleştirmektedir. Bu eylemlerin analizi, üçüncü tarafların katılımı, çatışma çözümü ve yönetimi mekanizmalarının uygulanmasıyla birlikte bu dinamikler tersine çevrilebilir.⁷⁷ Temel İnsan İhtiyaçları teorisyenlerine göre, düşük veya yüksek derecede her bir çatışmanın altında yatan sebep, karşılanmamış ihtiyaçlardır.⁷⁸ İnsanların ve toplumların güvenlik, kimlik, tanınma ve katılımcılık gibi ihtiyaçları mevcuttur. Bu ihtiyaçların her hangi biri karşılanmadığında, kendini mağdur durumda gören taraf, bastırılmış ihtiyacına ulaşmak için şiddet eğiliminde bulunacaktır. Çatışmaları çözüme kavuşturmak için karşılanması talep edilen ihtiyaçlar belirlenmeli ve onların sağlanması için olanaklar oluşturulmalıdır. Çatışmaların oluşumu ile ilgili rasyonel yaklaşımlar, realist ve neo-realist düşünceden kaynaklanmaktadır. Burada taraflar ve onların davranışları, çatışmaların bizzat nedenleri olarak görülmektedir. Realist düşünceye göre, savaş veya çatışmalar, aktörlerin hedeflerine ulaşmak için uyguladıkları stratejik hamleleridir.⁷⁹ Rasyonel yaklaşıma göre, ister bireysel, isterse de devlet düzeyinde olsun aktörlerin kendi mantığı, yargısı, kapasitesi ve çıkarları doğrultusunda hesaplamaları vardır. Bu hesaplamalar sonucu, aktör, hedefine ulaşmak için en uygun yolun savaş veya çatışma olduğunu belirlerse, çatışmayı başlatmak için girişimlerde bulunacaktır.

Çatışmaların daha iyi anlaşılması için önerilen bu kuramsal yaklaşımlar, her bir çatışmanın kendine özgün karakteristik özellikleri olmasından dolayı, çatışma analizlerinde her zaman birebir uygulanamamaktadır. Fakat çatışmaların incelenmesi zamanı, bu yaklaşımlardan farklı boyutlarda faydalanmak, çatışmanın analizini, daha anlaşılabilir kılmaya yardımcı etmektedir.

1.7.1 Çatışma Analizinde Modeller

⁷⁷ Kelman, Herber C. (2009), "A social-psychological approach to conflict analysis and resolution", (der), Dennis J. D. Sandole ve diğerleri, New York, Routledge, s. 174.

⁷⁸ Kök Arslan, Havva ve Çapan, Fırat, (2014), "Çatışma Çözümüne Temel Yaklaşımlar", (der) Akyeşilmen, Nezir, Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 51.

⁷⁹ Wallensteen, Peter, (2002), s. 44.

Çatışma analizi, çatışmanın tarihsel arka planını, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik nedenlerini, psikolojik boyutlarını, gelişimini, eğilimlerini, aktörlerini, aktörlerin hedeflerini, istek ve taleplerini, çıkarlarını, kapasitelerini, çatışmayı dönüştürüp, pozitif barışa ulaşmak için oluşan fırsatları inceleyen çok aşamalı bir karmaşık süreçtir. Bu karmaşık süreci hızlandırmak ve kolaylaştırmak için uzmanlar ve akademisyenler tarafından, bir sıra çatışma analizi modelleri ve araçları geliştirilmiştir.

Çatışma analizi modelleri içerisinde en basit modellerden biri, “zaman çizelgesi” modelidir. Adından da anlaşılacağı üzere, çatışma çizelgesi, kronolojik sırayla, çatışmanın başladığı tarihten, olayların gelişimini gösteren basit bir yöntemdir.⁸⁰ Bir çatışmanın zaman çizelgesini oluştururken, dikkat edilmesi gereken faktörlerden biri, çatışmanın başlamasının, taraflara göre uygun bir tarihinin belirlenmesidir. Zaman çizelgesinde, çatışmanın gidişatına etki eden olaylar, tarafların hassasiyetleri dikkate alınarak belirtilmelidir. Ek olarak, uygun koşullar oluştuğunda, barış girişimleri için de ayrı bir çizelgenin hazırlanması önerilmektedir.

Çatışma analizi yöntemleri arasında en yaygın kullanılan yöntemlerden biri, “çatışma ağacı” modelidir. Bu modelde, çatışmanın temel sorunları, sorunların ortaya çıkmasında rol oynayan nedenler ve çatışmanın sonuçları, etkileri incelenmektedir. Çatışmanın sorunları, ağacın gövdesinde belirtilmektedir. Sorunların yol açtıkları sonuçlar ise, ağacın dalları ve meyveleri şeklinde gösterilmektedir. Çatışmanın temel nedenleri, her zaman ilk bakışta gözükmemektedir. Bu nedenle de, ilk bakışta dikkate çarpmayan ve çatışmanın oluşmasının temelinde yatan nedenler, ağacın toprak altındaki kısmında, yani köklerinde belirtilmektedir.⁸¹ Çatışma ağacı yöntemine benzeyen, çatışmayı en derinden incelemeye yardım eden ve çatışmanın nedenlerinin belirlenmesinde sık kullanılan modellerden biri de, “buzdağı” modelidir. Buzdağının görünmeyen kısmının en son ucunda, derin tarihi rahatsızlıklar, kindarlık ve kültürel normlar yer almaktadır. Ondan bir üst tabakada, çatışmanın temel nedenleri belirtilmektedir. Temel nedenlerle kıyı şeridi arasında, çatışmanın yan etkileri gösterilmektedir. Buzdağının görünen ve görünmeyen kısmını birbirinden ayıran kıyı şeridi, çatışmanın tetikleyicilerini temsil

⁸⁰ Leonhardt, Manuela, (2001), s. 56.

⁸¹ Özerdem, Alpaslan (2013), s. 49.

etmektedir. Çatışmanın sonuçları ise, buzdağının görünen kısmıdır.⁸² Buzdağının en dipteki ucuna inilmedikçe, çatışmayı tam olarak anlamak mümkün olmayacaktır.

Çatışmayı analiz etmek için uzmanlar tarafından en fazla başvurulan yöntemler arasında “çatışmanın haritalanması” yöntemi kendine yer bulmaktadır. Çatışmanın haritalanması modeli, çatışma dinamiklerinin, çatışan tarafların ve onların ilişkilerinin, çatışmaya etkilerinin, çıkarlarının ve çatışmanın nedenlerinin belirlenmesinde etkili rol oynamaktadır. Bir çatışmayı haritalamak için çeşitli grafik öğeler kullanılmaktadır. Çatışmanın aktörleri, harita üzerinde dairelerin içerisinde belirtilmektedir. Dairelerin boyutu, aktörün çatışmadaki düzeyini göstermektedir. Birinci dereceli aktörler, genelde haritanın merkezinde ve en büyük daireler içerisinde verilmektedir. Harita üzerinde, aktörlerin adları yazılan daireler birbirlerine farklı farklı çizgilerle bağlanmaktadır. Çizgilerin boyutu, şekli ve türü, aktörler arasındaki ilişkilerin hangi düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir. Çatışmanın nedenleri, aktörlerin hedefleri, dikdörtgenler vasıtasıyla haritanın uygun yerlerine ilave edilmektedir.⁸³

Çatışmanın haritalanması modeli, birçok çatışmanın analizinde kullanılmasının yanı sıra, bazı modellerin de oluşturulmasında, kaynak model rolü oynamıştır. Örneğin, “çatışma piramidi” yöntemi, çatışma haritalanması yöntemine bir alternatif veya bazı konularda ona destek olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem, John Paul Lederach tarafından, 1990’lı yılların sonlarına doğru geliştirilmiştir.⁸⁴ Çatışma piramidi yöntemi, çatışmanın farklı boyutlarını incelemektedir. Burada, aktörler, onların çatışmaya hangi düzeyde etki ettikleri ve barışı sağlamak için gerekli koşullar analiz edilmektedir. Liderach, geliştirdiği bu yöntemde, çatışmaya katılan aktörleri üç kategoriye ayırmaktadır. Çatışma piramidinin başında, birinci düzey aktörler yer almaktadır. Birinci düzey aktörler, askeri ve siyasi liderler ve halk arasında büyük nüfusa sahip dini liderlerdir. Piramidin orta kısmında, ikinci düzey aktörler yer almaktadır. İkinci düzey aktörlere, akademisyenler, uzmanlar, etnik ve dini liderler ile uluslararası STK’lar

⁸² UN (2016), s. 6.

⁸³ Leonhardt, Manuela, (2001), s. 59.

⁸⁴ Paffenholz, Thania, (2014), “International peacebuilding goes local: analysing Lederach’s conflict transformation theory and its ambivalent encounter with 20 years of practice”, *Peacebuilding*, cilt 2, sayı 1, s. 15.

dâhildir. Piramidin en aşağı katmanında, yerel küçük grupların liderleri, yerel STK'ların liderleri ve bu gibi üçüncü düzey aktörler yer almaktadır.⁸⁵

Çatışma haritalanması yöntemi kullanılarak geliştirilen yöntemlerden biri de, Dennis J. D. Sandole tarafından geliştirilmiş olan “Üç Sütun Yöntemidir”.⁸⁶ Modelin birinci sütununda, en başta aktör analizi durmaktadır. Çatışmanın aktörleri belirlendikten sonra, sorunlar, hedefler, bu hedeflere ulaşmak için kullanılan araçlar, eğilimler ve çevre analizi gelmektedir. İkinci sütun, çatışmanın nedenlerini ve koşullarını araştırmaktadır. Burada çatışmanın nedenleri, bireysel, sosyal, uluslararası, küresel ve ekolojik olmak üzere çeşitli düzeylerde analiz edilmektedir. Çatışmanın üçüncü sütunu, çatışmaya dışarıdan müdahale etmeyi ve üçüncü tarafın hedeflerini kapsamaktadır. Çatışmayı önleme, çatışma yönetimi, çatışmayı yatıştırma, çatışma çözümü, çatışmayı dönüştürme stratejileri ve arabulucunun yaklaşımları, üçüncü sütunda kendine yer bulmaktadır.⁸⁷ Sandole'nin modelinin en büyük özelliği, çatışmayı analiz etmekle birlikte, ona müdahale stratejilerini de içermesidir.

Görüldüğü gibi, çatışmaları anlamak için uzmanlar tarafından farklı modeller oluşturulmuş ve zamanla geliştirilerek, daha da kullanışlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Fakat her ne kadar da yeni yöntemler oluşturulsa veya eski yöntemler geliştirilse de, bu yöntemlerin, tüm çatışmaların analizinde yüzde yüz kullanılabilir olduğu, çatışmaların şahsına münhasır olmasından dolayı söylenemez. Yine de bu yöntemleri, çatışma yönetimiyle ilgilenenlerin, özellikle de üçüncü tarafların iyi benimsemesi, onlara, çatışmaları daha iyi analiz etmeye ve anlamaya yardımcı olacaktır.

1.8 Stratejik-Diyalog Modeli

Kuzey İrlanda barış sürecinde önemli rol oynayan, Jonathan Powell'in de belirttiği gibi, çatışmaların doğalarının, nedenlerinin, gelişiminin ve etkilerinin farklılığı, tüm çatışmalarda uygulanabilecek ortak bir modelin oluşturulması olanağını ortadan kaldırmaktadır.⁸⁸ Geliştirilen çatışma analizi yöntemlerinin, çatışmayı anlamadaki rolünün büyüklüğüne değinen Gary T. Furlong da, çatışma durumlarının çok çeşitli

⁸⁵ Paffenholz, Thania, (2014), s. 16.

⁸⁶ Sandole, Dennis J. D. (1998) "A Comprehensive Mapping of Conflict and Conflict Resolution: A Three Pillar Approach," *Peace and Conflict Studies*, cilt. 5, sayı 2, 4. Makale.

⁸⁷ Sandole, Dennis J. D. (1998), s. 3-4.

⁸⁸ Powel, Jonathan, (2014), Teröristlerle Konuşmak. Silahlı çatışmalar nasıl sona erdirilir? (çeviri) Nuray Önoğlu, İstanbul, Kuraldışı Yayıncılık, s. 7.

olmasını ileri sürerek, tüm anlaşmazlıklar için sadece bir sihirli modelin olamayacağını vurgulamaktadır.⁸⁹ Ensaroğlu ve Akyeşilmen'in de belirttiği gibi, farklı koşullarda oluşan ve çeşitli karakteristik özelliklere sahip çatışmalara ortak bir reçetenin sunulması, sağlıklı ve mantıklı olmamasına rağmen, iyi geliştirilmiş bir sistematik araç, barış çalışmalarında ve çatışma çözümünde 'yoldaki işaretleri' toplamaya yardımcı olacaktır.⁹⁰

Görüldüğü gibi, uzman ve akademisyenler, çatışmaların farklılıklarına değinerek, çatışma analizinde model çeşitliliğinin fazlalığının sağlıklı olmasına vurgu yapmaktadırlar. Bundan önceki başlık altında bazı çatışma analizi yöntemlerine değinilmiştir. Bunlardan bazıları, örneğin Zaman Çizelgesi Yöntemi⁹¹, çatışmayı sadece analiz etmekle yetinse de; Sandole'nin Üç Sütun Yöntemi gibi bazı yöntemler de, analiz ile birlikte çözüm süreci için stratejileri de kapsamaktadır.⁹²

Kruz da, daha uygun analiz modelinde çözüm süreci stratejilerinin önemine vurgu yaparak, barış inşası ve çatışma sonrası yeniden yapılanmada, sadece çatışmanın sonuç ve nedenlerinin analizine odaklanan klasik yöntemler yerine, müdahale stratejilerini de inceleyen bir analiz çerçevesinin başarılı olabileceğini, Sierra Leone'deki analiz eksikliğinden kaynaklanan başarısız barış süreciyle açıklamaktadır.⁹³ Sierra Leone'deki çatışmayı analiz ederken, gücün belirli bir grubun elinde merkezileşmesi, rüşvetin yaygınlaşması, hükümetin yönetim biçimindeki zayıflık ve kamu kurumlarının kendi görevlerini gerçekleştirememesi gibi etkenler, çatışmanın çıkma nedenleri olarak verilmekteydi. Çatışmanın dönüşümü ve yeniden yapılanma süreci, bu nedenlerden kaynaklanan sorunların dönüştürülmesini amaçlamaktaydı. Fakat her ne kadar da, bu nedenler, çatışmanın çıkmasında rol oynasa da, bunların yanı sıra, temelleri sömürge öncesi ve sömürge dönemine dayanan ve toplumun oluşumuna etki eden, sosyal,

⁸⁹ Furlong, Gary T. (2005), *The Conflict Resolution Toolbox. Models & Maps for Analysing, Diagnosing and Resolving Conflict*. John Wiley & Sons Canada Ltd, s. 11.

⁹⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Akyeşilmen, Nezir, (2014), "Sonuç Yerine: Barış Sürecinde Yoldaki İşaretler", (der) Akyeşilmen, Nezir, *Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 450.

⁹¹ Leonhardt, Manuela, (2001), s. 56.

⁹² Sandole, Dennis J. D. (1998), s. 16.

⁹³ Kruz, Christof P. (2010), "What You See is What You Get: Analytical Lenses and the Limitations of Post-Conflict Statebuilding in Sierra Leone", *Journal of Intervention and Statebuilding*, cilt 4, sayı 2, s. 206.

kültürel ve psikolojik unsurlar da mevcuttu. Bu unsurların çatışma analizinde göz ardı edilmesi, Sierra Leone'deki barış girişimlerini başarısızlığa uğratmıştı.⁹⁴

Tüm bunları göz önünde bulundurarak söylenebilir ki, çatışmaların sonuçları, eğilimleri, nedenleri, tarafları ve onların hedefleri, çatışmaya müdahale eden üçüncü taraflar ve çatışmanın geliştiği ortam farklı olduğundan, tüm çatışmalar için uygulanabilecek ortak bir model oluşturmak oldukça zordur, hatta olanak dışıdır. Yine de çatışmaların analizi için uygun bir modelden bahsederken, bu modelin, çatışmanın dinamiklerinin ve aktör ve onların ilişkilerinin derin analizi ile birlikte, aktörlerin birbirlerini daha yakından tanıyabilecekleri, hedeflerini, çıkarlarını tartışabilecekleri ve ilişkilerini geliştirebilecekleri bir 'dönüştürücü platform' sağlayabilme kapasitesine dikkat edilmelidir.⁹⁵ Bu açıklamalar doğrultusunda, Uluslararası Liderlik Akademisinin geliştirdiği, çatışma analizinin stratejik ve diyalog boyutlarını kapsayan, çatışmanın dönüşümü için uzun vadeli ve yapıcı diyaloglar, müzakereler ve eylem planları içeren Stratejik-Diyalog modeli, çatışmaların analizi için uygun bir yöntem olarak gösterilebilir.⁹⁶ Modelin, anlaşmazlıkları, kapsamlı ve çok yönlü bir şekilde analiz etmesi, çatışmanın arka planına, mevcut durumuna, eğilimlerine, aktörlerine, onların perspektiflerine ve çatışmanın diğer detaylarına sağladığı çok çeşitli bakış açısı, onu, farklı çatışmaların incelenmesinde uyarlanabilir kılmaktadır. Yöntemin gerek strateji, gerekse de diyaloglar içeren, analizciye, sorunu tanımlamada geniş hareket yelpazesi sağlayan, çatışmayı detaylı anlamaya olanak tanıyan ve farklı çatışmalara uyarlanabilen bir analiz çerçevesi olması göz önünde bulundurularak, bu çalışmanın da teorik çerçevesi olarak belirlenmiştir.

Adından da anlaşılacağı üzere, Stratejik-Diyalog Modeli, diyalog teknikleri ve stratejiler yardımıyla çatışmayı çözmek için arabulucu tarafından kazan-kazan dinamiklerinin oluşturulmasını başarmayı amaçlar. Kazan-kazan durumu, çatışmanın çözüme kavuşturulmasında en önemli unsurlardan biridir.⁹⁷ Kazan-kazan durumunun oluşumu ise, taraflar arasında fikir alışverişine, karşılıklı pazarlığa dayanan bir diyalog ortamında

⁹⁴ Kruz, Christof P. (2010), s. 210.

⁹⁵ Freeman, Lisa J. Ve Fisher, Ronald J. (2012), "Comparing a Problem-Solving Workshop to a Conflict Assessment Framework: Conflict Analysis Versus Conflict Assessment in Practice", *Journal of Peacebuilding & Development*, cilt 7, sayı 1, s. 76.

⁹⁶ Bağcı, Hüseyin, (2014), s. 7.

⁹⁷ Davidson, J. ve Wood, C. (2004), "A Conflict Resolution Model." *Theory Into Practice*, cilt 43, sayı 1, s. 6.

oluşmaktadır. Diyaloglar, halklar arasında, ilişkilerin oluşturulmasına, yanlış anlaşılmalardan ortadan kaldırılmasına ve tarafların kendi görüşlerini açıkça dile getirmesine yardım etmektedir.⁹⁸ Başka bir dille dersek diyalog, ilişkilerin, takım çalışmasının, grup öğreniminin ve güvenin gelişmesine yardım eden, ‘birlikte düşünme’ veya ‘katılımcı bilinç’ anlayışlarını oluşturan, sosyal bir olaydır.⁹⁹ Diyalogun, çatışma çözümü ve barış çalışmaları sürecinde önemi göz önünde bulundurularak, çatışmaların kapsamlı analizi ile birlikte, çatışan taraflar için diyalog zemini oluşturması ve kazan-kazan durumunu hedefleyen bir model olması, Stratejik-Diyalog modelinin önemini bir kez daha göstermektedir.

Çatışmanın incelenmesinde ve çatışmayı dönüştürmede büyük öneme sahip Stratejik-Diyalog modeli, sorunu tanımlama, aktör analizi, strateji oluşturma ve uygulama unsurlarından oluşmaktadır.¹⁰⁰ Kaba hatlarıyla sorunu tanımlama kısmı, arka plan analizini, çatışmanın mevcut durumunu, yönlendirici güçlerin etkisini araştırırken; aktör analizi kısmı, aktörlerin zayıf ve güçlü yanlarını, hedeflerini belirleyip, karşılaştırmalı analizlerini yapmaktadır.¹⁰¹ Modelin, strateji oluşturma kısmında, diyalogun stratejik hedefleri sıralanır, stratejik konu ve öneriler belirlenir. Uygulama kısmı ise, eylem planı, planı gerçekleştirmek için ayrılan kaynaklar ve uygulamanın izleme sürecinden oluşmaktadır.¹⁰² Çatışmayı çözmek ve pozitif barışa ulaşabilmek için modelin her bir unsuru dikkatle incelenip, öğrenildikten sonra, uygulanmalıdır.

⁹⁸ Kim, J. H. ve Barnett, G. A. (2007), “A Structural Analysis of International Conflict: From a Communication Perspective.” *International Interactions*, cilt 33, sayı 2, s. 138.

⁹⁹ Cloke, Kenneth, (2001), *Mediating Dangerously. The Frontiers of Conflict Resolution*. San Fransisco, Jossey-Bass Publishers, s. 175.

¹⁰⁰ Bağcı, Hüseyin, (2014), s. 7.

¹⁰¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Akyeşilmen, Nezir, (2014), s. 452.

¹⁰² Efeğil, Ertan, (2015), s. 26.

Tablo 4: Stratejik-Diyalog Modeli

Kaynak: Bağcı, Hüseyin, (2014), “Önsöz Yerine: Çatışma Analizi”, (der) Akyeşilmen, Nezir, Barış konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 7

1.8.1 Sorunu Tanımlama

Stratejik-Diyalog modelinin ilk aşaması, “sorunun tanımlanması”dır. Sorunu tanımlamak için, ilk önce, çatışmanın arka plan analizi yapılmaktadır. Başka bir deyişle,

Stratejik-Diyalog Modelinin Ana Kademeleri	Urusları
1. Sorunu Tanımlama	a. Arka plan analizi b. Nedensellik analizi c. Çatışmanın mevcut durumu d. Yönlendirici faktörler e. Çatışmanın eğilimleri
2. Aktör Analizi	a. Aktörlerin talep, istek, çıkar ve ilişki analizi b. Aktörlerin SWOT analizi c. Çatışmaya müdahale eden dış aktörlerin/engelleycilerin analizi
3. Strateji Oluşturma	a. Stratejik hedefleri belirlemek b. Hedeflere uygun, taktik ve stratejiler geliştirme
4. Uygulama	a. Eylem planı b. Ayrılan kaynaklar c. İzleme süreci

çatışmanın profili oluşturulmaktadır. Çatışmanın profilini oluşturmak için ilk olarak, çatışmanın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel durumu belirlenmelidir. Bu bağlamda, çatışmanın nerede gerçekleştiği, yani çevre, jeo-stratejik konum, çatışan tarafların siyasi ve ekonomik yapısı, sosyal düzen ve nüfusun karakteristik özellikleri tespit edilir. Bunun ardından, siyasal, ekonomik, ekolojik ve sosyal sorunlar belirlenir.¹⁰³ Örneğin, çatışmaların türlerine ve durumuna bağlı olarak, âdemi merkezîyetçilik, seçimler, reform süreçleri, altyapı, sosyal ilişkilerin bozulması, güvensizlik, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, onların yerlerine geri dönüşü, askeri ve sivil ölümler, silahlı militanların veya grupların varlığı, mayınlı alanlar ve benzeri sorunlar belirlenmeye çalışılır. Çatışmanın profilinin oluşturulması için diğer bir adım, çatışmanın eğilimlerinin tespit edilmesidir. Çatışma profilini tamamlamak için

¹⁰³ UNDP, (2003), “Conflict-related Development Analysis (CDA), s. 22.

http://www.undp.org/content/dam/undp/documents/cpr/documents/prevention/CDA_complete.pdf erişim tarihi 19 Mart 2019.

çatışmanın tarihi gelişimini de araştırmak gerekir. Çatışmanın tarihi gelişimine, çatışmanın başlaması ve önemli tarihi olaylar ile birlikte, arabuluculuk girişimlerinin ve dış müdahalelerin tarihi de dâhildir.¹⁰⁴ Bir çatışmanın arka plan analizi yapılırken, sorunların belirlenmesiyle beraber, sorunların nedenleri de araştırılmaktadır. Stratejik-Diyalog Modeli, çatışmanın sorunlarına bütüncül bir yaklaşım sergileyerek, onlara çeşitli perspektiflerden bakmaktadır. Modelin, çatışmanın nedenlerinin incelenmesine olan bakış açısı, Ratislav Vrbensky'nin çatışmanın nedenleriyle ilgili sunduğu geniş listeye örtüşmektedir. Vrbensky, çatışmanın nedenlerini, yapısal, siyasi ve yönetsel, ekonomik ve sosyal, çevresel, kültürel ve algısal olmak üzere beş kategoride sınıflandırmaktadır.¹⁰⁵ Yapısal nedenleri tespitlerken, ilk başta devletin yapısı, onun demokratik olup olmaması, güç otoritesinin hangi grupların elinde olması ve bu grubun veya grupların bu otoriteyi nasıl kullandığı, diğer etnik, dinsel, dilsel grupların üzerindeki yönetsel baskıları, askeriye ve polis güçlerinin oluşumu ve kontrolü, güç dağılımındaki ve hayat koşullarındaki diğer eşitsizlikler sorgulanmaktadır.¹⁰⁶ Siyasi ve yönetsel nedenler başlığı altında, seçimlerin şeffaflığı, hükümetlerin meşruluğu, otoritenin zayıflığı veya doğru işlemeyişi, dışlayıcı ideolojinin varlığı, hukukun üstünlüğü prensibinin işleyişi, ayrımcı siyasi kurumların varlığı, elitlerin yaklaşımları, sınırlı sosyal ve siyasi katılımcılık ve kurumsal yetersizlik gibi konular araştırılmaktadır.¹⁰⁷ Ekonomik ve sosyal nedenler incelenirken dikkat edilmesi gereken unsurlar, ekonomik politikaların istikrarı, ülkenin ekonomik büyüme oranı, gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizlik oranlarının yüzdesi, toplumun farklı kesimleri arasındaki sosyal eşitsizlik, eğitim düzeyindeki farklılıklar ve benzeri detaylardır.¹⁰⁸ Çatışmaların oluşumunda rol oynayan çevresel nedenler, doğal kaynaklar, onların dağılımı veya kıtlığı, çevre kirliliği, enerji kaynaklarının dağılımı, uluslararası veya sınırı aşan nehirlerin varlığı, içilebilen su kaynaklarına erişim, devletin jeo-politik

¹⁰⁴ Saferworld, (2004), "Conflict-Sensitive Approaches to Development, Humanitarian Assistance and Peace Building, Chapter 2, s. 3. Pdf kaynak.

¹⁰⁵ Vrbensky, Ratislav, (2009), "Can development prevent conflict? Integrated area-based development in the Western Balkans." *Conflict, Security & Development*, cilt 9, sayı 1, s. 81-82.

¹⁰⁶ Commercio, M. E. (2017), "Structural violence and horizontal inequalities: conflict in southern Kyrgyzstan." *Politics, Groups, and Identities*, cilt 1, sayı 21, s. 2-3.

¹⁰⁷ Vrbensky, Ratislav, (2009), s. 81; Leonhardt, Manuela, (2001), s. 19.

¹⁰⁸ Kaur, Sarabjit, (2006), "Economic Inequalities and Political Conflict: A Study of Theoretical Perspective", *The Indian Journal of Political Science*, cilt 67, sayı 4, s. 734; Couttenier, Mathieu ve Soubeyran, Raphael, (2015), "A Survey of the Causes of Civil Conflicts: Natural Factors and Economic Conditions", *Revue d'économie politique*, cilt 125, sayı 6, s.794.

konumu ve komşu devletlerle sınır dağılımı gibi etkenlerdir.¹⁰⁹ Kültürel ve algısal nedenleri analiz ederken dikkat edilmesi gerekenler ise, kültürel ayrımcılığın olup olmaması, etnik, dinsel, dilsel azınlıkların durumu, egemen etnik veya dini grubun onlara karşı yaklaşımı, din, dil ve vicdan özgürlüğünün kısıtlanması, ötekileşmenin olup olmaması, kutuplaşmanın düzeyi ve farklı olanı eşit görmeme algısı gibi unsurlardır.¹¹⁰

Stratejik-Diyalog modelinde, sorunu tanımlamak için arka plan analizi ile birlikte, çatışmanın mevcut durumu belirlenmeli ve yönlendirici güçlerin etkisi tespit edilmelidir. Çatışmanın mevcut durumunun belirlenmesi, çatışma yönetiminde uygulanacak stratejilerin ve araçların seçiminde oldukça büyük öneme sahiptir. Çatışmanın mevcut durumunu belirlemek için onun hangi aşamada olduğu, şiddet düzeyinin hangi boyutta bulunduğu, çatışmayı çözmek için yapılan güncel girişimler, arabuluculuk eylemleri, dış müdahaleler, çatışmanın eğilimi ve gidişatın hangi yönde devam ettiği gibi durumlar üzerinde durulmalıdır. Sorunu tanımlama bölümünün tüm bu aşamaları, analizciye sorunu anlamada ve onu yönetmek için stratejiler geliştirmede yardımcı olacaktır.

1.8.2 Aktör Analizi

Stratejik-Diyalog Modelinin ikinci aşaması olan Aktör Analizi, çatışmaya doğrudan katılanların, yani çatışmanın taraflarının, çatışmaya dolaylı yolla etki edenlerin, ayrıca çatışmanın tarafı veya çatışmayı etkileyen güç olmamasına rağmen, çatışmanın sonuçlarından çeşitli şekillerde etkilenenlerin analizini kapsamaktadır.¹¹¹ Bir çatışmanın aktör analizini yapmak için bazı temel sorulara yanıt bulmak gerekmektedir. Bu sorular şunlardır: Esas aktörler kimlerdir? Aktörlerin başlıca çıkarları, hedefleri, konumları ve kapasiteleri nelerdir? Karşılıklı ilişkileri nasıldır? Aktörlerin barış kapasiteleri ne durumdadır? Çatışmayı tetikleyen veya barış sürecini aksatan engelleyici aktörler kimlerdir?¹¹²

¹⁰⁹ Wegenast, Tim, (2016), “Oil, Nature Gas, and Intrastate Conflict: Does Ownership Matter?”, *International Interactions*, cilt 42, sayı 1, s. 33.

¹¹⁰ Fox, Jonathan, (2000), “Religious Causes of Discrimination against Ethno-Religious Minorities”, *International Studies Quarterly*, cilt 44, sayı 3, s. 424, 425, 426; Berns, Gregory S. ve Atran, Scott, (2012), “The biology of cultural conflict”, *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, cilt 367, sayı 1589, s. 634, 635, 636.

¹¹¹ Jeong, Ho-Won, (2008), *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, London, Sage Publications Ltd, s. 22; UN (2016), s. 6.

¹¹² Leonhardt, Manuela, (2001), s. 19.

Çatışmanın ana aktörleri, bireyler, gruplar, kurumlar, teşkilatlar, hükümet yetkilileri, elitler, ulusal hükümetler, devletler, askeri birlikler ve polisler gibi savunma sektörleri, silahlı gruplar ve onların liderleri, uyuşturucu kaçakçıları, silah tüccarları ve başkaları olabilmektedir. Aktörler, belirli özellikler dikkate alınarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin, çatışmadaki önemine göre aktörler, üç düzeyde sınıflandırılmıştır. Birinci düzey aktörlere, siyasi ve askeri elit ve liderler; ikinci düzey aktörlere, uluslararası örgütler, uluslararası STK'lar, akademisyenler ve uzmanlar; ve üçüncü düzey aktörler ise, kesimin alt tabakasından oluşan örgütler, küçük kapasiteye sahip STK'lardır.¹¹³ Bu tarz hiyerarşik sınıflandırmanın yanı sıra, aktörler, hedeflerine, çıkarlarına, konumlarına, çıkarlarını gerçekleştirme kapasitelerine ve diğer aktörlerle ilişkilerine göre sınıflandırılmaktadır. Analiz sırasında, odaklanılan konunun farklılığına dayanarak, aktörlerin sınıflandırılmasında çeşitlilik olsa da, sınıflandırma sırasında dikkat edilmesi gereken en önemli unsur, aktörlerin, çeşitli düzeylerdeki karşılıklı ilişkileri ve çatışma dinamiklerine etkileridir.¹¹⁴

Aktörler belirlenip, belirli kategorilerde sınıflandırıldıktan sonra, aktörlerin hedefleri, çıkarları, konumları, kapasiteleri ve çatışma sırasında karşılıklı ilişkileri incelenmelidir. Çatışma durumunda aktörlerin hedefleri ile onları, birbirleriyle mücadeleye motive eden, ulaşılması arzulanan gelecek koşulları tanımlanabilir.¹¹⁵ Hedefler, gerek arazi, ekonomik, siyasi üstünlükler gibi somut, gerekse de güven, şeref, onur ve saygı gibi soyut olabilmektedir. Taraflar, bu hedeflere ulaşabilmek için bedel ödemeyi kabul etmektedirler. Fakat çatışmaların beklenenden uzun sürmesi, değişen çevresel faktörler ve koşullar, kayıpların beklenenden farklı olması ve bir türlü hedeflenen amaçlara ulaşamamak, aktörlerin hedeflerinde değişikliklere gitmesine olanak sağlamaktadır. Aktörlerin çıkarları, onların mesleki, ekonomik, siyasi, sosyal ve başka ilgi ve isteklerini ifade etmektedir.¹¹⁶ Çatışmanın tarafları, çıkarları doğrultusunda planlar geliştirmekte, taktik ve stratejiler belirlemekte ve onlara ulaşmak arzusuyla motive olmaktadır. Aktörün çatışmadaki konumu, onun çıkarlarına, hedeflerine, motivasyonuna, karşı taraf veya taraflarla ilişki düzeyine ve çatışmaya etki derecesine

¹¹³ Paffenholz, Thania, (2014), s. 16.

¹¹⁴ Saferworld, (2004), s. 4.

¹¹⁵ Jeong, Ho-Won, (2008), s. 24.

¹¹⁶ Jeong, Ho-Won, (2008), s. 26.

göre çatışmada tuttuğu yerdir.¹¹⁷ Çatışmalarda aktörlerin konumu, onların çatışmalarda kaçınılmaz düzey aktör olmasıyla örtüşmektedir.

I Düzey Aktörler	II Düzey Aktörler	III Düzey Aktörler
Askeri, siyasi ve yüksek dereceli dini liderler	Etnik ve dini liderler, akademisyen ve uzmanlar, ulusal ve uluslararası STK'lar	Yerel grup liderleri, yerel STK'lar, topluluk geliştiricileri, yerel sağlık liderleri, mülteci kampı liderleri

Tablo 5: Çatışmalardaki Öneme Göre Aktörler

Kaynak: Paffenholz, Thania, (2014) , s. 16

Aktör analizinde en önemli unsurlardan biri, aktörlerin kapasitelerinin incelenmesidir. Aktörün kapasitesi, onun, çatışmaya olumlu veya olumsuz yönde etki etme potansiyelidir. Bu potansiyel, aktörün doğal kaynakları, ordusunun teçhizatı, askeri gücü, savaşabilecek kişi sayısı, diğer devletlerle ilişkileri, müttefikleri ve diğer unsurlarla değerlendirilmektedir. Stratejik-Diyalog modeli, aktörlerin kapasitelerini belirlemek için onların SWOT analizini yapmaktadır.¹¹⁸ SWOT analizi, İngilizce güçlü yönler (strengths), zayıf yönler (weaknesses), fırsatlar (opportunities) ve tehditler (threats) kelimelerinin baş harflerinin birleşimiyle adlandırılmış bir yöntemdir.¹¹⁹ Adının açılışından belli olduğu gibi, aktörlerin SWOT analizini yapan araştırmacı veya arabulucu, bu analiz yönteminin yardımıyla, çatışma taraflarının güçlü ve zayıf yönlerini incelemekte, fırsatları ve tehditleri tespit etmektedir. Bu yöntem, aktörlerin kapasitesini belirlemek, fırsat ve tehditleri saptayarak, stratejiler geliştirmek için kullanışlı bir araçtır.¹²⁰ Aktörlerin kapasiteleri incelenirken, onların, sadece çatışma için kapasiteleri değil, barışı sağlamak için de kapasiteleri araştırılmalıdır.¹²¹ Aktörlerin barış kapasitesi, onların barışı sağlayacak kurumlara sahip olmasıyla ölçülmektedir. Başka bir deyişle, barış kapasitesi, sivil toplum örgütlerinin varlığını ve işleyişini, yargı, yürütme ve yasama kollarının aktif faaliyette oluşunu, devletin veya toplumun barış geçişini, demokrasinin ve insan hakları ilkelerinin kabullenişini kapsamaktadır.

¹¹⁷ UN (2016), s. 7.

¹¹⁸ Bağcı, Hüseyin, (2014), s. 10.

¹¹⁹ Lee, Yun-Huli, (2013), "Application of a SWOT-FANP Method." *Technological and Economic development of Economy*, cilt 19, sayı 4, s. 570.

¹²⁰ Akyeşilmen, Nezir, (2015), s. 63.

¹²¹ Saferworld, (2004), s. 4.

Çatışmayı çözme ve barış girişimlerinin başarısızlığa uğramasının altında yatan nedenlerden biri, çatışmalara doğrudan katılmayan, fakat onları olumsuz yönde etkileyen aktörlerin varlığıdır. Bu aktörler, genel olarak engelleyiciler sıfatıyla tanımlanmakta ve kendilerinin ekonomik, siyasal ve bölgesel çıkarları nedeniyle çatışmanın devam etmesinde belirleyici olan kişiler, gruplar veya devletlerdir.¹²² Bu tarz aktörler, genelde büyük güçler olup, çatışma bölgesindeki silah ticaretinden, uyuşturucu kaçakçılığında veya insan istismarından yüksek gelir elde etmektedirler. Ayrıca, petrol ve doğal gaz gibi yüksek gelirli doğal kaynaklara sahip ülkelerde, otoritenin çöküşünden faydalanarak, bu kaynaklar üzerinde kontrolü sağlayan yerel güçlerle işbirliğine girip, gelir elde etmektedirler. Siyasi ve bölgesel açıdan, çatışma, onlara çatışma bölgesinde kontrolü sağlamada, hatta bu çatışmaya etki ederek, üçüncü bir güçle rekabete girmede yardım etmektedir. Tüm bu nedenler göz önünde bulundurularak söylenebilir ki, mevcut çatışma durumu, ‘engelleyicilerin’ çıkarlarına hizmet etmektedir. Bu nedenle de, onlar, çatışmaların devam etmesi için, bazı guruplara destek vererek, bu çatışmaların çözümüne engel olmaktadır. Rusya’nın, 2008 öncesi ve sonrası, Gürcistan’da, kendi etkisini korumak ve Gürcistan’ın Batıya kaymasını engellemek için, Güney Osetya’ya ve Abhazy’a ve aynı şekilde Ukrayna’da, isyancılara verdiği destek, barışı engelleme girişimlerine örnek olarak verilebilir.¹²³ Edward Newman’a göre, çatışmalarda ‘engelleyicilerin’ belirlenmesi ve onlarla çatışmanın doğası arasındaki ilişkinin anlaşılması, çatışmayı dönüştürmede ve barış çalışmalarında büyük önem arz etmektedir.¹²⁴ Onların bu engelleyici veya çatışmayı tırmandırıcı eylemlerinin tespit edilip, durdurulması, bazen çatışmanın çözümünde kilit rol oynamaktadır.

Stratejik-Diyalog Modelinin sağladığı geniş analiz çerçevesiyle, çatışmanın profilini, nedenlerini, dinamiklerini, mevcut durumunu, eğilimlerini ve yönlendirici faktörlerini belirleyip, sorunu tanımladıktan ve çatışmaya doğrudan ve dolaylı katılan, çatışmadan

¹²² Newman, Edward ve Richmond, Oliver, (2006), “Introduction. Obstacles to peace processes: Understanding spoiling.” (der) Edward Newman ve Oliver Richmond, Challenges to peacebuilding: Managing spoilers during conflict resolution, Tokyo, United Nations University Press, s. 1-2.

¹²³ Delcour, Laure ve Wolczuk, Kataryna, (2015), “Spoiler or facilitator of democratization?: Russia’s role in Georgia and Ukraine”, *Democratization*, cilt 22, sayı 3, s. 470-472.

¹²⁴ Newman, Edward, (2006), ““New Wars” and spoilers”, (der) Edward Newman ve Oliver Richmond, Challenges to peacebuilding: Managing spoilers during conflict resolution, Tokyo, United Nations University Press, s. 134.

etkilenen aktörlerin analizi yapıldıktan sonra, çatışmayı çözmek için gerekli stratejiler oluşturulabilir.

1.8.3 Strateji Oluşturma

Sorunu tanımladıktan, yani sorunun sosyal, kültürel, siyasi, çevresel ve ekonomik nedenlerini belirledikten, çatışmanın mevcut durumunu, eğilimlerini, yönlendirici faktörlerini teşhis ettikten ve aktör analizi yaptıktan sonra, çatışmayı dönüştürüp, pozitif barışa ulaşmak için genellikle, arabulucu, üçüncü taraf veya araştırmacı tarafından stratejiler geliştirilmektedir.¹²⁵ Çatışma yönetiminde geliştirilen taktik ve stratejiler, çatışmaların aşamalarına, şiddet türlerine ve aktör yapısına göre farklılıklar göstermektedir. Araştırmacı, sorunun tanımlanması aşamasında, çatışmanın mevcut durumunu incelerken, doğrudan şiddet içeren çatışmanın henüz gerçekleşmediğini tespit ederse, onun, çatışma yönetiminde birinci stratejik hedefi, çatışmayı önlemek olacaktır. Çatışmayı önlemek, çatışmalarda, doğrudan sistemli şiddetin başlamasını engelleme girişimleridir.¹²⁶ Çatışmayı önlemek için gereken taktik ve stratejiler, taraflar arasında diyalogların gerçekleştirilmesi, mali yardımlar, hukuki destek, güvenliği sağlamak için polis desteği, siyasi kurumların işlevselliğinin yeniden sağlanmasına yardım, ekonomik kalkınmaya destek planları, STK'ların faaliyetleri, ekonomik yaptırımlar, kriz yönetme diplomasi ve benzeri girişimleri içermektedir.¹²⁷ Bu stratejilerin yanı sıra, silahlı çatışmaları önlemek için, BM Güvenlik Konseyinin, 11 Aralık 1992 tarihli, 795 sayılı kararıyla, Makedonya¹²⁸ örneğinde olduğu gibi, askeri ön konuşlandırmalar da yapılmaktadır.

Şiddetli silahlı çatışmaların devam ettiği, tarafların, savaş suçları, çeşitli fiziki ve psikolojik şiddet türleri kullandıkları bir ortamda, arabulucunun, çatışmayla ilgili ilk stratejik hedefi, çatışmayı yatıştırma stratejileridir. Çatışmayı yatıştırma stratejileri, maddi ve manevi büyük kayıplara yol açan ve çatışmanın daha da derinleşmesine sebebiyet veren, doğrudan şiddetin ortadan kaldırılmasıdır. Sandole'nin değimi ile "gerekirse zor

¹²⁵ Ensaroğlu, Yılmaz ve Akyeşilmen, Nezir, (2014), s. 454.

¹²⁶ Hampson, F.O. ve Malone, D.M. (2002), "Improving the UN's Capacity for Conflict Prevention", *International Peacekeeping*, cilt 9, sayı 1, s. 78.

¹²⁷ Höglund, Kristine ve Orjuela, Camilla, (2011), "Winning the peace: conflict prevention after a victor's peace in Sri Lanka", *Contemporary Social Science*, cilt 6, sayı 1, s. 22.

¹²⁸ Björkdahl, Annika, (1999), "Conflict Prevention from a Nordic Perspective: Putting Prevention into Practice", *International Peacekeeping*, cilt 6, sayı 3, s. 60.

kullanarak, yangının söndürülmesidir”.¹²⁹ Ateşkes anlaşması olarak da algılanan çatışmayı yatıştırma, çatışan taraflar arasında doğrudan şiddeti durdurup, barış müzakerelerine geçmek için zemin yaratan bir çatışma yönetimi safhasıdır.

12 Mayıs 1994 tarihli Bişkek anlaşmasıyla, Dağlık Karabağ¹³⁰ sorununda olduğu gibi, taraflar arasında doğrudan sistemli şiddet durdurulsa da, çatışma çözüme kavuşmadığından, arabulucunun stratejik hedefi, çatışmayı çözüme kavuşturmaktır. Genellikle, çatışmayı çözme stratejileri, orta vadeli stratejiler olmakta ve taraflar arasında barış anlaşması imzalatmayı hedeflemektedir. Araştırmacının dikkat etmesi gereken noktalardan biri, çatışmayı çözme stratejilerini, ateşkes bağlandıktan hemen sonra, tarafların, savaşın gidişatından hiçbir şey elde edemeyeceğini kabullenip, barışa yöndikleri veya çevresel faktörlerin barış inşası için uygun duruma geldiği, ‘olgun zamanlarda’¹³¹ gerçekleştirilmelidir. Çatışmayı çözmek için kullanılan stratejiler, tarafların talep ve isteklerini açıkça dile getirebileceği diyalog zemini oluşturmak, çatışma bölgelerinde, müzakereler sürecinde güvenliği tesis etmek için polis ve askeri destekler vermek¹³², polis güçlerini ve ulusal ordunun yeniden oluşumuna yardım etmek, demokrasinin işleyişini, seçim haklarını ve diğer insani özgürlüklerin sağlanmasına destek vermek¹³³, mali ve insani yardımlar yapmak, siyasi, ekonomik ve sosyal altyapıyı güçlendirmektir.¹³⁴

Bazı çatışmalarda, örneğin Kuzey İrlanda’da, 1998 Belfast Anlaşmasıyla barış sağlandıktan sonra, İrlanda Cumhuriyet Ordusu (İRA) kendi gruplarını dağıtıp, cephanelerini imha etmesine rağmen, eski militanların, savaş mahkûmlarının topluma uyum sağlamaları konuları gibi, birçok sorun dönüştürülmemiş olarak beklemektedir.¹³⁵ Savaş sonrası, toplumu derinden etkileyen bu tip sorunları ortadan kaldırmak için araştırmacı veya arabulucu, çatışmayı dönüştürme stratejisini uygulamak durumundadır.

¹²⁹ Sandole, Dennis J. D. (1998), s. 17.

¹³⁰ Freizer, Sabine, (2014), “Twenty years after the Nagorny Karabakh ceasefire: an opportunity to move towards more inclusive conflict resolution”, *Caucasus Survey*, cilt 1, sayı 2, s. 110.

¹³¹ Kreutz, Joakim, (2012), “From Tremors to Talks: Do Natural Disasters Produce Ripe Moments for Resolving Separatis Conflicts?”, *International Interactions*, cilt 38, sayı 4, s. 483.

¹³² Kreutz, Joakim, (2012), s. 486.

¹³³ Basic, Nedžad, Goetze David ve Smith, Charles, Antony, (2003), “Secession crises, human welfare and conflict resolution”, *Conflict, Security & Development*, cilt 3, sayı 2, s. 191.

¹³⁴ Efeğil, Ertan, (2015), s. 28.

¹³⁵ McAuley, James W. Tonge, Jonatan ve Shirlow, Peter, (2009), “Conflict, Transformation, and Former Loyalist Paramilitary Prisoners in Northern Ireland” *Terrorism and Political Violence*, cilt 22, sayı 1, s. 23.

Çatışmayı dönüştürme stratejileri, çatışmanın temelinde yatan nedenlerin ortadan kaldırılmasına odaklanan, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yeniden yapılanmayı hedefleyen uzun vadeli stratejilerdir. Bu stratejiler, çatışma sonrasında, toplumlarda barış bilincinin oluşturulması, eğitimsel reformlar, eski militanların ve savaş mahkûmlarının topluma yeniden entegrasyonu, demokratik değerlerin aşılması gibi, toplumda sosyal adaletin sağlanmasına yardım edecek taktik ve stratejileri içermektedir.¹³⁶ Rodriguez ve İnturias'ın da belirttiği gibi, çatışmayı dönüştürme stratejileri, sosyal, politik, psikolojik, kültürel ve ekonomik dönüşümü hedefleyen, uzun vadeli ve her bir barış sürecinde mutlaka olması gereken stratejilerdir.¹³⁷ Stratejik-Diyalog Modeli doğrultusunda, çatışmanın kapsamlı analizi sonucu ilkin hedef olarak belirlenen stratejinin türü ne olursa olsun, araştırmacının geliştireceği stratejilerin en son hedefi, çatışmayı dönüştürmek ve toplumda sosyal adaleti sağlamak olmalıdır.

1.8.4 Uygulama

Stratejik-Diyalog modelinin sonuncu aşaması, uygulama safhasıdır. Uygulama, kapsamlı çatışma analizi sonucu elde edilen veriler doğrultusunda geliştirilen stratejilerin eyleme geçirilmesi sürecidir.¹³⁸ Uygulama süreci, üç farklı etkenden oluşmaktadır. Bu etkenlerden birincisi, eylem planıdır. Eylem planı, belirlenen taktik ve stratejilerin uygulanmasının, zaman dilimlerine ayrılmasını içerir. Eylem planında, sadece zamanın planlanması değil, ayrıca müzakerelerin nerede, ne zaman, hangi koşullarla, kaç kere ve nasıl yapılacağı, hangi müzakerede hangi konuların tartışılacağı belirtilmektedir. Bunların yanı sıra, eylem planında, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yeniden yapılanma için maddi, psikolojik, uzman ve akademisyen yardımlarının nasıl ve hangi aşamalarla yapılacağı vurgulanmaktadır.

Uygulama sürecinin içerdiği ikinci unsur, ayrılan kaynaklardır. Barış inşası veya çatışma süreci, gerek müzakereler, gerekse de yeniden yapılanma masrafları olsun, büyük maliyet talep eden bir süreçtir. Örneğin, ABD Savunma Bakanlığının beyanına göre, sadece ABD'nin 2002 ve 2011 yılları arasında, Afganistan'da yeniden yapılanma

¹³⁶ Akyeşilmen, Nezir, (2014), s. 38.

¹³⁷ Rodriguez, Lokine ve İnturias, Mirna Liz, (2018), "Conflict transformation in indigenous peoples' territories: doing environmental justice with a 'decolonial turn'", *Development Studies Research* cilt 5, sayı 1, s. 94.

¹³⁸ Bağcı, Hüseyin, (2014), s. 11.

ve ekonomik gelişim için harcamaları, yedi milyar doların üzerindeydi.¹³⁹ Barış inşası sürecinde, gerek politik ve askeri liderler gibi birinci düzey liderlerin, gerekse de gayri resmi diplomasi bağlamında üçüncü düzey aktörlerin, onlarla, hatta yüzlerle görüşme, toplantı ve seyahatleri düzenlenebilmektedir. Sosyal, ekonomik, siyasal, eğitimsel, çevresel ve kültürel yeniden yapılanma ve bu tarz toplantıların gerçekleşmesi için maliyetlerin kimler tarafından, hangi aşamalarla, hangi miktarlarla karşılanacağı, bu paraların nasıl harcanacağı, bu bölümde belirtilmektedir.

Uygulama safhasının üçüncü aşaması ise, izleme sürecidir. Adından da anlaşılabilirdiği gibi, izleme süreci, eylem planının işleyişini ve ayrılan kaynakların harcanmasını denetlemeyi kapsamaktadır. Gerek müzakerelerin gerçekleşmesinde, gerekse de belirlenen taktik ve stratejilerin uygulanmasında, her şey planlandığı gibi gerçekleşmeyebilir. Tüm bu gidişatı denetleyerek, hataların nerede yapıldığı, eylem planına engel olan unsurların hangileri olduğu, aksamaların hangi aşamalarda gerçekleştiği belirlenebilmektedir. Ayrıca, çatışmayı dönüştürme ve müzakereler için ayrılan kaynakların toplanmasında veya dağıtımında karşılaşılabilecek engeller, usulsüzlükler veya yanlış harcamalar gözlemlenerek tespit edilebilmektedir. Tüm bu izlemeler ise arabulucu veya üçüncü tarafa eylem planının işleyişine zamanında müdahale etmeye olanak sağladığı gibi, yeni stratejiler geliştirmeye veya stratejik değişikliklere gitmeye fırsat tanımaktadır.

¹³⁹ Zyck, Steven A. (2012), "How to löse allies and finance your enemies: the economisation of conflict termination in Afghanistan", *Conflict, Security & Development*, cilt 12, sayı 3, s. 255.

İKİNCİ BÖLÜM: SORUNUN TANIMLANMASI

2.1. Çatışmanın Tarihsel Arkapları

Dağlık Karabağ çatışması, 1988-1994 yılları arasında devam etse de, çatışmanın tarihi gelişimi ve bölge halklarının, bu toprakların kontrolü üzerindeki mücadelesi, daha eskilere dayanmaktadır. Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasındaki ilk silahlı çatışmalar, 1905-1906 yıllarına tesadüf etmiştir. 1905 yılında, Birinci Rus Devrimi ile Rus Çarlığı'nın, bölgelerin kontrolünde zaafı yaşaması, yerel çatışmaları tetikleyen unsurlar arasındaydı. Bir diğer unsur da, 19. Yüzyılın ikinci yarısından başlayan milliyetçilik akımının, Güney Kafkasya'yı tamamen sarmasıydı. 1905 yılında ilk olaylar, Bakü'de patlak verse de, kısa sürede Azerbaycan'ın geneline yayıldı. Olayların başlamasının nedeni, Bakü'de Taşnakların (1890'da Ermenistan'da kurulan, katı milliyetçi Taşnaksütün partisinin üyeleri)¹⁴⁰ iki Müslüman genci katletmesiydi.¹⁴¹ Bu olayın ardından bir araya gelen Azerbaycanlı kesim ile Ermeniler arasında, Bakü'de, üç gün boyunca süren kanlı çatışmalar gerçekleşti. Bu çatışmalarda, 126 Azerbaycanlı ve 218 Ermeni öldürüldü. Olaylar, Şubatın 20'si ve 21'i küçük ölçekte, Erivan'da tekrarlandı. Mayıs ayında, Nahcivan'da ve Erivan vilayetinin diğer bölgelerinde, tekrar eden olaylar, Haziran'da Karabağ'ın merkezi Şuşa'da da görüldü. Şuşa'da yaşanan kanlı olaylarda, 500 Azerbaycanlı ve 40 Ermeni öldürüldü.¹⁴² İki toplum arasındaki silahlı çatışmalar, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine de yayıldı. 1905-1906 yılları arasında devam eden silahlı çatışmalar sonucu, çeşitli verilere göre, ölenlerin toplam sayısı 3100 ila 10 bin kişi arasında değişmekteydi. Swietochowski'ye göre, Azerbaycan tarafının kayıpları, Ermenilere oranla oldukça fazlaydı.¹⁴³ Bunun temel nedenleri, Azerbaycanlıların, zayıf organize olması ve kötü silahlanması, ayrıca iyi organize olmuş ve silahlanmış Taşnakların savaş maharetleriydi. İki etnik grup arasında yıllardır süren şiddet içermeyen çatışma, 1905-1906 olaylarıyla, geriye dönüşü oldukça zor olan farklı bir aşamaya (şiddet içeren) geçti. İki toplum arasındaki çatışma, görünmez

¹⁴⁰ "Modern Armenia" <https://www.britannica.com/place/Armenia/Administration-and-social-conditions#ref481377> erişim tarihi, 08 Mayıs 2019.

¹⁴¹ Swietochowski, Tadeusz, (1985), Russian Azerbaijan, 1905-1920, The Shaping of National Identity in a Muslim Community; UK Cambridge, Cambridge University Press, s. 41.

¹⁴² Cornell, Svante E. (2001), Small Nations and Great Powers, A study of ethno-political conflict in the Caucasus. UK London, RoutledgeCurzon, s. 55.

¹⁴³ Swietochowski, Tadeusz, (1985), s. 41.

çatışma özelliğini tamamen kaybetti ve yüz yıldan fazla sürerek, günümüzde de devam eden çatışmanın fitili ateşlenmiş oldu.

1918 senesinin Mayıs ayına gelindiğinde, 1917 Devrimi sonrası, Rus Çarlığının dağılmasıyla, Güney Kafkasya'da, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere üç bağımsız cumhuriyet kuruldu. Cumhuriyetlerin birbirlerine karşı toprak iddialarında bulunmaları, onlar arasında çatışma konusuydu. Gürcistan ve Azerbaycan arasında, Gürcistan'ın, Azerbaycanlıların yaşayan bölgeleri ile Azerbaycan'ın Kuzey Batısında, Gürcistan sınırındaki toprakları konusunda, iki devlet arasında anlaşmazlıklar yaşansa da, bu durum, çatışmaya dönüşmemişti. Ermenistan tarafı ise, gerek Gürcistan'ın Akhalkalaki ve Koçarlı bölgelerine, gerekse de Azerbaycan'ın Nahcivan, Zengezur ve Karabağ bölgelerine yönelik hak iddia etmekteydi.¹⁴⁴ 1918 ve 1919 yıllarında, Ermenilerin bu talepleri, Azerbaycan tarafından karşılıksız bırakılınca, Ermeniler, sözel isteklerini fiile dökerek, Dağlık Karabağ, Nahcivan ve Zengezur'da silahlı eylemler gerçekleştirdiler. Başlıca hedefleri, bölgelerdeki kontrolü ele almak olan Ermenilerin, bu istekleri, Nuri Paşa önderliğindeki, Türkiye Türkleri ile Azerbaycanlılardan oluşan 'İslam Ordusu' tarafından engellendi.¹⁴⁵ Bahsi geçen bölgelerde, fiili olarak, Azerbaycan idaresi sağlansa da, Ermeniler, bu idareyi kabul etmekte istekli değillerdi.

1919'un yazında, Dağlık Karabağ'da, Ermenilerle yürütülen müzakereler sonucu, anlaşma sağlamak için koşul oluşmuştu. 15 Ağustos 1919'da, Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan yönetimi arasında, Genel Vali Sultanov'un kontrolü altında, Azerbaycan yönetiminin kabulü konusunda geçici bir anlaşma imzalandı.¹⁴⁶ Fakat bu geçici anlaşma, kısa ömürlü oldu. Ermenilerin ayaklanmaları sonucu, Genel Vali Sultanov, Ermeniler üzerinde Azerbaycan yönetimini tamamen sağlamak için, askeri kuşatma uyguladı. Bu olaylar akabinde yaşanan, Şuşa'daki çatışmalardaki can kayıpları, Azerbaycan ve Ermenistan arasında, yeni bir şiddetli çatışmayı tetiklese de, Nisan 1920'de, Sovyet Rusya'sının, Azerbaycan'ı, ardından da Ermenistan'ı işgal etmesi, silahlı çatışma riskini ortadan kaldırmış oldu. Çatışma riski ortadan kalksa da, Ermeni

¹⁴⁴ Cornell, Svante E. (1999), "The Nagorno-Karabakh Conflict", Report no 46, Department of East European Studies, Uppsala University, s. 8.

¹⁴⁵ Cornell, Svante E. (2001), s. 58.

¹⁴⁶ Libardian, Gerard J. (1988), "Agreement of Karabagh Armenians with Governor-General Sultanov on provisional Azerbaijan rule." The Karabagh File; The USA, Massachusetts, Cambridge Press, s. 21-24.

tarafı, yönetimsel iddialarından vaz geçmedi.¹⁴⁷ 1920’li yılların başlarından itibaren, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı toprak iddiaları güçlenmeye ve Sovyet yönetimi tarafından da desteklenmeye başlandı. Ermenistan yönetimi, Nahcivan, Zengezur ve Karabağ zerindeki yönetimin, Azerbaycan’dan alınarak Ermenilere verilmesini, birincisi 1920’de, ikincisi ise 1921’de olmak üzere, iki defa talep etti. Her iki talep, Moskova tarafından, başta kabul edilse de, dönemin Azerbaycan lideri Nermanov’un itirazları sonucu ret edildi ve Nahcivan ve Karabağ bölgeleri Azerbaycan kontrolünde kaldı.¹⁴⁸ 1920-1929 yılları arasında, Zengezur bölgesi, Nahcivan’dan dokuz köy ve birkaç arazi birimi, Azerbaycan’dan alınarak, Ermenistan’a verildi ve böylelikle, Azerbaycan ile Nahcivan arasında karayolu ilişkisi, Ermenistan üzerinden yrtlmeye başlandı.¹⁴⁹ Nahcivan’la ilgili karar ise, Nahcivan’da düzenlenen referandum ve 16 Mart 1921’de Moskova’da, Rusya ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmayla belirlendi ve Nahcivan, hiçbir devlete verilmeme koşuluyla, Azerbaycan’da kaldı.¹⁵⁰ Ermenistan’ın, Dağlık Karabağ’a olan talepleri ise, devam etmekteydi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), bölgedeki çatışma durumunu ortadan kaldırmak ve Dağlık Karabağ konusuna çözüm üretmek için, 7 Temmuz 1923’de, Bakü kontrolünde, Dağlık Karabağ zerk Bölgesi’ni (DKB) kurdu. SSCB’nin bu girişimi, sorunu çözmesinde de, Svante Cornell’in ifade ettiği gibi, sorun ‘bastırılmış’ olundu.¹⁵¹ DKB ile ilgili sorun, Sovyet Birliği döneminde, çeşitli zamanlarda, rneğin, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında, 1965 yılında, yani ‘Ermeni Soykırımının’ 50 yıllığında, 1970’li yıllarda, Ermeniler tarafından sürekli dile getirilse de, 1987 yılına kadar, iki toplum arasında, karşılıklı sistematiik şiddet kullanımıyla sonuçlanmadı.

2.2. 1988-1994 Dağlık Karabağ atışması

1987 senesine gelindiğinde, Ermenistan yetkilileri, yeniden Azerbaycan’a karşı toprak iddialarını dile getirmeye ve kamuoyunda buna yer vermeye başladı. Örneğin, 1987 yılında, Gorbaçov’un ekonomi danışmanı Ermeni Abel Aganbeyan, Fransız gazetesi L’Humanit’ye verdiği röportajda, Dağlık Karabağ zerk Bölgesi’nin, en kısa sürede

¹⁴⁷ Smith, Jeremy, (2015), “Nagorno Karabakh under Soviet Rule”, (der), Mikko Palonkorpi, The South Caucasus beyond Borders, Boundaries and Division Lines, Conflicts, Cooperation and Development; Finland, Turku, Juvenus Print, s. 13.

¹⁴⁸ Cornell, Svante E. (1999), s. 9.

¹⁴⁹ Yusifov Y.B. ve diğerleri, (2009), XX sr Azrbycan Tarixi; Azerbycan, Bakü, Thsil, s. 266.

¹⁵⁰ Yusifov Y.B. ve diğerleri, (2009), s. 266.

¹⁵¹ Cornell, Svante E. (2001), s. 60.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden (SSC) alınarak, Ermenistan SSC'ye verilmesi gerektiğini iddia etti.¹⁵²

Tüm bu gelişmeler ışığında, 1988 yılının Şubat ayında, Dağlık Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan SSC'den ayrılıp, Ermenistan SSC'yle birleşme kararı alması, Azerbaycanlıların itirazlarına neden oldu. İtirazlar sonucu, 22 Şubat 1988'de, Dağlık Karabağ'a yakın Askeran bölgesinde, karşı karşıya gelen iki taraf arasında çıkan arbedede, iki Azerbaycanlı gencin öldürülmesi, olayları farklı bir boyuta taşıdı.¹⁵³ İki gencin ölümünden birkaç gün sonra, Azerbaycan tarafının, Ermenistan'a ve Ermenilere karşı artan nefret söylemleri, eylemlerle desteklenmeye başlandı. 27 Şubat'tan başlayarak, üç gün boyunca, Azerbaycan'ın sanayi kenti olan Sumgayıt'ta, Ermenilere karşı saldırılar gerçekleştirildi. Saldırılar sonucu, resmi verilere göre, kentte, 26 Ermeni ve 6 Azerbaycanlı öldürüldü.¹⁵⁴ Sumgayıt olayları, gerek Erivan'da, gerekse de Karabağ'da, Ermeniler arasında büyük itirazlara neden oldu. Çatışmanın büyümemesi ve Sovyetler Birliği'nin iki üye Cumhuriyetinin, birbirleriyle savaşa başlamaması için, Moskova, meseleye el attı ve 1988 yılının Mart ayında, Azerbaycan'a ve Dağlık Karabağ'a özel askeri birlikler gönderdi.¹⁵⁵ Bölgeye, barışı sağlamak ve güvenliği oluşturmak için gelen askeri birlikler, Ağustos 1991'e kadar bölgede kalsalar da, kendi görevlerinde tam olarak başarılı olamadılar.

Askeri konuşlandırmaların yanı sıra, bölgede güvenin yeniden tesisi adına, Sumgayıt olaylarının duruşmaları, Azerbaycan SSC'nin Yüksek Mahkemesinde değil, SSCB'nin Yüksek Mahkemesinde gerçekleştirildi. 21 Kasım 1988'de, SSCB Yüksek Mahkemesi, Sumgayıt cinayetlerinde suçlu bulunan bir Azerbaycanlıya, idam hükmü okudu.¹⁵⁶ Çatışmanın, sadece mahkeme kararıyla yatışmayacağını anlayan Moskova, 25 Kasım'da Erivan'da, sokağa çıkma yasağı; 26 Kasım'da ise, Bakü, Gence ve Nahcivan'da, olağanüstü hal ilan etti. Kasım ayında, ayrıca Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki göç dalgaları en yüksek düzeye ulaştı. Resmi olmayan belgelere göre, sadece Kasım ayında,

¹⁵² Cornell, Svante E. (1999), s. 13.

¹⁵³ SAM Center for Strategic Studies, (2013), The Nagorno-Karabakh Conflict: A Historical And Legal Appraisal; Azerbaycan, Bakü, SAM press, s. 27.

¹⁵⁴ Cornell, Svante E. (1999), s. 17.

¹⁵⁵ Kurkchiyan, Marina, (2005), "The Karabagh conflict. From Soviet past to post-Soviet uncertainty", (der), Edmund Herzig ve Marina Kurkchiyan, The Armenians, Past and present in the making of national identity; The USA, New York, RoutledgeCurzon, s. 155.

¹⁵⁶ Cornell, Svante E. (2001), s. 71.

180 bin Ermeni, Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'ye, 160 bin Azerbaycanlı ise, Ermenistan SSC'den Azerbaycan SSC'ye göç etmek zorunda kaldı.¹⁵⁷ Azerbaycan'ın resmi hükümet verilerine göre, göçler, Aralık ayında da yüksek rakamlarla devam etti. Azerbaycan tarafının verilerine göre, 3 Aralık 1988'de Azerbaycan'a, Ermenistan'dan 78 bin göçmen geldi. Fakat bu verileri yalanlayan Ermenistan askeri yetkilileri, 3 Aralık günü, 40 bin Azerbaycanlının ve 31 bin Ermeni'nin karşılıklı göç ettiğini açıkladı.¹⁵⁸ Her iki ülkeden diğerine büyük sayıda göçmen kitlesinin taşınması, ülkelerin birbirleriyle olan sorunlarını gidermedi, aksine daha da şiddetlendirdi.

Bölgedeki tansiyonu indirmek ve kontrolü yeniden sağlamak adına, Moskova, kendi Temsilcisi Arkadiy Volsky'ı, Dağlık Karabağ'a, sorunları gidermek için resmi görevli olarak atadı. Ocak 1989'da, 'Volsky Misyonu', olarak da bilinen, Dağlık Karabağ çatışmasına çözüm bulmak ve bölgenin siyasi statüsünü belirlemek için, 'Dağlık Karabağ Özel İdare Komisyonu' kuruldu.¹⁵⁹ 'Volsky Misyonu' bölgede görevini yerine getiremediğinden ve gerek Azerbaycan, gerekse de Ermenistan tarafından itirazlarla karşılandığından, 28 Kasım 1989'da durdurularak, bölgenin kontrolü, tekrardan Bakü'ye verildi. Ermenistan tarafından kabul edilmeyen bu karar sonrası, Ermenistan SSC'nin Yüksek Sovyet'i, 1 Aralık 1989'da, Dağlık Karabağ Yüksek Sovyet'inin, Ermenistan SSC'yle birleşme kararını kabul etti ve 8 Ocak 1990 tarihinden itibaren Dağlık Karabağ için bütçe ayırdı.¹⁶⁰ Ermenistan'ın bu kararına tepki olarak, Azerbaycan'ın Hanlar (Göygöl) ve Şaumyan (Goranboy) illerindeki Ermeniler, yaşadıkları bölgelerden sınır dışı edildi. İtirazlar, başkent Bakü'de de büyük ayaklanmaya neden oldu. Sokağa dökülen yüzbinlerin sloganları, sadece Ermenistan'ın kararı aleyhine değil, aynı anda Sovyetler Birliği yönetimine de karşıydı. Sokak eylemlerini ortadan kaldırmak için Moskova tarafından gönderilen, 29 binden fazla asker, 20 Ocak'ta Bakü'de, yüzü aşkın sivili öldürdü.¹⁶¹ Askeri müdahale, kısa süreliğine de olsa, sokak itirazlarını hafifletse de, 1990 yılı boyunca, Dağlık Karabağ bölgesinde, taraflar arasında, silahlı arbedeler devam etti.

¹⁵⁷ Kaufman, Stuart J. (2001), *Modern Hatreds, The Symbolics of Ethnic War; The USA*, New York, Cornell University Press, s. 67.

¹⁵⁸ Cornell, Svante E. (2001), s. 71.

¹⁵⁹ Kurkchiyan, Marina, (2005), s. 155.

¹⁶⁰ Kaufman, Stuart J. (2001), s. 70.

¹⁶¹ Cornell, Svante E. (1999), s. 26.

1991 yılının başlarından itibaren, Ermenistan'dan ve diğer bölgelerden Ermeniler, Dağlık Karabağ'ın Ermeni ailelerinin evlerine gelmekte ve getirdikleri silahlarla bölge halkını silahlandırmaktaydı. Bununla da, Ermenistan, gelecekteki çatışma için hazırlık yapmaktaydı. Ermenistan'ın bu girişimini önlemek amacıyla, dönemin Azerbaycan lideri Ayaz Mütellibov, yazılı dilekçeyle Moskova'dan, bölgenin denetimi için girişimde bulunmasını talep etti. 17 Mart 1991 referandumunda, Sovyetler Birliği'nin dağılmaması lehine oy kullanan Azerbaycan'ın bu talebi geri çevrilmedi ve ilkbahar ve yaz aylarında, 'Halka Operasyonu' kod adı altında bölgede pasaport kontrolü yapılarak, yabancılar, sınır dışı edildi ve ruhsatsız silahlar toplandı.¹⁶² Gelecekteki çatışmaları önlemek amacıyla düzenlenen 'Halka Operasyonu', Ağustos ayında, Moskova'da çıkan siyasi kriz sonrasında nihai hedefine ulaşmadan sonlandırıldı.

Sovyetler Birliğine üye devletler, sırayla bağımsızlıklarını ilan ettikleri bir atmosferde, Azerbaycanlı lider Ayaz Mütellibov, 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti ve 8 Eylül'de, Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı seçildi.¹⁶³ 21 Eylül 1991'de, Ermenistan, referandum sonucu bağımsızlığını ilan etti ve 16 Ekim'de, Levon Ter-Petrosyan, Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı seçildi.¹⁶⁴ İki ülkenin, bağımsızlık ilan etmesiyle eş zamanlı olarak, 2 Eylül 1991'de, Dağlık Karabağ'ın başkenti Stepanakert'de, Ermeniler, Bağımsız Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni ilan ettiler.¹⁶⁵ Bu gelişmelerin sonucu olarak, Dağlık Karabağ çatışması, Sovyetler Birliği düzeyinden çıkarak, bağımsız ülkelerin meselesine dönüştü. Rusya ve Kazakistan, Dağlık Karabağ çatışmasında arabuluculuk görevi üstlense de, 20 Kasım'da Azerbaycan'ın üst düzey yetkililerini ve Rusya ve Kazakistan'dan gelen barışı koruma yetkililerini taşıyan helikopterin, Ermeniler tarafından, Dağlık Karabağ'da düşürülmesi¹⁶⁶ sonucu, bu girişimler sonuçsuz kaldı. Bu olaydan sonra, 26 Kasım'da, Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımadığını bildirdi ve DKÖB'ün özerklik statüsünü

¹⁶² De Wall, Thomas, (2003), Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War; The USA, New York, New York University Press, s. 114.

¹⁶³ De Wall, Thomas, (2003), s. 160.

¹⁶⁴ De Wall, Thomas, (2003), s. 161.

¹⁶⁵ King, Charles, (2008), The Ghost Of Freedom. A History of the Caucasus; The USA, New York, Oxford University Press, s. 237.

¹⁶⁶ Xeyrulla, Xeyal, (2016), "20 NOYABRYA 1991 — UNICHTOZHENIYE VERTOLETA MI-8" <https://ochagsamara.wordpress.com/2016/11/20/20-ноября-1991-уничтожение-вертолета-ми-8/> erişim tarihi, 17 Haziran 2019

feshederek, bölge üzerinde yönetimin tamamen kendisine ait olduğunu açıkladı.¹⁶⁷ Yaşanan olaylar üzerine, Dağlık Karabağ Ermenileri, 10 Aralık 1991’de, referanduma giderek, Dağlık Karabağ’ın, Azerbaycan’dan bağımsızlığını yeniden ilan etti.¹⁶⁸ Azerbaycan, Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığını tanımadı ve bölgede yönetimi ele almak amacıyla askeri müdahalede bulundu. Fakat Azerbaycan’ın Stepanakert’i kuşatması, Ermenistan’ın karşı saldırısıyla püskürtüldü ve 25 Aralık 1991’den itibaren, Ermenistan, Stepanakert üzerinde kontrolü eline aldı.¹⁶⁹

Azerbaycan adına, savaşın en büyük şoku, Hocalı’da yaşandı. 25-26 Şubat 1992’de, eski Sovyet 366. motorlu tüfek alayının yardımıyla, Ermenistan askeri birlikleri, Hocalı’yı işgal etti ve bu olaylarda, aralarında kadın, yaşlı ve çocukların da bulunduğu, 600’den fazla silahsız kişi, Ermeniler tarafından katledildi.¹⁷⁰ Hocalı kentinin işgalinden sonra Ermenistan, Mayıs ayında ilk önce Şuşa’yı, daha sonra ise Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında koridor rolü oynayan Lâçin’i işgal ettiler. Özellikle Lâçin’in işgali, savaşın seyrini, tamamen Ermenistan’ın lehine çevirdi. 1992-1994 yılları arasında, iyi organize olmuş Ermenistan ordusuna karşı, kötü organize olmuş Azerbaycan birlikleri, zaman zaman üstünlük sağlasalar da, savaşta mağlup olarak, Dağlık Karabağ dışında, yedi ilini de kaybetti. Taraflar arasında silahlı çatışmalar ise, yalnızca 12 Mayıs 1994 tarihli Bişkek Ateşkes Anlaşmasıyla yatıştırıldı.¹⁷¹ Böylelikle taraflar, çatışma sürecindeki pozisyonlarını koruyarak, çatışmayı çözüme safhasına geçtiler.

2.3. Çatışmanın Siyasal-Yapısal Nedenleri

1980’li yılların sonlarına gelindiğinde, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ üzerindeki hak iddiaları, çatışmanın temel nedeni olarak kalmaktayken; DKÖB’in, Azerbaycan SSC’den ayrılıp, Ermenistan SSC’yle birleşme kararı ve Ermenistan SSC’nin bu kararı desteklemesi, 1988 yılında, Dağlık Karabağ bölgesinde, çatışmanın yeniden çıkmasında rol oynayan, en büyük siyasi nedenlerden biridir.

1987 yılının sonlarından başlayarak, DKÖB’in Ermeni temsilcileri, SSCB’nin başkenti Moskova’ya giderek, kıdemli parti üyeleriyle görüşüp, Dağlık Karabağ Ermenilerinin

¹⁶⁷ SAM, (2013), s. 28.

¹⁶⁸ Kurkchiyan, Marina, (2005), s. 156.

¹⁶⁹ Kaufman, Stuart J. (2001), s. 73.

¹⁷⁰ Cornell, Svante E. (2001), s. 82.

¹⁷¹ Pokalova, Elena, (2015), s. 73.

sorunlarını ve Ermenistan SSC'yle birleşme arzularını iletiler. Şubat 1988'den başlayarak, DKÖB'den Moskova'ya, Ermenistan SSC'yle birleşme talepleriyle ilgili telgraflar gönderildi. 10 Şubat günü, Azerbaycan Haber Ajansı, Azerbaycan'ın, hiçbir zaman bu talepleri kabul etmeyeceğini duyurdu ve bu haber üzerine Azerbaycan yönetimi, Dağlık Karabağ'da, Ermenilere karşı siyasi baskıları artırdı.¹⁷² Azerbaycan yönetiminin, Dağlık Karabağ Ermenileriyle, diyaloglara gitmek yerine baskıları artırması, hiçbir fayda vermedi, aksine Ermenilerin itirazlarını daha da güçlendirdi. Gelişen olaylar üzerine, 20 Şubat'ta, başkent Stepanakert'te, DKÖB'ün Yüksek Sovyet'i, Azerbaycan SSC'den ayrılıp, Ermenistan SSC'yle birleşme kararı aldı. Bu karar, taraflar arasında ilk şiddetli çatışmaların yaşanmasına neden oldu. İlk önce, 22 Şubat'ta, iki Azerbaycanlının öldürülmesi ve ardından yaşanan Sumgayıt olayları, çatışmayı farklı bir mecraya soktu. Yaşanan siyasi gelişmeleri doğru değerlendirmeyen ve tepki vermekte geciken Azerbaycan SSC'nin Yüksek Sovyet'i, bu kararı, yaklaşık beş ay sonra, 13 Haziran 1988'de reddetti.¹⁷³ Azerbaycan'ın bu kararına karşılık olarak, Ermenistan SSC, 15 Haziran'da, DKÖB'ün talebini kabul etse de; 17 Haziran'da, Azerbaycan, Sovyet Anayasasının bölgesel egemenlik ilkesi gereğince, bu kararı da reddetti. 18 Temmuz'da ise, Sovyetler Birliği'nin Yüksek Sovyet'inin Başkanı, Azerbaycan'ın bölgesel egemenliğini yeniden teyit ederek, DKÖB ve Ermenistan'ın aldığı kararı geçersiz kıldı.¹⁷⁴

Bir önceki başlıkta belirtildiği gibi, gerek Sovyetler Birliği'nin, 'Volsky Misyonu', 'Halka Operasyonu' gibi çatışmayı önleme ve sorunu çözmeye girişimleri, gerekse de, Rusya ve Kazakistan'ın arabuluculuk faaliyetleri, hedeflenen sonuca ulaşmadı. 1991 yılında, sırayla Azerbaycan, Dağlık Karabağ ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımamasıyla DKÖB'ün özerklik statüsünü lağvetmesi ve 25 Aralık 1991'de, Stepanakert uğrunda iki ülkenin askeri mücadeleye girmesiyle, 1992-1994 yılları arasında sürecektir olan savaş başlamış oldu.

Dağlık Karabağ çatışmasının bir diğer nedeni, Azerbaycan ve Ermenistan'da, 1980'li yıllardan başlayarak güçlenmekte olan siyasi ulusal ideolojilerdi. Sovyetler Birliği, her

¹⁷² Fraser, Niall M. ve diğerleri, (1990), "A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute", *The Journal of Conflict Resolution*, cilt 34, sayı 4, s. 658.

¹⁷³ Cornell, Svante E. (2001), s. 71.

¹⁷⁴ Fraser, Niall M. ve diğerleri, (1990), s. 660.

ne kadar uzun yıllar ulusal ideolojileri bastırsa da, Birliğin son yıllarında zayıflaması ve Gorbaçov'un 'Perestroyka' ve 'Glasnost' politikaları sonucu, üye devletlerde milliyetçilik akımları güçlenmeye başlamıştı. Ermenistan'da milliyetçilik akımının öncüsü, Ermenistan Ulusal Harekatı'ydı (EUH). EUH, 1980'li yıllarda, Ermenistan'da, Karabağ Harekâtı adıyla ortaya çıkmış, daha sonra yeniden Ermenistan Ulusal Harekâtı olarak adlandırılmıştır.¹⁷⁵ EUH, 19. Yüzyılın sonu, 20. Yüzyılın başlarında oluşan, Ermenistan Ulusal Harekâtı ile aynı doktrine sahip idi; "Tüm Ermenistan Platosunda Ermenistan devletini kurmak." Harekâtın en büyük destekçilerinden olan milliyetçi yazar Zori Balayan ve gazeteci Sergey Mikoyan, Ara Kalajyan'a verdikleri röportajda, Nahcivan'ın da, Ermenilerin toprağı olduğunu, fakat oradaki demografik durumdan dolayı, Karabağ'a öncelik verdiklerini belirtmişti.¹⁷⁶ Ermeni milliyetçilik ideolojisinin ilk amacı olan Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirme hedefi, tüm Ermenistan halkı arasında kabul görmüş ve DKÖB'ün Şubat 1988'de, Ermenistan SSC'yle birleşme kararını, başkent Erivan'da, 'güçlü kış soğuşuna rağmen', sokağa çıkan milyona yakın Ermeni desteklemişti.¹⁷⁷ Milliyetçilik eğilimlerinin yükselmesiyle 1990 yılında, Levon Ter-Petrosyan önderliğinde EUH, Ermenistan SSC'de iktidara geldi ve Ermenistan SSC'nin Yüksek Sovyet'inin lideri, EUH doktrininin sözcüsü oldu.¹⁷⁸

Ermeni milliyetçiliğine karşı olarak, Azerbaycan'da da milliyetçilik ideolojisi yayılmaya ve güçlenmeye başlamıştı. Azerbaycan ulusal ideolojisinin en büyük dayak noktası, Azerbaycan Halk Cephesiydi (AHC). İlk zamanlarında, demokratikleşmeyi, çoğulculuğu ve insan haklarını teşvik etme sloganlarıyla oluşturulan AHC, ülkedeki ününü, Karabağ sorunuyla ilgili sergilediği milliyetçi tutumla kazanmıştı.¹⁷⁹ AHC milliyetçiliği, halkın büyük kesiminin Türk kökenine sahip olmasından dolayı, 'Azerbaycan Türkü' ideolojisini desteklemekte ve bu ideolojiye sığınarak, Ermeni

¹⁷⁵ Grigoryan, Arman, (2018), "The Karabakh conflict and Armenia's failed transition". *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*, cilt 46, sayı 5, s. 846.

¹⁷⁶ Libardian, Gerard J. (1988), "Excerpts of an interview by Ara Kalajyan with historian and journalist Sergei Mikoyan and writer Zori Balayan on contemporary American concerns. 6 February 1988." *The Karabagh File; The USA, Massachusetts, Cambridge Press*, s. 73-77.

¹⁷⁷ Kurkchian, Marian ve Herzig, Edmund, (2005), "Introduction: Armenia and the Armenians", (der), Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, *The Armenians, Past and present in the making of national identity; The USA, New York, RoutledgeCurzon*, s. 14.

¹⁷⁸ Grigoryan, Arman, (2018), s. 847.

¹⁷⁹ Cornell, Svante E. (2001), s. 74.

milliyetçiliği ile birlikte, Rus yönetimine de, karşı tavrı almaktaydı.¹⁸⁰ AHC hükümeti, EUH'dan farklı olarak, iktidara, Sovyetler Birliği dağılmadan önce değil, bağımsızlıktan sonra geldi. Ebulfez Elçibey (Aliyev) liderliğindeki AHC yönetiminin, sadece 1992-1993 yılları arasında yaklaşık bir yıl iktidarda kalmasına rağmen, onun milliyetçilik söylemleri, ülkenin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Kısacası iki ülkenin siyasi ulusal ideolojileri, çatışmanın nedenlerinden birisi olmuştur.

2.4. Çatışmanın Sosyal ve Kültürel Nedenleri

Sovyetler Birliği döneminde, Dağlık Karabağ krizi patlak verene kadar, sadece Bakü'de, üçüncü en büyük etnik grup olan Ermenilerle Azerbaycanlılar, sosyal adaletin var olduğu bir durumda, barışçıl şekilde birlikte yaşamaktaydılar.¹⁸¹ Bunun dışında, gerek Ermenistan'daki Azerbaycanlı azınlığın, gerekse de Dağlık Karabağ'daki Ermeni kesimin sosyal durumları, o kadar da iyi değildi. Her iki etnik azınlık, buldukları devletlerde, kendi anadillerinde eğitim alma, daha iyi iş koşullarına sahip olma gibi, kültürel ve sosyal haklarından mahrum edilmişti. Örneğin, Ermenistan'daki Azerbaycanlılar, kendi ana dillerinde eğitim alamadıklarından, komşu Azerbaycan SSC'ye gitmekte ve eğitimlerini tamamladıktan sonra, kariyer yapmak amacıyla orada kalmaktaydılar. 1965'de, başkent Erivan'da yapılan, 'Ermeni Soykırımı'nın 50. anma yıldönümünden sonra ise, güçlenen milliyetçilik söylemleriyle, gerek Erivan'da, gerekse de Ermenistan SSC'nin diğer bölgelerinde, Azerbaycanlılara karşı sosyal ve kültürel baskılar arttı.¹⁸² O yıllarda, Ermenistan'ın, Azerbaycanlıların yaşadığı köylerinden biri olan Kızıl-Şafak köyünde yaşayan bir Azerbaycanlının anlattıklarına göre, hocaları onlara, genellikle 'Türk' diyerek seslenmekte, sinirlendikleri zaman ise, "Sen Türk'sün, kendi kafana şaplak at" gibi ifadelerle hakaret etmekteydi.¹⁸³ 1980'li yıllara gelindiğinde ise, Azerbaycanlılar üzerindeki Ermeni baskısı daha da artmıştı.

Benzer sosyal baskıları, Dağlık Karabağ Ermenileri de kendilerinde hissetmekteydiler. Ermeniler, çoğunluk olarak yaşadıkları Dağlık Karabağ bölgesinde, okullarda, kendi

¹⁸⁰ Marquardt, Kyle L. (2011), "Farming language policy in post-Soviet Azerbaijan: political symbolism and interethnic harmony", *Central Asian Survey*, cilt 30, sayı 2, s. 183.

¹⁸¹ Romyantsev, Sergey ve Huseynova, Sevil, (2018), "The Most and the Least International: The City and the Countryside in Azerbaijan and Armenia from the Early 1960s to January 1990", *Europe-Asia Studies*, cilt 70, sayı 6, s. 909.

¹⁸² Romyantsev, Sergey ve Huseynova, Sevil, (2018), s. 917.

¹⁸³ Romyantsev, Sergey ve Huseynova, Sevil, (2018), s. 917-918.

dillerinde eğitim alamamakta, kendi kültürel özgürlüklerini (kimliklerini) tam olarak yaşayamamaktaydılar. Bu nedenle de, 1960'lı, 1970'li ve 1980'li yıllarda, başkent Bakü'den defalarca, Ermeni dilinde yayın yapan televizyon kanalı, kendi tarihlerinin, okullarda kendi dillerinde öğretilmesi ve Dağlık Karabağ'ın 'vurgulanmış biçimde' Ermeni bölgesi olarak tanınması gibi, sosyal ve kültürel taleplerde bulunmuştu.¹⁸⁴ Fakat tüm isteklere rağmen, Azerbaycan tarafı, itirazları hafifletme adına da olsa, bu talepleri kabul etmedi. Hatta 1987'de, Azerbaycanlı yetkililer, Dağlık Karabağ'daki okullarda, Ermeni tarihinin öğretilmesini dahi tamamen yasakladı.¹⁸⁵ Bu tarz sosyal sorunların yanı sıra, Ermeniler, Azerbaycan yönetiminin, onlara karşı ekonomik ve kültürel baskılar uygulayarak, bölgeye, iş ve saire adıyla dışarıdan Azerbaycanlıları getirerek, bölgenin etnik yapısıyla oynadığını iddia ediyordu. Örneğin, 1926 verilerine göre bölgede, 117 bin Ermeni ve 13 bin Azerbaycanlı yaşamaktayken; 1979'da, Ermenilerin sayısı, 123 bine, Azerbaycanlıların ise, 37 bine ulaşmıştı.¹⁸⁶ Yalnızca 1970-1979 yılları arasında, bölgedeki Azerbaycanlı nüfusun artış oranı, %37,1 iken, Ermenilerde bu oran, %1,6 idi ve Ermeniler, nüfus artışındaki bu keskin farkı, Azerbaycan yönetiminin, 'sistemli Türkleştirme' politikası olarak değerlendirmekteydi.¹⁸⁷

Görüldüğü üzere, Dağlık Karabağ çatışması öncesinde, her iki tarafın sosyal ve kültürel yaşamlarında sorunlar, baskılar ve engellemeler mevcut idi. Sovyetler Birliğinin zayıflaması ve milliyetçilik eğilimlerinin yükselmesi neticesinde, bu sorunların göz ardı edilmesi, giderilmemesi ve aksine baskıların artırılması, çatışmanın çıkışını hızlandırmıştı.

2.5. Çatışmanın Psikolojik Boyutu

Dağlık Karabağ çatışmasının temelinde yatan nedenlerden biri de, yukarıda belirtilen her iki etnik grubun, azınlıkta oldukları devletlerde, yaşadıkları sosyal ve kültürel sorunların yanı sıra, tarih boyunca oluşan, karşılıklı nefret ve düşman algısıdır. Her iki toplum, Dağlık Karabağ'ın, kendilerinin tarihi toprakları olduğunu ve diğer tarafın, bu

¹⁸⁴ Muth, Sebastian, (2014), "War, language removal and self-identification in the linguistic landscapes of Nagorno-Karabakh." *Nationalities Papers, The Journal of Nationalism and Ethnicity*, cilt 42, sayı 1, s. 66.

¹⁸⁵ Vaserman, Aria ve Ginat, Ram, (1994), "National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno-Karabakh.", *Studies in Conflict & Terrorism*, cilt 17, sayı 4, s. 347.

¹⁸⁶ Muth, Sebastian, (2014), s. 66.

¹⁸⁷ Vaserman, Aria ve Ginat, Ram, (1994), s. 347.

topraklara sonradan geldiğini savunmaktadır.¹⁸⁸ Bu etnik gruplar arasında düşman algısının oluşması, daha eski tarihlere dayansa da, toplumların bilinçlerinde esaslı yer edinmesi, 20.Yüzyılın başlarında gerçekleşmişti.

Özellikle, 19. Yüzyıldan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda sorunlar yaratan/yaşayan Ermeniler, Osmanlı-Rus savaşları sonucu, şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti ve Karabağ bölgelerine göç ettirildiler. 1894'den itibaren, Osmanlı topraklarında, Ermenilerin öldürülmesi, Ermenilerde, Türklere karşı var olan düşman algısını daha da pekiştirdi. Azerbaycan nüfusunun büyük çoğunluğunun, Türk kökenli olması ise, Ermenilerin, Azerbaycanlıları da kendilerine düşman belirlemesine neden oldu.¹⁸⁹ Ermenilerin, Azerbaycanlılara karşı düşman algısı, onların söylemlerinde gözlemlenebilmekteydi. Örneğin, 1905-1906 döneminde, 'Ermeni-Tatar' (Rusya Çarlığında, Azerbaycanlı Türkler, "Güney Kafkasyalı Tatarlar" olarak adlandırılmaktaydı¹⁹⁰) çatışması sırasında, Şuşa olaylarından sonra, Taşnak manifestosu, tüm Ermenilerin, Türk ve Fars unsurları, "Kutsal Ermenistan Toprakları"ndan kovmasını istemişti.¹⁹¹ Diğer taraftan, Azerbaycanlıların gözünde de, 'düşman' kimliğine bürünen Ermeniler, Azerbaycanlılar tarafından, 'yeni gelenler', 'hain', 'nankör', 'iyilikbilmez' ve 'zalim' olarak nitelendirilmekteydi.¹⁹²

Sovyetler Birliği döneminde, yürütülen 'halkların dostluğu' politikasına rağmen, iki toplum arasındaki karşılıklı 'düşman' imajı silinmemiş, hatta tansiyonun yükseldiği zamanlarda daha da pekişmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde, her iki toplumun bilincindeki nefret ve düşman algısı, yaşanan olaylarla birlikte daha da kuvvetlenmişti. Bunun sonucu olarak, her iki etnik grup, birbirlerine karşı nefretlerini, çekinmeden, açıkça dile getirmekteydi. Örneğin, 1988 yılında, Ermenistan SSC'nin Kafan bölgesinden Azerbaycan'a gelen mülteciler, "Ermenilerin, onlara karşı zor kullandıklarını, işkence yaparak öldürdüklerini, hatta kadınlarının memelerini keserek aşağıladıklarını" söylemekte ve bu nedenle de "Ermenilere ölüm!" sloganları

¹⁸⁸ Novikova, Gayane, (2012), "The Nagorno Karabakh Conflict through the Prism of the Image of the Enemy", *Transition Studies Review*, cilt 18, sayı 3, s. 552.

¹⁸⁹ Muth, Sebastian, (2014), s. 65.

¹⁹⁰ Swietochowski, Tadeusz, (1991), "The politics of a literary language and the rise of national identity in Russian Azerbaijan before 1920", *Ethnic and Racial Studies*, cilt 14, sayı 1, s. 56.

¹⁹¹ Cornell, Svante E. (2001), s. 55.

¹⁹² Novikova, Gayane, (2012), s. 552.

seslendirmektedirler.¹⁹³ Diğer taraftan, özellikle Sumgayıt olaylarından sonra, tüm Ermenistan geneline yayılan itiraz dalgalarında, sokağa dökülen Ermenilerin başlıca sloganları, “İyi Türk, yalnızca ölü Türk’tür!” ve “Müslümanlardan her şey beklenir!” nidalarıydı.¹⁹⁴

1988-1994 yıllarında yaşanan Dağlık Karabağ çatışması, her iki toplumun birbirlerine karşı güvenini tamamen yıkmış ve günümüzde de, ateşkesin ihlali, bu ihlaller sonucu, her iki tarafın sivil ve askeri kayıplar yaşaması gibi olaylar, kaybolan güvenin yeniden oluşumunu engellemiştir. Her iki taraf, kendini, mağdur, zulme maruz kalan, karşı tarafın ihanetine uğramış ve bunun mukabilinde çatışmanın haklı tarafı olarak görmektedir. Her iki grup, tarihi travmalar yaşadıklarını belirtmekte ve olası barış durumunda, karşı tarafın yeni ihanetlerinden endişelenmektedir. Ermenistan tarafı, Sumgayıt olaylarıyla 1915 ‘Soykırımı’ arasında benzerlik ilişkisi kurarak, Sumgayıt olaylarının, “onların kanayan yaralarına tuz döktüğünü ve olası yeni bir soykırımdan, onları hiç kimsenin sigortalamadığını” belirtmektedir.¹⁹⁵ Diğer taraftan, Azerbaycan, Ermenilerin, tarih boyunca kendilerine karşı katliamlar yaptığını, Mart 1918’de Bakü’den başlayarak, 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde ve 25-26 Şubat 1992’de Hocalı’da Azerbaycanlıların öldürülmesi argümanı ile savunmaktadır.¹⁹⁶ Bu tarihi olaylara sığınarak, gerek Azerbaycan ve gerekse de Ermenistan tarafı, kendilerini, endişelerinde haklı görmektedirler.

Görüldüğü gibi düşman algısı, nefret söylemleri ve güvensizlik, her iki toplumun psikolojisinde derin yer edinmekte ve sorunun devam etmesinde büyük rol oynamaktadır. Sorunun çözüme kavuşması ve barış ortamının oluşması için, toplumların psikolojileri, bu olumsuz algılardan arınmalı veya arındırılmalıdır.

2.6. Yönlendirici Güçlerin Etkisi: AGİT’in Minsk Grubu

Sovyetler Birliğinin resmi şekilde dağılmasından sonra, onun eski üyeleri, yani yeni bağımsız devletler, Batı ülkeleri tarafından tanınmaya başladıkça, uluslararası örgütlerle işbirliklerine girerek, onlara üye olmaya başladılar. Azerbaycan, 20 Ocak 1992’de

¹⁹³ Kaufman, Stuart J. (2001), s. 63.

¹⁹⁴ Vaserman, Aria ve Ginat, Ram, (1994), s. 349.

¹⁹⁵ Cheterian, Vicken, (2018), “The Use and Abuse of History: Genocide and the Making of the Karabakh Conflict”, *Europa-Asia Studies*, cilt 70, sayı 6, s. 893.

¹⁹⁶ Hasanov, Ali, (2017), “Hocalı Soykırımı: Nedenleri, Sonuçları ve Uluslararası Arenada Tanınması”, *Bilgesam Analiz/Kafkasya*, No: 1373, s. 2, 5.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK)¹⁹⁷, 2 Mart 1992'de ise Birleşmiş Milletler (BM) örgütüne tam hukuklu üye olarak kabul edildi.¹⁹⁸ Keza aynı tarihlerde, Ermenistan'ın da, bahsi geçen organizasyonlara tam hukuklu üye olması, iki ülke arasındaki Dağlık Karabağ sorununu da, uluslararası arenaya taşımış oldu.

Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili, AGİK'in Dış işleri Bakanlarının katılımıyla ilk toplantı, Ocak 1992'de Prag'da gerçekleşti ve Britanya temsilcisi, acilen bölgeye sorunla ilgili araştırmacı bir grubun gönderilmesi gerektiğini vurguladı.¹⁹⁹ AGİK'in konuyla ilgili ikinci toplantısı, Hocalı katliamından hemen sonra, 27-28 Şubat 1992 tarihinde yapıldı ve Dağlık Karabağ'ın, Uluslararası Hukuka göre Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilerek, sorunun, barışçıl yollarla çözülebilmesi için, Mart ayında, Minsk'te üçüncü toplantının yapılması planlandı. Böylelikle Dağlık Karabağ sorunuyla ilgilenmesi ve onu çözüme kavuşturması amacıyla, Azerbaycan ve Ermenistan dâhil, on üç üye devletten oluşan Minsk Grubu fiilen kuruldu.²⁰⁰ Grubun diğer üye devletler ise, Rusya, ABD, Fransa, İtalya, Türkiye, Almanya, Finlandiya, Belarus, Hollanda, Portekiz ve İsveç'tir. 1992 ve 1993 yıllarında AGİK'in Minsk Grubu'nun tüm arabuluculuk gayretleri boşa çıkmış ve çatışmalar yatıştırılamamıştı.

27 Mart 1993'te, Azerbaycan'ın Kelbecer ilinin Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle, Azerbaycan tarafı, AGİK dışında, BM'nin de, çatışmayla ilgili daha aktif katılımında bulunmasında ısrarcı oldu. Ermenistan tarafı da, AGİK'in, Dağlık Karabağ konusunda aldığı kararların, kendilerinin lehine olmamasından dolayı, yeni bir arabulucunun rol almasında ısrar ediyordu. BM'nin Güvenlik Konseyi, sorunla ilgili oturumlarında, 30 Nisan 1993'te 822 nolu, 29 Temmuz 1993'te 853 nolu, 14 Ekim 1993'te 874 nolu ve 12 Kasım 1993'te 884 nolu kararları kabul etmiştir.²⁰¹ Kararlar, uygun olarak, Kelbecer'in, Ağdam'ın, Cebrayıl, Füzuli, Gubadlı'nın ve Zengilan'ın, Ermeni askeri birlikleri tarafından işgalinden sonra kabul edilmiş ve Ermenistan'a bu

¹⁹⁷ AGİK'in 4-5 Aralık 1994, Budapeşte zirvesinde, konferans, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİK), dönüştürüldü. OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/home/71368?download=true> erişim tarihi, 2 Mayıs 2019.

¹⁹⁸ Hasanoğlu, Mürteza ve Cemilli, Elnur, (2006), Güney Kafkasya'da ABD Politikası: İstanbul, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 51.

¹⁹⁹ Maresca, John, J. (1996), "Lost Opportunities in Negotiating the Conflict over Nagorno Karabakh", *International Negotiation*, cilt 1, sayı 3, s. 475.

²⁰⁰ Zengin, Alperen, Kürşad, (2017), "Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları: AGİK Minsk Grubu Görüşmeleri", *International Academic Research Congress*, s. 1794.

²⁰¹ Mikaili-Aliyev, Kamal, (2013), Nagorno-Karabakh Conflict In International Legal Documents and International Law: Bakü, SAM, s. 76, 77, 79, 82.

topraklardan geri çekilmeleri bildirilmiştir. Ancak Ermenistan, bu kararlara uymamış ve toprakları üzerindeki kontrollerini devam ettirmiştir. Gerek Ermenistan, gerekse de Azerbaycan, BM'nin uzlaştırıcı faaliyetlerinden umduklarını bulamadıklarından, AGİT'in Minsk Grubu, yeniden çatışmadaki en önemli arabulucu aktör oldu. 5 Mayıs 1994 tarihinde, AGİT'in Bişkek toplantısında, Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes anlaşması imzalandı ve 12 Mayıs tarihinden itibaren, taraflar arasında sistematik şiddet yatıştırıldı.

Ateşkes anlaşmasına rağmen, 1995-1996 yıllarında, AGİT'in Minsk Grubu'nun faaliyetleri, taraflar arasında barışı sağlayacak düzeyde değildi. Bu durumu, grubun yapısıyla ilişkilendiren Maresca, Minsk Grubu'nun üye sayısını ve İsveç, Finlandiya ve İtalya gibi ülkelerin, Güney Kafkasya konusunda ilgisiz olmasını ileri sürerek, bu yapıyı 'çok büyük ve çok alt düzey' olarak değerlendiriyordu.²⁰² Minsk Grubu, 1997 senesine kadar iki eş-başkan tarafından yönetilmekteydi. Bunlardan birincisi Rusya, bu görevi daimi üstlenirken; ikincisi ise, geçici olarak göreve seçilmekteydi. Geçici eş-başkanlığı, ilk olarak İsveç, Nisan 1995'den, 1996'nın sonuna kadar ise Finlandiya üstlenmişti.²⁰³ Fakat gerek Azerbaycan, gerekse de Ermenistan bu durumdan tatmin değildi. Bu nedenle de, AGİT'in 1996 Lizbon zirvesinde Dağlık Karabağ ile ilgili alınan kararlardan biri de, Minsk Grubu'nun eş-başkanları konusundaydı. 1997'den itibaren Minsk Grubu, üç eş-başkanlık sistemine geçti. Rusya'ya eşlik edecek diğer iki eş başkan ABD ve Fransa idi. Azerbaycanlı yetkililer, Fransa'nın Ermenistan lehine politikalar yürüttüğünü iddia ederek, ABD'nin üçüncü eş-başkan olmasını istemişti. Aslında Azerbaycan'ın, ABD'ye ilişkin düşünceleri, Fransa'dakinden farklı olmasa da, Azerbaycan, bu kararla, ABD ile ilişkilerini iyileştirmeyi ve ayrıca Ermeni lobisinin, ABD Kongresine etkisini azaltmayı amaçlıyordu.²⁰⁴ Aslında eş-başkanlık görevi için, Azerbaycan'ın en çok istediği üye, Türkiye idi. Fakat 1993'te, Dağlık Karabağ savaşı nedeniyle, Ermenistan'la sınırlarını kapatması²⁰⁵ gibi eylemleriyle, Türkiye'nin, Dağlık Karabağ sorununda, Azerbaycan yanlısı politika yürütmesinden dolayı, Ermenistan tarafı, bu talebi kabul etmedi.

²⁰² Maresca, John, J. (1996), s. 472.

²⁰³ Cornell, Svante E. (2001), s. 100.

²⁰⁴ Cornell, Svante E. (2001), s. 102.

²⁰⁵ Welt, Cory, (2013), "Turkish-Armenian Normalisation and the Karabakh Conflict", *Perceptions*, cilt 18, sayı 1, s. 209.

1994 yılındaki ateşkes anlaşmasından bu güne, AGİT Minsk Grubu, taraflar arasında barışı sağlamak için, 1997-1998 yıllarında olduğu gibi çözüm önerileri veya 2007 Madrid Kriterleri gibi temel prensipler sunmuş, fakat tarafların, Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda ortak karara varamamasından dolayı, amacına ulaşamamıştır. AGİT'in eş-başkanlarının, sık sık ülkelerin başkentlerine sefer düzenlemelerine, temas hattında bulunmalarına ve ülkenin üst düzey yetkililerini, devlet liderlerini diyaloglar masasına getirmelerine rağmen, gelinen noktada centilmen anlaşmalarından, yani tartışılan konularla ilgili sözlü onaylardan, çok fazla öteye geçilememiştir.²⁰⁶ 1997'den günümüze, Minsk Grubu'nun yanı sıra, daimi eş-başkanlık yapan ülkelerin kendileri de, bireysel olarak sorunun çözümüyle ilgili girişimlerde bulunmaktadır.

2.6.1. Eş-başkanlık Yapan Devletlerin Bireysel Çabaları

Minsk Grubu'nun daimi eş-başkanı olduktan sonra, Fransa da, Dağlık Karabağ konusunda, diğer eş-başkanlar gibi bireysel çabalar sergilese de, onun girişimleri, Rusya ve ABD'ye oranla sönük kalmıştır. İki ülkenin cumhurbaşkanları arasında, Fransa'nın gerçekleştirdiği ilk karşılıklı görüşme, Jacques Chirac'ın katılımıyla, 25 Ocak 2001'de Paris'te yapılmıştır.²⁰⁷ Bu toplantıda, her iki ülkenin devlet başkanları, ikili görüşmelerin, sorunun çözümü için önemli olduğunu ve çatışmanın barışçıl yollarla çözümünden yana olduklarını belirtmişti. 2006 yılında Chirac, iki ülke başkanlarını tekrardan bir araya getirirse de, bu toplantı da sonuçsuz kalmıştı. Sonraki yıllarda da, Fransa, ülke liderleri, dış işleri bakanları düzeyinde toplantılar gerçekleştirirse de, çatışmanın çözümünde önemli sayılacak hiçbir sonuç elde edilememiştir. Hatta 17 Kasım 2018 tarihinde, Dağlık Karabağ'ın Ermeni lideri Bako Sahakyan'ın Fransa'da seferde bulunması, Azerbaycan tarafından itirazlarla karşılanmış ve Azerbaycan kamuoyunda, zaten Ermenistan lehine politika yürüten Fransa'nın, eş-başkanlıktan çıkarılması yönünde kanaat oluşmuştu.²⁰⁸

ABD, Minsk Grubu'nun eş-başkanlarından biri olduktan hemen sonra, Dağlık Karabağ konusuyla ilgili çalışmalarını hızlandırmıştı. 1997'nin yazında, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'un davetiyle, ABD'de, Ermenistan ve Azerbaycan liderleriyle yapılan

²⁰⁶ Rasizade, Alec, (2011), "Azerbaijan's Prospects in Nagorno-Karabakh with the End of Oil Boom", *Iran & the Caucasus*, cilt 15, sayı 1/2, s. 308.

²⁰⁷ Republic Of Azerbaijan. Ministry Of Foreign Affairs, "Negotiations chronology between Azerbaijan and Armenia", <http://www.mfa.gov.az/en/content/856> erişim tarihi, 02 Mayıs 2019.

²⁰⁸ Abdulqədirov, Elvin, (2018).

görüşmelerde, sorunla ilgili konular tartışılmış ve çatışmanın barışçıl çözümü konusunda temenniler dile getirilmiştir. Her ne kadar da ABD, eş-başkanlık faaliyetlerine hızlı başlasa da, Güney Kafkasya politikasında, ‘İlk Önce Rusya’²⁰⁹ görüşüne sahip olması nedeniyle, Dağlık Karabağ konusunda da temkinli davranmıştır. Buna rağmen, George W. Bush döneminde de, ABD, devlet liderlerini bir araya getirme girişimlerini sürdürmüş ve Nisan 2001’de Key-West’te, iki ülke başkanının diyalogları gerçekleşmiştir.²¹⁰ 11 Eylül terör saldırısından sonra, ABD, Afganistan’a müdahale için Azerbaycan hava üstlerinden yararlanma amacıyla, Azerbaycan’la olan ilişkilerini daha da iyileştirme çabasında bulunmuştu. Aralık 2001’de, Amerikan Kongresi, 1992’de kabul edilen ve Azerbaycan’a devlet yardımlarını yasaklayan, Özgürlüğe Destek Yasası’nın 907. maddesinin işleyişini geçici süreliğine durdurdu.²¹¹ Ermenistan tarafı, Kongrenin bu kararını itirazla karşılarsa da, Azerbaycan, bu karardan memnundu ve 1992’de, Azerbaycan’ı işgalci olarak nitelendirip, Azerbaycan’a Amerikan devlet yardımlarının durdurulması yanlısından dönüldüğü kanaatindeydi. Böylelikle ABD’de Ermeni lobisinin güçlü olmasına rağmen, Azerbaycan kamuoyunda, ABD’nin, Dağlık Karabağ çatışmasıyla ilgili daha tarafsız politika yürüteceği fikri oluştu. İlerleyen yıllarda da ABD, gerek devlet başkanlarının ikili görüşmelerini organize etmekle, gerekse de 2004’de olduğu gibi Prag Süreci’ne, yani devlet başkanlarının ikili diyaloglarının gerçekleştirilmesine destek vermekle, sorunun çözümüyle ilgili kendi tavrını sergilemişti. Obama yönetiminin ilk yıllarında, Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilme sürecinin gölgesinde kalmış, fakat ABD, bu süreçten de beklediği sonucu elde edememiştir.²¹² Obama hükümeti döneminde, Orta Doğuda esen Arap Baharı rüzgârı ve onun sonucunda gerçekleşen devlet-içi çatışmalar, 2014’de başlayan Ukrayna iç-savaşı gibi yeni sorunların dünya gündemine gelmesi, Dağlık Karabağ sorununu, ABD’nin önem listesinde, arka sıralara itti. Donald Trump da, çatışmanın barışçıl çözümünden yana olduğunu belirtse de,²¹³

²⁰⁹ Kasim, Kamer, (2012), “American Policy Toward the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt 32, sayı 2, s. 231.

²¹⁰ Kasim, Kamer, (2012), s. 237.

²¹¹ Kotanjan, Hayk, (2004), “Armenian Security and U.S. Foreign Policy in the South Caucasus”, *Connection*, cilt 3, sayı 2, s. 16.

²¹² Ambrosio, Thomas, (2011), “Unfreezing the Nagorno-Karabakh Conflict? Evaluating Peacemaking Efforts under the Obama Administration”, *Ethnopolitics*, cilt 10, sayı 1, s. 104.

²¹³ The Armenian Mirror-Spectator, 24 Ocak 2019, “Trump Congratulates Pashinyan, Urges Karabakh Peace”, <https://mirrorspectator.com/2019/01/24/trump-congratulates-pashinyan-urges-karabakh-peace/> erişim tarihi, 03 Mayıs 2019.

ABD'nin, son yıllarda, sorunun çözümüyle ilgili girişimleri, bu tarz açıklamalardan öteye gitmeyerek, Minsk Grubu düzeyinde devam etmektedir.

1988'den, yani Dağlık Karabağ çatışması patlak verdikten bugüne, Moskova, gerek Sovyetler Birliği zamanın da, gerekse de Birliğin dağılmasından sonra, çatışmada, arabuluculuk görevine soyunmuştur. 1988-1990 yılları arasında tek başına, 1991'de Kazakistan'la birlikte, 1992'den günümüze ise AGİT düzeyinde, barış müzakerelerinin bir parçası olmuştur. 1997 senesine kadar, Minsk Grubu'nun tek daimi eş-başkanı olan Rusya, 1997'den bu yana bu görevi, Fransa ve ABD ile bölüşmüştür. Eş-başkanlık sistemindeki bu değişiklik, çatışan taraflarda yeni umutlar yarattı. Taraflar diğer iki devletle müzakereler yürütseler de, günümüzde gelinen noktada Rusya, barış müzakerelerinin en önemli yönlendirici gücü konumundadır. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrası, Rusya'nın, Güney Kafkasya'da en önemli aktör olduğu kanısını tekrardan oluşturmuştu. Ayrıca ilişkilerinde normalleşme sürecine giren dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, Erivan'da, 'futbol diplomasisi' kapsamında bir araya gelmesi, Azerbaycan'ın memnuniyetsizliğine ve Rusya ile daha da yakınlaşmasına neden oldu. Sonuç olarak, 2 Kasım 2008'de, Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev'in himayesinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Ermeni meslektaşı Sarkisyan, Moskova'da bir araya geldiler. Toplantının en önemli noktası, çatışan tarafların, 1994 ateşkesinden sonra ilk defa aynı bildirgeye imza atmasıydı. İmzalanan "Moskova Deklarasyonu" ile taraflar, çatışmanın çözümünde güç kullanımına başvurmayacaklarını bildirdiler.²¹⁴ Ayrıca taraflar, bu toplantıda, liderler düzeyinde gelecek diyalogların sözünü verdi. Bunun üzerine liderler, Medvedev'in davetiyle Temmuz 2009'da Moskova'da ve Ocak 2010'da ise Soçi'de buluştular. Aliyev ve Sarkisyan, Soçi toplantısında, barış metninin, 2007 Madrid Kriterleri'ne bağlı kalacaklarını belirttikleri, önsözyle ilgili uzlaşmaya vardılar.²¹⁵ Liderler, daha sonra 2011 ve 2012 yıllarında, tekrardan Soçi'de bir araya geldiler. 2014'ün Temmuz-Ağustos aylarında temas hattında, tansiyonun yükselmesiyle, Medvedev'in bu girişimleri sonuçsuz kaldı. 9-10 Ağustos'ta Soçi'de, Sarkisyan ve Aliyev ile ilk önce ikili, daha sonra ise üçlü müzakerelerde bulunan Putin, temas

²¹⁴ Aslanlı, Araz, (2010), "Azerbaijan-Russia relations: Is The Foreign Policy Strategy of Azerbaijan Changing?", *Turkish Policy Quarterly*, cilt 9, sayı 3, s. 143.

²¹⁵ Canar, Burçin, (2012), "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 2, sayı 1, s. 29.

hattında tansiyonun dinmesinde önemli rol oynadı.²¹⁶ 2014'ün yazında olduğu gibi, Ermenistan ve Azerbaycan arasında Nisan 2016'da yaşanan “dört günlük savaş” da, 5 Nisan'da Rus haber ajansında, tarafların silahlı saldırıları durdurularıyla ilgili yayınlanan haberden ve Putin'in iki devlet başkanını telefonla aramasından sonra, başladığı gibi aniden durdu.²¹⁷ Nisan çatışmalarının Rusya müdahalesiyle durdurulması, bir daha gösterdi ki, Rusya, çatışmanın yönlendirilmesinde en önemli etkidir.

2.7. Çatışmanın Çözümüyle İlgili Barış Girişimleri

1991 yılından günümüze, Dağlık Karabağ sorununu çözüme kavuşturmak için, birkaç çözüm önerisi sunulmuştur. Bu önerilerin ortak noktası, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyarak, Dağlık Karabağ Ermenilerinin, kendi kaderini tayin etme hakkını koruyan öneriler olmasıdır. Bu bağlamda ilk olarak, 3 Aralık 1996 tarihinde, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili önerilen belgede, sorunun çözümü için, tüm üyeler tarafından desteklenmesi gereken ilkeler belirlendi²¹⁸. Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak egemenliğini; Dağlık Karabağ'ın statüsünü, Azerbaycan'ın yönetiminde, self determinasyon ilkesi bağlamında belirlenmesini; ve Dağlık Karabağ'ın tüm ahalisinin güvenliğinin garantisini kapsayan bu kriterler, Ermenistan dışında, diğer ülkeler tarafından kabul edildi.

AGİT Minsk Grubu eş-başkanları, 1997'de eş-başkanlık sisteminde değişiklik yapıldığından, sonradan çalışmalarına hız verdi ve sık sık bölgeye gelerek, durum incelemesi, sosyal değerlendirmeler ve taraflarla görüşmeler yaptı. Tüm bu çalışmaların sonucu olarak, 1997-1998 yıllarında, “Toptan Çözüm”, “Aşamalı Çözüm” ve “Ortak Devlet”²¹⁹ adıyla üç çözüm önerisi sundu.²²⁰ Bunlardan ilki olan, Toptan Çözüm önerisi, 18 Temmuz 1997'de Minsk Grubu tarafından ortaya atıldı. Önerilen taslağa göre, Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsü dâhil, sorunla ilgili tüm konular, aynı anda

²¹⁶ Romashov, Vadim ve Rytövuori-Apunen, Helena, (2016), “Russia's Karabakh policy; new momentum in regional perspective”, *Caucasus Survey*, cilt 5, sayı 2, s. 166.

²¹⁷ Jarosiewicz, Aleksandra ve Falkowski, Maciej, 6 Nisan 2016, “The four-day war in Nagorno-Karabakh”, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh> erişim tarihi, 3 Mayıs 2019.

²¹⁸ OSCE, (1996), Lisbon Document 1996; Lisbon, s. 15. <https://www.osce.org/mc/39539?download=true> erişim tarihi, 4 Mayıs 2019.

²¹⁹ Her üç çözüm önerisiyle ilgili detaylı bilgi için, sırasıyla Ek 4, Ek 5 ve Ek 6'ya bakınız.

²²⁰ Jacoby, Volker, (2005), “The Role of the OSCE: An Assessment of International Mediation Efforts,” *Accord: An International Review of Peace Initiative*, cilt 17, s. 32.

çözümüne kavuşturulacaktı.²²¹ Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması, Azerbaycan kontrolünde, eski DKÖB'ün arazisinde, Dağlık Karabağ'ın idari sınırlarının oluşturulması ve Lâçin koridoruyla ilgili konuları kapsayan öneri, Azerbaycan tarafından kabul edilse de, Ermenistan tarafından reddedildi.

İlk önerinin sonuç vermemesi üzerine, Minsk Grubu, 19 Eylül 1997'de, Aşamalı Çözüm önerisini sundu. Minsk Grubu, bu çözüm önerisiyle, işgal edilmiş yedi bölgenin ve Dağlık Karabağ'ın durumunu, iki farklı aşamada çözmeyi ileri sürmekteydi.²²² Çözüm sürecinin ilk adımında, işgal edilmiş bölgelerden askeri güçlerin boşaltılması, mültecilerin geri dönmesi, ekonomik yaptırımların ve ticaretteki engellerin kaldırılması ve barış gücü personelinin konuşlandırılması konusunda anlaşma sağlanacaktı. Dağlık Karabağ meselesi, bu anlaşmalar gerçekleşenden sonra tartışılacaktı. Azerbaycan, bu öneriyi kabul etti. Levon Ter-Petrosyan da, planın temel prensiplerini onaylarsa da, Dağlık Karabağ'ın Ermeni lideri, bu öneriyi kabul etmedi. Ter-Petrosyan, Ermenistan'ın ekonomisini ve Ermeni halkının yaşam koşullarını iyileştirmek için, sorunu çözüme kavuşturma ve Azerbaycan'la ilişkileri normalleştirme konusunda istekliydi. Fakat Şubat 1998'de, Robert Koçeryan, Serj Sarkisyan ve Vazgen Sarkisyan liderliğinde, 'saray isyanı' ile Ter-Petrosyan'ın devrilmesi ve yerine Dağlık Karabağ'ın eski Cumhurbaşkanı Robert Koçeryan'ın gelmesi,²²³ sorunun çözümüyle ilgili ılımlı gelişimleri durdurdu. Bu nedenle de AGİT Minsk Grubu, 7 Kasım 1998'de yeni bir çözüm önerisi sundu. Ortak Devlet olarak adlandırılan çözüm önerisi, Dağlık Karabağ'da, Bakü'ye bağlı, birinci resmi dili Ermenice olan Ermeni devletinin kurulmasını ve Ermenistan'la Dağlık Karabağ arasında koridorun durumuyla ilgili konuları kapsamaktaydı. 1996 Lizbon Zirvesinin, toprak bütünlüğünün tanınması ilkesine uymadığından, Azerbaycan tarafından reddedilen²²⁴ öneri, Ermenistan tarafından, ilk başta kabul edilse de, sonra Ermeni tarafı da, onların bağımsızlık taleplerini tam karşılamadığından bu öneriyi redd etti ve sorunun çözümüyle ilgili nihai bir sonuç elde edilemedi.

²²¹ Abilov, Shamkhal, (2018), "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan", *Insight Turkey*, cilt 20, sayı 1, s. 147.

²²² Abilov, Shamkhal, (2018), s. 148.

²²³ Cornell, Svante E. (2011), "Azerbaijan Since Independence"; New York, M.E. Sharpe, s. 141.

²²⁴ Jacoby, Volker, (2005), s. 32.

2005 yılında eş-başkanlar, çatışmanın çözümünde karşılıklı uzlaşmaya varmak için, ilk önce ‘temel ilkeler’ konusunda anlaşma sağlanmasının gerektiğini bildirdiler.²²⁵ Bu doğrultuda hazırlanan öneri, 29 Kasım 2007’de AGİT’in Madrid Zirvesinde sunuldu.²²⁶ ‘Madrid Kriterleri’ olarak da bilinen bu ilkeler, şunlardır.²²⁷

- Dağlık Karabağ’ı çevreleyen bölgelerin Azerbaycan kontrolüne geri dönüşü,
- Dağlık Karabağ için, güvenliği ve özerk yönetimi garanti altına alan, geçici statüsün belirlenmesi,
- Ermenistan’la Dağlık Karabağ’ı ilişkilendiren koridor,
- Gelecekte Dağlık Karabağ’ın nihai hukuki statüsünün belirlenmesi,
- Yerlerinden edilmiş insanların ve mültecilerin, eski yerlerine geri dönmesi ve
- Barışı koruma operasyonlarını da içerebilecek, uluslararası güvenliğin garantisini²²⁸

Azerbaycan tarafı, Madrid Kriterlerini, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde kabul edilebilir prensipler olarak hesap etse de, Ermenistan, bölgenin “hukuki olarak” Azerbaycan’da kalmasından dolayı, bu ilkelerin kabulünde daha az istekli davranmaktaydı.²²⁹ Çatışmanın en önemli ve en büyük fikir ayrılığına sebebiyet veren sorunu olan Dağlık Karabağ’ın nihai yasal statüsünün belirlenmesi meselesi, bu kriterlerin de, taraflarca onaylanması konusunda en büyük engellerden birisiydi. Bu nedenle de, 2009 yılında G8 zirvesinde, dönemin ABD Cumhurbaşkanı Barak Obama ve onun Rusyalı ve Fransalı meslektaşları, Dimitri Medvedev ve Nicolas Sarkozy, Madrid Kriterlerine yeniden bakarak, Azerbaycan ve Ermenistan’a sunulması adıyla bazı güncellemeler yaptılar. Bu güncellemelerden en önemlisi, Dağlık Karabağ’ın statüsünün “yasal olarak bağlayıcı bir iradeyle belirlenmesi” ifadesinin ilave edilmesi idi ki, bununla da, “Güncellenmiş Madrid Kriterleri”nde konuyla ilgili “referandum”

²²⁵ Freizer, Sabine, (2014), “Twenty years after the Nagorny Karabakh ceasefire: an opportunity to move towards more inclusive conflict resolution”, *Caucasus Survey*, cilt 1, sayı 2, s. 3.

²²⁶ “OSCE Minsk Group Co-Chairs issue statement on Nagorno-Karabakh” 29 Kasım 2007, <https://www.osce.org/mg/49237> erişim tarihi, 4 Mayıs 2019.

²²⁷ Minsk Grubu tarafından 2007 yılında sunulan Madrid Kriterlerinin tam metni için Ek 7’ye bakınız.

²²⁸ Potier, Tim, (2012), “Referendum to Determine Nagorno Karabakh’s Final Status: A Critical Appraisal”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt 32, sayı 2, s. 271.

²²⁹ Ambrosio, Thomas, (2011), s. 105.

terimi kullanılmamıştı.²³⁰ 2010 yılında Soçi’de, Medvedev önderliğinde, güncel Madrid Kriterlerinin önsözü konusunda anlaşmaya varılsa da, gerek 2014’de, gerekse de 2016’da temas hattında tansiyonun yükselmesiyle birlikte, çözümle ilgili tüm gelişmelerde gerilemeler yaşandı.

2.8. Çatışmanın Mevcut Durumu

Mayıs 1994’de imzalanan ateşkes anlaşmasının üzerinden, 25 yıl geçse de, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışması, nihai çözüme kavuşmamıştır. 1992 yılından günümüze, çatışmada arabuluculuk görevi üstlenen AGİT ve onun Minsk Grubu’nun girişimleri ve çözüm önerileri, gerek Azerbaycan ve Ermenistan’ın reddetmesiyle, gerekse de temas hattında çıkan olaylar sonucu tansiyonun yükselmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Son 25 yıllık dönemde ateşkes ihlalleri sonucu, her iki taraf, sivil ve askeri olmak üzere yüzlerce kayıp vermiştir. Barış müzakerelerini ve çatışmanın mevcut durumunu etkileyen iki büyük ihlal ise, 2014’ün yazında ve 2016’nın Nisan ayında yapılmıştır. 27 Haziran – 8 Ağustos 2014 tarihlerinde, Ermenistan-Azerbaycan sınırında ve temas hattında, çatışmalar sonucu, altısı Ermenistan’dan, on dördü ise Azerbaycan’dan olmak üzere yirmi asker hayatını kaybetmişti.²³¹ Yaşanan bu çatışmadan sonra, her iki taraf, kendi mevzilerini güçlendirmek ve öne çekmek adına girişimlerde bulunmuştu. Taraflar arasında tansiyonu yükselten diğer bir olay da, Kasım 2014’de, sınır ihlali yapan Ermenistan savaş helikopterinin, Azerbaycan tarafından düşürülmesiydi.²³²

2014 olaylarından sonra artan gerilim, temas hattındaki komutanların, askeri liderlerden izin almadan atış emirleri vermesiyle, sık sık yaşanan ateşkes ihlalleri gibi gelişmeler, Nisan ayındaki çatışmalara sebebiyet verdi.²³³ Tarafların, olayları başlatan kısmında, karşı tarafı suçladığı, 2-5 Nisan tarihlerinde gerçekleşen “Dört Günlük Savaş”, her iki

²³⁰ “Armenian, Azerbaijani Presidents Agree On Preamble To 'Madrid Principles'”, https://www.rferl.org/a/Armenian_Azerbaijani_Presidents_Agree_On_Preamble_To_Madrid_Principles/1940349.html erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²³¹ “Fighting In Nagorno-Karabakh: War or War Dance?”, 8 Ağustos 2014, <https://www.rferl.org/a/caucasus-report-karabakh-war-dance/26521123.html> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²³² De Waal, Thomas, (14 Nisan 2014), “Nagorno-Karabakh: Helicopter downing threatens shaky truce”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-30044414> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²³³ Shiriyev, Zaur, (2017), “The “Four-Day War” Changing Paradigms In The Nagorno-Karabakh Conflict”, *Turkish Policy Quarterly*, cilt 15, sayı 4, s. 55.

taraftan, toplamda üç yüzden fazla kişinin can kaybıyla sonuçlandı.²³⁴ 1992-1994 Dağlık Karabağ savaşından sonra, en fazla can kaybına neden olan olaylarda, Ermenistan'ın açıklamasına göre, onlar, sekiz yüz hektar toprak kaybı yaşadılar. Fakat Azerbaycan tarafı, kendi kazançlarını 2 bin hektarla ifade etmekteydi.²³⁵ Rakamlar tartışılrsa da, çatışmalar sonucunda stratejik olarak önem arz eden Lele Tepe yüksekliklerine sahip olan Azerbaycan, Karabağ savaşından sonra ilk defa, kaybettiği topraklardan bir kısmını geri alabilmişti.²³⁶ Dört Günlük Savaş, Rusya'nın arabuluculuğuyla durdurulsa da, çatışmaların sonucu olarak, her iki toplumda, diğer tarafa karşı var olan öfke, nefret, düşmanlık ve güvensizlik algısında artım yaşandı.

Çatışmanın mevcut durumunda yaşanan iyimser gelişimler ise, 31 Mart 2018'de Paşinyan'ın, Gümrü'den Erivan'a yürüyüşüyle çıkan 'Kadife Devrimi'nin zafer kazanmasıyla başladı.²³⁷ Devrim sonrası yapılan parlamento seçimlerini, Nikol Paşinyan ve onun partisinin kazanması, çatışmanın barışçıl yollarla çözümüne dair umudu artırdı.²³⁸ Hükümet değişikliğinden sonra, birbirlerini barışa çağıran demeçler veren İlham Aliyev ve Nikol Paşinyan, 22 Ocak 2019 tarihinde Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu'nda, arabulucu olmadan yaptıkları ikili görüşmelerde, halklarını barışa hazırlamak için somut önlemler alacaklarını belirttiler.²³⁹ 29 Mart 2019 tarihinde, Minsk Grubu'nun arabuluculuğuyla ilk defa Viyana'da, bir araya gelen iki devlet lideri, olumlu şekilde geçen toplantıda, kendi barışçıl konumlarını netleştirdiler. Barışa elverişli ortam yaratmanın ve çatışmaya barışçıl bir çözüm bulmak için somut adımlar atmanın önemini vurguladılar. Ayrıca gelecekte de, ikili diyaloglar ve doğrudan iletişim yapacakları konusunda anlaştılar.²⁴⁰ Devlet liderlerine oranla, Minsk Grubu aracılığıyla daha sık sık görüşen ve Viyana'daki toplantıya da katılan Dış İşleri Bakanları Elmar

²³⁴ Broers, Laurance, (2016), "The Nagorny Karabakh Conflict: Defaulting to War", s. 14.

<https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/NK%20paper%2024082016%20WEB.pdf> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²³⁵ Broers, Laurance, (2016), s. 14.

²³⁶ Shiriyev, Zaur, (2017), s. 57.

²³⁷ Demytrie, Rayhan, (1 Mayıs 2018), "Why Armenia 'Velvet Revolution' won without a bullet fired", <https://www.bbc.com/news/world-europe-43948181> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²³⁸ Vartanyan, Olesya, (10 Aralık 2018), "Armenia Elections Boost Hopes for Peace with Azerbaijan" <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/armenia/armenia-elections-boost-hopes-peace-azerbaijan> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²³⁹ Shiriyev, Zaur, (8 Şubat 2019), "Old Conflict, New Armenia: The View from Baku" <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-azerbaijan/old-conflict-new-armenia-view-baku> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²⁴⁰ "Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group" 29 Mart 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/415643> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

Mammadyarov ve Zohrab Mnatsakanyan, 15 Nisan 2019 tarihli Moskova toplantılarında da, benzer demeçlerde bulundular.²⁴¹

Son bir yıl içinde yaşanan pozitif gelişmelere rağmen, halen daha da çatışma devam etmekte ve temas hattına yakın bölgelerde yaşayan 600 binden fazla Azerbaycanlı, aynı şekilde karşı tarafta 40 binden fazla Ermeni, her an çıkabilecek yeni “Dört Günlük Savaş” benzeri çatışmalardan endişelenmektedir.²⁴² Ayrıca Dağlık Karabağ’dan ve çevresindeki işgal edilmiş yedi bölgeden toplamda, 640 binden fazla yerinden edilmiş Azerbaycanlı²⁴³, sorunun çözümü ve kendi evlerine geri dönmek için beklemektedir. Bu nedenle de, acilen, mevcut pozitif durumdan faydalanmak ve çatışmayı barışçıl yollarla çözüme kavuşturmak gerekmektedir.

²⁴¹ “Joint Statement by the Foreign Ministers of Azerbaijan, Armenia, and Russia, and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group” 15 Nisan 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/417281> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

²⁴² Vartanyan, Olesya, (10 Aralık 2018).

²⁴³ İDMC, Internal Displacement Monitoring Centre, “Azerbaijan, Global Report on Internal Displacement, (GRİD 2018), s. 4. <http://www.internal-displacement.org/sites/default/files/2018-05/GRID%202018%20-%20Figure%20Analysis%20-%20AZERBAIJAN.pdf> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: AKTÖR ANALİZİ

3.1 Tarafların Karşılaştırmalı SWOT Analizi

Çalışmanın aktör analizi bölümünde, tarafların kapasitelerini değerlendirmek için yapılan SWOT analizi, hangi aktörün daha güçlü olduğunu veya olası bir savaşta hangisinin zafer kazanabileceğini belirlemek için yapılmamaktadır. Bu çalışmada yapılan SWOT analizi, çatışmanın ana aktörlerinin, Dağlık Karabağ sorununun etkisiyle oluşan güçlü ve zayıf yanlarını, yani iç faktörleri ve karşılaştıkları dış etkenleri, yani fırsatları ve tehditleri araştırmayı amaçlamaktadır.

Tablo 6: Tarafların Karşılaştırmalı SWOT Analizi

Taraflar	İç Faktörler		Dış Faktörler	
	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
Azerbaycan	Savunma Sisteminin Güçlendirilmesi	Demokrasinin Zayıflaması Yerinden Edilmişler Sorunu Etnik Düşmanlığın Artması	Farklı Devletlerle İşbirliği	Bloklaşmanın Hızlanması
Ermenistan	Demokratikleşme	Büyük Devletlere Bağımlılık Etnik Düşmanlığın Artması	Farklı Devletlerle İşbirliği Yurtdışında Diaspora ve Lobi Faaliyetleri	Bloklaşmanın Hızlanması Kapalı Sınırlar Sorunu

İç Faktörler

3.1.1. Güçlü Yanlar

1994'deki Ateşkes Anlaşmasından sonra, çatışmanın çözüme kavuşmaması veya kavuşturulmaması, her iki tarafın, karşı tarafı, kendi ulusal ve askeri güvenliğine yönelik en büyük tehdit olarak algılamakta devam etmesine ve bundan dolayı askeri harcamalarını artırmasına neden oldu. Özellikle de Azerbaycan'ın, 1992-1994 yılları arasında gerçekleşen Dağlık Karabağ savaşında mağlup olması ve Dağlık Karabağ

Özerk Bölgesi (DKÖB) haricinde, yedi ilini daha kaybetmesi, savaş sonrası dönemde, savunma sistemini güçlendirmek için daha fazla mali kaynak ayırmasıyla sonuçlandı. Azerbaycan ve Ermenistan'ın askeri bütçesi, savaş sonrası dönemin ilk yıllarında, birbirlerine yakın rakamları takip etse de, petrol ve doğalgaz gelirlerinin yükselmesiyle Azerbaycan, diğer tarafla arasındaki farkı hızlıca açtı. Azerbaycan'ın, 2006 yılından itibaren hızla yükselmeye başlayan askeri harcamaları, 2014 yılında 3,43 milyar ABD Dolarına ulaştı.²⁴⁴ Mukayese için, aynı yılda Ermenistan'ın askeri bütçesi, 407 milyon ABD Dolarına denk gelmekteydi.²⁴⁵ 2015 yılında, %14.12, 2016 yılında %52.54 oranında azalarak 1,4 milyar ABD Dolarına gerileyen Azerbaycan askeri bütçesi, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Albay General Najmaddin Sadikov'un açıklamasına göre, 2019 yılı için, 3,37 milyar Azerbaycan Manatı, yani yaklaşık 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir.²⁴⁶ Bildirmekte fayda vardır ki, Azerbaycan'ın 2015-2016 yıllarında askeri harcamalarındaki önemli ölçüde azalma, petrol fiyatlarının hızlı bir şekilde düşüşe geçmesiyle, manatın dolar karşısında değer kaybetmesinden kaynaklanmaktaydı. 2015'in Şubat ayının başlarında, 1 manat, 1,28 dolar iken; yılın sonunda, yaklaşık %100'lük değer kaybı yaşayarak, 0,64 dolar oldu.²⁴⁷ Bu nedenle de, 2014 yılında 2,67 milyar manat olan Azerbaycan askeri bütçesi, 2019 yılında 3,37 milyar manata ulaşarak, manat bazında artım yaşasa da, dolar bazında 2014 senesine oranla geriledi.

Azerbaycan'la askeri rekabette, onu geriden takip eden Ermenistan da, son yıllarda, savunma sistemini güçlendirmek yolunda önemli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü'nün yayınladığı son rapora göre, Ermenistan, Burkina Faso ve Jamaika'dan sonra, %33'lük artışla, 2018 senesinde, askeri harcamalarda en çok büyümeye giden üçüncü devlet konumundadır.²⁴⁸ 2019 yılı

²⁴⁴ "Azerbaijan Military Spending/Defending Budget 1992-2019"

<https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/military-spending-defense-budget> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

²⁴⁵ "Armenia Military Expenditure" <https://tradingeconomics.com/armenia/military-expenditure> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

²⁴⁶ Mehdiyev, Mushvig, (22 Ocak 2019), "Azerbaijan Announces All-Time High Defence Budget For 2019" <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-announces-all-time-high-defense-budget-for-2019-2019-1-22-18/> erişim tarihi 12 Mayıs 2019.

²⁴⁷ Zeynalova, Vefa, (18 Ocak 2016), "Azerbaijanis Struggle After Currency Devaluation" <https://iwpr.net/global-voices/azerbaijanis-struggle-after-currency> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

²⁴⁸ AudeFleurant ve diğerleri, (2019), "Trends In World Military Expenditure, 2018", Stockholm International Peace Research Institute, s. 8. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018_0.pdf erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

için askeri harcamalarını, bir önceki seneye oranla %25 artırarak, 647 milyon dolar olarak belirleyen Ermenistan²⁴⁹, Başbakan Nikol Paşinyan'ın açıklamasına göre, önümüzdeki beş yılda askeri bütçesini, 2,5 milyar dolar düzeyine çıkarmayı planlamaktadır.²⁵⁰ Belirtmek gerekiyor ki, gerek Azerbaycan'ın, gerekse de Ermenistan'ın askeri harcamalarını bu düzeyde artırması, onları güçlü kılan faktörlerden biri olsa da, hızlı silahlanma, bünyesinde, sorunun çözümünde güç kullanımı, şiddete başvurma gibi tehdit unsurlarını barındırmaktadır.

Dağlık Karabağ sorunu ekseninde, tarafların, özellikle son yıllarda, kazandıkları güçlü niteliklerden biri de, demokratikleşmenin hızlanmasıdır. Özellikle bölgesel bütünleşme girişimlerinden uzak kalan ve büyük ekonomik zorluklar yaşayan Ermenistan'ın, 2012-2013 yıllarından başlayarak, ateşkes ihlalleri sonucu kayıplarının artması ve şaibeli 2013 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Serj Sarkisyan'ın tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesi²⁵¹, ülkedeki sosyal itirazları artırdı. Demokratik reformlar talep eden on binlerce Ermeni vatandaşının protestoları, devlet tarafından zorlukla bastırıldı.²⁵² Nisan 2016 çatışmalarında yaşanan can ve toprak kayıpları, toplum arasında yayılmakta olan sosyal itirazları daha da artırdı. 1991-2016 yılları arasında gerçekleşen 20 seçimin hiç birinin, tamamen özgür ve adaletli olmaması,²⁵³ polis teşkilatı, sağlık hizmetleri ve eğitim sektörü dâhil, sosyal hayatın tüm katmanlarında yaygın olan yolsuzluk²⁵⁴, 2018'in Nisan ayına gelindiğinde, yüz binlerce Ermeni'nin, demokratikleşme uğrunda sokaklara çıkmasına neden oldu. İtirazlar sonucu, 9 Nisan 2018'de Ermenistan, Cumhurbaşkanlığı sisteminden, Parlamenter Cumhuriyet sistemine geçit yaptı ve Serj Sarkisyan, yeni sistemin, ilk Başbakanı oldu.²⁵⁵ Fakat talepleri tam karşılanmayan halk, 13 Nisan'da Sarkisyan'ın görevini bırakması talebiyle yeniden sokaklara çıktı ve 23

²⁴⁹ “Armenia’s defence budget increases by 25%” 2 Ekim 2018, <https://jam-news.net/armenias-defence-budget-increases-by-25/> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

²⁵⁰ Kerimkhanov, Abdul, (4 Aralık 2018), “Armenia increases military budget instead social expenses”, <https://www.azernews.az/region/142027.html> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

²⁵¹ “Armenia President Serge Sarkisian wins new term” 19 Şubat 2013, <https://www.bbc.com/news/world-europe-21495377> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.

²⁵² “Police Brutality Disrupts Peaceful Protest” 9 Nisan 2013 <http://asbarez.com/109290/police-brutality-disrupts-peaceful-protest/> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.

²⁵³ Gilbert, Dustin ve Sona, Balasanyan, (2017), “Elections and election fraud in Georgia and Armenia”, *Caucasus Survey*, cilt 5, sayı 3, s. 238

²⁵⁴ Feldman, Daniel L. ve Alibasic, Haris, (2019), “The Remarkable 2018 “Velvet Revolution”: Armenia’s Experiment Against Government Corruption”, *Public Integrity*, s. 3-4.

²⁵⁵ “Armenia’s Ruling Party to Nominate ex-President Sarkisyan for PM”, 9 Nisan 2018, <https://www.voanews.com/a/armenia-ruling-party-to-nominate-ex-president-sarkisyan-for-prime-minister-/4339364.html> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.

Nisan’da Sarkisyan, görevinden istifa etmek zorunda kaldı²⁵⁶ ve yerine bir sonraki parlamento seçimlerine kadar, muhaliflerin lideri Nikol Paşinyan geçti. Ermeni halkı, kendi demokratik girişimlerini, 9 Aralık 2018 tarihli Parlamento seçimlerinde, Paşinyan önderliğindeki Benim Adımım İttifakı’nın zaferiyle²⁵⁷ taçlandırdı ve kendi toplumlarının demokratikleşmesi yolunda büyük adım attı.

Diğer taraftan, petrol ve doğalgaz gelirlerinin fazla olmasından dolayı, ekonomik sıkıntılar hariç, Ermenistan’la benzer sıkıntılar yaşayan Azerbaycan’da da, 2012-2013 yıllarından başlayarak, sosyal itirazlar yükselse de, bu itirazlar, Ermenistan’dan farklı olarak, iktidar veya yönetim şekli değişikliği ile sonuçlanmamaktadır. Mevcut yönetim, küçük reformlar veya devlet dairelerindeki görev değişiklikleriyle bu itirazları dindirebilmektedir.

3.1.2. Zayıf Yanlar

1990’lı yılların başlangıcında, bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin, birbirleriyle şiddetli silahlı çatışmalara girmesi, zaten yeni kurulmakta olan ekonomilerinin, askeri sistemlerinin ve siyasi kurumlarının sağlam şekilde oluşumunu engellemiş ve onları büyük devletlerin yardımına muhtaç bırakmıştır. İlerleyen yıllarda, petrol ve doğalgaz gelirleri sayesinde, ekonomisini ve askeri sistemini iyileştiren Azerbaycan’ın, dış güçlerden bağımlılığı azalsa da, bölgesel bütünleşme girişimlerinden uzak kalan ve doğal kaynaklar açısından da sıkıntı çeken Ermenistan’ın, büyük devletlere, özellikle de Rusya’ya olan bağımlılığı artarak devam etmiştir.

Günümüzde de, Ermenistan, gerek ekonomik, gerek askeri ve gerekse de siyasi açılardan Rusya’ya bağımlı durumdadır. Örneğin, Ermenistan’ın enerji üretiminin %90’ı²⁵⁸ ve ülke içi doğalgaz dağıtımının tamamı,²⁵⁹ Rus şirketlerinin elindedir. Ayrıca Ermenistan, ihracının %20’sini Rusya’ya yaparken, kendi topraklarında, Rusya sermayesiyle çalışan 1400’ü aşkın şirket barındırmaktadır. Bunun dışında, gayri resmi

²⁵⁶ Roth, Andrew, (23 Nisan 2018), “Shock as Armenia’s prime minister steps down after 11 days of protests”, <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/23/serzh-sargsyan-resigns-as-armenias-prime-minister-after-protests> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.

²⁵⁷ “Armenia election: PM Nikol Pashinyan wins by landslide”, 10 Aralık 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-46502681> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.

²⁵⁸ Terzyan, Aram, (2018), “The anatomy of Russia’s grip on Armenia: bound to persist?”, *CES Working Papers*, cilt 10, sayı 2, s. 237.

²⁵⁹ Vieira, Alena ve Vasilyan, Syuzanna, (2018), “Armenia and Belarus: caught between the EU’s and Russia’s conditionalities?”, *European Politics and Society*, cilt 19, sayı 4, s. 478.

rakamlara göre, yaklaşık iki buçuk milyon Ermeni, Rusya’da çalışmakta²⁶⁰ ve onların ülkeye gönderdikleri, 7 yüz milyon dolardan fazla para, Ermenistan’ın Gayri Safi Milli Hasılasının (GSMH) %14’nü oluşturmaktadır.²⁶¹ Son yıllarda, Ermenistan’ın, Rusya’ya olan ekonomik ve siyasi bağımlılığını artıran bir diğer etken ise, Ermenistan’ın, Avrasya Ekonomik Birliği’ne (AEB) üye olmasıdır. 2009’da, diğer beş Doğu Avrupa devletiyle (Azerbaycan, Belarusya, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova) birlikte Ermenistan, Doğu İşbirliği (Dİ) çerçevesinde, Avrupa Birliği’ne (AB) uyum sağlamak için çalışmalara başlasa da, 3 Eylül 2013’de, dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, radikal karar alarak, Ermenistan’ın, Gümrük Birliği’ne üye olduğunu açıkladı.²⁶² Ayrıca, aynı tarihte, AEB’in oluşum sürecine de katıldığını bildiren Ermenistan, 2 Ocak 2015’den itibaren, AEB’in üyesi oldu. Ermenistan’ın, Dİ çerçevesinde, AB’ye uyum sağlama sürecinden, AEB’e katılma sürecine geçmesindeki en önemli faktör, Rusya’nın, Ermenistan üzerinde ekonomik baskı kozunu kullanmasıydı. Örneğin, 2013’ün Nisan ayında, Ermenistan’a sattığı doğal gaz fiyatlarını iki katına çıkaran Rusya, Ermenistan’ın AEB’e üyeliğinden sonra, tekrardan fiyatları, bin metreküp için 165 dolara indirdi.²⁶³

Ekonomik açıdan, her geçen gün Rusya’ya bağımlılığı daha da artan Ermenistan, askeri alanda da aynı kaderi yaşamaktadır. 1997’de, taraflar arasında imzalanan ve stratejik ortaklığı da kapsayan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, Ermenistan’ın ulusal güvenliğini garanti altına alsada da, Onu, askeri açıdan tamamen Rusya’ya bağımlı kıldı. Anlaşma gereği, Rusya’nın Gümrü’de, 102’nci askeri üssü ve Erebnuni havalimanında, 3624’ncü hava üssü bulunmaktadır. Ayrıca Rusya, Ermenistan’ın, Türkiye ve İran sınırlarının güvenliğini de sağlamaktadır.²⁶⁴ Demokratik protestolar sonucu göreve gelen Paşinyan’ın, Başbakan olmadan önce, AEB’in, Ermenistan’ın ekonomik, siyasi ve askeri güvenliğine tehdit oluşturduğunu savunması,²⁶⁵ Onun, göreve gelişiyle, ulusal ve uluslararası kamuoyunda, Ermenistan’ın Rusya’ya olan

²⁶⁰ Terzyan, Aram, (2018), s. 237.

²⁶¹ Roberts, Sean ve Ziemer, Ulrike, (2018), “Explaining the pattern of Russian authoritarian diffusion in Armenia”, *East European Politics*, cilt 34, sayı 2, s. 155.

²⁶² Ter-Matevosyan, Vahram ve Drnoian, Anna ve Mkrtychyan, Narek ve Yepremyan, Tigran, (2017), “Armenia in the Eurasian Economic Union: reason for joining and its consequences”, *Eurasian Geography and Economics*, cilt 58, sayı 3, s. 340-341.

²⁶³ Vieira, Alena ve Vasilyan, Syuzanna, (2018), 478.

²⁶⁴ Roberts, Sean ve Ziemer, Ulrike, (2018), 156.

²⁶⁵ Sukiasyan, Luiza, (27 Eylül 2017), “Pashinyan insisted: ‘EAEU is a threat to Armenia and is dangerous’” <https://www.aravot-en.am/2017/09/27/200463/> erişim tarihi 17 Mayıs 2019.

bağımlılığının azalacağı yönde fikirlerin oluşmasına neden oldu.²⁶⁶ Fakat göreve geldikten sonra, Paşinyan'ın, Ermenistan'ın, Avrasya Ekonomik Birliği'nden çıkma olasılığının olmadığını ve Rusya ile stratejik ortaklığını vazgeçilmezliğini vurgulaması²⁶⁷ ve ayrıca Rusya'nın, Temmuz 2018'de, Ermenistan'a, 200 milyon dolarlık askeri yardım yapması,²⁶⁸ Ermenistan'ın, Rusya'ya olan bağımlılığının devam edeceğini göstermektedir.

Bağımsızlık sonrası, her iki tarafın edindiği olumsuz özelliklerden birisi de, toplumların anti-demokratikleşmesidir. Nisan 2018'de, Kadife Devrimi sonucu yönetim değişikliği ile Ermenistan, demokratikleşme yönünde olumlu adımlar atsa da, Azerbaycan'daki yönetim, kendi iktidarını korumak adına demokratikleşmenin önüne geçmektedir. 15 Haziran 1993'den itibaren Azerbaycan'da iktidara gelen Haydar Aliyev'den sonra, Ekim 2003'de, cumhurbaşkanlığı seçimleriyle oğlu İlham Aliyev, koltuğu babasından devraldı.²⁶⁹ Ekim 2008'de ikinci defa cumhurbaşkanı seçilen Aliyev, Azerbaycan Anayasası gereği gelecek seçimde aday olamayacağından, 18 Mart 2009'da, Anayasada değişiklik için referanduma gitti.²⁷⁰ Referandum sonucu, 101. maddeden, 'cumhurbaşkanının iki defadan fazla seçilememesi' ifadesi çıkarıldı ve ayrıca 28 maddede düzenlemeler yapıldı.²⁷¹ Böylelikle İlham Aliyev, 2013 seçimlerine de katılarak, seçimi yeniden kazandı. 2016'da, İlham Aliyev, kendi otoritesini güçlendirmek adına, ikinci defa anayasal değişiklik için referanduma gitti.²⁷² Referandum sonucu, Anayasanın 101. maddesi gereği, beş yıllık olan cumhurbaşkanlığı süresi, yediye yükseltilirken; cumhurbaşkanına da, erken seçimlere gitme yetkisi verildi.

²⁶⁶ Abrahamyan, Eduard ve Melikyan, Gevorg, (2018), "Moscow Worries Armenian 'Velvet Revolution'. Could Lessen Its Leverage Over Yerevan" *Eurasia Daily Monitor*, cilt 15, sayı 68.

²⁶⁷ Rahimov, Rahim, (14 Ekim 2018), "Post-revolutionary Armenia: Perspectives on Eurasian Union and Karabakh Conflict", <https://creergeneva.org/2018/10/14/post-revolutionary-armenia-perspectives-on-eurasian-union-and-karabakh-conflict/> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁶⁸ The Moscow Times, (23 Temmuz 2018), "Russia Ships \$200M in Military Arms to Ally Armenia", <https://www.themoscowtimes.com/2018/07/23/russia-ships-200-million-military-arms-ally-armenia-a62318> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁶⁹ "Dynastic succession (2003)", https://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=321&country_ID=2&slide_ID=9 erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷⁰ "Azerbaycan'da referandum devam ediyor", (18 Mart 2009), <http://arsiv.sabah.com.tr/2009/03/18/haber.7B79A3D28A214F278CBDC7C9731A89D9.html> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷¹ "2009-cu il Martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referanduma) yekûn vurulması və yekûnların elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının Qərarı", <http://www.e-qanun.az/framework/16448> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷² "Azerbaycan'da anayasa değişikliği referandumu", 26 Eylül 2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37470817> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

Ayrıca Anayasaya, başkan yardımcısıyla ilgili yeni madde ilave edilerek, (103. Madde) başkan yardımcısını atama yetkisi de, cumhurbaşkanına verildi. Bunun dışında, cumhurbaşkanının görevini gerçekleştirememesi durumunda, onun görevini başbakanın yerine, başkan yardımcısının üstlenmesi kararı da ilave edildi.²⁷³ Anayasal değişiklikten sonra, elde ettiği yeni yetkiyle İlham Aliyev, eşi Mihriban Aliyeva'yı, 21 Şubat 2017'de başkan yardımcısı görevine atadı.²⁷⁴ Değiştirilmiş Anayasaya göre, kazandığı yeni yetkiyle erken seçim kararı alan Aliyev, Nisan 2018'de cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucu dördüncü kez ve ilk defa yedi yıllığına cumhurbaşkanı oldu.²⁷⁵ Görüldüğü üzere, Karabağ sorunu ekseninde, Azerbaycan'da yaşanan siyasi gelişmeler, toplumda, sosyal adaleti sağlamak ve demokratikleşmeyi hızlandırmak yerine, iktidarın, bir ailenin kontrolünde merkezileşmesine ve demokrasinin gerilemesine hizmet etmektedir.

Azerbaycan'ın karşılaştığı bir diğer sorun ise, sayıları yaklaşık 700 bine ulaşan mültecilerin ve yerlerinden edilmişlerin, sosyal ve ekonomik durumuyla ilgilidir. Dâhili Yerinden Edilmişleri İzleme Merkezinin 2018 verilerine göre, Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş yedi ilden, Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göç etmek zorunda kalanların toplam sayısı, yaklaşık 645 bindir.²⁷⁶ 1990'lı yıllarda, genellikle çadırlardan oluşan mülteci kamplarında, eski tren vagonlarında veya başkalarının özel mülklerinde yaşamak zorunda kalan bu kişilerin büyük kısmı, günümüzde, Azerbaycan ekonomisinin gelişimi ile birlikte, yapılan yeni konutlara taşınıyorlar da, halen daha, 1990'lı yıllardaki zor koşullarda yaşamak zorunda kalan insanlar bulunmaktadır.²⁷⁷ Yerinden edilmişlerin ekonomik ve sosyal sorunlarının dışında, konuyla ilgili bir diğer sorun, toplumun diğer kesiminin, onlara karşı, iktidarın politikalarından kaynaklanan olumsuz tutumudur. Yerinden edilmişleri, kendi iktidarının güvencesi için, kendi tarafına çekmek adına, Aliyev yönetimi, ateşkes sonrası onlara verilen özel imtiyazları, koşulları iyileşenler dâhil, her kes için devam ettirmektedir. Yerinden edilmişler,

²⁷³ “2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”, <http://e-qanun.az/framework/33891> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷⁴ “Aliyev'in Birinci Yardımcısı Eşi Aliyeva Oldu”, (21 Şubat 2017), <https://www.haberler.com/esi-ilham-aliyev-in-birinci-yardimcisi-oldu-9287898-haberi/> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷⁵ “Azerbaycan: İlham Aliyev dördüncü kez cumhurbaşkanı seçildi”, 12 Nisan 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43736507> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷⁶ “Azerbaijan. Country Information” <http://www.internal-displacement.org/countries/azerbaijan> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷⁷ Independent Evaluation Group, (2018), “AZERBAIJAN Internally Displaced Persons Economic Development Project”, *World Bank Report no 128682*, s. 2.

elektrik, su, doğalgaz ve aidat faturalarını ödememekte, devlet üniversitelerinin ücretli bölümlerinde bedava eğitim görebilmekte ve ayrıca devletten, belirli miktarda aylık para yardımı almaktadır.²⁷⁸ Çatışma sonrası ilk dönemlerde, bu konular, toplumun diğer kesimi tarafından normal karşılanırsa da, ilerleyen yıllarda, yerinden edilmişlerin büyük kısmının, ekonomik durumlarının düzelmesine rağmen, aynı imtiyazlara sahip olması, toplum içinde itirazlara neden olmaktadır.

Taraflar arasında, çatışma öncesinde var olan etnik düşmanlığın, çatışma sonrasında da, toplumlar arasında diyalog köprüsünün tamamen yıkılması ve ülkelerin izlediği iç ve dış politikalar gibi unsurlardan dolayı artması, her iki devletin zayıf yanlarından birisidir.²⁷⁹ Temas hattında ve Ermenistan-Azerbaycan sınırında, ateşkes ihlalleri sonucu, zaman zaman yaşanan asker ölümleri veya 2016'da, Nisan ayındaki çatışmada olduğu gibi, büyük ölçekte can kayıpları, tarafların acılarını taze tutmakta ve nefret söylemlerini şiddetlendirmektedir. Bunun dışında, her iki devletin, iç politikada izlediği ötekileştirme siyaseti, nefret söylemleri ve okulların müfredatlarında, özellikle de tarih dersliklerinde, karşı tarafın, kötüleyen ve küçümseyen sıfatlarla anlatılması, toplumların bilincindeki düşman algısını koyulaştırmaktadır.

Dış Faktörler

3.1.3. Fırsatlar

Bağımsızlıklarını kazandıktan günümüze kadar, Ermenistan ve Azerbaycan, dış politikalarını Dağlık Karabağ sorununu dikkate alarak oluşturmaktadır. Bu etken ise, gerek Ermenistan'a, gerekse de Azerbaycan'a, farklı ülkelerle işbirlikleri sağlamak adına yeni olanaklar yaratmaktadır. Çatışmanın çözüme kavuşmaması nedeniyle ulusal güvenliğin teminatı, her iki ülkenin dış politikasında, en önemli unsurlardan birisidir. Bu bağlamda, Azerbaycan, Türkiye ve İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirirken; Ermenistan, Yunanistan ve İran'la ilişkilerini sağlamlaştırmıştır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Birliğin eski üyeleri üzerindeki kontrolü kaybetmemek adına, Dağlık Karabağ sorunundan kendi çıkarları için faydalanan Rusya,

²⁷⁸ “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin imtiyazları” <http://www.qmkdk.gov.az/az/pages/17.html> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

²⁷⁹ Öztarsu, Mehmet, Fatih, (2014), “Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Arayışlarında Minsk Grubu ve Bölgesel Aktörlerin Rolü”, (der) Nezir Akyeşilmen, Barışı Konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi; Ankara, ÖDTÜ Yayıncılık, s. 253.

her iki ülke ile ilişkilerini geliştirmiştir.²⁸⁰ Bölgede yalnız kalan Ermenistan, Rusya ile gerek ekonomik, gerekse askeri alanda işbirlikleri gerçekleştirirken; Azerbaycan da, Rusya'nın bölgeye etki edebilme gücünü ve onun tamamen Ermenistan'dan yana olması tehdidini değerlendirerek, Rusya ile askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Fakat Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan, Rusya ile stratejik ortaklık yapmamakta, sadece silah almaktadır.

Azerbaycan'la, ortak tarihe, kültürel benzerliğe ve aynı dini mezhebe (Şii) sahip olmasına rağmen, İran'da yaşayan 20 milyona yakın Azerbaycan Türkü'nün Azerbaycan'la birleşme taleplerinin olma tehdidi (onlar genelde kültürel özgürlük, bazen ise özerklik taleplerinde bulunmaktadır), Hazar Denizinin statüsü konusunda uzun süren anlaşmazlık gibi etkenler nedeniyle İran, Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmektedir.²⁸¹ Ekonomik açıdan, doğalgaz, elektrik, ticaret ve sanayi alanlarında işbirliğinde bulunan iki ülkeden İran, Ermenistan'ın enerji güvenliğini karşılarken; Ermenistan, İran gazının nakli için geçiş rolü oynamaktadır.²⁸² İran ile Ermenistan'ın yakınlaşması, Azerbaycan ve İsrail ilişkilerine de etki etmiştir. Azerbaycan'da bulunan Yahudi azınlığın etki gücü, İsrail'in Azerbaycan enerji kaynaklarına olan ilgisi ve Azerbaycan'ın güvenlik kaygıları, iki ülkenin ilişkilerini geliştiren en önemli etkenler arasındadır.²⁸³ İsrail, aynı zamanda Azerbaycan'ın en büyük silah sağlayıcılarından birisidir. İsrail'den, toplamda 5 milyar doların üzerinde silah alan Azerbaycan,²⁸⁴ 2018 raporlarına göre, 2017 senesinde de, 137 milyon dolarlık siparişle, İsrail'in üçüncü en büyük müşterisi olmuştur.²⁸⁵

Ortak tarihi geçmişe, aynı etnik kökene ve benzer kültüre sahip Azerbaycan ve Türkiye'nin ikili ilişkileri, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra, hızlı bir şekilde

²⁸⁰ The International Institute For Strategic Studies, (2010), "Moscow plays both sides on Nagorno-Karabakh", *Strategic Comments*, cilt 16, sayı 5, s. 1.

²⁸¹ Zarifian, Julien, (2009), "Iran and Its Two Neighbours Armenia and Azerbaijan: Resuming Relations under America's Suspicious Eyes", *Iran & the Caucasus*, cilt 13, sayı 2, s. 389.

²⁸² Koolae, Elaheh ve Hafezian, Mohammad, Hossein, (2010), "The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics", *Iranian Studies*, cilt 43, sayı 3, s. 396.

²⁸³ Göksel, Oğuzhan, (2015), "Beyond Countering Iran: A Political Economy of Azerbaijan-Israel Relations", *British Journal of Middle Eastern Studies*, cilt 42, sayı 4, s. 659-660.

²⁸⁴ Gut, Ary, (21 Ocak 2019), "Israel, Azerbaijan Strengthen And Expand Strategic Partnership", <https://www.jpost.com/Opinion/Israel-Azerbaijan-strengthen-and-expand-strategic-partnership-578185> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

²⁸⁵ Keinon, Herb, (14 Mart 2018), "Israel's Top Arms Clients: India, Vietnam, Azerbaijan", <https://www.jpost.com/Israel-News/Israels-top-arms-clients-India-Vietnam-Azerbaijan-545027> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

gelişmiştir. İki ülke arasında, gerek ekonomik, gerek kültürel, gerekse de askeri alanda gözlemlenen işbirlikleri, günümüzde de en üst düzeyde devam etmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığından günümüze, her iki ülke, karşı tarafın ekonomisine büyük katkı sağlayacak yatırımlar yapmaktadır. Örneğin, 2018 verileri baz alındığında, Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımlarının toplam miktarı, yaklaşık 14,5 milyar dolar iken; Türkiye'nin Azerbaycan'daki yatırımları, toplamda yaklaşık 11,8 milyar dolar olmuştur.²⁸⁶ Ekonomik alanda, birbirlerine büyük katkı sağlayan iki devlet, askeri alanda da işbirliklerini devam ettirmekte ve “Mustafa Kemal Atatürk 2019”²⁸⁷ kod adıyla 1-3 Mayıs 2019 tarihlerinde olduğu gibi sık sık askeri tatbikatlar gerçekleştirmektedir. 1990'lı yıllardan günümüze, bu tarz tatbikatlar ve eğitim programlarıyla, Azerbaycan ordusu, NATO düzeyinde eğitilmektedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin askeri alandaki işbirliğine karşı olarak, Ermenistan-Yunanistan yaklaşması gözlemlenebilmektedir. NATO düzeyinde eğitim alabilmesi için, Ermenistan ve Yunanistan arasında, Kosova'da Ermeni askerlerinin Yunan ordusuyla eğitilmesi konusunda, 3 Eylül 2003'de, 19 Aralık 2007'de ve 21 Temmuz 2008'de, protokoller imzalandı ve eğitimler gerçekleştirildi.²⁸⁸ Askeri eğitimler dışında, Yunanistan, Türkiye'nin Azerbaycan ordusunun modernleşmesine katkı sağladığı gibi, Ermenistan ordusunun modernleşmesine katkı sağlamaktadır.

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın, Ermenistan'la ikili ilişkilerini yok etse de, bölgenin diğer bir ülkesi olan Gürcistan'la ilişkilerini güçlendirmiştir. Ermenistan'la sınırlarının kapalı olması nedeniyle Gürcistan, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ve Avrupa'ya en yakın çıkış kapısıdır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'ın, Avrupa'ya ihraç ettiği petrol ve doğalgaz da, Gürcistan üzerinden nakil edilmektedir. Petrol, doğalgaz ve ayrıca karayolu taşımacılığında gelen transit gelirleri, Gürcistan ekonomisi için önemli gelir kaynağıdır. Tüm bu etkenler, iki ülkenin ilişkilerini ve işbirliğini üst düzeye taşımaktadır.²⁸⁹ Azerbaycan'ın Gürcistan'la olan ilişkilerinde görüldüğü gibi, Dağlık

²⁸⁶ Mammadova, Leman, (15 Şubat 2019), “Azerbaijan invests hundreds of millions of USD in Turkey in 2018”, <https://www.azernews.az/business/145745.html> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

²⁸⁷ “Türkiye ve Azerbaycan ordusundan ortak askeri tatbikat”, (1 Mayıs 2019), <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-ve-azerbaycan-ordusundan-ortak-askeri-tatbikat> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

²⁸⁸ Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Armenia, “Bilateral Relations with Greece” <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/gr> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

²⁸⁹ İsrailbayova, Sara, (4 Ekim 2018), “Relations between Azerbaijan, Georgia at highest level”, <https://www.azernews.az/business/138595.html> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan'a, bir bakımdan yeni işbirliği fırsatları yaratsa da, diğer açıdan bu işbirlikleri, sorunun çözülmesinin gecikmesi yönünde etki etmektedir.

Azerbaycan'dan farklı olarak, Ermenistan'ın karşılaştığı fırsatlardan birisi de, yurtdışında, önceden de etkili olan Ermeni Diasporası ve Lobisinin faaliyetlerinin daha da güçlenmesidir. Örneğin, Ermeni Diasporası, Mayıs 1996'dan bu yana, Los Angeles Kaliforniya'da, televizyon yayınları yaparak, Dağlık Karabağ'ı ve Azerbaycan'ın diğer işgal edilmiş bölgelerini, Ermenistan toprakları olarak tanıtmakta ve Karabağ Ermenilerinin ekonomik durumunu iyileştirmek için yardımlar toplamaktadır.²⁹⁰ ABD'nin diğer bölgelerinde ve Avrupa'da benzeri girişimlerde bulunan Ermenistan Diasporasına karşı, Azerbaycan Diasporasının eylemleri, oldukça sönük kalmaktadır.

3.1.4. Tehditler

Bağımsızlık sonrasında, Dağlık Karabağ sorununun etkisiyle gelişen koşullar, tarafların kendi ekonomilerini ve ulusal güvenliklerini güçlendirebilmesi için, diğer devletlerle işbirliği fırsatları yaratsa da, tarafların, ilişkilerini geliştirdikleri devletlerin, birbirlerinin rakipleri olması, bölgede bloklaşmanın hızlanması tehdidine yol açmaktadır.²⁹¹ 9 Kasım 1991 tarihli kararla, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet olan Türkiye²⁹² ile Azerbaycan'ın, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda ortaklıklar yapması, Türkiye'yi kendine en büyük rakip olarak gören Yunanistan'la, Ermenistan'ın yaklaşmasına neden olmuştur. 1994-1999 yıllarında, Yunanistan'da, büyükelçilik görevi yapan Arman Krikossian, "her iki halkın, Osmanlı zulmüne maruz kalmasını ve 'Ermeni Soykırımı' zamanı, Yunanlıların, Ermenilere yardım etmesini", bu yakın ilişkinin temel nedenleri olarak vurgulamaktaydı.²⁹³ Azerbaycan-Türkiye ve Ermenistan-Yunanistan ilişkilerine benzer şekilde gelişen diğer işbirlikleri ise, Azerbaycan-İsrail ve Ermenistan-İran ortaklıklarıdır. Azerbaycan'ın, İsrail ve Türkiye ile yaklaşması, Hazar Denizinin

²⁹⁰ Adriaans Rik, (2019), "The humanitarian road to Nagorno-Karabakh: media, morality and infrastructural promise of the Armenian diaspora", *Identities, Global Studies in Culture and Power*, cilt 26, sayı 1, s. 69-70.

²⁹¹ Öztarsu, Mehmet, Fatih, (2014), s. 255.

²⁹² Hasanlı, Vurghun, (2017), "Türkiye Kamuoyunda Azerbaycan'ın Bağımsızlığı (1991 Senesinde Yayınlanan Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazeteleri Örneğinde)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt 4, sayı 12, s. 67.

²⁹³ Zenian, David, (1 Kasım 1999), "Greek-Armenian Relations: Independence Opens A New Era Greece" <https://agbu.org/news-item/greek-armenian-relations-independence-opens-a-new-era-greece/> erişim tarihi, 23 Mayıs 2019.

statüsü konusundaki anlaşmazlık²⁹⁴, İran ve Azerbaycan'ın birbirlerini, kendi ulusal güvenlikleri için tehdit olarak algılaması²⁹⁵ gibi etkenlerden dolayı, İsrail'i, kendine düşman, Türkiye'yi ise bölgedeki rakibi olarak gören İran, Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmiştir.²⁹⁶ Dağlık Karabağ sorunu ekseninde, bölgedeki ilişkilerin bu tarzda gelişmesi ve Rusya'nın, Ermenistan'la stratejik ortak olduğu konusu göz önünde bulundurularak, sorun çerçevesinde, bölgede, Türkiye-Azerbaycan-İsrail blokuna karşı, Ermenistan-Rusya-Yunanistan-İran blokunun oluştuğu söylenebilmektedir.²⁹⁷

Sorun çerçevesinde karşılaşılan bir diğer tehdit ise, Ermenistan'ın kapalı sınırlar sorunudur. Dağlık Karabağ çatışması nedeniyle, Türkiye'nin, 1993'de Ermenistan'la sınırlarını kapatması, bu ülkeyi, bölgesel bütünleşme girişimlerinden uzak düşürmekte ve ekonomik sorunlar yaşamasına neden olmaktadır.²⁹⁸ Ekonomisini iyileştirmek için, Türkiye ile sınırların açılmasından yana olan Ermenistan, uluslararası arenada, bu sorunun çözümü için arayışlarda bulunmaktadır. Türkiye'nin de, bazen bu çabalara olumlu yanıt vermesi, sorunun çözümü için ılımlı ortam yaratsa da, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, bu çözümün her zaman önüne geçmektedir. Buna örnek olarak, Ermenistan ve Türkiye arasında 'normalleşme süreci' verilebilir. 6 Eylül 2008 tarihinde, iki devletin A Milli Futbol Takımlarının, Erivan'daki karşılaşmasını izlemek için statta bir araya gelen Abdullah Gül ve Serj Sarkisyan, sınırların açılması ve ikili ilişkilerin

²⁹⁴Hazar Denizinin statüsü konusu, İran'la, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, bağımsızlığını kazanmış Rusya, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan arasında tartışma konusu olmuş ve yalnızca 12 Ağustos 2018'de, taraflar arasında imzalanmış "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi" ile çözüme kavuşmuştur. Whitney, Charles ve İbrahimov, Ayaz, (2018), "The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea - A sea or not a sea: that is still the question".

<https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5f222b95/the-convention-on-the-legal-status-of-the-caspian-sea---a-sea-or-not-a-sea-that-is-still-the-question> erişim tarihi, 23 Mayıs 2019.

²⁹⁵ İran, seküler Azerbaycan'ın toplum yapısının yaklaşık %75'nin Şii olmasından, Azerbaycan'a etki aracı olarak faydalanmakta ve bu kozu, Azerbaycan'ın ulusal güvenliğine zarar verecek şekilde, kendi çıkarları için kullanmaktadır. Örneğin, 2012'de Bakü'de, İsrail ve Amerikan elçiliğine saldırı planlama gerekçesiyle, İran'da eğitim gördüğü ileri sürülen 22 Azerbaycanlı yakalanmıştır. Diğer taraftan, İran'ın ikinci en büyük etnik grubu olan Azerbaycan Türkleri, potansiyel irredantizm gerekçesinden dolayı, İran'ın ulusal egemenliği için en büyük tehditlerden birisi olarak değerlendirilmektedir. Kuchins, Andrew C. ve Mankoff, Jeffrey ve Backes Oliver, (2016), Azerbaijan in a Reconnecting Eurasia. Foreign Economic and Security Interests; US, Washington, Rowman and Littlefield, s. 12.

²⁹⁶ Erendor, Mehmet, Emin ve Öztarsu, Mehmet, Fatih, (2019), "Iranian Relations With Azerbaijan And Armenia: A Comparative Approach In The Case Of Pragmatist Politics", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 19, sayı 1, s. 163-164.

²⁹⁷ Öztarsu, Mehmet, Fatih, (2014), s. 256.

²⁹⁸ Grigoryan, Aleksandr, Khachatryan, Knar ve Ter-Matevosyan, Vahram, (2018), "Armenia-Turkey border opening: what determines the attitude of Armenians?" *Caucasus Survey*, cilt 1, sayı 19, s. 2.

yeniden oluşturulması adına normalleşme sürecini başlatmış oldu.²⁹⁹ Uzun süren diplomatik müzakereler sonucu, 10 Ekim 2009'da, Zürih'te, iki taraf arasında, birincisi 'diplomatik ilişkilerin kurulması', ikincisi ise 'kapalı sınırların açılması' olmak üzere, iki protokol imzalandı. Fakat dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, "Karabağ çatışmasında gelişmeler olmayınca" Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM), protokolleri onaylamayacağını bildirmesi, normalleşme sürecini askıya aldı.³⁰⁰ Böylelikle Türkiye ve Ermenistan arasında kapalı sınırlar sorunu, çözüme kavuşturulmadı ve günümüzde de, Ermenistan ekonomisi için en büyük tehditlerden biri olarak devam etmektedir.

3.2. Tarafların İddiaları ve Talepleri

Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulamamasının temel nedenlerinden biri, tarafların, Karabağ ile ilgili iddia ve taleplerinin örtüşmemesidir. Her iki taraf, Dağlık Karabağ üzerinde, gerek tarihi, gerek siyasi ve gerekse de demografik açıdan hak iddia etmekte ve bu nedenle de, bölgenin, onların kontrolünde olması gerektiği görüşünü ireli sürmektedirler.

3.2.1. Tarihi İddialar

Tarihi açıdan, her iki taraf, kendisini, bu topraklarda yaşayan en eski toplum olarak tanımlamaktadır. Ermenistan tarafının iddialarına göre, Ermeniler, tarihin en eski günlerinden günümüze kadar olan dönemde, bu bölgede yaşamaktadır. Ermenilerin, Nuh'un torunu Haik'in soyundan geldiğini iddia eden Ermeni tarihçi Rafael İshkhanian, "Karabağ'ın Ermenistan Yaylasının bir bölgesi, kendilerinin de, bu bölgenin yerlileri olduğunu savunmaktadır".³⁰¹ Genel olarak Ermeni tarihçiler, Artsakh'ın (Karabağ), Büyük Ermenistan Krallığının 10'uncu eyaleti olduğunu ve bu bölgenin, 387 yılında, Ermenistan'ın, Bizans ve Pers'ler tarafından, aralarında bölünmesi sonucu, Kafkas Albanyası'na verildiğini söylemektedir.³⁰² Fakat 4. Yüzyılda,

²⁹⁹ The International Institute For Strategic Studies, (2009), "Breakthrough in the South Caucasus. But Armenia-Turkey agreement faces challenges after 'football diplomacy'.", *Strategic Comments*, cilt 15 ,sayı 2, s. 1.

³⁰⁰ Cheterian, Vicken, (2017), "The Last Closed Border of the Cold War: Turkey-Armenia", *Journal of Borderlands Studies*, cilt 32, sayı 1, s. 86.

³⁰¹ Kaufman, Stuart, J. (2001), s. 52-53.

³⁰² Avdoyan, L. (1995), "Nagorno Karabakh: An Historical perspective", *International Journal on Group Rights*, cilt 3, sayı 2, s. 163-164.

Hristiyanlığı kabul eden Kafkas Albanyası'nın da, Alban manastırları ve kiliselerindeki, Ermeni haçı gibi simgelere dayanarak, Ermeni kültürünün etkisinde geliştiğini ve bu nedenle de, Albanya devletinin, Azerbaycan'ın değil, onların mirası olduğunu savunmaktadır.³⁰³ Ayrıca Ermeni tarihçilerinin belirttiklerine göre, Arapların gelişinden sonra, bölge Ermenileri, Araplara direnç göstermiş ve 821 yılında, Ermeni Şehzadesi Sumbat tarafından, Artsakh'ta, Haçın Melikliği kurulmuştur. Karabağ Hanlığı zamanında da, Meliklik, kendi varlığını sürdürmüştür. Bölgeye Türkler, 11. Yüzyılda gelmiş, Artsakh bölgesi, 14. ve 15. Yüzyıllarda, Karabağ olarak adlandırılmaya başlanılmıştır.³⁰⁴

Ermenilerin bu argümanlarına yanıt olarak Azerbaycan tarihçileri, Azerbaycan'ın, Rus Çarlığı tarafından işgaline kadar, bu bölgenin, 1747-1805 yıllarında Karabağ Hanlığı tarafından, ondan önceki yıllarda ise, çeşitli Türk kökenli imparatorlukların ve devletlerin terkinde, Beylerbeylik olarak, Türkler tarafından yönetildiğini savunmaktadır. Ayrıca, Moğollar döneminde de, bölgenin kontrolünün Türklerin elinde olduğunu ve Moğollardan önce de, bölgenin, sırasıyla İldenizliler Atabeyliğine, Büyük Selçuklu İmparatorluğuna, Şeddadilere, Sacoğullarına ve Arap Hilafetine bağlı, Türk yerleşkesi olduğunu ileri sürmektedirler. İddialara göre, Araplardan önceyse bölge, Kafkas Albanyası'nın (M.Ö 323 – M.S 705) bir eyaleti olmuştur.³⁰⁵ Ermenilerin, Türklerin bu bölgelere, 11. Yüzyılda geldiği iddialarına yanıt olarak, Azerbaycan tarihçileri, bahsi geçen tarihte, bölgeye, yeni Türk akınlarının olduğunu kabul etseler de, Türklerin, binyıllar boyunca bu bölgede yaşadıklarını, Kutı, Lullube ve Turukku gibi tayfa birliklerini örnek vererek savunmaktadır.³⁰⁶ Karabağ'ın, her zaman, Büyük Ermenistan Karlığının bir ili olması iddiasına ise, Azerbaycan tarafı, 5. Yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçi Faustos Buzandatsi'nin, kendi tarih kitabında yazdığı “Artsakh,

³⁰³ Rasizade, Alec, (2011), “Azerbaijan's Prospects in Nagorno-Karabakh”, *Mediterranean Quarterly*, cilt 22, sayı 3, s. 73.

³⁰⁴ Rasizade, Alec, (2011), s. 74.

³⁰⁵ Baguirov, Adil, (2012), “Nagorno-Karabakh: Competing Legal, Historic and Economic Claims in Political, Academic and Media Discourses”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt 32, sayı 2, s. 140-141.

³⁰⁶ Azerbaycan tarihçilerinin genel kanaatine göre, Türk kökenli Kutil, Lullube, Kas, Subi, Turukku kavimleri, M.Ö üçüncü binyıllıkta bölgede kendi devlet kurumlarını kurmuş ve bölge halkı ile asimile bir biçimde yaşamışlar. Bölgeye diğer Türk akımları ise, M.Ö 8. Yüzyılda, İskit ve Saka'lar tarafından gerçekleştirilmiştir. Paşayeva, Mehebbet, “Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış”, s. 2505. pdf belge. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/PA%C5%9EAYEVA-Mehebbet-AZERBAYCAN-T%C3%9CRKLER%C4%B0N%C4%B0N-ETN%C4%B0K-TAR%C4%B0H%C4%B0NE-KISA-B%C4%B0R-BAHI%C5%9E.pdf> erişim tarihi, 30 Mayıs 2019.

aslen Albanya'nın bir bölgesi olarak görünmektedir. Ermeniler, bu bölgeyi sonradan işgal etmiş ve bölge, 4. Yüzyılın ortalarına kadar da onlarda kalmıştır.” gibi bilgileri, delil olarak ileri sürerek yalanlamaktadır.³⁰⁷ Azerbaycan tarafı, Ermenilerin, Alban kiliselerindeki Ermeni sembollerini örnek getirerek, Alban kültürünün, aslında Azerbaycan'ın değil de, kendilerinin mirası olduğu iddialarını da kabul etmemektedir. Azerbaycan'ın, bu konudaki argümanına göre, Ermeni sembolleri, Alban kiliselerinde, 19. Yüzyıldan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun da nedeni, 1836'da, Rus Çarı I. Nikola'nın fermanıyla, merkezi, Gandsazar Manastırı olan Alban Havari Kilisesinin veya Alban Apostolik Kilisesi'nin kapatılarak, Ermeni Apostolik Kilisesi'nin yönetimine verilmesidir.³⁰⁸ Bu karar ise, Kafkaslarda yaşayan Alban Hristiyanlarının, Ermeni Kilisesinin etkisiyle Ermenileşmesine neden olmuştur.

Azerbaycan tarafının iddialarına göre, 1989 yılında, Dağlık Karabağ nüfusunun yaklaşık %77'sinin Ermeni, sadece %21'inin Azerbaycanlı olmasına³⁰⁹ rağmen, Ermeniler, bu toprakların daimi sakinleri değillerdir. Onlar, bölgede, Türk ve Müslüman çoğunluğa karşı, kendilerine destek olmaları için, Ruslar tarafından göç ettirilmişlerdir. Cemil Hasanlı, 1823 senesinin verilerine göre belirtmektedir ki, “Dağlık Karabağ vilayetinin, 600 yerleşkesinin, 450'sinde Müslümanlar, 150'sinde Ermeniler yaşamaktaydı”.³¹⁰ Başka bir ifadeyle, Karabağ bölgesinde yaşayan 20,095 ailenin, 15,729'u Müslüman ve yalnızca 4,366'sı Ermeni idi. Ermenilerin, bölgeye ilk göçleri ve bölgede demografik durumun onların lehine değişmesi, 1828 yılından sonra gerçekleşmiştir. Rus-İran ve Rus-Türk savaşları sonrası, 1828-1830 yılları arasında, İrevan, Nahcivan ve Karabağ bölgelerine, İran'dan 40 bin, Osmanlı'dan ise 84 bin 6 yüz Ermeni ailesi göç ettirilmiştir.³¹¹ 19. Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde de, bölgeye, yeni Ermeni göçlerinin gerçekleşmesi ve Müslümanların, bölgeden İran ve Osmanlı'ya göç etmesiyle, Ermeniler, bölgede çoğunluğu oluşturmuşlar. Ermenistan tarafı, Azerbaycan'ın bu iddialarına karşı olarak, kendilerinin daha önce de orada yaşadıklarını ve 16-17. Yüzyıllarda bölgeden göç ettirildiklerini savunmaktadırlar. Örneğin, Khacing Toloyan

³⁰⁷ İmranli-Lowe, Kamala, (2015), “The Paris Peace Conference and the Armenian arguments on Garabagh”, *Central Asian Survey*, cilt 34, sayı 2, s. 226.

³⁰⁸ Tokluoğlu, Ceylan, (2011), “The Political Discourse of the Azerbaijani Elite on the Nagorno-Karabakh Conflict (1991-2009)”, *Europe-Asia Studies*, cilt 63, sayı 7, s. 1236.

³⁰⁹ Vaserman, Arie ve Ginat, Ran, (1994), s. 346.

³¹⁰ Hasanli, Jamil, (2011), “Nagorno-Karabakh: Old Delusions And New Interpretations”, *The Caucasus & Globalization*, cilt 5, sayı 3-4, s. 106.

³¹¹ Hasanli, Jamil, (2011), s. 108.

belirtmektedir ki, “1603-1604’üncü yıllarda, Safavi Devletinin Şahı Şah Abbas, Ermenileri, Nahcivan’dan yeni başkent İsfahan’a göç ettirmiştir. Bununla Şah Abbas, “Ermenistan’ın Türkleştirilmesini” hedeflemektedir. Bu tarz zorunlu göçler, 1828 senesine kadar devam etmiş, nihayetinde de, Rusların Güney Kafkas’ı işgal etmesiyle, Ermeniler, tarihi topraklarına geri dönebilmişler.”³¹²

3.2.2. Yasal İddialar ve Siyasi Talepler

Dağlık Karabağ çatışmasının başladığı ilk dönemlerde, Ermenistan tarafı, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin (DKÖB), 20 Şubat 1988 tarihli, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nden (SSC) ayrılıp, Ermenistan SSC’yle birleşme kararını desteklemektedir. Bu kararı desteklerken ise, Dağlık Karabağ’ın, Ermenistan’ın tarihi toprakları olmasını, bölge nüfusunun %76’ından fazlasını, Ermenilerin oluşturmasını ve SSCB Anayasasının, onlara bu hakkı tanımasını, gerekçeler olarak ileri sürmektedir. Fakat 1977 yılında kabul edilmiş SSCB Anayasasının 78. Maddesindeki “Birlik Devletleri arasındaki bölgesel değişiklikler, ikili anlaşmalar ve SSCB’nin onayıyla gerçekleşir”³¹³ ifadesi ve önce Azerbaycan SSC’nin, daha sonra ise SSCB’nin, bu birleşme kararını reddetmesi, Ermenilerin, kendi iddialarında değişikliklere gitmesine neden olmuştur.

3 Nisan 1990 tarihinde, 1977 Anayasasının, Üye Devletlerin, SSCB’den ayrılmasıyla ilgili 72. Maddesine ilişkin, 20 maddelik düzenleme yasası kabul edildi. Düzenlemenin 3. Maddesi, Birliğe üye devletlere ait özerk bölgelerin ve etnik grupların, SSCB’den ve Üye Devletlerden, bağımsızlığını ilan etmesiyle ilgiliydi. 3. Maddenin 1. Şıkkı, özerk bölgeye, SSCB’den ve Üye Devletten ayrılma hakkı; 2. Şık ise, bir etnik gruba yoğun yaşadığı bölgede, referandum sonucu bağımsızlığını ilan etme yetkisi tanımaktaydı.³¹⁴ Ermenistan tarafı, bu düzenlemenin 3. Maddesinin 1. Şıkkını ileri sürerek, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yüksek Sovyet’inin, 2 Eylül 1991 tarihli, Azerbaycan’dan

³¹² Toloyan, Khacing, (1995), “National self-determination and the limits of sovereignty: Armenia, Azerbaijan and the secession of Nagorno-Karabakh”, *Nationalism and Ethnic Politics*, cilt 1, sayı 1, s. 94.

³¹³ Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics, III. The National-State Structure of The USSR, (7 Ekim 1977), <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html#chap10> erişim tarihi, 1 Haziran 2019.

³¹⁴ Law on Procedure for Resolving Questions Connected with a Union Republic’s Succession from the USSR. April 3, 1990. <http://soviethistory.msu.edu/1991-2/shevarnadze-resigns/shevarnadze-resigns-texts/law-on-secession-from-the-ussr/> erişim tarihi 1 Haziran 2019.

bağımsızlık kararının³¹⁵, tamamen yasal olduğunu savunmaktadır. Kasım 1991’de, Azerbaycan’ın, DKÖB’ün bağımsızlık kararını reddetmesi ve bölgenin özerklik statüsünü feshetmesinden sonra gelişen siyasi olaylar da, Ermenistan tarafına göre, tamamen hukuki temellere dayanmaktadır. Ermenistan, 10 Aralık 1991’de, Dağlık Karabağ Ermenilerinin, referandum sonucu bağımsızlığını ilan etmesini³¹⁶, gerek 3 Nisan 1990 tarihli düzenlemenin 3. Maddesinin 2. Şıkkına göre, gerekse de Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 1. Maddesinin 2. Şıkkındaki self-determinasyon ilkesine³¹⁷ göre yasal olarak kabul etmekte ve Azerbaycan’dan da, Karabağ Ermenilerinin bağımsızlığının tanınmasını talep etmektedir.

Azerbaycan, Ermenistan’ın, SSCB Anayasasını ve bu Anayasada yapılan 3 Nisan 1990 tarihli düzenlemenin 3. Maddesini öne sürerek savunduğu, Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık kararının yasal olduğu yönündeki iddiasını kabul etmemektedir. Azerbaycan hükümeti, SSCB Anayasasının 78. Maddesinin ilk cümlesinin ifade ettiği, “Birlik devletinin arazisi onun rızası olmadan değiştirilemez” fikrinin altını çizmektedir.³¹⁸ Azerbaycan tarafı, Anayasanın bu maddesini delil getirerek, Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık kararının, onun rızası olmadan gerçekleştiğini ve bu nedenle de, hukuken yasal olmadığını savunmaktadır. Öte yandan, Özerk bölgenin veya etnik grubun, düzenlemenin 3. Maddesi gereği, üye devletten ve SSCB’den ayrılması için, üye devletin, SSCB’den bağımsız olmaması gerekmektedir.³¹⁹ Azerbaycan’ın, 30 Ağustos 1991’de, SSCB’den bağımsızlığını ilan etmesiyle, Dağlık Karabağ Ermenileri için, 3. Maddenin sağladığı bağımsızlık hakkı, ortadan kalkmıştı. Ermenistan’ın, “Dağlık Karabağ Ermenilerinin, self-determinasyon ilkesi gereğince kendi kaderlerini belirlediği” iddiasına yanıt olarak Azerbaycan tarafı, “Uluslararası arenada, Azerbaycan’ın bağımsızlığı tanınırken, Dağlık Karabağ’ın da, onun arazisi olarak tanındığı”³²⁰ argümanını ileri sürmektedir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi gereğince, Devletlerin egemenliğinin, self-determinasyon ilkesinden daha

³¹⁵ King, Charles, (2008), s. 237.

³¹⁶ Kolstø, Pål veBlakkisrud, Helge, (2008), “Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States”, *Europe-Asia Studies*, cilt 60, sayı 3, s. 487.

³¹⁷ Charter of The United Nations. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html> erişim tarihi, 1 Haziran 2019.

³¹⁸ Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics, III. The National-State Structure of The USSR, (7 Ekim 1977).

³¹⁹ Krüger, Heiko, (2010), “The Nagorno-Karabakh Conflict. A Legal Analysis”: Berlin Heidelberg, Springer, s. 37.

³²⁰ Makili-Aliyev, Kamal, (2013), s, 50-51.

önce geldiğini savunan Azerbaycan, Güvenlik Konseyinin 822, 853, 874 ve 884 nolu kararlarını da ileri sürerek, Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın arazi egemenliğini ihlal ettiğini belirtmekte ve bu ihlale derhal son verilmesini talep etmektedir.

Görüldüğü üzere, bir tarafta Ermenistan, Dağlık Karabağ Ermenilerinin self-determinasyon haklarının tanınmasını, diğer tarafta ise Azerbaycan, kendi arazi egemenliğinin sağlanmasını talep etmektedir. Her iki tarafın, kendince, taleplerini destekleyecek, geçerli tarihi, yasal ve siyasi iddialarının olması ise, sorunun çözümünü zora sokmakta ve tarafların uzlaşmasını engellemektedir.

3.3. Tarafların Barış Kapasiteleri

Tarafların barış kapasitelerini analiz ederken, tarafların, çatışmayı, barışçıl bir şekilde yönetebilecek niyete, düşünceye sahip olup olmamasına dikkat edilmelidir. Bunun için, her iki devlette, demokrasinin hangi düzeyde geliştiğine, adalet sisteminin ve polis teşkilatının ne derece hakkaniyetli çalıştığına, eğitim sektöründe, savaşın mı, yoksa barışın mı öğretildiğine ve ayrıca sanatçılar, yazarlar, şairler ve din adamları gibi, halka etki etme gücüne sahip kişilerin, söylemlerinde, barışı mı, yoksa savaşı mı üstün tuttuklarına bakılmalıdır.³²¹ Fakat bundan önce, ilk olarak tarafların, barışçıl çözümü isteyip istememesi veya istedikleri durumda, hangi koşullarla barışı kabul edebileceklerine bakmakta fayda vardır.

3.3.1. Tarafların Barış İçin Koşulları

Ateşkes Anlaşması imzalandığı tarihten günümüze, sınırda ve temas hattında, sık sık ateşkes ihlalleri ve zaman zaman da büyük ölçekli şiddetli çatışmalar yaşansa da, her iki devletin liderleri, çatışmanın çözümünde, barışçıl yöntemlerin kullanılmasından yana olduklarını ifade etmektedir. Fakat tarafların, barışçıl çözümden beklentileri, birbirinden farklıdır. Ermenistan tarafı, barış anlaşmasının aşağıdaki prensiplere dayanmasını talep etmektedir:

- Dağlık Karabağ sorununun çözümü, Dağlık Karabağ halkının self-determinasyon hakkının tanınmasına dayanmalıdır,

³²¹ Akyeşilmen, Nezir, (2015), s. 63-64.

- Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında, Ermeni tarafının kontrolü altında, kesintisiz karayolu iletişimi sağlanmalıdır ve
- Dağlık Karabağ'ın güvenliğine, uluslararası düzeyde garanti verilmelidir.³²²

Bunun dışında, Ermenistan'ın barış müzakereleriyle ilgili taleplerinden biri de, Artsakh (Dağlık Karabağ) Cumhuriyetinin de, müzakere sürecine katılmasıdır. Ancak 14 Mart 2019 tarihinde olduğu gibi, Azerbaycan yetkilileri, Ermenistan'ın bu önerisini her zaman reddetmektedir.³²³ Ermenistan, sık sık dillendirdiği bu taleple, Dağlık Karabağ Ermenilerini müzakerelere katmayı ve bununla da, Artsakh Cumhuriyetini, çatışmanın, Ermenistan'dan bağımsız bir tarafının oluşunu göstermeyi hedeflemektedir. Fakat Azerbaycan, çatışmanın diğer tarafı olarak sadece Ermenistan'ı görmekte ve Dağlık Karabağ Ermenilerini, ayrı bir taraf olarak tanımamaktadır.

Ermenistan'ın olduğu gibi, Azerbaycan'ın da, karşı tarafla uzlaşmanın sağlanması için öne sürdüğü koşullar mevcuttur. Sorunun çözümünde, barışın sağlanması için, Azerbaycan'ın ilk talebi, kendisinin, toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin güvence altına alınmasıdır. Bunun yanı sıra Azerbaycan için gelecekte oluşturulması hedeflenen barış anlaşması, şu hususları da kapsamalıdır; Ermenistan askeri birliklerinin, Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinden, hiçbir koşul ileri sürülmeden çıkarılması; İşgal edilmiş bölgelere, yerinden edilmişlerin geri dönmesi; ve Dağlık Karabağ'da, her iki toplumun, Azerbaycan kontrolünde, özerk bir biçimde, ortak yaşayışının güvence altına alınması.³²⁴ Sorunu çözmek adına oluşturulması gereken barış anlaşması için, Azerbaycan'ın, öne sürdüğü prensiplerindeki son şartla, Ermenistan'ın, belirttiği ilk koşulun örtüşmemesi, aslında çatışmanın çözümüyle ilgili bu zamana kadar öne sürülen tüm barış girişimlerinin başarısızlığına neden olan unsurların başında gelmektedir.

Görüldüğü üzere her iki tarafın, çatışmanın çözümünde, barışçıl yöntemlerden yana olduklarını belirtmesine rağmen, barışa, kendi perspektiflerinden yaklaşması, barış

³²² “Nagorno-Karabakh Issue”, <https://www.mfa.am/en/nagorno-karabakh-issue> erişim tarihi, 7 Haziran 2019.

³²³ “Aliyev Rejects Armenian Proposal to Include Karabakh Officials in Peace Talks” (14 Mart 2019) <https://www.rferl.org/a/aliyev-rejects-armenian-proposal-to-include-karabakh-officials-in-peace-talks/29821933.html> erişim tarihi, 7 Haziran 2019.

³²⁴ “Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi” <https://cabmin.gov.az/az/page/69/print/> erişim tarihi 7 Haziran 2019.

anlaşmasının oluşturulmasını zora sokan etkenlerden birisidir. Diğer etkenler ise, tarafların barış kapasitelerinin zayıf olmasıdır.

3.3.2. Tarafların Barış Kapasitesinin Değerlendirilmesi

Bir aktörün barış kapasitesini belirleyen etkenlerden biri olan demokrasinin işleyişi ve toplumsal özgürlüğün boyutu, her iki tarafta da aşağı düzeyde gözlemlenmektedir. Freedomhouse'un, 2019 yılı güncel verilerine göre, 2018 yılında yaşanan 'Kadife Devrimi' ve iktidar değişikliği sonucu, ülke genelinde yolsuzluğun azalması ve demokrasinin yükselişiyle, Ermenistan'ın demokrasi ve özgürlük indeksi artarak, %51'e ulaşmıştır.³²⁵ Kadife Devrimi sonrasında yaşanan gelişmelerle Ermenistan, demokratikleşme, yolsuzluğun azalması ve sosyal adaletin sağlanması konusunda büyük mesafe kat etse de, yine de ülke, yolsuzluk düzeyine göre, 180 devlet arasında, 105'inci sırada yer almaktadır.³²⁶ Bunun yanı sıra, polis teşkilatında reformlar yapılsa da³²⁷, eski antidemokratik güçler, yargı sistemini kendi ellerinde barındırmaktadır. Bunun en bariz örneklerinden biri, Anayasayı kötüye kullanma; rüşvet alma; ve 2008'de itirazlar zamanı, silahsız protestoculara karşı askeri birlikleri kullanarak on kişinin ölümüne neden olma suçlarıyla³²⁸ yargılanan, eski Cumhurbaşkanı Robert Koçeryan'ın, mahkeme sürecinde serbest bırakılmasıdır. "Benim Adımım İttifakı"nın yöneticilerinden biri olan Hayk Sargsyan, mahkemenin bu kararını, eski devlet yetkililerinin, Erivan Mahkemesi üzerindeki baskısı olarak yorumlamakta, hatta bu baskıyı kırmak için, Ermenistan ahalisini, mahkeme günü, mahkeme binasının bahçesine toplanması için davet etmekteydi.³²⁹ Onun bu daveti sonucu, yüzlerle protestocu mahkeme binasının etrafına toplansa da, Koçeryan'ın tutuksuz yargılanmasına engel olamadı. Yargı sisteminin, halen daha eski antidemokratik güçlerin etkisi altında olmasına, yolsuzluk oranlarının yüksek düzeylerde seyretmesine

³²⁵ "Democracy in Retreat. Freedom in the World 2019" <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.

³²⁶ "Corruption Perceptions Index 2018" <https://www.transparency.org/cpi2018> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.

³²⁷ Roach, Anna, Bianca, (21 Ocak 2019), "The Police are Ours! – Armenia's revolutionary police reform at a crossroads", <https://oc-media.org/the-police-are-ours-armenia-s-revolutionary-police-reform-at-a-crossroads/> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.

³²⁸ "Armenian Ex-President Kocharian Goes on Trial in Yerevan", (13 Mayıs 2019), <https://www.rferl.org/a/armenian-ex-president-kocharian-goes-on-trial-in-yerevan/29937537.html> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.

³²⁹ "EX-president of Armenia Robert Kocharyan released on bail" (18 Mayıs 2019) <https://jam-news.net/ex-president-of-armenia-robert-kocharyan-released-on-bail/> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.

ve özgürlük düzeyinin %50 sınırını yeni geçmesine rağmen, Kadife Devriminden günümüze, Ermenistan'ın, demokratikleşme yönünde izlediği yol umut vaat etmektedir.

Uluslararası örgütlerin verilerine göre, Ermenistan'a kıyasla Azerbaycan, benzer kriterlerde daha aşağı verilere sahiptir. Uluslararası Şeffaflık Örgütünün verilerine göre, Azerbaycan, yolsuzlukta, 180 ülke arasında, 152'inci sırada yer almaktadır.³³⁰ Freedomhouse'nin verilerine göre ise, Ermenistan'da %51 olan, demokrasi ve özgürlük indeksi; Azerbaycan'da, %11'e denk gelmekte ve Azerbaycan, özgür ülke olarak kabul edilmemektedir.³³¹ Zira Dağlık Karabağ Ermenileri de, Azerbaycan'ın demokratik ülke olmayışını ve ülkedeki siyasi tutsakların sayısının fazla olmasını ileri sürerek, tekrardan Azerbaycan yönetiminde yaşamının, kendi özgürlükleri için tehlike olduğunu savunmaktadır. Fakat 2019 yılının ilk günlerinde, başkent Bakü'de, siyasi tutsakların özgür bırakılması için düzenlenen hükümet aleyhine protestolar³³² ve Azerbaycan'ın, Avrupa Birliği ile bütünleşme süreci için izlediği yeni politikalar sonucu, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Nevruz bayramı öncesinde, aralarında 51 siyasi mahpusun da bulunduğu 399 kişi için af belgesini imzaladı.³³³ Ocak ayındaki itirazlardan sonra, 2019 yılının ilk çeyreğinde, halen daha 70'i aşkın siyasi tutuklu bulunmasına rağmen, İlham Aliyev'in, ülke genelinde gerçekleştirdiği reformlar, Azerbaycan muhalefeti tarafından, "Onun, tüm iktidar dönemindeki reformlarından daha fazla" olarak değerlendirilmektedir.³³⁴

2019 senesinin ilk aylarında, demokrasinin oluşumu ve insan haklarının sağlanması adına, Azerbaycan'da gözlemlenen gelişmeler, toplumun demokratikleşmesi ve özgürleşmesi adına umut vaat etmektedir. Fakat gerek Azerbaycan'daki bu olumlu gelişmelere, gerekse de Kadife Devrimi ve sonrasında, Ermenistan'ın, demokratikleşme yolunda kat ettiği büyük mesafeye ve gerekse de her iki devlet yetkililerinin "Halklarını

³³⁰ "Corruption Perceptions Index 2018" <https://www.transparency.org/cpi2018> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³¹ "Freedom in The World 2019 Map" <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/map> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³² "Müxalifət qüvvələri mitinq keçirdi" (19 Ocak 2019) <https://www.azadliq.org/a/azerbaycanda-mitinq-kechirilir/29719058.html> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³³ "Əfv sərəncamı siyasi məhbus kimi tanınan 51 şəxsə şamil olundu" (16 Mart 2019) <https://www.meydan.tv/en/article/efv-serencami-siyasi-mehbus-kimi-taninan-47-sexse-samil-olundu/> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³⁴ Safarova, Durna, (18 Mart 2019), "Azerbaijan releases more than 50 political prisoners", <https://eurasianet.org/azerbaijan-releases-more-than-50-political-prisoners> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

barışa hazırlamak” konusunda anlaşmalarına³³⁵ rağmen, her iki toplum, genel olarak barışa uzak durumdadır.³³⁶ Bunun temel nedenlerinden biri, her iki ülkenin okullarında, alt sınıflardan başlayarak, özellikle tarih dersliklerinde, diğer tarafa karşı, düşman ve ötekileştirme bilincinin öğretilmesidir.³³⁷ Öte yandan, halk arasında büyük nüfusa sahip şairlerin, din adamlarının veya sanatçıların, diğer tarafa karşı düşmanca söylemlerinin, her iki ülkede de yaygın durumda olmasıdır. Örneğin, Azerbaycanlı şarkıcı Sabina Katanova, Ermenistan bayrağını yaktığı videoyu paylaşarak, halkın “sevgisini” kazanmaya çalışırken³³⁸, İngiltere’nin Arsenal futbol kulübünde top koşturan, Ermeni futbolcu Henrikh Mikitaryan da, “kendi can güvenliğini” öne sürerek, Bakü’de düzenlenen, UEFA Avrupa Ligi final karşılaşmasına katılmaktan vaz geçmiş ve Azerbaycan’ın itibarını, uluslararası kamuoyu önünde düşürmeye çalışmıştır.³³⁹ Hâlbuki her iki ülkenin sporcuları, her zaman, diğer ülkede düzenlenen uluslararası turnuvalara katılarak yarışmaktadır. Toplum içinde belirli değerlere sahip kişilerin bu tarz eylemleri, diyalog bağları kopmuş veya diyalogları sadece yabancı ülkelerde veya sosyal medya mecralarında gerçekleştiren toplumlar arasındaki gerilimi ve düşman algısını daha da pekiştirmekte ve barış ortamının oluşumuna engel olmaktadır.

³³⁵ Kucera, Joshua, (17 Ocak 2019), “Armenia and Azerbaijan agree ‘to prepare population for peace’”, <https://eurasianet.org/armenia-and-azerbaijan-agree-to-prepare-populations-for-peace> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³⁶ Kucera, Joshua, (18 Ocak 2019), “Peace? Not so fast, many Armenians and Azerbaijanis say”, <https://eurasianet.org/peace-not-so-fast-many-armenians-and-azerbaijanis-say> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³⁷ Ermenistan’da, tarih dersliklerinin hazırlanması, Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından yüksek düzeyde kontrol edilmekte ve hazırlanan derslikler, tüm okullarda zorunlu şekilde okutulmaktadır. Tarih dersliklerinde, Ermeni halkının kendi dinsel varlığını koruma adına, İslamiyet’e karşı; fiziksel varlığını koruma adına ise Türklere karşı savaşları, kahramanca anlatılmakta ve böylelikle biz ve ötekiler algısı oluşturulmaktadır. Zolyan, Mikayel ve Zakaryan, Tigran, (2008), “Representations of “Us” and “Them” in History Textbooks of Post-Soviet Armenia”, *Internationale Schulbuchforschung*, cilt 30, sayı 4, s 785-795; Azerbaycan’da da tarih derslikleri, Azerbaycan Eğitim Bakanlığının kontrolünde hazırlanmaktadır. Tarih dersliklerinde, hep Ermenilerin bu bölgelere sonradan geldikleri ve haince Azerbaycanlılara ihanet ettikleri vurgulanmaktadır. Savaşlar sırasında, Azerbaycan’ın dış düşmanlara karşı savaşmaları zamanlar, her zaman, Ermeniler tarafından ihanete uğradıkları anlatılmaktadır. Böylelikle, Azerbaycan tarih dersliklerinde de, Biz ve Öteki algısı oluşturulmaktadır. “Qarabağ Tarixi”, “Azərbaycan Tarixi 8”, “Azərbaycan Tarixi 9”, “Azərbaycan Tarixi 10” ve “Azərbaycan Tarixi 11” tarih derslikleri. <http://www.e-derslik.edu.az/portal/index.php> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³⁸ “Sabina Katanova ermeni bayrağını yandırdı” https://www.youtube.com/watch?v=uJZ0I-pJ_Rw erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

³³⁹ Massimo, Marioni, (22 Mayıs 2019), “Henrikh Mkhitarjan absence from showpiece final shames UEFA - Arsenal and Chelsea should boycott the Europa League final” <https://edition.cnn.com/2019/05/21/football/henrikh-mkhitarjan-arsenal-baku-azerbaijan-uefa-europa-league-final-spt-intl/index.html> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

Son dönemlerde, Ermenistan başta olmak üzere her iki ülkede, demokratikleşme yönünde olumlu adımlar atılsa da, toplumların, karşı tarafla uzlaşmak fikrinden uzak olması, okullardaki eğitim sistemleri, topluma etki etme kapasitesine sahip kişilerin olumsuz yaklaşımları gibi unsurlar dikkate alındığında, her iki ülkenin barış kapasitesinin aşağı düzeyde olduğu söylenebilmektedir. Bu ise, çatışmanın dönüştürülmesini daha da zora sokmaktadır.

3.4. Dağlık Karabağ Ermenilerinin Çatışmadaki Rolü

Azerbaycan ve Ermenistan arasında, 1988 yılından itibaren yeniden görünür çatışma özelliğine bürünen ve günümüzde de devam eden çatışmada gelinen konuma bakıldığında, söylenebilir ki, Azerbaycan'a göre, gerek eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB), gerekse de Dağlık Karabağ'ı çevreleyen yedi il, Ermenistan işgali altındadır. Ermenistan ise, kendisinin bölgeyi işgal etmediğini, sadece Dağlık Karabağ Ermenilerinin güvenliğini sağladığını ve gerek DKÖB'ün, gerekse de diğer yedi ilin Dağlık Karabağ silahlı güçlerinin kontrolü altında olduğunu belirtmektedir.³⁴⁰ Bahsi geçen silahlı güçler, 1991 yılının sonlarına doğru, Azerbaycan'a karşı savaşmak için, Ermeni gönüllülerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş, 1992 yılından ise, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin kontrolünde profesyonel askeri birliklere dönüşmüştür.³⁴¹ Aslında çatışmanın mevcut durumunda barış müzakerelerini karmaşık kılan meselelerden biri de, Dağlık Karabağ Ermenilerinin tutumu, görüşleri ve Azerbaycan tarafının, buna karşı yaklaşımıdır.

Azerbaycan SSC'nin, SSCB'den bağımsızlığını ilan etmesinden üç gün sonra, 2 Eylül 1991 tarihinde, Dağlık Karabağ Yüksek Sovyeti, başkent Stepanakert'de, DKÖB'ün bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan'ın bu bağımsızlığı tanımaması ve 26 Kasım 1991'de, DKÖB'ün özerklik statüsünü feshetmesinin ardından, Dağlık Karabağ Ermenileri, 10 Aralık tarihinde, sadece kendilerinin katıldığı referandumda (Dağlık Karabağ Azerbaycanlıları, bu referanduma itiraz ederek katılmamışlardı) bağımsızlıkları lehine oy kullandılar.³⁴² 6 Ocak 1992'de ise, Dağlık Karabağ Yüksek Kurumu, referandumun sonucu gereği, Bağımsız Dağlık Karabağ Cumhuriyetini (Artsakh

³⁴⁰ "Nagorno-Karabakh issue", <https://www.mfa.am/en/nagorno-karabakh-issue> erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.

³⁴¹ "Artsakh Chronicle February 1988 – May 1994" <http://www.mil.am/en/libraries/36> erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.

³⁴² De Wall, Thomas, (2003), s. 161-162.

Cumhuriyeti) ilan etti. Bağımsızlığını ilan ettiği dönemde sınırları, eski DKÖB'ün arazisi ile kısıtlansa da, 1992-1994 yılları arasında Ermenistan'ın, Azerbaycan'la verdiği savaş sonrası işgal ettiği diğer yedi ili de, kendi sınırlarına dâhil etmiştir. BM ve üye devletler tarafından, Azerbaycan toprakları olarak tanınan bölgede kurulmuş fiili devlet, Ermenistan da dâhil, hiçbir BM üyesi devlet tarafından tanınmamaktadır. Uluslararası arenada tanınmamasına rağmen, Artsakh Cumhuriyeti, bağımsızlığını ilan ettiği zamandan günümüze, bir devletin sahip olması gereken özellikleri geliştirmeye devam etmektedir. Resmi dili Ermenice olan ülke, bu dilde, kendi eğitim sistemini kurmakta, ayrıca ülke genelinde hukuki görevleri gerçekleştirecek kamu kurumlarını oluşturmaktadır. Ermenistan'dan bağımsız bir orduya sahip olan ve siyasi açıdan Başkanlık Sistemi ile yönetilen Artsakh Cumhuriyeti, 2006 senesinde kendi Anayasasını da kabul etmiştir.³⁴³ Hatta ekonomik açıdan, büyük çoğunlukla Ermenistan'a ve yurt dışındaki Ermeni Diasporasına bağlı olan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, ülke genelinde, yaygın şekilde Ermenistan Dramının kullanılmasına rağmen, kendi para birimi Artsakh Dramını basmıştır.³⁴⁴

%99'u Ermenilerden oluşan yaklaşık 150 binlik nüfusa sahip Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, günümüzde de, kendisinin, 12,493 kilometre kare arazisiyle, uluslararası arenada tanınmasını istemektedir. Hatta kendi arazisi olarak iddia ettiği toprakların, 1,041 kilometre karesinin Azerbaycan işgali altında olduğunu savunmaktadır.³⁴⁵ 2006 Anayasasıyla birlikte, fiili Dağlık Karabağ yönetimi, arazi reformu da gerçekleştirerek, eski DKÖB ve komşu bölgelerde yeni idari bölgeler oluşturdu. Eski DKÖB'ün Martakert, Şuşa illerinin arazisinde bir değişiklik yapılmazken, Azerbaycan'ın Ağdam ilinin işgal edilmiş bölgeleri, Askeran ve Martuni illerinin arazilerine dâhil edildi. Fuzuli ve Cebrail illerinin arazileri Hardrut ilinin sınırlarına dâhil edildi. Ayrıca, Kubatlı, Zengilan ve Lâçin'in arazilerini kapsayan Kaşatagh idari birimi oluşturulurken, Kelbecer ili ve fiili Dağlık Karabağ yönetiminin iddialarına, Azerbaycan işgalinde olan

³⁴³ "Constitution of the Republic of Artsakh" <http://www.nkr.am/en/constitution-of-Artsakh> erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.

³⁴⁴ "Nagorno-Karabakh dram" https://currencies.fandom.com/wiki/Nagorno-Karabakh_dram erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.

³⁴⁵ "About Artsakh, General Information" <http://www.nkr.am/en/general-information> erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.

Şaumyan ilinin arazilerinde ise, Şaumyan idari bölgesi oluşturuldu³⁴⁶. Kendilerini bağımsız bir ülke olarak gören Dağlık Karabağ Ermenileri, tekrardan Azerbaycan yönetimi altına girmek istememektedirler. Onlar, Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin de, Azerbaycan'la barış müzakerelerine doğrudan katılması ve ayrıca kendilerine güvenlik garantisinin verilmesi taleplerini ileri sürmektedirler.³⁴⁷ Buna karşılık olarak Azerbaycan, çatışmada karşı taraf olarak Ermenistan'ı görmekte ve dolayısıyla Dağlık Karabağ Ermenilerini, birinci düzey aktör olarak kabul etmemektedir. Bu nedenle de, barış müzakerelerinde, Ermenistan tarafından dile getirilen “Dağlık Karabağ Ermenilerinin de müzakerelere katılması” teklifini katiyetle reddetmektedir.

3.5. Çatışma Sonrası Yerinden Edilmişler: Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı Topluluğu

Azerbaycan'ın Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişiler İçin Devlet Komitesinin güncel verilerine göre, Azerbaycan'da yaklaşık 1 milyon 200 bin kişi, mülteci ve zorunlu şekilde yerinden edilmiş konumundadır.³⁴⁸ Fakat onların hepsi, Dağlık Karabağ ve etraf bölgelerden göç etmiş kişiler değildir. 1980'li yılların sonundan itibaren, yaklaşık 250 binden fazla Azerbaycanlı, Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmış (yaklaşık 300 bin Ermeni de, Azerbaycan'dan Ermenistan'a göçe zorlanmıştır), ayrıca 50 binden fazla Ahıska Türkü de, Orta Asya'dan Azerbaycan'a gelmiştir.³⁴⁹ Yine de, Azerbaycan'da, mülteci ve zorunlu yerinden edilmişlerin büyük çoğunluğunu, savaş sonrası, Dağlık Karabağ ve diğer yedi ilden Azerbaycan'ın farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalan kişiler oluşturmaktadır. 1989 yılı verilerine göre, 189,085'lik nüfusa sahip Dağlık Karabağ'da, sadece 40,688 Azerbaycanlı³⁵⁰ yaşamasına rağmen, toplam nüfusu 425 binden fazla olan diğer yedi

³⁴⁶ Fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin, iddia ettiği arazilerle ve idari birimleriyle birlikte görsel bilgi için EK 3'e bakınız.

³⁴⁷ Baghdasarian, Gegham, (2005), “A Karabakh Armenian perspective”, https://www.c-r.org/downloads/accord17_7AKarabakhArmenianperspective_2005_ENG.pdf s. 22. Erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.

³⁴⁸ “Azərbaycanda olan qaçqın və məcburi köçkünlər”, <http://www.qmkdk.gov.az/az/pages/17.html> erişim tarihi, 6 Ağustos 2019.

³⁴⁹ “United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)” http://unazerbaijan.org/en/un_agencies/united-nations-high-commissioner-for-refugees/ erişim tarihi, 6 Ağustos 2019.

³⁵⁰ “Demographics Statistics in Nagorno-Karabakh during the Soviet Azerbaijani rule”, <https://karabakhfacts.com/demographics-statistics-in-nagorno-karabakh-during-the-soviet-azerbaijani-rule/> erişim tarihi, 6 Ağustos 2019.

ilde, büyük çoğunlukla Azerbaycanlılar yaşamaktaydı. Bu nedenle de, savaş sonrası Azerbaycan genelinde, 400 binden fazla insan yerinden edilmiş kişi konumuna düştü.³⁵¹ Yerinden Edilmişleri İzleme Merkezinin Aralık 2018 verilerine göre, yaşanan demografik artım sonucu, onların sayısı 645 bine ulaşmakta ve yaklaşık 301 bin kişinin durumunda, geçici çözüm adına ilerleme sağlansa da, 344 bini, halen daha hayat koşullarının daha da iyileştirilmesini beklemektedir.³⁵² Dağlık Karabağ savaşı sonrası, zorunlu göçe maruz kalanlar arasında daha düşük yüzdeye sahip olmalarına rağmen, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı kesimi, gerek savaş öncesi siyasi statüsünden, gerekse de çatışmanın mevcut durumunda, barış müzakerelerinde oynayabilecekleri önemli rolden dolayı diğerlerinden farklı konumdadır.

DKÖB kurulduktan sonra, özerk bölgenin azınlık kesimini oluşturan Azerbaycanlılar, çoğunlukla Şuşa'da, belirli sayılarda ise, Martakert, Esgeran, Martuni, Stepanakert ve Hadrut'da yaşamaktaydılar.³⁵³ Çatışmanın patlak verdiği ilk yıllarda, tüm Azerbaycanlılar gibi onlar da, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmamasını desteklemiş ve yapabildikleri kadar, çoğunluğu oluşturan Ermenilerin kararlarına tepki göstermişlerdir. Örneğin, 20 Şubat 1988 tarihinde, DKÖB'ün Yüksek Sovyetinin, Azerbaycan SSC'den ayrılıp, Ermenistan SSC'yle birleşme kararına karşı gelmiş, fakat parlamentoda çoğunluğun Ermenilerden oluşmasından dolayı, karar, 110 lehine, 17 aleyhine oy alarak kabul edilmiştir.³⁵⁴ Karara itiraz olarak, Dağlık Karabağ Azerbaycanlıları, gerek Şuşa'da, gerekse de Stepanakert'de toplanmış, akabinde Sumgayıt olaylarıyla sonuçlanacak gelişmeler, bundan sonra yaşanmıştır. Bölgenin Azerbaycanlı kesimi, 10 Aralık 1991'de, DKÖB'ün bağımsızlığı için yapılan referandumda da itiraz ederek katılmamış, sonuçta, Ermenilerin katıldığı referandumda,

³⁵¹ IDMC, (2010), "Azerbaijan: After some 20 years, IDPs still face barriers to self-reliance"; Switzerland, Norwegian Refugee Council, s. 3.

³⁵² "Azerbaijan: Annual conflict and displacement figures", <http://www.internal-displacement.org/countries/azerbaijan> erişim tarihi, 6 Ağustos 2019.

³⁵³ Aslında, her ne kadar üzerinde fazla durulmasa da, yukarıda sıralanan bölge isimleri ve onların arazileri konusu da, Azerbaycan ve Ermenistan arasında tartışma meselesidir. 1930'lı yıllarda yapılan düzenlemelerle, DKÖB'ün arazisi, başkent Stepanakert'den, ayrıca Şuşa kenti ve Martakert, Esgeran, Martuni ve Hadrut illerinden oluşmaktaydı. Azerbaycan hâkimiyeti, 26 Kasım 1991'de, DKÖB'ün özerklik statüsünü feshederken onun bölgelerinde de düzenlemeler yaptı. Stepanakert'e, tarihi ismi olan Hankendi ismi verilirken, Martakert'in ismi Ağdere, Martuni'nin ismi Hocavend, Esgeran'ın ismi ise Hocalı olarak değiştirildi ve ayrıca Hadrut da, Hocavend'in arazisine dâhil edildi. Hatta daha sonra, Ağdere ilinin arazisi, Ağdam, Terter, Kelbecer illeri arasında bölüştürüldü. Ahmadov, Elçin, "İnzibati Ərazi Bölgüsü", <http://www.karabakh.az/menu/?lang=az&i=89> erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.

³⁵⁴ Cornell, Svante, E. (2001), s. 66.

Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı lehine, 108,615, aleyhine 24 oy çıkmıştı.³⁵⁵ Aslında Azerbaycanlılar, itiraz etmeyip, referanduma katılsalardı da, yine de oy çoğunluğuyla, Dağlık Karabağ Ermenileri bağımsızlıklarını ilan edeceklerdi. Azerbaycanlıların, referanduma katılmaması ise, ilerleyen yıllarda, Azerbaycan'ın kullandığı kozlardan birine dönüştü. Özellikle, 1990'lı yıllarda, Ermenilerin sıkça dile getirdiği, “Dağlık Karabağ'ın seçilmiş yönetiminin de, müzakerelere katılması” talebini, Azerbaycan tarafı, Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının hiçbir seçime katılmadıklarını ve bu nedenle de, Dağlık Karabağ yönetimini hukuki olarak seçilmediği gerekçesini öne sürerek geri çevirmekteydi.³⁵⁶ Yine de, 1994-1997 yılları arasında, Dağlık Karabağ Ermeni yönetimi, çatışmanın bir tarafı olarak, müzakerelere katıldı.

AGİK'in 1992 yılında, dönemin ABD Dış İşleri Bakanı James Baker'in başkanlığı altında, çatışmanın taraflarıyla ilgili kabul ettiği karara (bu karar, Baker Yasası olarak da bilinmektedir) göre, Azerbaycan ve Ermenistan, çatışmanın birinci düzey aktörleri kısmında belirlenirken, Dağlık Karabağ'ın her iki topluluğu, çatışmanın “ilgili tarafları” olarak kabul edildi.³⁵⁷ Bunun üzerine, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı kesimi, barış müzakerelerinde, Dağlık Karabağ Ermenileriyle aynı statüye sahip olmak adına, kendi topluluklarını oluşturmuş ve zaman zaman Dağlık Karabağ Ermenileri gibi onlar da, barış müzakerelerinde ilgili taraf olarak iştirak etmiştir.³⁵⁸ Topluluk, kendi faaliyetlerini daha da güçlendirmek adına, 2006 senesinde, Azerbaycan Adliye Bakanlığında, Sivil Toplum Kuruluşu (STK) gibi kaydolduktan sonra, bir STK gibi, 2009 senesinde ilk Kongresini düzenlemiş, ayrıca aynı sene düzenlediği yönetim kurulunun ilk toplantısında, görev dağılımı yapılmış ve kuruluşun yapısı onaylanmıştır. Azerbaycan hükümeti de, STK'nın gelişimi için kendi desteğini göstermiş ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 31 Ağustos 2009 tarihinde, STK'nın maddi ve teknik teminatının iyileştirilmesi için ilgili kararı kabul etmiştir.³⁵⁹

Azerbaycan ve Ermenistan yetkililerinin, barış müzakereleri sürecinde, gerek Minsk Grubu gözetiminde, gerekse de eş-başkanlık yapan devletlerin bireysel aracılığıyla bir

³⁵⁵ De Wall, Thomas, (2003), s. 162.

³⁵⁶ İnternational Crisis Group, (2005), “Dağlık Qarabağ: Sülh Planı”, rapor no 167, s. 11.

³⁵⁷ SAM Center for Strategic Studies, (2013), The Nagorno-Karabakh Conflict: A Historical And Legal Appraisal; Azerbaycan, Bakü, SAM press, s. 22.

³⁵⁸ “History of Community”, http://garabagh.net/content_272_en.html erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.

³⁵⁹ “General Information: History of Community”, <http://www.karabakh.az/menu/?lang=en&i=109> erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.

araya gelip, çatışmanın çözümüyle ilgili diyaloglar gerçekleştirmesinin ötesinde, Dağlık Karabağ'ın her iki topluluğunun da, ortak müzakereler gerçekleştirmesi, çatışmanın çözümü ve dönüştürülmesi adına oldukça önemlidir. Çünkü diğer yerinden edilmiş Azerbaycanlılardan farklı olarak, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğu, çatışma öncesinde DKÖB yönetiminde, Ermenilerle birlikte yaşamaktaydılar. Zira çatışmanın çözüme kavuşması durumunda da, her iki toplum, yeniden Dağlık Karabağ'da ortak şekilde yaşayacaklardır. Bu nedenle de, Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının bu şekilde organize olması, onların, Dağlık Karabağ Ermenileriyle karşılıklı diyaloglar gerçekleştirmesi, her iki tarafın kendi talep ve isteklerini belirtmesi ve gelecekte, ortak yaşamlarını nasıl şekillendirecekleri konusunda anlaşması adına önem arz etmektedir. Bu nedenle de, gerek diğer uluslararası ve yerel STK'ların katılımıyla, gerekse de doğrudan Dağlık Karabağ Ermenileriyle, "Halk Diplomasisi" çerçevesinde, müzakereler gerçekleştirmek ve karşılıklı güven oluşturmak gibi konular, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğunun, kurulma amaçları arasında yer almaktadır.³⁶⁰ Dağlık Karabağ Azerbaycanlıları Topluluğu Sosyal Birliğinin başkanı Tural Genceliyev de, verdiği röportajlarında ve konuşmalarında, sık sık bu konulara değinmektedir. Örneğin, Genceliyev, Trend haber ajansına verdiği röportajında, Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının, bir topluluk gibi, Dağlık Karabağ Ermenileriyle karşılıklı diyaloglar yapmaya ve Onlarla, Dağlık Karabağ'da birlikte yaşamaya hazır olduğunu belirtmiştir.³⁶¹ Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğu, barış için "yapıcı diyaloglardan"³⁶² yana olsa da, Onlar için de, Dağlık Karabağ sorunu "Azerbaycan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü" çerçevesinden kenarda çözülemez.³⁶³ Sorunun sadece bu çerçevede çözülebileceğini vurgulayan Genceliyev, ayrıca kendilerinin Dağlık Karabağ'a geri dönmekte istekli olduklarını ve sorunun çözüme kavuştuğu takdirde, kısa sürede geri döneceklerini belirtmektedir.

³⁶⁰ "Activity of Community", https://garabagh.net/content_271_en.html erişim tarihi, 16 Ekim 2019.

³⁶¹ Ali, Samir, (27 Aralık 2018), "Azerbaijani community of Nagorno-Karabakh ready for talks with Armenians"

https://en.trend.az/azerbaijan/karabakh/2999257.html?fbclid=IwAR1X1FCcqdRGOznnNyzk_rRLD4_MNtGcqi3oZVbEyzgTxbuZHyBPdih0 erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.

³⁶² Bagirova, Güller, (24 Temmuz 2019), "'Karabağ'ın Azerbaycan topluluğu Ermenistan ile yapıcı diyaloga hazırdır" - Tural Genceliyev", <https://ednews.net/tr/news/society/378002-karabagin-azerbaycan-toplulugu-ermenistan-ile-yapici-diyaloga-hazirdir> erişim tarihi, 16 Ekim 2019.

³⁶³ "Tural Genceliyev'den önemli Dağlık Karabağ açıklaması" (22 Ocak 2019), <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/tural-genceliyevden-onemli-daglik-karabag-aciklamasi-41090660> erişim tarihi, 16 Ekim 2019.

Genceliyev'in, Trend haber ajansına verdiği röportajında vurguladığı önemli noktalardan biri de, Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının sayısının 80 bine ulaşması verisidir. Çatışma yıllarında, sayıları 40 bin civarı olan Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının, sayısının iki defa artması, tüm Azerbaycan genelinde yaşanan demografik artımla ilgili olmasına rağmen, burada da dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Örneğin, onların DKÖB'ün hangi illerinde kayıtlı olması; Hangi ilde ne kadar nüfus artımının yaşanması; Azerbaycanlıların, eskiden azınlık konumunda oldukları illerde, şimdi çoğunluğa dönüşüp dönüşmemesi; ve bu dönüşüm ne gibi sorunlar doğurabileceği.

3.6. Dağlık Karabağ Çatışmasında STK'lar Ve Onların Faaliyetleri

Sivil Toplum Kuruluşları (STK), çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme aşamalarında, ikinci düzey ve çok yönlü diplomasi çerçevesinde, genellikle çatışmanın ikinci düzey aktörlerini ve toplumun diğer katmanlarından üyelerini, bir araya getirmek, onlar arasında diyalog zemini veya çatışan taraflar arasında köprü oluşturmak, toplumsal empati ve karşılıklı güven duygularını tekrardan yaratmak adına, oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca STK'lar, barış sürecinin gözlemlenmesi, insan haklarının, siyasi kurumların faaliyetlerinin denetlenmesi, mülteciler veya yerinden edilmişler gibi savaş mağdurlarının sorunlarının tespit edilmesi ve giderilmesi ve toplumların bilinçlendirilmesi gibi konularda da önemli rol oynamaktadır.³⁶⁴

Bu kadar önemli olmasına rağmen, gerek Azerbaycan'da, gerekse de Ermenistan'da, yerel STK'ların oluşumu Ateşkes Anlaşmasından birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir. Bunun nedenlerinden birisi, SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan devletlerde, STK'larla ilgili hukuki düzenlemelerin olmaması idi. Ermenistan'da bu düzenleme 1996'da, Azerbaycan'da ise 2000 senesinde yapıldı.³⁶⁵ Kanun yasasının kabul edilmesinden günümüze kadar, her iki ülkede de farklı alanlarla ilgili STK'lar kurulsun da, hükümetlerin onlar üzerindeki baskısı, STK'ların bağımsız gelişmesine ve faaliyetlerine engel olmaktadır. Ayrıca birçok STK'nın faaliyetleri, finansal durumu veya yapısıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Örneğin, 2019 verilerine göre Azerbaycan'da,

³⁶⁴ Giessman, Hans-Joachim, (2013), "Neden Sivil Toplum ve Çatışma Çözümü?", Yuvarlak Masa Toplantısı: Birleşik Krallık, Londra, Demokratik Gelişim Enstitüsü, s. 31-38.

³⁶⁵ "NGOs in Armenia and Azerbaijan", <http://www.publicdialogues.info/en/node/542?page=3> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

300'ü aşkın kayıtlı STK bulunurken, bunlardan sadece 20'ye yakını çatışmayla ilgili konular doğrultusunda oluşturulmakta ve onların sadece bir kaçı aktif eylem gerçekleştirmektedir.³⁶⁶ Bazı istisnalar dışında, bu teşkilatlar daha çok savaş mağdurlarının sorunlarını gidermek, hayat koşullarını iyileştirmek, savaş esirlerinin serbest bırakılması veya Azerbaycan'ın Karabağ sorunuyla ilgili görüşlerini dünyaya tanıtmak amaçlı oluşturulmuştur. Ermenistan'da da, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili faaliyette bulunan STK'lar, uzlaşma veya barışın inşası konularından ziyade, Ermenistan'daki mültecilerin ve Dağlık Karabağ Ermenilerinin hayat koşullarının iyileştirilmesi, ayrıca kendi görüşlerini uluslararası kamuoyuna duyurulması yönünde çaba sarf etmektedir.³⁶⁷

Her iki ülkede, karşı tarafla uzlaşma, barışı ve gelecekteki ortak yaşamı toplum üyelerine öğretmeyi hedefleyerek çalışan STK'ların sayısının az olmasının yanı sıra, bu konuda bir diğer sorun, Ermenistan ve Azerbaycan'ın ortak projelerinin neredeyse hiç olmamasıdır. Bu yönde atılmış en önemli adımlardan biri, 2016'daki Nisan çatışmalarından sonra, o yılın Aralık ayında, her iki ülkeden, sorunun savaşla çözülemeyeceğini anlayan ve barışı destekleyen insanların bir araya gelerek oluşturduğu, Ermenistan-Azerbaycan Sivil Barış Platformudur.³⁶⁸ Fakat bu Platformun da üyeleri, zaman zaman tehditlere ve baskılara maruz kalmakta ve bu baskılar sonucu görevlerini bırakmaktadırlar. Yine de Teşkilat, kendi hedefi olan toplumlar arasında barışın inşası için çalışmaktadır.

Çatışmanın ilk yıllarında, her iki ülkede yerel STK'lar kurulmasa da, uluslararası örgütlerin çabaları sonucu, Ermenistan ve Azerbaycan'da, çatışmayla ilgili sorunların giderilmesi, çatışan tarafları bir araya getirmek, onlar arasında yeniden güvenin tesis edilmesi adına sivil toplum hareketleri gerçekleşmişti. Örneğin 1992'de, toplumlar arasında barışın inşası ve insan haklarının korunması adına, hem Helsinki Yurttaşlar Meclisinin Ermeni Komitesi, hem de Azerbaycan Komitesi oluşturuldu.³⁶⁹ Bu

³⁶⁶ “Qeyri-Hökumət Təşkilatları”, http://www.azerbaijans.com/content_664_az.html erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

³⁶⁷ İrina, Ghaplanyan, (2010), “Empowering and Engaging Civil Society in Conflict Resolution: The Case of Nagorno-Karabakh”, *International Negotiation*, cilt 15, sayı 1, s. 95.

³⁶⁸ “Founding of Armenia-Azerbaijan Civil Peace Platform”, <http://arm-azpeace.com/news.php?id=1079&lang=en> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

³⁶⁹ “Helsinki Citizens' Assembly Armenian Committee”, <https://peaceportal.org/node/150> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

Komiteler, çatışma yıllarında, halk diplomasisini kullanarak, çatışmanın en genç esiri Babek İlyasov'un Azerbaycan'a iadesi gibi³⁷⁰ konularda başarılar sağlamakla birlikte, çatışma sonrasında olduğu gibi günümüzde de, her iki taraftan insanları bir araya getirerek müzakereler gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda, 92-Helsinki Girişiminin Dağlık Karabağ Komitesi adıyla faaliyette bulunan Helsinki Yurttaşlar Meclisinin Dağlık Karabağ kolu, Dağlık Karabağ'da barış adına çalışan en önemli STK'dır.³⁷¹ Bu üç komite bir araya gelerek, zaman zaman kendi kesimlerinden insanların müzakereler gerçekleştirmesini sağlasa da, sonuç olarak girişimleri o kadar da başarılı olmamaktadır.

Günümüz itibariyle de, gerek Azerbaycan'da, gerekse de Ermenistan'da çatışmanın dönüşümünü hedefleyen STK'lar, genel olarak Avrupa kökenli olmakta ve Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir. Örneğin Dağlık Karabağ'da Çatışmanın Barışçıl Çözümüne İlişkin Avrupa Ortaklığı (İngilizce kısaltması EPNK) uluslararası STK'lar arasında en aktif faaliyette bulunanlardandır. Beş farklı kuruluşun işbirliği sonucu oluşan EPNK, her iki ülkede, barış kapasitesinin gelişimi için eğitimler düzenleyerek, araştırmalar ve yayınlar yaparak ve toplumun çeşitli üyelerinin diyaloglar masasına oturmasını sağlayarak, barış atmosferinin oluşumu için çalışmaktadır.³⁷² Fakat gerek yapısal boşluklardan, gerekse de tarafların isteksiz tutumlarından kaynaklanarak EPNK'nin de faaliyetleri tam olarak fayda vermemektedir. Örneğin EPNK'ni oluşturan beş kuruluştan biri olan LINKS (Çatışma ve Devlet İnşası Konusunda Londra Bilgi Ağı), EPNK, yani dolayısıyla AB tarafından finanse edilmekte, fakat onun harcamalarıyla ilgili ulaşılabilir finansal rapor bulunmamaktadır.³⁷³

Öte yandan, yerel STK'ların, çatışmanın çözümü adına öneriler sunmadığı bir durumda, uluslararası STK'ların da, bu konuda faal girişimlerde bulunmadığı gözlemlenebilmektedir. Örneğin, EPNK, çatışmanın dönüştürülmesinde önem arz eden, toplumların barışa hazırlanması,³⁷⁴ Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün belirlenmesi

³⁷⁰ "FƏALİYYƏTİN QISA TARİXİ", http://hca-anc.org/?page_id=1432 erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

³⁷¹ Kopecek, Vincenc ve Hoch, Tomas ve Baar, Vladimir, (2016), "Conflict Transformation and Civil Society: The Case of Nagorno-Karabakh", *Europe-Asia Studies*, cilt 68, sayı 3, s. 450.

³⁷² "What we do", <http://www.epnk.org/project-themes> erişim tarihi 8 Ağustos 2019.

³⁷³ "Facilitating Dialogue: EU- Funded NGOs and the Nagorno-Karabakh Conflict", <https://www.ngo-monitor.org/nm/wp-content/uploads/2018/12/Armenia-Report.pdf> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

³⁷⁴ Consultation Resource, (2019), "Preparing populations for peace": Implications for Armenian-Azerbaijani peacebuilding", https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/Preparing_populations_for_peace.pdf erişim tarihi, 20 Ekim 2019.

için, gelecekte yapılabilecek referandum meselesi;³⁷⁵ ve çatışmanın tarafları arasında güven inşası³⁷⁶ gibi farklı konularda kendi değerlendirmelerini yapsa da, tam bir çözüm önerisi girişiminde bulunmamaktadır.

Görüldüğü gibi, her iki ülkede çatışmayla ilgili yerel STK'ların sayının az olması, mevcut STK'lardan ise, sadece birkaçının barışçıl çözüm uğraşında olması, ayrıca uluslararası STK'ların girişimlerinin de yetersiz kalması, toplumların barışa hazırlanmasını geciktirmektedir. Çatışmanın çözümünde ve dönüştürülmesinde STK'ların rolü ve önemi göz önünde bulundurularak söylenebilmektedir ki, Azerbaycan ve Ermenistan'da bu yönde daha fazla adım atılmalıdır.

Dış Aktörler

3.7. Çatışmada En Yüksek Etki Gücüne Sahip Dış Aktör: Rusya

SSCB'nin dağılmasıyla Rusya, eski kontrol alanları üzerindeki etkisinin azalmasını önlemek ve Birliğin eski üyelerini kendine tekrar bağımlı kılmak adına çeşitli stratejik araçlar kullanmaktadır. 1990'lı yılların başlangıcında, zayıf durumdaki Rusya, bu hedeflerini gerçekleştirmek için, yeni bir ittifak oluşturma yoluna gitti. Bu nedenle SSCB'nin dağılmasıyla eşzamanlı olarak, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurdu.³⁷⁷ SSCB'nin 15 üyesinden 12'sinin bu topluluğa üye olmasına rağmen, Rusya, BDT ile kendi hedefine ulaşamasa da, 21. Yüzyılda da, benzer girişimlerini devam ettirmektedir. 90'lı yılların sonlarına nazaran, özellikle Putin'in göreve gelmesiyle eski gücüne tekrardan kavuşan Rusya, SSCB'nin eski üyeleri üzerinde ekonomik ve politik baskınlığını artırmak adına Avrasya Ekonomik Birliğini (AEB) kurdu. Bu teşkilatı oluşturmakta, Rusya'nın bir diğer hedefi ise, BDT'ye üye devletler dışında ülkelerin de, AEB'e üyeliğini sağlayarak, AB'ye rakip bir ekonomik birlik kurmak ve AB'nin ve ABD'nin Rusya üzerindeki baskılarını ortadan kaldırmaktır.³⁷⁸

³⁷⁵ Consultation Resource, (2018), "A final status vote for Nagorny Karabakh: Choosing politics?"

https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/A_final_status_vote_for_Nagorny_Karabakh_English.pdf erişim tarihi, 20 Ekim 2019.

³⁷⁶ LINKS, (2018), "Confidence building is an essential component for a lasting and peaceful solution to the Nagorno-Karabakh conflict", http://www.epnk.org/sites/default/files/page-files/CBMs_report_131218_f.pdf erişim tarihi, 20 Ekim 2019.

³⁷⁷ Crane, Keith, Peterson, D.J ve Olikier, Olga, (2005), "Russian Investment in the Commonwealth of Independent State", *Eurasian Geography and Economics*, cilt 46, sayı 6, s. 406.

³⁷⁸ Knobel. A, (2019), "The Eurasian Economic Union: Development Prospects and Possible Obstacles", *Russian Social Science Review*, cilt 60, sayı 2, s. 150.

Rusya'nın, eski Sovyetler Birliği coğrafyasına baskı araçları, sadece birlikler oluşturmak veya ekonomik baskılar uygulamakla bitmemektedir. Rusya'nın bir diğer etki aracı, ülkelerdeki çatışmalardan faydalanarak, gerektiğinde askeri müdahaleler gerçekleştirmekle, kendi çıkarlarını bu bölgelerde sağlamaktır.³⁷⁹ Elias Götz, Rusya'nın, ülkelerdeki mevcut çatışmalardan faydalanarak, eski Sovyetler mekânında kendi baskınlığını artırmak ve daha küçük komşular üzerindeki etkinliğini güçlendirmek adına, Rusya-Gürcistan savaşını ve Kırımın İlhakını, “sadece ilk adım” olarak tanımlamaktadır.³⁸⁰ Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) kurucularından biri olan Zerdüş Elizade, daha da ileri giderek, Moskova'yı, bir “etnik-bölgesel çatışma üreten fabrika” olarak tanımlamakta ve Dağlık Karabağ çatışmasının da, bu fabrika tarafından, SSCB sonrasında, bölgeyi tekrardan kontrol edebilmek adına, bilerekten üretildiğini söylemektedir.³⁸¹

Çalışmanın yukarıdaki bir sıra başlıklarında belirtildiği üzere Rusya, çatışmanın başlangıç tarihinden günümüze, çeşitli yollarla çatışmanın gidişatına etki etmekte ve çatışmadan faydalanarak, bölgesel bütünleşmeden uzak düşen Ermenistan'la stratejik ortaklık kurup, bölgeye tekrardan kendi askeri güçlerini yerleştirmektedir. Öte yandan yine, çatışmanın oluşturduğu ortamı kullanarak, Ermenistan'ı AEB'e üye olmaya zorlamakta ve Azerbaycan'a da çeşitli yollarla baskılar uygulayarak, bölgedeki ekonomik ve siyasi etkinliğini artırmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan sınırında ve temas hattında, silahlı çatışmanın şiddetlendiği dönemlerde, genel olarak tansiyonu dindiren taraf kısmında sahne alan Rusya, bu faaliyetleriyle AGİT Misk Grubu ve onun eş-başkanlık sisteminin olmasına rağmen, çatışmanın çözümünde esas arabulucu olduğunu sergilemektedir. Hatta zaman zaman, çatışmanın çözümüyle ilgili Dağlık Karabağ bölgesinde güvenliği oluşturmak adına, kendi askeri birliklerini konuşlandırma tekliflerini de taraflara sunmaktadır.

Diğer taraftan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın, AB'yle bütünleşme girişimlerini kendi çıkarları için tehdit olarak algılayan Rusya, bu girişimlerin aktifleştiği dönemlerde, her zaman Dağlık Karabağ kozunu kullanarak, tarafların demokratikleşme ve AB'yle

³⁷⁹ Gerrits, Andre W. M. ve Bade, Max, (2016), “Russian patronage over Abkhazia and South Ossetia: implications for conflict resolution”, *East European Politics*, cilt 32, sayı 3, s. 299.

³⁸⁰ Götz, Elias, (2016), “Russia, the West, and the Ukraine crisis: three contending perspectives”, *Contemporary Politics*, cilt 22, sayı 3, s. 251-252.

³⁸¹“ Zardüş Alizade:russkaya fabrika etnoterritorialnıx konfliktov”, <https://minval.az/news/123586222> erişim tarihi, 11 Haziran 2019.

bütünleşme girişimlerine engel olmaktadır.³⁸² Ayrıca Kavus Abuşov'a göre, "Dağlık Karabağ çatışması, Rusya için, bölgede, kendi askeri varlığını sürdürmek; Hazar enerjisini ve boru hatlarını kontrol etmek; ve başta Türkiye olmak üzere, diğer bölgesel güçlerin ve ABD'nin bölgede askeri varlığını engellemek adına siyasi bir araçtır"³⁸³. Bundan başka çatışmayı, dış politika aracı olarak kullanan Rusya, Dağlık Karabağ çatışmasından faydalanarak, Ermenistan'la strateji müttefik olurken, Azerbaycan'a da silah satmaktadır. Rusya, Ermenistan'la stratejik ortaklığını göz önünde bulundurarak, Azerbaycan'a silah satarken, oldukça dengeli politika yürütmektedir. Örneğin, Temmuz 2010'da, Moskova, Bakü ile iki adet S-300 hava savunma sisteminin satışında anlaştıktan sonra, Ağustos ayında, Ermenistan'la yeni askeri anlaşma imzaladı. İmzalanan yeni anlaşmaya göre, Rusya'nın, Ermenistan'ın Gümrü kentinde askeri birliklerini bulundurma süresi 2044 yılına kadar uzatılırken, bu askeri üsün envanterine, Azerbaycan'dan gelebilecek hava saldırılarından korunmak adına, 2 adet S-300 hava savunma sistemi ilave edildi.³⁸⁴ Bu örnekten de görüldüğü üzere Rusya, Ermenistan'la olan ittifakından faydalanarak, çatışmada Rusya'nın tamamen Ermenistan'dan yana olmasını istemeyen Azerbaycan'a silah satmakta, Azerbaycan'a sattığı silahla ise, Ermenistan'a gözdağı vererek, kendi çıkarlarını gerçekleştirmektedir. Başka bir ifadeyle, Dağlık Karabağ çatışmasını siyasi araç olarak kullanan Rusya, bölgede hem ekonomik, hem askeri ve hem de siyasi çıkarlarını muhafaza etmektedir.

Tüm bunlardan yola çıkarak, Abuşov'un da vurguladığı gibi, "Rusya, çatışmanın çözümündense, onun şimdiki durumunu tercih etmektedir"³⁸⁵ kararına varılabilmektedir. Özetle belirtilebilir ki, çatışmanın çözümü, Dağlık Karabağ çatışmasında karışık bir unsur olan Rusya'nın çıkarları için, en azından mevcut koşullarda kabul edilemezdir veya kabul edilecek tüm çözümler onun onayını talep etmektedir.

3.8. Türkiye'nin Çatışmadaki Rolü

³⁸² Babayan, Nelli, (2015), "The return of the empire? Russia's counteractions to transatlantic democracy promotion in its near abroad", *Democratization*, cilt 22, sayı 3, s. 449.

³⁸³ Abushov, Kavus, (2009), "Policing the near abroad: Russian foreign policy in the South Caucasus", *Australian journal of International Affairs*, cilt 63, sayı 2, s. 195.

³⁸⁴ İSİS, (2010), "Moscow plays both sides on Nagorno-Karabakh" *Strategic Comments*, cilt 16, sayı 5, s. 1-2.

³⁸⁵ Abushov, Kavus, (2019), "Russian foreign policy towards the Nagorno-Karabakh conflict: prudent geopolitics, incapacity or identity?" *East European Politics*, cilt 35, sayı 1, s. 76.

Rusya ve İran'dan farklı olarak bölgesel güç olan Türkiye, Dağlık Karabağ çatışmasında, her zaman Azerbaycan'ın yanında yer almaktadır. Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte, uluslararası arenaya taşınan çatışmada, her zaman Azerbaycan'ın haklarını savunan Türkiye, sorunun çözümüyle ilgili müzakerelerde de, Azerbaycanlıların çıkarlarını desteklemektedir. Dağlık Karabağ çatışması sırasında, Türkiye'den çatışmada savaşmak için gönüllü birlikler gelseler de, Türkiye, devlet düzeyinde Azerbaycan'a askeri destek veya silah yardımında bulunmamış, ayrıca silah alımı için de maddi destek vermemiştir.³⁸⁶ Fakat buna rağmen, Türkiye, çatışma sırasında ve sonrasında, Azerbaycan'a her türlü manevi (siyasi/diplomatik) destek sergilemiş, ayrıca Azerbaycan'la birlikte, Ermenistan'a karşı ekonomik ambargolar uygulamış ve Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ı ve etraf bölgeleri işgal etmesi gerekçesiyle, Ermenistan'la olan kara sınırını vakit kaybetmeden kapatmıştır. Çalışmanın önceki başlıklarında da anlatıldığı gibi, çatışma sonrası dönemde, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ikili ilişkiler, gerek siyasi, gerek askeri, gerek kültürel ve gerekse de ekonomik alanda gelişmiş ve günümüzde de gelişmeye devam etmektedir. Türkiye, Azerbaycan ordusunun, NATO düzeyinde eğitilmesi için büyük katkı sağlamaktadır. Bu nedenle de, iki ülkenin askeri birliklerinin ortak katılımıyla sık sık askeri tatbikatlar düzenlenmektedir. Öte yandan Türkiye'nin, Azerbaycan petrol ve doğalgazının, Avrupa ve dünya pazarına en uygun çıkış kapısı olması, iki ülkenin ikili ilişkilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Örneğin Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatları, bu alanda iki ülke arasındaki karşılıklı işbirliğini sağlarken, 2017'den itibaren taşımacılıkta kullanılan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı³⁸⁷ ve doğalgaz nakliyatına 2020'de başlanması planlanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)³⁸⁸, bu işbirliğini pekiştirmektedir.

Görüldüğü üzere, Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri, etnik yakınlık, ortak tarih ve kültürel benzerlik gibi unsurlardan kaynaklanarak yüksek düzeyde oluşmaktadır. Ekonomik

³⁸⁶ Cornell, Svante, E. (1998), "Turkey and the conflict in Nagorno Karabakh: a delicate balance", *Middle Eastern Studies*, cilt 34, sayı 1, s. 51.

³⁸⁷ "Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu güzergâhında işbirliği" (7 Mayıs 2019), <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/baku-tiflis-kars-demiryolu-guzergahinda-isbirligi-41205785> erişim tarihi, 24 Haziran 2019

³⁸⁸ "Turkey opens TANAP pipeline that will bring Azeri gas to Europe" (12 Haziran 2018), <https://www.dw.com/en/turkey-opens-tanap-pipeline-that-will-bring-azeri-gas-to-europe/a-44192422> erişim tarihi, 24 Haziran 2019

ilişkiler ise, bu yakınlığı daha da sağlamlaştırmakta ve sonuç olarak, Dağlık Karabağ çatışmasında, Türkiye'nin, Azerbaycan'ın tarafında yer almasına neden olmaktadır.

Türkiye'nin, Dağlık Karabağ çatışmasında, Azerbaycan'a kıyasla Ermenistan'a karşı sergilediği tutum oldukça farklıdır. Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyarak, onunla ikili ilişkiler oluşturma adına ilk adımı atmıştır. İbrahimov'a göre, Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra, onunla, “tüm tarihi anlaşmazlıklara rağmen”, olumlu ilişkiler kurma gayreti içindeydi³⁸⁹. Fakat Türkiye'nin bu olumlu yaklaşımı, Ermenistan'ın “Bağımsızlık Bildirgesi” nedeniyle değişti. Çünkü Bağımsızlık Bildirgesinin 11. Paragrafında Ermenistan, 1915 Soykırımına ve Batı Ermenistan'ına³⁹⁰ yer vermekte ve uluslararası düzeyde bu isteklerinin tanınması talebini ileri sürmekteydi. Türkiye tarafından kabul edilmesi imkânsız olan bu iki talebin, Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesinde yer alması, iki ülke arasında ikili ilişkilerin oluşmasına, Dağlık Karabağ çatışmasının da ötesinde, olumsuz yönde etki etti. Yine de tüm bunlara rağmen, Türkiye ve Ermenistan, 1991 senesinde kara sınır kapılarını açtı ve Kasım 1992'de, taraflar arasında, diplomatik ilişkilerin kurulması için taslak protokol konusunda anlaşma sağlandı.³⁹¹ Ayrıca Türkiye, Ermenistan'a, gerek gıda yardımında bulunmakta, gerekse de Batıdan gelen insani yardımların, kendi arazisinden geçerek Ermenistan'a teslimatına katkı sağlamaktaydı. Fakat Türkiye, Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ı ve etraf bölgeleri işgal etmesi gerekçesiyle, 1993'de, Ermenistan'la olan sınır kapılarını kapattı.

Kara sınırları kapatılmış durumda kalsa da, 1995 yılında iki ülke arasında hava yoluyla irtibat yeniden sağlandı ve Erivan'dan İstanbul'a ve Antalya'ya karşılıklı uçak seferleri düzenlenmeye başlandı. Bu gelişmeyle, iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğine dair umut yeşerse de, 1998 darbesiyle Ermenistan'da, Levon Ter-Petrosyan'ın yerine, Robert Koçeryan'ın göreve gelmesi ve Onun, dış politikada “Ermeni Soykırımının

³⁸⁹ İbrahimov, Rovshan, (2015), “Turkish Foreign Policy Towards Armenia in 2008-2009: Impact on Azerbaijani-Turkish Relations”, *Bilge Strateji Dergisi*, cilt 7, sayı 13, s. 49.

³⁹⁰ Batı Ermenistan'ın arazisi, Türkiye'nin Doğu topraklarını kapsamakta, dolayısıyla Batı Ermenistan'ın tanınması talebi, Türkiye'ye karşı arazi iddiaları anlamına gelmekteydi. İbrahimov, Rovshan, (2015), s. 49.

³⁹¹ Shahnazaryan, David, (2014), “Nervous Neighbors: Five Years After The Armenia-Turkey Protocols”, *Turkish Policy Quarterly*, cilt 13, sayı 3, s. 46.

Tanınması”na öncülük etmesi, iki ülke ilişkilerini, Dağlık Karabağ çatışmasının ötesinde, farklı bir çıkmaza soktu.³⁹²

İki ülke arasındaki mevcut durum, dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ın daveti üzerine, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, iki ülkenin A Milli futbol takımlarının müsabakasını izlemek için Erivan’a gitmesiyle olumlu yönde değişti. Bu ziyaretin ardından, İsviçre’de gizli müzakereler başladı ve A Milli futbol takımlarının Türkiye’deki rövanş karşılaşmasından dört gün önce, 10 Ekim 2009’da Zürih’te, taraflar arasında ikili ilişkileri iyileştirme adına anlaşmalar imzalandı. İsviçre, AB, ABD, Fransa ve Rusya’dan yetkililerin katılımıyla Türkiye ve Ermenistan’ın Dış İşleri Bakanları arasında imzalanan protokoller, sınırların açılmasını ve diplomatik ilişkilerin gelişimini kapsamaktaydı.³⁹³ Ermenistan, bu yakınlaşmayla ekonomisini iyileştirmeyi, bölgesel bütünleşmeye katılmayı ve dolayısıyla Rusya’ya olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemekteydi. Türkiye’nin bu yakınlaşmadaki önceliklerinden biri, Ermenilerin soykırım iddialarını ortadan kaldırmak ve onların olaylara, “ortak acı” ve “sadece anı” perspektifinden yaklaşımını sağlamaktı.³⁹⁴ Öte yandan ekonomistler, Ermenistan’ı, Türk ürünleri adına yeni bir pazar olarak görmekte ve geliştirilmesi hedeflenen ikili ilişkinin, her iki tarafın ekonomisine katkı sağlayacağını düşünmekteydi. Aynı zamanda sınırların açılmasının, Kars, Ardahan ve Iğdır gibi Ermenistan’la sınırda yerleşen illerde, ekonomik kalkınmaya neden olacağı da düşünülmekteydi.³⁹⁵

Fakat bu yakınlaşma, Azerbaycan’ın ve Türkiye’deki milliyetçi kesimin sert itirazlarına neden oldu. Örneğin, Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasına tepki olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ankara’da düzenlenen yüksek düzeyde konferansa katılmadı.³⁹⁶ Azerbaycan’ın itirazlarını dindirmek adına, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Bakü’ye seferde bulundu ve bu ziyareti sırasında, “Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden anlaşma olmayacağını” belirtti.³⁹⁷ Benzeri

³⁹² Shahnazaryan, David, (2014), s. 47.

³⁹³ İbrahimov, Rovshan, (2015), s. 51.

³⁹⁴ Davutoğlu, Ahmet, (2014), “Turkish-Armenian Relations In The Process Of De-Ottomanization Or “Dehistoricization”: Is A “Just Memory” Possible?” *Turkish Policy Quarterly*, cilt 13, sayı 1, s. 28.

³⁹⁵ Kluge, Pascal, (2010), “MÜSİAD, the Green Capital of Turkey, and Armenia”, *Iran & the Caucasus*, cilt 14, sayı 2, s. 392.

³⁹⁶ Kluge, Pascal, (2010), s. 393.

³⁹⁷ Lasocki, Janek, (2009), “Armenia and Turkey: Political Football”, *The World Today*, cilt 65, sayı 10, s. 23.

itirazlar, Ermenistan'da milliyetçi kesim ve yurtdışında Ermeni Diasporası tarafından dile getirilmekte ve imzalanan protokollere tepki gösterilmektedir.³⁹⁸ Nihayetinde, her iki ülkenin parlamentosu, protokolleri onaylamadı ve tüm girişimler sonuçsuz kaldı.

Bu gelişmelerden günümüze kadar geçen sürede, Ermenistan ve Türkiye, izledikleri politikalarda değişikliklere gitmediğinden ve aynı zamanda Azerbaycan ve Türkiye'nin daha da yakınlaşmasından dolayı, Ermenistan ve Türkiye ilişkileri gelişmemiş durumda kalmakta; Türkiye ise, çatışmanın başlangıcında olduğu gibi, yine de Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan'ın yanında yer almaktadır.

3.9. İran'ın Çatışmaya Yaklaşımı

Güney Kafkasya, İran için, tarih boyunca her zaman önemli stratejik bölge olmuştur. Bu nedenle de, bu bölgeyi kontrol edebilme adına, daima Türkiye ve Rusya ile rekabete girmiştir ve günümüzde de benzeri bir rekabette bulunmaktadır. Dağlık Karabağ çatışması, İran adına, bölgeyle ilgili çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araçtır. Abrahamyan, "İran'ın, Azerbaycan'la Şiilik gibi ortak bağlara sahip olmasına rağmen, Dağlık Karabağ çatışmasında, Ermenistan'a önemli destek verdiğini" belirtmektedir.³⁹⁹ Bununla İran, Ermenistan'la ilişkilerini geliştirerek, bölgede söz sahibi olabilmekte ve ayrıca petrol ve doğalgaz ihracatı gibi kendi ekonomik çıkarlarını, Ermenistan vasıtasıyla sağlayabilmektedir. Öte yandan, Ermenistan-İran yakınlaşması, bölgedeki Türkiye-Azerbaycan ortaklığına bir cevap olarak algılanmaktadır. Fakat Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine kıyasla, İran-Ermenistan ortaklığı, ekonomik alanda gözlemlenmekte ve askeri alanda o kadar da gelişmemektedir. İlk olarak 2007 senesinde, dönemin İran Savunma Bakanı Mustafa Muhammed Naccar, Ermenistan'da, kendi Ermeni meslektaşıyla toplantısı sırasında, "ortak askeri projelerin gelecek olasılıklarından" bahsederek⁴⁰⁰, iki ülke arasında askeri alanda gelecek işbirliklerinin sinyalini verdi. Uzun süre bu işbirliği konusunda gelişme yaşanmasa da, 25 Haziran 2019'da, Rusya'da gerçekleşen "ARMY 2019" askeri teknik teçhizat fuarında, İran ve

³⁹⁸ Hill, Fiona ve Kirişçi, Kemal ve Moffatt, Andrew, (2015), "Armenia and Turkey: From Normalization To Reconciliation", *Turkish Policy Quarterly*, cilt 13, sayı 4, s. 132.

³⁹⁹ Abrahamyan, Eduard, (16 Mart 2016), "The potential and obstacles to Armenia-İran strategic relations" <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13343-the-potential-and-obstacles-to-armenia-iran-strategic-relations.html> erişim tarihi, 26 Haziran 2019

⁴⁰⁰ Koolae, Elaheh ve Hafezian, Mohammad, Hossein, (2010), "The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics", *Iranian Studies*, cilt 43, sayı 3, s. 396.

Ermenistan'ın ortak yapımı olan İnsansız Hava Aracı (İHA) ve NAİM-802 isimli radar sistemi tanıtıldı.⁴⁰¹

İran'ın, her zaman kendisine olan ekonomik katkısını ve bu katkının önemini iyi değerlendiren Ermenistan, ABD'yle ikili ilişkilerinin iyi olmasına rağmen, ABD'nin İran'a karşı uyguladığı ekonomik yaptırımlara katılmamakta ve bununla da, İran'la olan ikili ilişkilerini daha da sağlamlaştırmaktadır.⁴⁰² Ayrıca Ermenistan'da yaşanan iktidar değişikliği de, bu iki ülke arasındaki ilişkilere hasar vurmamakta, aksine daha da pekiştirmektedir. Örneğin, Şubat 2019'da, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, İran'a ilk resmi ziyaretinde, İran-Ermenistan ekonomik ortaklığına vurgu yapmış ve iki ülke arasında yeni ekonomik anlaşma imzalanmıştır.⁴⁰³

İran'ın, Azerbaycan'la benzer tarihi, dini ve kültürel geçmişinin olmasına rağmen, Dağlık Karabağ konusunda, Ermenistan'a destek vermesinin sebepleri, çeşitli araştırmacılar tarafından, Azerbaycan ve İran'ın, uzun süre Hazar Denizinin statüsü konusunda anlaşamaması; Azerbaycan-İsrail yaklaşması; ve Azerbaycan yönetiminin, dini gruplar üzerinde baskısı gibi etkenlerle açıklanmaktadır. Bu nedenlere ek olarak Abrahamyan; Kuchins, Mankoff ve Backes; Erendor ve Öztarsu; Zarifian; ve Koolae ve Hafezian gibi akademisyenlerin, belirttikleri ortak nokta, İran'ın ikinci en büyük etnik grubu olan İran Azerileriyle Azerbaycan'ın, potansiyel birleşme talebinin olması ve bunun, İran tarafından, kendi ulusal güvenliği için en büyük tehditlerden biri olarak algılanmasıdır.⁴⁰⁴ Sovyetler döneminde, Azerbaycan SSC'de, ara sıra şairler veya azınlık oluşturan milliyetçi kesim tarafından dile getirilse de, siyasi açıdan böyle bir

⁴⁰¹ İsmayılov, Nicat, (2 Temmuz 2019), ""Qarabağ səmasını Azərbaycanın üzünə bağlamaq üçün" - İran Ermənistanla birgə hərbi qurğular istehsal edir", https://ednews.net/az/news/specialist-view/374306-qarabag-semasini-azerbaycanin-uzune-baglamaq-ucun?fbclid=IwAR2SIEMDeb0Ix0h9p-0aa1NUTNjDJRQ0Nam9e_A-54XhsL76TBPUbfIFgJA#.XR-jYZ2n0hC.facebook erişim tarihi, 2 Temmuz 2019.

⁴⁰² "No Need to Make Changes in Iran-Armenia Economic Ties Over US Sanctions", (21 Kasım 2018) , <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/95229/no-need-to-make-changes-in-iran-armenia-economic-ties-over-us> erişim tarihi 26 Haziran 2019

⁴⁰³ "Iran-Armenia Trade Hits Record High" (26 Şubat 2019), <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/96903/iran-armenia-trade-hits-record-high> erişim tarihi, 26 Haziran 2019

⁴⁰⁴ Abrahamyan, Eduard, (16 Mart 2016); Kuchins, Andrew C. ve diğerleri, (2016), Azerbaijan in a Reconnecting Eurasia. Foreign Economic and Security Interests; US, Washington, Rowman and Littlefield, s. 12; Erendor, Mehmet, Emin ve Öztarsu, Mehmet, Fatih, (2019), "Iranian Relations With Azerbaijan And Armenia: A Comparative Approach In The Case Of Pragmatist Politics", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 19, sayı 1, s. 163; Zarifian, Julien, (2009), "Iran and Its Two Neighbours Armenia and Azerbaijan: Resuming Relations under America's Suspicious Eyes", *Iran & the Caucasus*, cilt 13, sayı 2, s. 389; Koolae, Elaheh ve Hafezian, Mohammad, Hossein, (2010), s. 396.

taleple karşılaşılmmamıştır. İran'ın, bu tehdidi kendi üzerinde hiss etmesi, Dağlık Karabağ çatışmasının ilk yıllarına tesadüf etmektedir. Türk Milliyetçiliği ideolojisinin destekçisi olan Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) Nahcivan İl Şubesi, Kasım 1989'da yaptığı toplantıda, Güney ve Kuzey Azerbaycan arasında, insani, kültürel, ekonomik ve akrabalık ilişkilerini tekrardan oluşturmak adına, Nahcivan ve İran sınırındaki telleri ve bariyerleri kaldırmayla ilgili karar kabul etti. SSCB sınır birlikleri, bu kararın uygulanmasını engellemeye çalışsalar da, AHC'nin Nahcivan İl Şubesi, "Sınır Harekâtı" adlı eylemlerle sınırdaki tel örgüleri, bariyerleri ve sınır kulelerini yıkmaya başladı.⁴⁰⁵ Aralık ayı boyunca eylemler tüm Azerbaycan SSC ve İran sınır hattında, gerek Güney Azerbaycanlılar, gerekse de Kuzey Azerbaycanlılar tarafından gerçekleştirildi. Kısa süreliğine de olsa, sınırlar açık kaldı, fakat SSCB ve İran hükümeti, bu sorunu hızlıca çözüme kavuşturdu ve sınır hattı, tekrar tellerle çevrildi ve sınır kuleleriyle korunmaya başlandı.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olan Ayaz Mütellibov, çatışmanın çözümünde en önemli aktör olarak Rusya'yı görse de, İran ve Türkiye ile ilişkilerin gelişmesine de önem göstermekteydi. İki sene önce sınır hattında yaşanan olaylardan sonra, bağımsız Azerbaycan'la İran'ın ilişkilerini iyi tutmak adına Mütellibov, ilk resmi seferini İran İslam Cumhuriyeti'ne gerçekleştirdi. Azerbaycan'la ikili ilişkilerin gelişmesinde istekli olan İran, Mütellibov'un bu jestine yanıt olarak Onu, Şubat 1992'de, İran Devrimi Kutlamalarına davet etti.⁴⁰⁶ Karşılıklı yakınlaşmalar, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ve iki ülke arasında karşılıklı güvenin oluşmasına katkı sağladı. Aslanlı ve Memmedov'a göre, Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası, İran'ın, Azerbaycan'la yakınlaşmasının önemli nedenlerinden biri, "Şiilik unsurunu kullanarak Azerbaycan'da, İran Devrimi benzeri devlet oluşturmaktır".⁴⁰⁷ Böylelikle İran, hem bölgeyi kontrol edebilecek, hem de Azerbaycan'ın birleşme tehditlerini ortadan kaldırmış olacaktı.

⁴⁰⁵ Batur, Oğuzhan, (2016), "TURAN'IN ANAHTARI [Türkmençay'dan Günümüze Güney Azerbaycan Milli Hareketi]", <https://medium.com/@oguzkhanbatyr/turanin-anahtari-t%C3%BCrkmen%C3%A7ay-dan-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-g%C3%BCney-azerbaycan-milli-hareketi-ca69fd421fe8> erişim tarihi, 26 Haziran 2019

⁴⁰⁶ Öraz Beşikçi, Seçil, (2016), "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, cilt 16 sayı 2, s. 238-239.

⁴⁰⁷ Aslanlı, Araz ve Memmedov, Agil, (2016), "Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, cilt 5, sayı 6, s. 1526.

Aslında İran, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmanın ilk zamanlarında, herhangi bir taraftan yana tavır sergilememekteydi. Bağımsız Azerbaycan'la ilk zamanlarda, olumlu ilişkiler kurmaya gayret eden İran, Dağlık Karabağ çatışmasının şiddetli savaşa dönüştüğü zamanlarda, tarafsız tavır sergilemekte, Ermenistan'ın işgallerini kınamakta, hatta arabuluculuk girişimlerinde bulunmaktaydı. Örneğin, İran'ın arabuluculuk girişimleri sonucu, 15 Mart 1992'de, Tahran'da, Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri arasında, ateşkes için ortak karara varıldığına dair belge imzalandı. Bu gelişmenin devamı olarak 8 Mayıs'ta, dönemin İran İslam Cumhuriyeti Başkanı Rafsancani'nin katılımıyla, taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalandı.⁴⁰⁸ Fakat yalnızca bir gün sonra, Ermenistan, anlaşmayı bozarak Şuşa'yı işgal etti ve İran'ın arabuluculuk girişimleri de bununla son buldu.

İran'ın, çatışmada Ermenistan'a destek vermesi ve gelecekteki ilişkilerin de bu yönde gelişmesi, Dağlık Karabağ çatışmasında yaşanan toprak ve can kayıpları sonucu, Mütellibov, istifaya zorlanarak görevinden ayrıldı. Yerine, AHC lideri Ebülfez Elçibey geldi.. Elçibey'in, Türkçü ve Milliyetçi ideolojilere yakınlığı, "Birleşik Azerbaycan" veya "Bütün Azerbaycan"⁴⁰⁹ söylemleri ve Aralık 1989 eylemlerine hitaben, 31 Aralık gününü, devlet düzeyinde, "Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü"⁴¹⁰ olarak kutlaması gibi eylemleri, İran'la olan ilişkilere darbe vurdu. Sonuç olarak İran, çatışmanın seyrinde Ermenistan yanlısı politikalar izlemeye ve Ermenistan'la yakınlaşmaya başladı.⁴¹¹

Elçibey ve AHC'nin, yaklaşık bir yıllık iktidarından sonra göreve gelen Haydar Aliyev, tekrardan İran'la olan ilişkilerin iyileştirilmesine önem verdi. Bu dönemde İran, Ermenistan'ın işgallerini kınasa da, Ermenistan'la olan yakınlaşmasını, özellikle ekonomi alanında geliştirmeye devam etti.⁴¹² Babasından sonra göreve gelen İlham Aliyev de, İran'la olan ilişkilerine önem vererek daha dengeli politika izlemektedir. Son

⁴⁰⁸ Akdevelioğlu, Atay, (2004), "İran İslam Cumhuriyeti'nin orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, cilt 1, sayı 1, s. 47.

⁴⁰⁹ Yılmaz, Reha ve Sayın, Fatih, Mehmet, (2013), "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 4, sayı 1, s. 33.

⁴¹⁰ "31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günüdür" (31 Aralık 2018) <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/aktual/2018/12/31/31-dekabr-dunya-az-rbaycanlilarinin-h-mr-yulik-gunudur-1114549> erişim tarihi, 26 Haziran 2016.

⁴¹¹ Öraz Beşikçi, Seçil, (2016), s. 241-242.

⁴¹² Aslanlı, Araz ve Memmedov, Agil, (2016), s. 1526.

yıllarda, İran'la Azerbaycan, özellikle ikili ticaret ve ekonomi alanında işbirliklerini geliştirse de, İlham Aliyev yönetimindeki Azerbaycan hükümetinin izlediği seküler politika ve dini radikalizmin yayılmasının karşısını alma adına gerçekleştirdikleri eylemler,⁴¹³ İran tarafından hoş karşılanmamaktadır. Sonuç olarak günümüzde de, Dağlık Karabağ çatışmasında, İran, her ne kadar da, Ermenistan'ın işgallerini kınasa da, Azerbaycan'ın, Türkiye ve İsrail'le yakınlaşmasına karşı, Ermenistan'ın yanında yer almaktadır.

3.10. AGİT Minsk Grubu: Çatışmanın Arabulucu Tarafı

Dağlık Karabağ çatışması, SSCB dağılmadan önce ortaya çıktığından, çatışmanın çözümünde ilk önce SSCB, devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ise, Rusya, Kazakistan ve İran, arabuluculuk rolüne soyunmuş, çatışmanın yatıştırılması ve ortak çözüme kavuşturulması için girişimlerde bulunmuş, fakat bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çatışmayla ilgili devletlerin, bu tarz başarısız bireysel arabuluculuk deneyimlerinden sonra, çatışan tarafların da talepleri üzerine, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), meseleye el attı ve 24 Mart 1992'de sorunun çözümünde arabuluculuk rolü üstlenecek Minsk Grubu'nu oluşturdu. Minsk Grubu'nun girişimleri sonucu, taraflar arasında Ateşkes Anlaşması imzalandıktan sonra, müzakereler sürecini hızlandırmak ve barış anlaşması sağlamak adına 6 Aralık 1994'de, Budapeşte zirvesinde, Eş-başkanlık sisteminin oluşturulmasıyla ilgili karar alındı.⁴¹⁴ Alınan karar üzerine, 23 Mart 1995'de, Eş-başkanlık sistemi oluşturuldu.⁴¹⁵ AGİT'in, Aralık 1996 tarihli Lizbon zirvesinde, Dağlık Karabağ çatışması, tekrardan ele alınarak, eş-başkanlık sisteminde değişikliğe gidilme kararı alındı ve 1997 yılında, Rusya, ABD ve Fransa'nın eş-başkanlığında, daimi eş-başkanlık sistemi oluşturuldu.⁴¹⁶

Ateşkes anlaşmasından sonra, Minsk Grubu'nun çatışmayla ilgili ilk başarılı girişimi, 1996 Lizbon zirvesinde, çatışmanın çözüme kavuşturulması adına herkes tarafından

⁴¹³ Souleimanov, Emil, Aslan, (27 Aralık 2015), "Azerbaijan, Islamism and unrest in Nardaran", <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13316-azerbaijan-islamism-and-unrest-in-nardaran.html> erişim tarihi, 26 Haziran 2016.

⁴¹⁴ "OSCE Missions To Promote Conflict Resolution And Crisis Management", (1997), *The Canadian Journal of Peace and Conflict Studies*, cilt 29, sayı 3, s. 24.

⁴¹⁵ "Mandate; of the Co-Chairmen of the Conference on Nagorno Karabakh under the auspices of the OSCE ("Minsk Conference")" (23 Mart 1995), <https://www.osce.org/mg/70125?download=true> erişim tarihi, 1 Temmuz 2019.

⁴¹⁶ Güleç, Cansu, (2011), "Nagorno-Karabakh Dispute: Why Intractable Conflict for Armenia?", *Security Strategies*, cilt 11, sayı 22, s. 6.

kabul edilmesi gereken ilkelerin hazırlanması oldu. Lizbon zirvesinde alınan karara göre, gelecekte çatışmanın çözümüyle ilgili düzenlenecek barış anlaşması, Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak egemenliği; Dağlık Karabağ'ın yasal statüsünün Azerbaycan'ın kontrolünde belirlenmesi; ve Dağlık Karabağ ahalisinin ve yerinden edilmişlerin can güvenliğinin güvence altına alınması prensipleri esasında oluşturulmalıydı.⁴¹⁷ Ermenistan dışında zirveye katılan diğer devletler tarafından kabul edilen bu ilkeler, çatışmanın çözümüyle ilgili gelecekte izlenecek tüm stratejilere ve adımlara önyak oldu. Lizbon zirvesinde kabul edilen bu ilkeler ve Minsk Grubu'nun Eş-başkanlık sistemindeki değişikliklerden sonra, Minsk Grubu tarafından çatışmanın çözümü için kısa sürede bir sıra stratejiler ve barış taslakları geliştirilerek taraflara sunuldu. 1997-1998 yıllarında, “Toptan Çözüm”, “Aşamalı Çözüm” ve “Ortak Devlet” olmak üzere, taraflara sunulan üç çözüm önerisi, farklı gerekçelerle taraflarca kabul edilmedi. Bu başarısız girişimlerin ardından, Minsk Grubu eş-başkanlarının, bireysel olarak sarf ettikleri çabalar da, taraflar arasında düzenlenen ortak müzakerelerden ve tarafların sözlü anlaşmalarından öteye geçmedi. 2007 yılında, Minsk Grubu tarafından hazırlanan ve Azerbaycan ve Ermenistan tarafından kabul edilen ve “Madrid Kriterleri” olarak ta bilinen temel ilkeler, Ateşkes Anlaşmasından günümüze taraflar arasında barış adına yaşanan en büyük gelişme olarak kalmaktadır.

Ateşkes anlaşmasından günümüze kadar geçen dönemde, çatışmayı çözmeye girişimlerinin başarısız olmasına rağmen, AGİT'in Minsk Grubu ve onun eş-başkanları, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından yetkili arabulucu olarak kabul edilmesinden dolayı, çatışmanın en önemli aktörlerinden birisidir. Ayrıca Minsk Grubu, çatışan taraflar arasında müzakereler düzenlemek ve çatışma bölgesini denetlemek gibi yetkilere sahiptir. Minsk Grubu'nun ve onun eş-başkanlarının en önemli özelliği ise, çatışmayı analiz ederek çözüm için öneriler sunma yetkisine sahip olmasıdır. Tüm bunlara rağmen, Hamidli'ye göre Minsk Grubu'nun bu başarısızlığı iki temel faktöre dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, Minsk Grubu'nun, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde yeterince baskı gücüne sahip olmaması; diğeri ise, eş-başkanlık yapan devletlerin bölgeyle ilgili kendi çıkarlarının olmasıdır.⁴¹⁸ Ayrıca her iki ülke, çatışmanın

⁴¹⁷ OSCE, (1996), Lisbon Document 1996; Lisbon, s. 15. <https://www.osce.org/mc/39539?download=true> erişim tarihi, 1 Temmuz 2019.

⁴¹⁸ Hamidli, Tural, “OSCE Minsk Group” https://www.academia.edu/9515614/Osce_Minsk_Group erişim tarihi, 1 Temmuz 2019.

çözümüyle ilgili Minsk Grubu'nun girişimlerini "isteksiz" olarak nitelendirmekte ve özellikle Azerbaycan tarafı, eş-başkanlık yapan devletlerin, Ermenistan yanlısı politikalar izlediğini belirterek, onların girişimlerine önyargılı yaklaşmaktadır. Minsk Grubu'nun bu zayıf yönlerine ek olarak, tarafların barış kapasitelerinin aşağı düzeyde olması ve Minsk Grubu'nun önerilerini farklı gerekçelerle reddetmesi, çatışmanın çözüme kavuşturulmasını geciktirmektedir.

3.11. ABD'nin Soruna Yaklaşımı Ve Arabuluculuk Girişimleri

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında, ABD'nin Güney Kafkasya politikası, bölgenin enerji rezervlerinden faydalanmak, bölge halklarının demokratikleşmesi, Rusya'nın bölgede etkinliğinin azaltılması ve İran'ın, yeni yaranmış Güney Kafkasya devletlerine etki kapasitesinin kısıtlanması doğrultusunda⁴¹⁹ ABD'nin, Azerbaycan'la ilişkilerine etki eden en büyük unsur, petrol ve doğalgaz rezervleriyken; Ermenistan'la olan ikili ilişkilerinde en önemli etken, ABD'deki güçlü Ermeni Lobisi'nin faaliyetleriydi. Bu iki faktör ve ABD'nin, Soğuk Savaş sonrasında tek dünya lideri olması, Dağlık Karabağ çatışmasını ABD'nin gündemine taşıdı. Çatışmanın, şiddetli savaşa dönüştüğü ilk zamanlarda, ABD yetkilileri barıştan yana demeçler verse de, Kongre'deki Ermeni Lobisinin baskınlığı, ABD'nin Ermenistan lehine kararlar vermesiyle sonuçlandı. Amerikan Kongresinin kararıyla, 24 Ekim 1992 tarihinde, Azerbaycan'ın, Ermenistan'a ve Dağlık Karabağ Ermenilerine abluka uygulaması gerekçesiyle, 12 eski SSCB üyesine ABD yardımlarını kapsayan Özgürlüğe Destek Yasasının 907. Bölümünde düzenleme yapıldı ve Azerbaycan, ABD'nin devlet düzeyinde yardımlarından mahrum kaldı.⁴²⁰ Bu gelişmeyle Azerbaycan'ın devlet düzeyinde Amerikan yardımlarından mahrum kalmasının yanı sıra, O, ABD ve Batı kamuoyunda işgalci taraf olarak tanındı.

Her ne kadar Amerikan Kongresinin bu kararı, Azerbaycan-ABD ilişkilerine gölge düşürse de, ABD'nin dev petrol ve doğalgaz şirketlerinin 1994'de, Azerbaycan petrolünü dünya pazarına çıkaran "Asrın Anlaşması"na ortak olması, mevcut durumun

⁴¹⁹ Cohen, Ariel, (1997), "U.S. Policy In The Caucasus And Central Asia: Building A New "Silk Road" To Economic Prosperity", *Backgrounder, The Heritage Foundation*, rapor no 1132, s. 1, 2.

⁴²⁰ Baban, İnessa ve Shiriyeve, Zaur, (2010), "The U.S. South Caucasus Strategy And Azerbaijan", *Turkish Policy Quarterly*, cilt 9, sayı 2, s. 95.

değişmesine neden oldu.⁴²¹ Bu anlaşma, gerek iki ülkenin ilişkilerine olumlu yönde etki etti, gerekse de enerji nakliyatının ve kendi şirketlerinin yatırımlarının güvenliğinde ilgili olan ABD için, bölgede güvenliğe en büyük tehdit olan Dağlık Karabağ çatışmasını daha önemli kıldı. “Asrın Anlaşması”ndan hemen sonra, dönemin ABD Cumhurbaşkanı Bill Clinton yönetimi, Amerikan Kongresine, 907. Bölüm kısıtlamalarının kaldırılması adına, H.R. 3765 nolu yasayı sundu. Fakat Dağlık Karabağ’ın ve etraf bölgelerin Ermenistan tarafından işgal edildiği ve taraflar arasında Ateşkes Anlaşması imzalandığı bir ortamda, Ermeni Lobisinin etkisiyle Kongre, “Azerbaycan ordusunun Karabağ’ı işgal etmesi ve Ermenistan’a karşı saldırılarda bulunması” gerekçesiyle bu yasayı kabul etmedi.⁴²² Yine de, devletler düzeyinde olmasa da, petrol şirketleri vasıtasıyla ABD-Azerbaycan yakınlaşması, Ermeni Lobisine rağmen ABD’nin, Dağlık Karabağ konusunda dengeli politika izlemesiyle sonuçlandı.

11 Eylül terör saldırılarına kadar ABD, bölge politikasında Hazar enerji kaynaklarından faydalanmayı ve kendi şirketlerinin güvenliğini ön planda tuttuğundan, gerek Dağlık Karabağ, gerekse de Güney Osetya ve Abhazya çatışmalarının barışçıl yollarla kısa zamanda çözümünde oldukça ilgiliydi.⁴²³ 1997’de AGİT Minsk Grubu’nun üç daimi eş-başkanından biri olarak seçildikten sonra ABD, Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda daha fazla yetki sahibi oldu. 1997-1998 yıllarında, Dağlık Karabağ sorununun barışa kavuşturulması adına, Minsk Grubu eş-başkanlarıyla ortak çözüm önerileri sunan ABD, bireysel olarak da, iki devlet başkanlarını ve üst düzey yetkililerini bir araya getirerek çözüm arama girişimlerinde bulunmaktaydı. Örneğin, Nisan 2001’de dönemin ABD Cumhurbaşkanı George W. Bush yönetiminin girişimleriyle, barış müzakereleri için Ermenistan ve Azerbaycan liderleri, Key West, Florida’da bir araya geldi.⁴²⁴ Bu toplantıda, Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri arasında, Ermenistan’la Dağlık Karabağ’ı birleştiren Lâçin koridorunun Ermenistan’a verilmesi; karşılığında ise, Nahcivan ve Azerbaycan’ı birleştirecek bir koridorun Azerbaycan’a verilmesi konusunda müzakereler gerçekleşti. Tarafların, tartışılan

⁴²¹ Demir, İdris, (2014), “Bıçak Sırtı: Çatışmadan İşbirliğine Enerji Kaynakları”, (der) Nezir, Akyeşilmen, “Barışı Konuşman. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi”: Ankara, ÖDTÜ Yayıncılık, s. 168.

⁴²² Kasim, Kamer, (2012), “American Policy toward the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt 32, sayı 2, s. 234.

⁴²³ Olcott, Martha Brill, (2004), “U.S. Policy in the South Caucasus”, *Connection*, cilt 1, sayı 3, s 59-66.

⁴²⁴ Olcott, Martha Brill, (2004), s. 66.

konularda “%80-%90 oranında uzlaştığı” söylenirse de, sonuç olarak sorun çözüme kavuşturulamadı.⁴²⁵

11 Eylül saldırılarından sonra, ABD için “Dünya çapında terörizmle mücadele”nin en önemli dış politika amacına dönüşmesi, Amerikan dış politikasında, Dağlık Karabağ sorununu geri plana attı.⁴²⁶ Azerbaycan ve Gürcistan, yaranmış durumdan faydalanarak ABD ile ilişkilerini geliştirmek adına ABD’ye, Afganistan’a müdahale için kendi hava üslerini ve diğer desteklerini sundu.⁴²⁷ Geç de olsa, Ermenistan da, benzer tekliflerde bulunsa da, Ermenistan’da bulunan Rus askeri birlikleri ve Rusya-Ermenistan askeri ortaklığı nedeniyle ABD bu teklife sıcak bakmadı. Azerbaycan’ın, ABD’ye Afganistan konusunda verdiği destek sonucu, Amerikan Kongresi, Aralık 2001’de, Özgürlüğe Destek Yasasının 907. Bölümünün kısıtlamalarını geçici olarak kaldırdı.⁴²⁸ Uluslararası terörün, ABD’nin ulusal güvenliği için en önemli tehdide dönüşmesi ve özellikle Bush yönetimi için bu tehdide karşı mücadelenin, dış politikada en önemli hedef konumuna gelmesi sonucu, Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda ABD, bireysel çabalarını azaltarak, daha çok Minsk Grubu Eş-başkanlığında faaliyetlerini devam ettirdi. Rasizade’ye göre Dağlık Karabağ sorununun 21. Yüzyılın başlarından itibaren geri plana düşmesinin bir diğer nedeni, ABD’nin bölgeyle ilgili politikalarını etkileyen Hazar enerji kaynaklarının eskisi kadar cazip görünmemesiydi.⁴²⁹ Bunun bir nedeni, yaklaşık yüz yılı aşkın sürede istismar edilen Azerbaycan petrolünün çıkarılmasının masraflı olması; bir diğeri ise, daha fazla petrol rezervlerine sahip Irak’ın, Saddam rejiminin devrilmesiyle daha ulaşılabilir duruma gelmesiydi.

Clinton ve Bush dönemlerinde, ABD, Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili girişimlerde bulunsa da, onun bu konudaki tutumu, Balkanlardaki çatışmaların çözüme kavuşmasında üstlendiği role kıyasla sönük kalmaktaydı.⁴³⁰ Barış yanlısı söylemleriyle göreve gelen Obama yönetimindeki iyimserlik, onun Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşmasında da aktif rol oynayacağı düşüncesini oluşturmuştu. Fakat Barack

⁴²⁵ Ambrosio, Thomas, (2011), s. 99.

⁴²⁶ Kasim, Kamer, (2012), s. 237.

⁴²⁷ Nichol, Jim, (2014),” Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests”, *Congressional Research Service*, Rapor no 7-5700, s. 5.

⁴²⁸ Kotanjian, Haky, (2004), “Armenian Security and U.S. Foreign Policy in the South Caucasus”, *Connections*, cilt 3, sayı 2, s. 16.

⁴²⁹ Rasizade, Alec, (2002), “US Gaze on Oil Bonanza: Perception and Reality in Azerbaijan”, *Indian Journal Asian Affairs*, cilt 15, sayı 2, s. 20.

⁴³⁰ Ambrosio, Thomas, (2011), s. 97.

Obama yönetiminin, Rusya ile ilişkilerde “reset” (sıfırlama) politikasını izlemesiyle ABD, eski Sovyet alanında Rusya’nın önceliğini kabul ederek, politikalarını bu doğrultuda geliştirmeye başladı.⁴³¹ Sonuç olarak ABD, Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk görevinde aktifliğini azaltarak, sadece Minsk Grubu çerçevesinde devam ettirdi ve Rusya’nın bu konuda liderliğini kabullenmiş oldu. Diğer taraftan Obama yönetimi sırasında, dünyada “Arap Baharı”, Ukrayna iç-savaşı ve başka “daha önemli” sorunların çıkması, Dağlık Karabağ sorununu, ABD için daha arka sıralara itti.

Donald Trump’ın göreve gelmesinden önce tahmin edildiği gibi⁴³², Dağlık Karabağ sorunu, Trump yönetimi için, Obama yönetiminde olduğu gibi öncelik kazanmamaktadır. Diğer taraftan ABD için gerek Afganistan sorununun kısmen çözüme kavuşması, gerekse de Azerbaycan petrolünün, büyük oranda Amerikan ilgisinden uzaklaşması, Azerbaycan’ın ABD ile olan ilişkilerindeki kozlarını neredeyse yok etmiş durumdadır. Böyle bir ortamda, önceden de etkin durumda olan ABD’deki Ermeni Lobisi, Amerika’nın Dağlık Karabağ politikasının belirlenmesinde tekrardan en önemli yönlendirici unsur konumuna gelmektedir. Azerbaycan tarafı da, ‘sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin Başkanı’ Bako Sahakyan’ın, 2018 yılında Washington’da ağırlanmasını, Ermeni Lobisinin ABD üzerinde etkisi ve ABD’nin Dağlık Karabağ konusundaki çifte standardı olarak yorumlamaktadır.⁴³³ Sonuç olarak, günümüzde ABD, Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda aktif faaliyet sergilememekte, genel olarak Minsk Grubu çerçevesinde kendi girişimlerini sürdürmekte ve bölgede Rusya’nın baskınlığını kabul etmektedir.

3.12. Minsk Grubunun Eş-başkanlarından Birisi: Fransa

Minsk Grubu’nun üç daimi eş-başkanından birisi olan Fransa, diğer iki üye devlet ile kıyasla, arabuluculuk görevinde oldukça pasif durumda kalmaktadır. Onun faaliyetleri ve sergilediği tavır ise, Azerbaycan yetkilileri tarafından “tarafli” olarak

⁴³¹ Deyermond, Ruth, (2013), “Assessing the reset: successes and failures in the Obama administration’s Russia policy, 2009-2012”, *European Security*, cilt 22, sayı 4, s. 506.

⁴³² Mammadov, Seymur, (27 Ocak 2017), “Nagorno-Karabakh will not be one of president Trump’s priorities”, <https://azeri.today/articles/2444/> erişim tarihi, 18 Temmuz 2019.

⁴³³ Mamadov, Farhad, (16 Mart 2018), “America’s Double Standard on Nagorno-Karabakh”, <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/americas-double-standard-nagorno-karabakh-24944> erişim tarihi, 18 Temmuz 2019.

değerlendirilmektedir.⁴³⁴ Aslında Azerbaycan tarafı, henüz AGİT'in Aralık 1996 Lizbon zirvesinde, Fransa'nın daimi eş-başkanlığı konusu tartışılırken bu teklife, onun, sorunla ilgili "Ermenistan yanlısı" politikalar yürütmesi gerekçesiyle itiraz etmiş, fakat Fransa'nın, müzakereler sürecinde tarafsız kalacağına dair taahhüt vermesi sonucu, teklifi kabul etmiştir.⁴³⁵ Daimi eş-başkanlık sistemi oluşturulduktan sonraki ilk yıllarda, gerek Minsk Grubu, gerekse de eş-başkanlık yapan ülkeler, taraflar arasında barışın sağlanması adına daha aktif girişimlerde bulunmaktaydılar. Fransa da, özellikle Jacques Chirac'ın başkanlığı döneminde, barış müzakerelerinde, bireysel olarak daha faal girişimler sergilemekteydi. Örneğin, 25 Ocak 2001 tarihinde, dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve onun Ermeni meslektaşı Robert Koçeryan, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın katılımıyla, Paris'te Yelisey Saray'ında toplantı gerçekleştirdiler. Toplantı da, her iki taraf, "ikili anlaşmanın sağlanabileceği" doğrultusunda demeçler verdi.⁴³⁶ Paris toplantısından sonra, taraflar, tekrardan Kew West, Florida'da bir araya gelseler de, onlar arasında ikili anlaşma sağlanamadı. Chirac sonrası dönemde de, her ne kadar göreve gelen Fransa Cumhurbaşkanları da, Azerbaycanlı ve Ermeni meslektaşlarını ara sıra bir araya getirse de, Fransa'nın barış müzakerelerinde faaliyeti, genel olarak Minsk Grubu çerçevesinde devam etmektedir. Fransa'nın bu isteksiz ve Ermenistan yanlısı tavrı ise, Paris'te büyük etkiye sahip olan Ermeni Lobisinin faaliyetleriyle ilişkilendirilmektedir.⁴³⁷

Ermeni Lobisi, Fransa'nın, Dağlık Karabağ çatışmasıyla ilgili son yıllarda izlediği politikalara daha fazla etki etmektedir. Örneğin, Nisan 2016'da, Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen "4 Gün Savaşları"nda Azerbaycan'ı suçlu olarak görmüş ve Fransa Meclisi, Azerbaycan'ı, saldırgan tavrılarda bulunmakla kınamıştır.⁴³⁸ Diğer taraftan Fransa kamuoyunda da, Azerbaycan'ın saldırgan politikalarına değinilerek, onun bu davranışlarının, Kafkasya'da güvenliğin oluşumuna engel olarak nitelendirilmiştir. Fransa'nın önde gelen gazetelerinden Le Monde'de konu ile ilgili

⁴³⁴ Gamaghelyan, Phill, (2010), "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship", *International Negotiation*, cilt 5, sayı 1, s. 46.

⁴³⁵ Cornell, Svante E. (2001), s. 102.

⁴³⁶ Republic Of Azerbaijan. Ministry Of Foreign Affairs, "Negotiations chronology between Azerbaijan and Armenia", <http://www.mfa.gov.az/en/content/856> erişim tarihi, 21 Temmuz 2019.

⁴³⁷ Söker, Çağlar, (2016), "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi", *KAÜİİBFD*, cilt 8, sayı 16, s. 564.

⁴³⁸ "Azerbaycan'ın saldırgan politikası Fransa Meclisinin gündeminde", (6 Nisan 2019), <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2016/04/06/Azerbaycan-Karaba%C4%9F-Fransa-Meclisi/80126> erişim tarihi, 21 Temmuz 2019.

makale yazar Mihran Amtablian, Azerbaycan'ı saldırgan taraf olarak tanımlamış ve saldırılarında başarısızlığa uğradığını belirtmiştir. Azerbaycan'ı bu saldırılara teşvik eden tarafın ise, Türkiye olduğunu vurgulamıştır. İlâveten, Dağlık Karabağ'ın, 1921'de Stalin tarafından Azerbaycan'a verildiğini ve bunun, zamanında, Alsace ve Lorraine'nin Fransa'dan alınarak Almanya'ya verilmesiyle eşdeğer olduğunu bildirmiştir.⁴³⁹ Fransa'nın diğer yayın organlarında da, benzer makalelerin ve haberlerin yayımlanması, Azerbaycan'ın itirazlarına neden olmuş ve Azerbaycan, Fransa'yı, bir kez daha Dağlık Karabağ konusunda taraflılıkla suçlamıştır.

2018 yılının ortalarından başlayarak, Azerbaycan kamuoyunda, Fransa'nın eş-başkanlık görevinden feragat edilmesi konusunda fikirler seslendirilmiştir. Bunun başlıca nedeni, "sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin lideri, Bako Sahakyan'ın Fransa'ya ziyarette bulunması idi. Zaten her zaman, Fransa'yı "çifte standartlar" veya "Ermeni yanlısı" politikalarla suçlayan Azerbaycan tarafı, Fransa'nın, Güney Osetya, Abhazya, Transdinyester ve Kırım gibi ayrılıkçı kurumlardan her hangi bir yetkiliyi, kabul etmemesine rağmen, Dağlık Karabağ yetkilisini kabul etmesini, kendine karşı haksızlık ve garazlı bir davranış olarak yorumlamaktadır.⁴⁴⁰ Bu nedenle de Azerbaycan kamuoyu ve siyasi eliti, Fransa'nın, eş-başkanlık görevinden uzaklaştırılmasını sık sık dile getirmektedir. Sonuç olarak, çatışan tarafların birinin güvenini neredeyse tamamen kaybeden Fransa, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde aktif rol oynayamamaktadır.

⁴³⁹ Gün, Osman, (2016), "Fransız Medyasının Karabağ Savaşı Değerlendirmesi", *Avrasya Araştırmalar Merkezi*, No: 2016/27, s. 1-2.

⁴⁴⁰ Hacıxanlı. M. (16 Kasım 2018), "Fransanın ermənipərəst mövqeyi ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrliyi ilə bir araya sığmır", <http://xalqgazeti.com/az/news/8771> erişim tarihi, 21 Temmuz 2019.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: STRATEJİ GELİŞTİRME VE UYGULAMA

Stratejik Diyalog Modeli kapsamında, Dağlık Karabağ çatışmasının detaylı analizi yapıp, sorunun nedenleri ve eğilimleri tanımlandıktan ve aktörler belirlenip, çıkarları, talepleri ve istekleri incelendikten sonra, atılması gereken adım, sorunun çözümüyle ilgili taktik ve stratejilerin geliştirilmesidir. Çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulurken değinildiği üzere, çatışmanın her aşamasında farklı stratejiler uygulanmaktadır. Bu bağlamda, Dağlık Karabağ çatışmasına bakıldığında, taraflar arasında Ateşkes Anlaşmasının imzalandığı, yani çatışmanın yatıştırıldığı, fakat 1994'ten beri, Minsk Grubu aracılığıyla taraflar arasında barış müzakereleri gerçekleştirilmesine rağmen, sorunun çözümüne dair nihai barış anlaşması konusunda uzlaşma sağlanamadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanmış Ateşkes Anlaşmasından 25 yılı aşkın süre geçmesine rağmen, çatışma, halen daha “Çatışmayı Çözme” aşamasındadır.

Bu nedenle de, Stratejik-Diyalog Modeli çerçevesinde, çatışma, analiz edildikten sonra, birinci aşama olarak, elde edilen bulgular doğrultusunda, “Çatışmayı Çözme” stratejilerinin uygulanması gerekmektedir. Her ne kadar, “Çatışmayı Çözme” stratejilerinin uygulanmasıyla taraflar arasında barış anlaşması konusunda uzlaşma sağlanabilse de, bir çatışma yönetimi, “Çatışmayı Dönüştürme” stratejileri içermediğinde ve siyasal, yapısal, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik dönüşümünü hedeflemediğinde, barışın kalıcılığı tehlike altına girmektedir.⁴⁴¹ Bu nedenle de, tarafların, barış anlaşması konusunda uzlaşmasını sağlayacak stratejiler geliştirildikten sonra, ikinci aşama olarak, toplumlar arasındaki düşmanlığı, nefreti ve ötekileştirmeyi ortadan kaldıracak ve yeniden güven algısını oluşturacak, “Çatışmayı Dönüştürme” stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Tüm bunlardan önce, strateji geliştirirken en önemli noktalara daha fazla dokunmak ve bununla da, her iki tarafın kabul edebileceği öneriyi hazırlayabilmeyi daha gerçekçi hale getirmek adına, sorunun analizinden elde edilen bulguları değerlendirmekte ve başarılı bir stratejiye giden yoldaki işaretlerin altını çizmekte fayda vardır.

4.1. Değerlendirme

⁴⁴¹ Axt, Heinz-Jürgen ve Milososki, Antonio ve Schwarz, Oliver, (2006), s. 18; Efeğil, Ertan, (2015), s. 29.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, Stratejik Diyalog Modeli çerçevesinde tanımlandıktan ve detaylı aktör analizi yapıldıktan sonra, çatışmanın nihai bir barışa dönüştürülmesi için acilen çözülmesi gereken sorunlar aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

- Dağlık Karabağ çatışmasında, taraflar arasındaki en büyük anlaşmazlık konusu Dağlık Karabağ'ın nihai anayasal statüsünün belirlenmesidir. Özetle, Ermenistan tarafı ve Dağlık Karabağ Ermenileri, Dağlık Karabağ'ın, Ermenilerin yönetiminde, bağımsız statüye sahip olmasını desteklerken; Azerbaycan tarafı, Dağlık Karabağ'ın nihai anayasal statüsünün, kendisinin egemenliği ve toprak bütünlüğünün dışında belirlenemeyeceğini savunmaktadır.
- Taraflar arasındaki anlaşmazlığın çözüme kavuşmasındaki bir diğer engel, Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki karayolu iletişimini sağlayacak koridorun belirlenmesidir. Temelde Lâçin koridoru olarak nitelendirilen koridorun genişliği ve kimin kontrolü altında olması, tartışma konularından birisidir.
- Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) dışında, aralarında tartışmalı Lâçin koridoru da bulunmakla Azerbaycan'ın yedi ili, 1991-1994 yılları arasındaki savaşta, Ermenistan ve Dağlık Karabağ silahlı güçleri tarafından işgal edilmiş ve halen daha onların kontrolü altındadır. Eski DKÖB'ün dışında, bu bölgelerin durumunun belirlenmesi, çatışmada çözümü bekleyen bir diğer sorundur.
- 1991-1994 yılları arasında gerçekleşen savaş sonucu, gerek DKÖB'den, gerekse de diğer işgal edilmiş topraklardan, toplamda dört yüz binden fazla Azerbaycanlı, Azerbaycan'ın diğer bölgelerine zorunlu göç etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın şimdiki Goranboy, eski adıyla Şaumyan ilinde yaşayan Ermeniler, savaş sonucu gerek Ermeni güçlerinin kontrol ettiği Azerbaycan bölgelerine, gerekse de Ermenistan'ın diğer bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştı. Zorunlu yerinden edilmişlerin kendi eski yaşayış yerlerine geri dönmesi meselesi, çatışmanın sorunlarından birisidir.
- Çatışma bölgesiyle doğrudan ilgisi olmasa da, Ermenistan ve Azerbaycan arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan kaynaklanarak, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, her iki ülkede başlayan karşılıklı göç dalgası sonucu,

yaklaşık 300 bin Ermeni; Azerbaycan'dan Ermenistan'a, 200 binden fazla Azerbaycanlı ise Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu mültecilerin durumu ve eski yaşayış yerlerine geri dönmesi meselesi, Dağlık Karabağ çatışmasının ötesinde bir sorundur.

- İşgal edilmiş veya Ermeni güçlerinin kontrolü altındaki bölgeler boşaltıldıktan sonra, mayınların temizlenmesi, altyapının, iletişim araçlarının ve hayat için önemli olan koşulların yeniden oluşturulması, gerekli kamu kurumlarının ve devlet idarelerinin tesis edilmesi; çatışma çözüme kavuşturulduktan sonra, taraflar arasında var olan etnik düşmanlığın ve ötekileştirme bilincinin dönüştürülmesi, Ermenistan'ın bölgesel bütünleşmeden uzak kalması ve kapalı sınırlar sorununun çözüme kavuşturulması gibi meseleler de, çatışmadan kaynaklanan ve çözümünü bekleyen sorunlar arasındadır.

Sorunları çözmek için stratejiler geliştirme safhasına geçmeden önce, dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, tarafların yaklaşımlarıdır. Bu çatışmada, çatışmanın birinci tarafı kısmında, Azerbaycan ve Ermenistan yer alırken; ilgili taraflar olarak Dağlık Karabağ'ın Ermeni ve Azerbaycanlı toplulukları; arabulucu tarafı olarak ise AGİT Minsk Grubu ve onun üç eş-başkanı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, çatışmaya etki edebilme gücüne sahip Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörler de mevcuttur.

Ermenistan'da, 1998 senesinden başlayarak, Robert Koçeryan'la birlikte Dağlık Karabağ grubunun hükümetin başına geçmesi ve onların çatışmadaki sert tavrı, çatışmanın barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşması ihtimalini zora sokmaktaydı. 20 yıl sonra, 2018'de yaşanan siyasi olaylar sonucu, yönetim ve hükümet değişiklikleri ve Serj Sarkisyan'ın yerine göreve gelen Nikol Paşinyan'ın barışçıl söylemleri, çatışmanın da barışçıl çözümüne dair umutları yeşertmişti. Fakat Rusya ve Avrasya Ekonomi Birliği konularında olduğu gibi, göreve gelmeden önce verdiği demeçlerden farklı tavır sergileyen Paşinyan, Dağlık Karabağ konusunda da, ilk başlarda oluşturduğu barışçıl görüntüden uzak düşmektedir. Örneğin, 5 Ağustos 2019 tarihinde, Paşinyan, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin başkenti Stepanakert'de miting sırasında, söylediği “Arsakh (Karabağ) Ermenistan'ındır” ifadesi ve Dağlık Karabağ'ın gelecekte Ermenistan'la

birleşmesi⁴⁴² söylemleri, gerek Azerbaycan'ın sert itirazlarına, gerekse de kendisinin bu güne kadar oluşturduğu ılımlı imajın kaybolmasına neden oldu. Her ne kadar Paşinyan'ın bu konuşması, Ermenistan'da kendine yeni taraftarlar kazanarak iktidarda güçlenmek olarak yorumlanabilse de, sonuçta iki taraf arasındaki nefret söylemlerini körükleyerek, etnik düşmanlığın büyümesine ve çatışmanın barışçıl çözümüne olan inancın zedelenmesine neden oldu. Yine de, Ermenistan'da yaşanan iktidar değişikliği ve yeni bir siyasi görüşün göreve gelmesi, barış müzakerelerinde arabulucular için, yeni manevra olanakları sunmaktadır.

Azerbaycan'da, Ermenistan'dan farklı olarak, ateşkesten sonra, siyasi görüşte her hangi bir radikal değişiklik yaşanmamıştır. 1993'de göreve gelen Haydar Aliyev'in vefatından sonra, 2003 senesinde göreve, onun oğlu İlham Aliyev gelmiş ve halen daha Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmektedir. Dağlık Karabağ çatışması, Aliyev hükümeti için, “kendi varlığını sürdürmek adına bir nevi araç rolü” oynamaktadır. Aliyev iktidarı, kısaca, çatışmayı, gerek Dağlık Karabağ ve diğer işgal edilmiş bölgelerden gelen zorunlu yerinden edilmişlere verilen imtiyazları devam ettirerek, kendilerine seçmen kitlesi sağlamakta, gerekse de yönetime karşı yaşanan her hangi bir itirazda, ülke gündemini sınır hattında çıkan çatışmalara ve ateşkes ihlallerine çekerek, toplumun dikkatini dağıtmakta kullanmaktadır. Ülke dâhilinde, Dağlık Karabağ çatışmasının çözülmemesi ve toprakların işgal altında kalmasıyla ilgili itirazları ise, 2018'de Nahcivan'da, Ermenistan'dan geri alınmış 11 bin hektar arazi⁴⁴³ örneğinde olduğu gibi küçük başarılar ile dindirmekte ve toplum genelinde, Azerbaycan'ın, aslında “toprakları geri alabilecek güce sahip olduğu, fakat çözümü, barışçıl yollarla aradığı” algısını oluşturmaktadır. Fakat İlham Aliyev tarafından sık sık yapılan “lazım gelir ise, topraklarımızı, askeri güçlerimiz ile geri alırız” veya 2016 Nisan çatışmalarını örnek vererek, “gerekirse onları bir daha cezalandırırız” gibi söylemleri⁴⁴⁴, onun, sorunun çözümüyle ilgili barışçıl yollar aradığı ifadelerine ters düşmektedir. Bu tarz, nefreti ve düşmanlığı tetikleyen ifadeler, toplumlarda barıştan

⁴⁴² Kucera, Joshua, (6 Ağustos 2019), “Pashinyan calls for unification between Armenia and Karabakh”, <https://eurasianet.org/pashinyan-calls-for-unification-between-armenia-and-karabakh> erişim tarihi, 1 Kasım 2019.

⁴⁴³ “Azerbaijan ‘makes territorial gains’ in Nakhchivan”, (12 Haziran 2018), <https://oc-media.org/azerbaijan-makes-territorial-gains-in-nakhchivan/> erişim tarihi, 01 Kasım 2019.

⁴⁴⁴ Tanrıverdiyev, Eldar, (2017), “Lazım gəlsə, Ermənistan yenə cəzalandırılacaq” - İlham Əliyev” <https://azvision.az/news/126667/lazim-gelse.-ermenistan-yene-cezalandirilacaq-ilham-eliyev.html> erişim tarihi, 2 Kasım 2019.

daha çok savaşa rağbet uyandırmaktadır. Aliyev iktidarının isteksiz tutumunu göz önünde bulundurarak, her hangi bir iktidar değişikliğinin, çatışmanın çözümü için kilit rol oynayacağı düşüncesi de, gerçekçi gözükmemektedir. Paşinyan örneğinde olduğu gibi, iktidara yeni gelecek grup, halkın tam desteğini kazanmak ve iktidardaki yerini sağlama almak adına daha radikal söylemlerde bulunabilmektedir. Azerbaycan'daki ana muhalefet partilerinin, demokrasinin işlemeyişi, yolsuzluk gibi sorunların yanı sıra, Aliyev iktidarını sorumlu tuttıkları bir diğer konu da, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşmamasıdır. Başka bir değişle toprakların geri alınmamasıdır. Bu bağlamda, onlardan her hangi birinin göreve gelmesi halinde, Ermenistan'ın öne sürdüğü şartları kabul edip anlaşmaya varacağı, gerçekçi gözükmemektedir. Bu nedenle de, çatışmanın çözümünü, *Azerbaycan'daki olası her hangi bir iktidar değişikliğine umut besleyerek beklemektense, mevcut yönetimi, anlaşmaya varmaya ikna veya mecbur etmek gerekmektedir.*

Dağlık Karabağ Ermenileri, çatışmanın çözümünü, kısaca kendilerinin self-determinasyon haklarının tanınmasında görmektedirler. Bu konuda barış müzakerelerinden ilk beklentileri ise, kendilerinin de, Azerbaycan ve Ermenistan gibi çatışmanın birinci düzey tarafı olarak kabul edilmeleri ve müzakerelere katılarak kendi haklarını kendilerinin savunmasıdır. 1992 yılından günümüze, hiçbir BM üyesi tarafından bağımsızlığı tanınmasa da, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, yaşanan tüm ekonomik ve politik sorunlara rağmen, kendisini bir kurumsal devlet olarak geliştirmektedir. Hatta yerel yönetim, Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin, Azerbaycan'dan daha demokratik bir yapıya sahip olduğunu ve Azerbaycan'ın antidemokratik olması nedeniyle yeniden o toplumda yaşamak istemediklerini vurgulamaktadır.⁴⁴⁵ Bu yönetime göre, her ne kadar ekonomik zorluklar üst düzeyde olsa da ve bağımsızlıkları hiçbir devlet tarafından tanınmasa da, mevcut durum, olası bir anlaşmayla yeniden Azerbaycan yönetimine girmekten daha iyidir. Çatışmanın çözümü için en uygun seçenek ise, Azerbaycan'ın, Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin bağımsızlığını tanınmasıdır.⁴⁴⁶ Bu koşul veya Dağlık Karabağ'da Ermenilerin yönetiminde her hangi bir

⁴⁴⁵ Minasyan, Sergey, "Karabakh Conflict After Two Decades: A View From Armenia And Nagorno Karabakh" <http://www.helsinki.fi/aleksanteri/english/projects/files/Karabakh-Minasyan.pdf> erişim tarihi, 2 Kasım 2019.

⁴⁴⁶ Sargsyan, Alvard, (2018), "The Nagorno Karabakh Conflict: An Inside View", *Strategic Policy Institute, Policy Paper*, s. 6. <https://www.stratpol.sk/wp-content/uploads/2018/12/FINAL-NK-Alvard-Sargsyan-pdf> erişim tarihi, 2 Kasım 2019.

devlet benzeri kurum oluşturulmadığı sürece, mevcut durum daha kabul edilebilir görülmektedir. Çünkü hiçbir devlet tarafından tanınmasa dahi, hukuki bağımsızlık için halen daha umut vardır.

Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğu, her ne kadar da, Dağlık Karabağ Ermenileriyle aynı statüde bulunsalar ve AGİT tarafından da Dağlık Karabağ Ermenileriyle birlikte çatışmanın ilgili tarafları olarak kabul edilseler de, onların, çatışmanın çözümündeki rolü göz ardı edilmektedir. Çatışmanın çözümü ve Dağlık Karabağ'ın gelecekteki nihai yasal statüsü, Dağlık Karabağ Ermenilerini ilgilendirdiği kadar, onları da ilgilendirmektedir. Fakat ilk başta Azerbaycan hükümeti, Dağlık Karabağ çatışmasında, Dağlık Karabağ Ermenilerini doğrudan taraf olarak görmediğinden, bölgenin eski Azerbaycanlı topluluğunu da, kendisinden ayrı bir taraf olarak değerlendirmemektedir. Dağlık Karabağ'ın ve diğer bölgelerin Ermenistan tarafından işgal edildiğini ve çatışmayla ilgili kendisinin sorunlarının Dağlık Karabağ Ermenilerinin ötesinde, Ermenistan'la olduğunu savunan Azerbaycan için, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğunun müzakerelerde doğrudan taraf olarak katılması kabul edilebilir bir durum değildir. Zaten Dağlık Karabağ Azerbaycanlıları da, çatışmaya, doğrudan Azerbaycan vatandaşı olarak bakmakta ve kendi çıkarlarını, Azerbaycan'ın çıkarlarının dışında görmemektedirler. Barış müzakereleri, genel olarak Azerbaycan ve Ermenistan yönetimi arasında gerçekleşmektedir. Barış müzakerelerine, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin, Ermenistan'dan bağımsız şekilde katılması konusu sık sık gündeme getirilse de, Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının katılımı meselesi aynı sıklıkta ve düzeyde dile getirilmemektedir. 2000'li yılların ortalarından itibaren sosyal birlik olarak şekillenen, Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının sayısı, güncel verilere göre 80 bine ulaşmaktadır ve onlar, çatışmanın çözümünü, Azerbaycan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü çerçevesinde görmekte ve çatışma, çözüme kavuştuktan sonra, Dağlık Karabağ'da Ermenilerle birlikte yaşamaya hazır olduklarını belirtmektedir.

AGİT Minsk Grubu ve onun eş-başkanları, çatışmanın başlıca arabulucu tarafıdır. Çatışmanın, şiddetli savaşa dönüştüğü ilk zamanlardan bu yana, çatışmada arabuluculuk görevine soyunan AGİT'in, bu süre zarfında en büyük başarısı, 1994 yılında taraflar arasında Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasıdır. Bu anlaşmadan sonra, Minsk Grubu ve onun eş-başkanları, barış anlaşması için taraflara, "Toptan Çözüm", "Aşamalı Çözüm"

ve “Ortak Devlet” gibi öneriler sunmuş; 2001 yılında, barış müzakerelerinde öneme sahip, Paris ve Kew West toplantılarını gerçekleştirmiş; 2004 senesinden itibaren Prag Sürecini başlatmış; ve 2007’de Madrid Kriterlerini sunmuş olsa da, hedeflenen sonuca ulaşamamıştır. Barış müzakerelerinde gelinen noktada, Minsk Grubu, çatışmanın taraflarının, 2009’da güncellenen Madrid Kriterleri konusunda anlaşması için uğraşmaktadır. Tarafların, mevcut kriterler konusunda anlaşmasından sonra, bu kriterler doğrultusunda, nihai barış anlaşmasının oluşturulması planlanmaktadır.

Rusya, Minsk Grubu eş-başkanları arasında, çatışmayla ilgili müzakerelerde en aktif girişimlerde bulunan üyedir. 1905 yılında, Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında çıkan ilk silahlı çatışmalardan, Ermenistan ve Azerbaycan’ın, SSCB’den bağımsızlığını kazanana kadar ki süreçte, iki toplum arasındaki çatışmanın oluşumu, tırmanışı, yatıştırılması ve tekrardan ortaya çıkması, Güney Kafkasya’da, Rusya egemenliği sırasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar 1991 yılından itibaren, Güney Kafkasya devletleri bağımsızlıklarını kazansalar da, 2008’deki Gürcistan-Rusya savaşında görüldüğü gibi, Rusya, kendisini bölgede yine de söz sahibi olarak görmektedir. Bölgede, kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve etkinliğini artırmak için ise, Dağlık Karabağ gibi çatışmalardan faydalanmaktadır. Örneğin, Azerbaycan’a kıyasla askeri açıdan geri kalan Ermenistan’la askeri ortaklık anlaşması imzalamış ve böylelikle Ermenistan’da kendi askeri üslerini kurmuştur. Öte yandan, Azerbaycan’a da silah satarak, bu alanda büyük gelir elde etmekte ve her iki devleti, askeri açıdan kendine bağımlı hale getirmektedir. Her iki çatışan ülke, Rusya’nın bölge üzerinde olan ilgisini ve gücünü değerlendirerek, politikalarını, bu doğrultuda izlemektedir. Özetle, Dağlık Karabağ çatışması, Rusya için her iki ülkeye etki etme aracıdır ve dolayısıyla Rusya, çatışmanın çözümünde kendi çıkarlarına zarar verecek her hangi bir girişimi onaylamayacak ve engelleme girişiminde bulunacaktır.

ABD, Minsk Grubu’nun üç eş-başkanından birisidir. Fakat Rusya kadar aktif rol oynamamaktadır. Bölgeyle ilgili kendi çıkarları çok fazla olduğu zamanlarda aktif politika izlerken, odak noktası, dünyanın başka yerine yöneldiğinde barış müzakerelerinde pasif kalmakta ve müzakereler, Minsk Grubu çerçevesinde yürütülmektedir. Günümüz itibarı ile, Orta Doğu’da olduğu gibi, dünyanın diğer yerlerindeki çatışmalar, ABD’nin odağını daha fazla kendisine çekmekte ve Dağlık

Karabağ sorunu arka sıralara gerilemektedir. Yine de ABD'nin bir parçası olduğu barış müzakereleri, onun katkıları ve rızası olmadan sonuçlanamayacaktır.

Fransa, Minsk Grubu'nun eş-başkanlarından birisi olsa da, barış müzakerelerinde, bireysel olarak, Rusya ve ABD'ye oranla oldukça sönük kalmaktadır. Fransa'daki güçlü Ermeni Lobisine göre ise, Azerbaycan, onun eş-başkanlık görevini sık sık tartışmakta ve eylemlerini sorgulamaktadır.

İran, çatışmanın ilk zamanlarında tarafsız tavır sergilese de, Azerbaycan'da, özellikle Elçibey döneminde yükselen milliyetçilik, İran ve Ermenistan'ı birbirine yakınlaştırdı. Öte yandan, İran, Şiilik kozunu kullanarak, Azerbaycan'a da etki etme çabasındadır. İran, her ne kadar Dağlık Karabağ çatışmasının barışçıl yollarla çözümünü desteklediğini ifade etse de, en büyük sorunundan arınmış bir Azerbaycan'da her an yükselme ihtimali olan milliyetçilik, İran için en büyük tehditlerden birisidir. Çünkü İran'da en büyük ikinci etnik grup olan Azerbaycan Türkleri ve onların ayrılıkçı söylemleri, İran için en büyük potansiyel iç tehditlerden birisidir ve Azerbaycan'dan gelebilecek her hangi bir destek, bu tehlikeyi tetikleme olasılığı vardır. Bu nedenle de, İran için Dağlık Karabağ çatışmasının mevcut durumu, kabul edilebilir aşamadır.

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığının ilk zamanlarından itibaren, çatışmada, Azerbaycan'ın yanında yer almaktadır. Gerek ikili ilişkilerde, gerekse de uluslararası arenada her zaman Azerbaycan'a olan desteğini ifade etmektedir. Zira Ermenilerin, Dağlık Karabağ ve etraf bölgeleri işgali gerekçesiyle, Ermenistan'la olan diplomatik ilişkilerini kesmiş ve kara sınırlarını kapatmıştır. Türkiye'nin, Dağlık Karabağ çatışmasının ötesinde, sözde "Ermeni Soykırımı" ve Ermenistan'ın, Türkiye'nin bazı doğu bölgelerine karşı olan arazi iddialarına göre de, sorunları vardır. Fakat normalleşme sürecinde de görüldüğü gibi, Türkiye ve Ermenistan'ın ikili ilişkilerinin geleceği, Türkiye'nin Azerbaycan'la olan ilişkileri ve Dağlık Karabağ çatışmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Ermenistan'la olan ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların giderilmesi için ilk başta Dağlık Karabağ çatışması çözüme kavuşturulmalıdır.

4.2. Dağlık Karabağ Çatışması İçin Çözüm Önerisi Girişimi

Çalışmanın çatışma analizi kısmında, çatışmanın mevcut durumunu, tarafların çözüme yaklaşımını ve Ateşkes Anlaşmasından itibaren öne sürülen çözüm önerilerini incelerken gözlemlenmektedir ki, çatışmanın çözümü için, Dağlık Karabağ ve diğer işgal edilmiş bölgelerle ilgili meselelere, birbirinden ayrı iki sorun gibi yaklaşmaktadır. Bu nedenle de mevcut girişimler, bu sorunların ayrı ayrı veya aşamalı bir şekilde giderilmesi ile ilgilidir. Dağlık Karabağ çatışmasını çözüme kavuşturma adına, AGİT gözetiminde devam eden barış müzakerelerinde, yaklaşık on yılı aşkın süredir ki, Minsk Grubu ve onun eş-başkanları, Azerbaycan ve Ermenistan'ı, "Madrid Kriterleri" konusunda uzlaştırmaya çalışmaktadır. Gelecekte geliştirilmesi hedeflenen barış anlaşmasının temel hatlarını oluşturan "Madrid Kriterleri" de, çatışmanın çözümünde, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü konusunu, diğer işgal edilmiş yedi ilden ayırmaktadır. Minsk Grubu, bu kriterlerle ilk aşamada, diğer işgal edilmiş beş bölgenin boşaltılması, Lâçin koridoru ve Dağlık Karabağ için geçici yönetim oluşturulması meselelerinin çözümünü önerirken, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün belirlenmesi için ise müzakerelerin, ikinci aşamada devam ettirilmesi önerisini ileri sürmektedir. Bahsi geçen önerinin, çatışmanın en tartışmalı konusu olan Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü meselesini, gelecek müzakerelere bırakması, kriterlerin en çok eleştirilen konularından biri olsa da⁴⁴⁷, genel olarak her iki taraf, çatışmanın çözümüne sıcak bakmaktadır. Örneğin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın sabık sözcüsü Ali Hasanov, güncellenmiş Madrid Kriterleri'ni değerlendirirken, mevcut ilkelerin, ne Ermenistan'ı, ne de Azerbaycan'ı tamamen memnun ettiğini belirtmiştir. Fakat önerinin karşılıklı tavizler içermesinden ve öneride, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün gelecek müzakerelere bırakılmasından dolayı, öneriyi, her iki taraf için de, kabul edilebilir olarak yorumlamıştır.⁴⁴⁸ Dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ın danışmanlığını yapan ve 1997-1998 yıllarındaki barış müzakerelerinde, Ermenistan'ı temsil eden grubun üyesi olan, Jirair Libaridian da, çatışmanın aşamalı çözümünü, en uygun öneri olarak tanımlamaktadır. 1997 yılında, Minsk Grubu tarafından öne sürülen "Aşamalı Çözüm" önerisinin, aslında, barış müzakerelerinde, taraflara sunulan en iyi anlaşma metni olduğunu belirtmiştir. Bahsi geçen önerinin, Madrid Kriterleri'nden daha

⁴⁴⁷ "A New Look at Old Principles: Making the Madrid Document Work", (2011), <https://caucasusedition.net/why-nagorno-karabakh-status-must-be-addressed-first/> erişim tarihi, 24 Kasım 2019.

⁴⁴⁸ Zarbaliyeva, K. (2011), "Əli Həsənov: Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün Ermənistanə təzyiqlər artırılmalıdır" <https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1904656.html> erişim tarihi, 24 Kasım 2019.

iyi olduğunu savunan Libaridian, aslında gerek dönemin Ermenistan, gerekse de Dağlık Karabağ yönetiminin bu öneriyi onaylamaktan yana olduğunu, fakat önerideki ufak değişikliklerin (Libaridian, bu değişikliklerin neler olduğunu belirtmemektedir), onları, fikirlerinden döndürdüğünü vurgulamıştır.⁴⁴⁹ Yine de, aşamalı bir çözümün, anlaşma için en uygun öneri olduğunu belirtmiştir.

Harbom, Höghbladh ve Wallensteen, çatışmaların çözümü için taraflar arasında üç tür anlaşma imzalandığını belirtmektedir. Birinci tür anlaşmazlıklar, taraflar arasındaki tüm uzlaşmazlıkları çözen, “tam anlaşma”dır. İkinci sınıf anlaşmalar, çatışmalarda önemli sorunları çözüme kavuşturan, fakat bazı uyumsuzlukları gelecek anlaşmaya bırakan “kısmi anlaşma”dır. Üçüncü sınıf anlaşmalar ise, genel olarak bir bölgenin statüsü konusunda anlaşmazlıkları gidermeyi hedefleyen, “barış süreci anlaşması”dır⁴⁵⁰. Bu tarz anlaşmalar, genel olarak Dağlık Karabağ sorunu gibi, hem bölgesel, hem de etnik zeminli çatışmaların çözümü için uygundur. Çatışma, kendi bünyesinde birçok unsuru içerdiğinden, onun çözümü de aşamalı şekilde gerçekleşmelidir. Gerek çözüm önerilerine olan yukarıdaki yaklaşımlardan, gerekse de Stratejik Diyalog Modeli kapsamında çatışmanın analizinden yola çıkarak, aşamalı bir çözümün, sorunların giderilmesi ve taraflar arasında anlaşma sağlanması adına, en uygun stratejiler olduğu kanaatine gelmek mümkündür. İşgal edilmiş beş ilin boşaltılması ve oraya zorunlu yerinden edilmişlerin geri dönmesi; Kelbecer ilinin durumu; Lâçin koridorunun oluşturulması ve oranın kontrolü; Ermenistan-Azerbaycan sınırının açılması; ve barış anlaşmasını uygulamak ve denetlemek için gerekli kurumların oluşturulması gibi meselelerle ilgili stratejiler, birinci aşamada geliştirilmelidir. Dağlık Karabağ’ın durumu ve nihai yasal statüsü ile ilgili strateji geliştirme ise, ikinci aşamanın konusudur.

4.2.1. Birinci Aşama: Dağlık Karabağ’ın Nihai Yasal Statüsü dışındaki sorunların çözümüyle ilgili stratejiler. 5+1+1 Formülü⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ Libaridian, Jirair, (2017), “The Step-by-Step Approach, the Package Deal, and Forgotten Moments”, <https://massispost.com/2017/01/step-step-approach-package-deal-forgotten-moments/> erişim tarihi, 24 Kasım 2019.

⁴⁵⁰ Harbom, Lotta ve Höghbladh, Stina ve Wallensteen, Peter, (2006), “Armed Conflict and Peace Agreements”, *Journal of Peace Research*, cilt 43, sayı 5, s 622.

⁴⁵¹ 1997’nin yazında, AGİT Minsk grubu tarafından öne sürülen “Toptan Çözüm” önerisinde, Ermenistan güçlerinin, ilk aşamada, işgal ettikleri, Kelbecer dâhil, 6 ilden geri çekilmeleri önerilmiştir. Aslında bu anlaşma metni öner sürülen zaman, gerek Azerbaycan, gerekse de Ermenistan tarafı bu konuda anlaşmış gibi gözüküyordu. Fakat Ermeni tarafı, “Aşamalı Çözüm” önerisini tartışırken, en azından geçit

Taraflar arasında, 1994 senesinden itibaren Ateşkes Anlaşması imzalanmasına rağmen, gerek temas hattında, gerekse de Azerbaycan ve Ermenistan sınırında sık sık, can kayıplarıyla sonuçlanan ateşkes ihlalleri yaşanmaktadır. Sınır hattındaki ihlaller neticesinde yaşanan can kayıpları ise, tarafların öfke ve nefret duygularını taze tutmakta ve karşı tarafa olan düşmanca yaklaşımı daha da pekiştirmektedir. Ermeni ve Azerbaycanlı toplumları arasındaki, zaten kaybolan güven algısının yeniden oluşumu, bu tarz gelişmeler sonucu oldukça zor bir hal almaktadır. Karşılıklı güvenin olmaması, her iki tarafın, karşı taraftan, her an “haince bir saldırı” bekleme endişesi, iki tarafın uzlaşmasına engel olmaktadır. Bu nedenle de, her iki taraf, çatışmanın tamamen bitmesi, gelecekte ortaya çıkacak sorunların barış yoluyla giderilmesi adına, ilk başta bu güveni oluşturmalıdır. Bunun için ise, taraflar, ilk olarak, bu zamana kadar öne sürülen önerilerin ilk şartı olan, “anlaşmazlıkların çözümü için silahlı güçlerin kullanımını veya silahlı güç kullanımıyla tehdit etmeyi reddetmek” koşulunu kabul etmelidirler. Azerbaycan ve Ermenistan ve aynı zamanda fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, devletler düzeyinde güven oluşturmak ve ilk koşulun sürdürülebilirliğini güçlendirmek adına, askeri alanda, AGİK’in, 19-21 Kasım 1990 tarihleri arasında, Paris zirvesinde⁴⁵² kabul ettiği “Avrupa’daki Geleneksel Silahlı Kuvvetler Anlaşması”na⁴⁵³ uygun olarak işbirliği

döneminde, Kelbecer ilinin de onlarda kalması fikrini seslendirdiler (Libardian, Jirair, 2017). İlerleyen zamanlarda, Madrid Kriterleri dâhil, neredeyse öne sürülen, tüm anlaşma metinlerinde, kelbecer’in coğrafi konumu ve Ermeniler için önemi göz önünde bulundurularak, onun Azerbaycan yönetimine geri verilmesi meselesi, 5 işgal edilmiş ilin (Zengilan, Kubatlı, Cebayıl, Fuzuli ve Ağdam) ötesinde, ayrı bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, İşgal edilmiş bölgelerin Azerbaycan’a geri verilmesi, 5+1 olarak ifade edilmektedir. Formüldeki ikinci +1 ise, Lâçin’i ifade etmektedir. Tüm konularda anlaşma sağlanması ve Dağlık Karabağ’ın nihai yasal statüsü belirlenmesi durumunda, Lâçin’in de Azerbaycan’a geri verilmesi konusu mevcuttur. Bu tarz bir formül ile gerek Azerbaycan, gerekse de Ermenistan razıdır (International Crisis Group, 2005, s 21).

⁴⁵² 19 ve 21 Kasım 1990 tarihleri arasında, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Soğuk Savaşın bitmesiyle Avrupa’da oluşan yeni düzenin koşullarını belirlemek adına, Fransa’nın başkenti Paris’te zirve düzenledi. Zirvede, Avrupa’da yeni bir Demokrasi, Barış ve Birlik dönemi oluşturmak için “Yeni Avrupa için Paris Tüzük”ü kabul edildi. Bu tüzük doğrultusunda, Konferansın tüm üyeleri tarafından, Avrupa’da hızlı silahlanmanı önlemek, karşılıklı güveni artırmak ve gelecekte çıkabilecek çatışmaları önlemek adına “Avrupa’daki Geleneksel Silahlı Kuvvetler Anlaşması” da imzalandı. “Charter of Paris for a New Europe” (1990), <https://www.osce.org/mc/39516?download=true> erişim tarihi 5 Aralık 2019.

⁴⁵³ “Avrupa’daki Geleneksel Silahlı Kuvvetler Anlaşması”, Soğuk Savaş sonrası Avrupa’da güvenliği oluşturma ve olası bir çatışmanı önlemek adına, AGİK’e üye devletler tarafından, 19-21 Kasım 1990’da, AGİK’in Paris zirvesinde imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, taraflar, Avrupa’da barışın korunması ve çatışmaların önlenmesi için, sorunların çözümünde, güç kullanımından veya güç kullanımı tehdidinden vaz geçtiler. Karşılıklı ilişkini ve güveni güçlendirmek adına, belirlenen kategorilerde silahların miktarı ve yapısıyla ilgili veri transferleri gerçekleştirmek taahhüttü verdiler. Ayrıca, devletler, 40,000 savaş tankı, 60,000 zırhlı savaş aracı, 40,000 adet top, 13,600 savaş uçağı ve 4,000 saldırı helikopteri sınırını aşmayacağı doğrultusunda taahhüt verdiler. “Treaty On Conventional Armed Forces In Europe”, (1990), <https://www.osce.org/library/14087?download=true> erişim tarihi, 5 Aralık 2019.

gerçekleştirebilirler. Bahsi geçen anlaşma doğrultusunda, tarafların askeri liderleri, AGİT'in Minsk Grubu temsilcisi gözetiminde, karşılıklı bilgi mübadelesi gerçekleştirmeli, anlaşmada sınıflandırılan silahların miktarı ve yapısı hakkında karşılıklı veri aktarmalıdır. Her iki ülke ve fiili Dağlık Karabağ hükümeti arasında, anlaşmada altı çizilen beş kategoride sınıflandırılan silahların kısıtlanması konusunda uzlaşma sağlanmalıdır. Böyle bir anlaşma, bölgedeki hızlı silahlanmanın önüne geçmesine, karşılıklı güvenin oluşumuna ve ayrıca devletlerin askeri harcamalarını, çatışmanın dönüştürülmesinde başka alanlarda kullanmasına yardım edecektir.

4.2.1.1. Askeri Güçlerin Geri Çekilmesi Ve Barış Güçlerinin Yerleştirilmesi

Askeri Güçlerin Geri Çekilmesi Ve Barış Güçlerinin Yerleştirilmesi meseleleri, birbirlerine doğrudan bağlı olan ve eşzamanlı çözüme kavuşması gereken konulardır. Askeri güçlerin geri çekilmesi meselesi, 2007 yılında, öne sürülen “Madrid Kriterleri”nde detaylı bir biçimde anlatılmasa da, 1997-1998 yıllarında, taraflara sunulan barış önerilerinde kapsamlı bir şekilde detaylandırılmıştı. Genel olarak, silahlı güçlerin geri çekilmesi, iki aşamada gerçekleşmeli idi. İlk aşamada, ikinci aşamayı gerçekleştirmek ve Barışı Koruma Güçlerinin yerleştirilmesi için gerekli koşulun oluşturulması adına, her iki tarafın silahlı güçlerinin, temas hattı ve eski DKÖB’ün doğu ve güney sınırları boyunca geri çekilmesi öngörülmüştü. İkinci aşamada ise, Ermenistan güçlerinin, Ermenistan sınırlarına, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin askeri birliklerinin, eski DKÖB sınırlarına geri çekilmesi ve aynı zamanda Azerbaycan tarafının da, kendi askeri birliklerini çatışma bölgesinden daha uzağa konuşlandırması ve Ermenistan arazilerini boşaltması⁴⁵⁴ öne sürülmüştü. 1997-1998 önerilerinde, Barışı Koruma Güçlerinin konuşlandırılması için, iki bölgenin oluşturulması uygun görülmüştü. “Tampon bölge” olarak adlandırılan birinci bölge, eski DKÖB’ün sınırları ve Lâçin koridorunun kuzey ve güney sınırları boyunca oluşturulacaktı. Burada konuşlandırılacak barış güçleri, Dağlık Karabağ’ın ve Lâçin koridorunun güvenliğini

⁴⁵⁴ Azerbaycan ve Ermenistan’ın, birbirlerinin sınırları içerisinde kalan ve Dağlık Karabağ çatışması sonucu, diğer devlet tarafından işgal edilmiş eksklav yerleşim yerleri bulunmaktadır. Azerbaycan’ın Kazak iline bağlı Yukarı Eskipara ve Berhudarlı köyleriyle birlikte, Nahcivan’ın Sederek iline bağlı Kerki köyü, Ermenistan sınırları içinde kalırken, Ermenistan’ın Geğarkunik idare birimine bağlı Artsvaşen köyü, Azerbaycan sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Tüm bu gölgeler, günümüz itibarı ile karşı tarafın kontrolindedir. Kızıllan, Şehmus, (2016), “Azerbaycan Ermenistan Haritası ve Bazı Bölgeler”, <https://www.stratejikortak.com/2016/04/azerbaycan-ermenistan-haritasi.html> erişim tarihi, 10 Aralık 2019.

sağlayacaktı. Ermeni güçleri tarafından boşaltılacak işgal edilmiş arazilerde ise, “Ayrılma bölgesi” olarak tanımlanan ikinci bölge oluşturulacaktı ve barışı koruma güçleri, burada sınır devriyesi ve sivil polis görevlerini üstlenecekti.

Boşaltılması hedeflenen bölgelere, güvenliği koruma amaçlı, AGİT Barış Güçlerinin yerleştirilmesi konusunda ortak bir düşünce bulunsa da, barışı koruma güçlerine hangi ülkelerden askeri güçlerin ve temsilcilerin katılacağı, hangi görevleri üstlenecekleri ve ne kadar süre bölgede kalacakları gibi konularda tam bir ortak fikir oluşmamıştır. Örneğin, Ermenistan tarafı, Türkiye askeri birliklerinin veya her hangi bir Türk temsilcisinin barışı koruma misyonuna katılmasını istememektedir.⁴⁵⁵ Öte yandan, gerek “Madrid Kriterleri”nde, gerekse de daha önceki önerilerde, barış güçlerinin tam sayısı belirlenmemiştir. Konuşulan rakamlar, 3 bin ila 5 bin arasında değişse de, hangi ülkeden ne kadar askeri üyenin buraya dâhil olacağı da vurgulanmamıştır.⁴⁵⁶ Barış operasyonlarına katılan birliklerin sayısı, çatışan tarafların askeri güçlerine oranla, dengeli bir biçimde belirlenmelidir. Birliklerin sayısının yetersiz kalması, Bosna’daki olaylar gibi acı sonuçlar doğurabilmektedir⁴⁵⁷. Ayrıca, barışı koruma güçlerine, hangi yetkilerin verilmesi de önemli bir konudur⁴⁵⁸. Yetkilerdeki kısıtlamalardan kaynaklı, olaylara yetersiz müdahaleler, barış operasyonunun hedefine ulaşmasına engel olabilmektedir. Örneğin, 1998-1999 yıllarında, Yugoslavya’nın Kosova bölgesinde,

⁴⁵⁵ International Crisis Group, (2005), “Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace”, European Report No 167, s 20. <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/167-nagorno-karabakh-a-plan-for-peace.pdf> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

⁴⁵⁶ International Crisis Group, (2005), s 20.

⁴⁵⁷ Dönemin BM Genel Sekreteri Butros Gali, Srebrenica, Zepa, Goražde, Bihac, Tuzla ve Saraybosna gibi bölgelerin korunması için, 34 binlik askeri birlik talebinde bulunsa da, BM Güvenlik Konseyi, sadece 7 bin 4 yüzünü onaylamıştı. Yürütülen barış operasyonları doğrultusunda, Bosna’nın Serebnitsa şehri, 110 Hollandalı barış koruma görevlisinin güvencesi altındaydı. Fakat Sırpların şehri kuşatmasından sonra, sayca onlardan çok geride kalan Hollanda birliği, sadece hava desteği talep etmekle yetinerek, müdahalede bulunmadı ve Serebnitsa katliamı yaşandı. Crossette, Barbara, (1999), “U.N. Details Its Failure to Stop '95 Bosnia Massacre”, <https://www.nytimes.com/1999/11/16/world/un-details-its-failure-to-stop-95-bosnia-massacre.html> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

⁴⁵⁸ Genel olarak, barışı koruma güçleri, çatışma bölgesinde, ateşkesin denetlenmesi; barış anlaşmasının işleyişinin gözlemlenmesi; seçimler gibi, geçici dönemlerde şiddet olaylarını önleme; taraflar arasında ilişkini ve kırılgan grupları koruma; insan ve vatandaş haklarının denetlenmesi; STK’ların ve devletin kamu kurumlarının çalışması için gerekli zemini oluşturmak ve onların güvenliğini sağlamak gibi görevler üstlenmektedir. Genellikle, bu görevleri yerine getirenler, silahsız sivil barış koruyucularıdır. İstisnai durumlarda, askeri güçlerin de yardımına başvurulabilir. Julian, Rachel ve Gassel, Russel, (2019), “Soldiers, Civilians and Peacekeeping – Evidence and False Assumptions”, *International Peacekeeping*, cilt 26, sayı 1.

barışı koruma amaçlı düzenlenen, AGİT'in Kosova Doğrulama Misyonunun başarısızlığının nedenlerinden biri de, misyonun yetkilerindeki kısıtlamalar idi⁴⁵⁹.

Tüm bunları değerlendirerek belirtilebilir ki, askeri güçlerin geri çekilmesi ve barış güçlerinin bölgeye konuşlandırılması, eşzamanlı gerçekleştirilmelidir. Fakat bölgelerin boşaltılmasına başlanılmadan önce, geri çekilmelerde aksaklıklar yaşanmaması ve güvenlik garantisi adına, barış güçlerinin terkihi, sayısı ve görevleri tespit edilmelidir. Bu durumun önemini anlayan, AGİT'in 1994 Budapeşte zirvesinde, hem askeri güçlerin geri çekilmesi, hem de barış güçlerinin konuşlandırılmasıyla ilgili sorunları çözüme kavuşturma adına Yüksek Düzey Planlama Grubu (YDPG) oluşturulmuştu. YDPG'nin başlıca görevleri, bölgede gerekli araştırmaları ve çalışmaları yaparak, çözüm için gerekli koşulları oluşturmak; askeri güçlerin geri çekilmeleri için gerekli zaman çizelgesini ve bölgeleri belirlemek; ve barışı koruma misyonunun terkihini, görevlilerin sayısını ve yükümlülüklerini belirlemektir^{460 461}.

Dağlık Karabağ çatışmasında, tarafların yüksek düzeyde silahlanmalarını ve çatışma bölgesinde ve bölgeye yakın arazilerde yüz binlerle insanın yaşadığını dikkate alarak, barışı koruma güçlerinin hem askeri, hem de sivil kollarının oluşturulması gerekmektedir. Askeri birliklerin geri çekilmesi, üzerinde uzlaşmış bölgelerin boşaltılması ve barış güçlerinin yerleştirilmesinde, hiçbir aksaklık yaşanmaması için, barış müzakerelerinde, barışı koruma güçlerinin yapısı, görev dağılımı ve etki alanı belirlenmelidir. Bunun için YDPG, ilk önce saha araştırması gerçekleştirmeli, çatışan taraflarla yeniden sıkı iletişime geçmeli, onların fikirlerini değerlendirmeli ve talep,

⁴⁵⁹ Kosova Doğrulama Misyonu, çatışmayı önlemeden ziyade, ateşkesi ve insan hakları ihlallerini denetlemek ve raporlamakla görevli 1400 kişilik bir saha göreviydi. Askeri açıdan hiçbir desteğe ve yetkiye sahip olmayan silahlı görevliler, çıkan olaylara müdahale etmekte aciz duruma düşmüşler. Sonuç olarak, Kosova Doğrulama Misyonu yaşanan katliamları ve zorunlu göçleri önleyemedi ve başarısızlıkla sonuçlandı. International Crisis Group, (2004), "Monitoring The Northern Ireland Ceasefires: Lessons From The Balkan", <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/monitoring-the-northern-ireland-ceasefires-lessons-from-the-balkans.pdf> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

⁴⁶⁰ Vilen, Heikki, (1996), "Planning a Peace-Keeping Mission for the Nagorno Karabakh Conflict", *Security Dialogue*, cilt 27, sayı 1, s 92.

⁴⁶¹ YDPG, 1997-1998 önerilerinin hazırlanmasında kendi görevini kısmi yerine getirse de, sonraki yıllarda o kadar da aktif eylemde bulunmamıştır. Yani, YDPG, 1997-1998 önerilerinde, bölgelerin boşaltılması için gerekli zaman çizelgesini oluşturmuş ve geri çekilecek noktaları belirlemiş, fakat barış güçlerinin terkihini oluşturmamıştır. Sonraki yıllarda, YDPG bölgedeki araştırmalarını durdurmuş, taraflarla irtibatı neredeyse kesmiştir. International Crisis Group, (2005), s 19. ; Nisan 2016 çatışmalarından sonra, AGİT'in olduğu gibi, YDPG'nin de faaliyeti sorgulanmış ve o tekrardan eskiye nazaran aktif eylemlere başlamıştır. 13 Mart 2018 tarihinden, Albay Vladimir Minarik, YDPG'nin başkanı görevine atanmıştır. "Col. Vladimir Minarik," (2018), <https://www.osce.org/chairmanship/high-level-planning-group> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

istek ve beklentilerini dikkate almalıdır. YDPG, barışı koruma güçlerinin askeri kanadının sayısını ve yapısını belirlemelidir. AGİT üyeleri ve BM Güvenlik Konseyi ile işbirliği halinde, barış operasyonuna katılmakta istekli olan taraflar belirlenmeli ve bu süreçte, Azerbaycan ve Ermenistan'ın yaklaşımları dikkate alınmalıdır. Askeri güçlerin terkihi konusu, her zaman fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Bazı devletlerin bu konuda isteksiz olmasının yanı sıra, Türkiye'nin, bu operasyona katılmasına Ermenistan'ın karşı olduğu gibi, tarafların kabul etmediği devletler de mevcut olabilmektedir. Rusya, barışı koruma adına, bölgeye kendi güçlerini yerleştirmekte en istekli devlettir. Örneğin, 2015 yılında, Rusya Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov tarafından öne sürülen, fakat halka açıklanmayan barış önerisinde, Ermenistan ilk aşamada, iki veya üç bölgeyi boşaltacak ve daha sonra bölgeye Rusya'nın barışı koruma güçleri konuşlandırılacaktı. Rusya, bununla, bölgede kendi askeri varlığını sürdürecekti. Lakin ne Ermenistan, ne de Azerbaycan, Rusya'nın bölgede tek başına bu tarz bir askeri varlığını desteklemektedir.⁴⁶² Yine de Rusya, bölgedeki en güçlü aktör ve 2008'den itibaren, barış müzakerelerinde en etkin arabulucudur. 1997 yılındaki öneride, YDPG, bölgeye 2000 askeri görevlinin gönderilmesini ve bu görevlilerden 700'ünün Rus birliklerinden oluşturulmasını teklif etmişti.⁴⁶³ Çatışmanın güncel durumunda, 1997 yılına nazaran tarafların, askeri açıdan daha güçlü olmalarına rağmen, özellikle Azerbaycan'ın, kendi arazisinde daha fazla sayıda yabancı askeri birlikleri barındırmakta itiraz edeceği dikkate alınır, yukarıdaki rakamlar makul gözükmektedir. Burada önemli nokta, Rus birliklerine, barış güçlerinin terkihibinde daha fazla yer verilirken, dengeyi korumak adına, Minsk Grubu'nun diğer iki eş-başkan ülkeleri de, yakın sayılarda operasyonlara katılmasıdır. Barış güçlerinin, çatışmanın aktörleri açısından daha adaletli görünmesi için, AGİT barış güçlerinin askeri kanadına, Rusya, ABD ve Fransa ordu mensupları ortak şekilde kumandanlık etmeli ve ortak kumandanlık, AGİT Genel Sekreterine bağlı bir şekilde, her zaman BM Güvenlik Konseyi ile iletişimde bulunmalıdır.

Barış güçlerinin yapısı ve görev dağılımı belirlendikten sonra, silahlı güçlerin geri çekilmeleri gerçekleştirilmelidir. Daha önceki anlaşmalarda olduğu gibi, askeri güçlerin iki aşamada geri çekilmeleri, mevcut koşullar için daha kabul edilebilir seçenektir.

Birinci aşamada, her iki tarafın askeri güçleri, temas hattı boyunca geri çekilmeli ve

⁴⁶² International Crisis Group, (2016), "Nagorno-Karabakh: New Opening, or More Peril?", European Report No 239, <https://www.refworld.org/pdfid/577b5dd74.pdf> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

⁴⁶³ International Crisis Group, (2005), s 20.

barışı koruma güçlerinin askeri kanadının, boşaltılmış bölgeye intikal edebilmesi için yer açmalıdır. Aynı zamanda, Azerbaycan ve Ermenistan sınırında, karşı karşıya konuşlandırılmış askeri birlikler, YDPG tarafından belirlenmesi gereken mesafelere geri çekilmeli ve sınır hattında da, ilk aşamada güvenliği oluşturmak adına barış güçleri konuşlandırılmalıdır. Nahcivan ve Ermenistan sınırında da, benzer şekilde geri çekilmeler gerçekleştirilmelidir. Fakat Azerbaycan ve Ermenistan sınırlarından farklı olarak, çatışma bölgesinden uzak olduğundan ve Azerbaycan'ın, Nahcivan'a her hangi bir askeri gücün konuşlandırılmasını istemeyeceğinden dolayı, buraya sadece sivil barışı koruma güçleri yerleştirilmeli ve onlar, sınır devriyesi görevini yerine getirmelidirler.

İkinci aşamada, Ermenistan, tüm silahlı güçlerini kendi sınırlarına geri çekmelidir. Fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin askeri birlikleri de, eski DKÖB sınırlarına yeniden konuşlandırılmalıdır. Eski DKÖB'ü ve Lâçin ilini çevreleyecek bir şekilde, YDPG tarafından belirlenecek ve taraflarca onaylanacak genişlikte “tampon bölge” oluşturulmalıdır. Bu tampon bölgeye de, askeri barışı koruma güçleri konuşlandırılmalı ve onlar, başlıca olarak, bölgede güvenliği korumak ve olası herhangi bir çatışmayı önlemekle görevlendirilmelidirler. Bu askeri güçlere, barışı koruma adına, çıkabilecek herhangi bir silahlı çatışmaya müdahale etme yetkisi de verilmelidir. Ermenistan silahlı güçleri tarafından boşaltılacak, Zengilan, Kubatlı, Cebrayıl illerine ve Ağdam ve Fuzuli illerinin işgal edilmiş bölgelerine, ilk aşamada sivil barışı koruma güçleri dâhil olmalıdırlar. Onlar, askeri barışı koruma güçleri ile ortak bir şekilde, mayınlanmış bölgeleri tespit etmeli, bölgedeki, tahrip olmuş yolların, demiryollarının ve diğer iletişim hatlarının durumuna dair rapor hazırlamalı ve bu raporları, AGİT Genel Sekreterliğine, Minsk Grubu Eş-başkanlarına ve çatışmanın taraflarına sunmalıdır. Aynı zamanda, AGİT'in sivil barış korumacıları tarafından, bölgeye yerleştirilmiş Ermeni ailelerin, bölgeyi boşaltmaları teşvik edilmeli ve bölgede sivil polis görevi üstlenmelidir. Ayrıca, tüm Azerbaycan ve Ermenistan sınırları boyunca (Lâçin koridoru hariç), sınır devriyesi görevini de gerçekleştirmelidir. Sivil toplum kuruluşları gibi, çatışmayı dönüştürmede aktif role sahip örgütlerin bölgeye gelmelerine ve onların güvenli bir biçimde çalışmalarına olanak sağlamalıdır. İlk olarak, Azerbaycanlı yetkililerin, daha sonra ise, Azerbaycanlı yerinden edilmişlerin bölgeye geri dönmeleri için koşullar oluşturulmalıdır. İlave olarak, ikinci aşamada, Azerbaycan'ın, Ermenistan sınırlarında yer alan Yukarı Eskipara ve Berhudarlı ve Nahçıvan'a bağlı Kerki köyleri,

Ermenistan; aynı zamanda, Ermenistan'ın, Azerbaycan sınırlarında bulunan Artsvaşen köyü de, Azerbaycan tarafından boşaltılmalıdır. Bu bölgelerde yaşayan Ermeni ve Azerbaycanlılar, barışı koruma güçlerinin sivil yetkilileri tarafından, askeri güçlerin gözetimiyle, yaşam koşulları sağlanarak, tahliye edilmeli ve bölgeler, barışı koruma güçlerinin yetkisine devredilmelidir. Başlangıçta, bu bölgelere Ermeni ve Azerbaycanlı kesimin geri dönmesi veya bölgelerin Ermenistan'a ve Azerbaycan'a devredilmesi meselesi, bölgelerin coğrafi konumundan dolayı, en azından Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlenene kadar, güvenlik amacıyla gerçekleştirilmemelidir. Fakat bu bölgelere eski ahalisinin geri dönmesi ve orada güven altında yaşaması, iki düşman toplumun, ortak yaşamaya alışmaları ve karşılıklı güven oluşturması adına önem arz etmektedir. Bu nedenle de, zamanı geldiğinde, bölgeler, barış güçleri tarafından, kendi eski sahiplerine devredilmelidir.

Tüm boşaltılmış bölgelerde, barış güçleri tarafından, daha önceki önerilerde de adı geçen "ayrılma bölgesi" oluşturularak, iki devletin sınır hatları ile birlikte, bu bölgeler, tamamen askeri güçlerden arındırılmalı, bu arazilerde, her hangi bir askeri uçuş gerçekleştirilmemeli ve her iki tarafın askeri güçleri, hiçbir zaman, sınır hatlarına yakın konuşlandırılmamalıdır. Tüm bunları, barış güçleri gözetmelidir. Azerbaycan ve Ermenistan hükümetlerinin, aynı zamanda fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin daha fazla silahlanmalarının durdurulmasını kontrol etmelidir. Tarafların, barış anlaşmasını bozacak herhangi bir eylemde bulunması veya bu yönde girişimde bulunma yönünde tehdidin mevcut olduğu durumlarda, AGİT barışı koruma güçleri, tarafları ikaz etmeli, gerektiğinde, olası bir çatışmayı önlemek için askeri güce başvurmalıdır.

4.2.1.2. Boşaltılmış Beş Bölgeye, "Ayrılma Bölgesi"Ne Azerbaycanlı Otoritenin Ve Azerbaycanlıların Geri Dönüşü.

Barış inşası süreci ile yerinden edilmiş insanların, eski yerlerine geri dönmeleri ve topluma uyum sağlamaları arasında önemli bir ilişki vardır. Yerinden edilmişler ve mülteciler, eski topraklarına geri dönmedikçe ve eski hayatlarına uyum sağlamadıkça, çatışma tamamen çözüme kavuşmamış ve barış inşası süreci tamamlanmamıştır.⁴⁶⁴ Bu

⁴⁶⁴ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), zorla yerinden edilmiş insanların geri dönüşünün, barış inşası sürecine dört yolla katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi, toplumun büyük bir kesimi mülteci konumundayken, çatışma sonlandırılmış kabul edilmemektedir. Yerinden edilmişlerin gönüllü şekilde geri dönmeleri, toplumda, barış sürecine dair güvenin oluşumu adına

nedenle de, Dağlık Karabağ çatışmasından kaynaklanarak, yaşayış yerlerini terk etmek zorunda kalmış insanların, eski yerlerine geri dönmeleri, iki toplum arasında uzun süredir süren düşmanlığın sonlanması ve çatışmanın çözüme kavuşması adına oldukça önemlidir. Fakat tüm yerinden edilmiş insanların, eski yerlerine geri dönmeleri, aynı zamanda gerçekleşemez. Bölgelerin boşaltılması, aşamalı bir şekilde gerçekleştiğinden ve her bölgenin farklı stratejik değere sahip olmasından dolayı, yerinden edilmiş ahalinin ve mültecilerin eski evlerine geri dönmeleri de, bölgelerin boşaltılması gibi aşamalı bir şekilde gerçekleşmelidir. Bu nedenle de, zorunlu yerinden edilmişleri ve mültecileri, bölgelerin boşaltılması sırasına ve çatışmadaki konumlarına göre sınıflandırmak ve her kategoriye uygun farklı stratejiler oluşturmak gerekmektedir. Birinci kategoriye, Dağlık Karabağ'ın etrafındaki işgal edilmiş beş bölgeden olan zorunlu yerinden edilmişler; İkinci kategoriye, Kelbecer'den olan Azerbaycanlı ahali; Üçüncü kategoriye, Lâçin'in Azerbaycanlı ahali; Dördüncü kategoriye, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğu, eski DKÖB'ün Azerbaycan kontrolünde kalan bölgelerin eski Ermeni ahali, eski Şaumyan (Goranboy) ilinin Ermeni ahali ve Yukarı Eskipara, Berhudarlı, Kerki köylerinin Azerbaycanlı ahali ve Artsvaşen köyünün Ermeni ahali; Beşinci kategoriye ise, Dağlık Karabağ çatışması sonucu, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden Ermenistan'a göç etmek zorunda kalmış Ermenilerle, Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmış Azerbaycanlılar dâhildir.

Mülteci ve zorunlu yerinden edilmişlerin ilk geriye göç dalgası, beş ilin, Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin askeri birlikleri tarafından boşaltılmasından sonra, bölgenin eski Azerbaycanlı sakinleri tarafından gerçekleştirilmelidir. Bu tarz bir geri dönüş, bu zamana kadar sunulan tüm öneri metinlerinde yer almış ve hiçbir aktör tarafından itirazla karşılaşmamıştır. Bunun için ilk başta, ayrılma bölgesine konuşlandırılmış sivil barışı koruma güçleri, bölgede az sayıda da olsa, yaşayan Ermeni sakinleri, bölgeyi terk etmeleri için teşvik etmelidir. Bu insanların mağdur duruma

önemlidir. İkincisi, geri dönüş, ülkedeki siyasi otoritenin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Özellikle bu durum, Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının, eski yaşayış yerlerine geri dönmelerinden sonra, Dağlık Karabağ'da siyasi sistemin belirlenmesinde oynayacakları önemli rol ile örtüşmektedir). Üçüncüsü, sürgün edilmiş kişilerin geri dönüşü ve toplumla bütünleşmesi, mültecilerin, politik ve askeri açıdan aktif oldukları durumlarda, barışın inşası adına ön koşul ola bilir. Dördüncüsü, Mültecilerin geri dönmeleri, savaş eğilimli devletlerde, ekonomik yeniden yapılanmaya büyük katkı sağlayabilmektedir. "The State of The World's Refugees 1997: A Humanitarian Agenda", (1997), <https://www.unhcr.org/3eb78b3e4.html> erişim tarihi, 12 Aralık 2019.

düşmemeleri için, eski DKÖB sınırları içinde onlara, ilk aşamada geçici süreliğine de olsa, iş, eğitim ve diğer yaşam koşulları oluşturulmalıdır. Sivil barışı korumacılar, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), uluslararası ve yerel STK'lar ile işbirliği halinde, saha araştırmaları gerçekleştirmeli, tahrip edilmiş yolların, demiryollarının ve diğer iletişim hatlarının durumları ile ilgili rapor hazırlamalı ve yeniden yapılanma için gerekli masrafların bilançosunu çıkarmalıdır. Çatışma sonrasında, bölgede yaşayan Ermeni kesimin kaydı tutulmalı, onların hangilerinin, çatışma öncesinde de bölgede yaşadıklarına dair rapor hazırlanmalıdır. Eskiden de bu bölgelerde yaşayan Ermeni ahaliye de, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlendikten ve oranın Azerbaycanlı ahali, eski yerlerine geri döndükten sonra, bu bölgelere gönüllülük şartıyla geri dönme hakkı tanınmalıdır. AGİT barış güçleri, Azerbaycanlı halkın, ayrılma bölgesine geri dönmelerinden önce, Azerbaycanlı otoritenin bölgeye geri dönmesi için gerekli koşulu oluşturmalıdır. Azerbaycanlı otoritenin bölgeye gelişinden ve gerekli kamu kuruluşlarını ve altyapıyı oluşturmasından sonra, eskiden bu bölgelerde yaşayan, Azerbaycanlıların gönüllü şekilde geri dönmeleri için, onlara hak tanınmalıdır. Azerbaycan, hiçbir şekilde bu illere, askeri güç yerleştirmemelidir. Bu bölge, askeri uçuşlara kapalı şekilde tutulmalıdır. Sadece, yerel güvenliği koruma amaçlı, Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki kişi başına düşen polis sayısı oranında, sivil polislere izin verilmelidir. En azından, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü belirlenene ve çatışma tamamen çözüme kavuşturulana kadar, Azerbaycan-Ermenistan sınırında, sınır devriyesi görevini, AGİT'in barışı koruma güçleri gerçekleştirmelidir. Azerbaycan'a, sadece, İran sınırının kontrolü için, İran'la olan diğer sınır hattı boyunca yerleştirdiği askeri devriye güçleri kadar, askeri güç barındırma izni verilmelidir.

4.2.1.3. Kelbecer'in Durumu

Ateşkes anlaşması imzalandıktan sonraki ilk yıllarda gerçekleşen barış müzakerelerinde, Ermenistan tarafının, Kelbecer'in, en azından Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü belirlenene kadar onlarda kalmasıyla ilgili talepleri bulunmamaktaydı. Böyle bir talep ilk defa 1997 yılında, "Aşamalı Çözüm" önerisinin değerlendirilmesi zamanı ortaya çıktı. Ermeni tarihçi ve dönemin Ermeni Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ın müşaviri Jirair Libaridian'ın belirttiğine göre, Kelbecer'in, Dağlık Karabağ'ın nihai

yasal statüsü belirlenene kadar Ermeni kontrolünde kalması fikri, 1997 yılında, Samvel Papayan tarafından seslendirilmişti. Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti yetkililerinin, “Aşamalı Çözüm” önerisini tartıştığı bir ortamda, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin Savunma Bakanı Samvel Papayan, “Kelbecer’i de tutamaz mıyız?” sorusunu sordu⁴⁶⁵. Libaridian’ın belirttiğine göre, bu soru ilk başta, Ermeni yetkililer tarafından da, “aptalca” bir soru olarak karşılandı. Fakat tartışmalardan sonra, Ermeni tarafı, barış müzakerelerinde, bölgelerin boşaltılması konusunda 6+1 (artı bir Lâçin) formülüne karşı, 5+2 (artı iki Lâçin ve Kelbecer) veya 5+1+1 (artı bir Kelbecer, ikinci artı ise Lâçin) formüllerini öne sürmeyi karar aldı. Bu gelişmeden sonra, barış müzakerelerinde, Kelbecer, diğer beş ilden ayrı tutuldu ve genel olarak 5+1+1 formülü denenmeye başlandı.

2007 yılında tarafların değerlendirmesine sunulan, Madrid temel ilkelerinde de, Kelbecer ilinin durumu, diğer beş bölgeden ayrı ele alınmış ve ona özel öneriler sunulmuştur. Minsk Grubu’nun teklifine göre, ilk aşamada Ermenistan, Kelbecer’den tamamen geri çekilmeyecektir. Belirlenecek sayıda Ermeni askeri birliklerinin, Barış Anlaşması imzalanana kadar, kararlaştırılmış bölgede kalması öngörülmektedir. Kelbecer’in tamamının ise, aralarında Ermeni ve Azerbaycanlı temsilcilerin de bulunduğu, AGİT Komisyonu tarafından uluslararası geçişinin izlemesinin yapılması planlanmaktadır. Kelbecer’den olan Azerbaycanlı zorunlu yerinden edilmişler ise, barış anlaşmasının yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra bölgeye geri dönmeleri önerilmektedir.

Kelbecer’i bu kadar önemli yapan ve müzakerelerin ayrı bir konusu haline getiren ise, birkaç sebep vardır. İlk olarak Kelbecer, coğrafi konumundan dolayı, Dağlık Karabağ’ın güvenliği adına oldukça stratejik öneme sahiptir. Kelbecer ili ile eski DKÖB’ün kuzey sınırlarında, uzunluğu yaklaşık 50 kilometre, ortalama yüksekliği ise 3000 metreden fazla olan Murov Sıradağları bulunmaktadır. Yılın neredeyse tüm günlerinde, bu dağlar, karla kaplıdır. Bu dağların yegâne geçidi olan Ömer geçidi ise, askeri açıdan oldukça stratejik öneme sahiptir. Yaklaşık 500 kişilik Ermeni askeri tarafından korunan bu geçitten, Azerbaycan tarafının askeri birlikleri kolayca gözlemlenebilmekte, gerektiğinde ise Azerbaycan askeri birliklerinin yerleşme yerlerine roket saldırıları

⁴⁶⁵ Jirair, Libaridian, (2017).

düzenlenebilmektedir⁴⁶⁶. Bu bölgelerin Azerbaycanlıların eline geçmesi ise, Dağlık Karabağ'ın güvenliği için oldukça tehlikelidir. Öte yandan bu yüksekliklerden Lâçin koridoru da hedef alınabilmektedir. Bu yüksekliklere sahip olan taraf, bölgenin kontrolüne de sahiptir. Kelbecer'i, Ermeni tarafı için önemli kılan unsurlardan bir diğeri ise, onun, Lâçin koridorundan sonra, Dağlık Karabağ'la Ermenistan'ı birleştiren ikinci geçit olmasıdır. Bunun önemini anlayan Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, Kaliforniya'daki Ermeni lobisinin maddi desteğiyle, karayolu iletişimde Lâçin koridoruna ikinci bir alternatif oluşturmak adına, 2017 yılında, Kelbecer üzerinden geçerek Ermenistan'la Dağlık Karabağ'ı birleştiren Vartenis-Mardakert otoyolunu inşa etmiştir⁴⁶⁷. Bu tarz gelişmeler, barış müzakerelerini ve bölgenin boşaltılmasını zora sokmaktadır. Çünkü Vartenis-Mardakert yolu, Lâçin karayoluna bir alternatif olmanın yanı sıra, barış müzakerelerinde “ikinci bir Lâçin koridoru” sorunsalı yaratabilme potansiyeli taşımaktadır.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı, Ermeni tarafı, en azından Barış Anlaşması imzalanana ve Dağlık Karabağ'ın statüsüne dair nihai karara varılana kadar, Kelbecer'in kontrolünü kendi ellerinde tutmak istemektedirler. Ermenistan tarafı, Kelbecer'in, ilk aşamada Azerbaycan'a verilmesinden sonra, Azerbaycan'ın, kendisini kazançlı hissederek anlaşmanın ikinci aşamasından caymasından ve ileri zamanlarda elde ettiği bu üstünlükten faydalanarak, Dağlık Karabağ'a saldırma potansiyelinden endişelenmektedir. Zira Ermeni askeri birlikleri, 1992-1994 yıllar arasında, eski DKÖB ve Lâçin koridoru dışındaki bölgeleri işgal ederken, bu bölgeleri, Dağlık Karabağ'a saldırıları önlemek için tampon bölge olarak kullanma amacı gütmekteydiler. Çatışmanın güncel durumunda da, Ermeniler, bu arazileri ellerinde tutarken iki temel amaç gütmektedirler; Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a saldırılarını önleyen tampon bölge ve müzakere masasında, hedeflerine ulaşmak için elde tutulan koz⁴⁶⁸. Eğer ki Ermenistan, müzakerelerde, Kelbecer'i de Azerbaycan'a verir ise, bu kozdan, neredeyse tamamen mahrum kalacaktır. Bu nedenle de 5+1+1, onlar için en uygun seçenektir. Her

⁴⁶⁶ International Crisis Group, (2005), s 23.

⁴⁶⁷ Kupfer, Matthew, (2017), “Armenia: The Highway Leads to Karabakh, But the Money Comes from California”, <https://eurasianet.org/armenia-the-highway-leads-to-karabakh-but-the-money-comes-from-california> erişim tarihi, 15 Aralık 2019.

⁴⁶⁸ Kucera, Joshua, (2018), “Armenian Settlements: Occupied Territory Or Homeland?”, <https://lobelog.com/armenian-settlements-occupied-territory-or-homeland/> erişim tarihi, 15 Aralık 2019.

ne kadar Azerbaycan, Kelbecer'in, kendisine karşı koz olarak kullanılmasına karşı olsa da, 5+1+1 formülüne, o da sıcak bakmaktadır.

Mevcut duruma bakıldığında, Ermenistan'ın, Kelbecer'in, diğer beş ille birlikte Azerbaycan'a verilmesini kabul etmeyeceği aşikârdır. Mukayesede, Azerbaycan da, Kelbecer'in, kendisine karşı koz olarak kullanılmasına sıcak bakmamaktadır. Bu nedenle, Kelbecer'in kontrolü, tamamen, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinin de katıldığı, AGİT kontrolünde Uluslararası İzleme Komisyonuna verilmelidir. Madrid Kriterleri'nde belirtildiğinden farklı olarak, burada "belirlenmiş sayıda Ermeni askeri birlikleri" yerine, AGİT'in barışı koruma güçleri yerleştirilmeli ve bölgenin güvenliğini onlar sağlamalıdır. İki taraf arasında barış anlaşması imzalanana ve Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlenene kadar, bölge, Azerbaycan'a devredilmemelidir. Ayrıca anlaşmaya, Azerbaycan ve Ermenistan'ı, sorunun tamamını kısa sürede çözmeye teşvik etme adına, "Kelbecer'in durumu, tarafların, barış müzakerelerinin gidişatındaki tavırlarına göre değişebilir" gibi şart da ilave edilebilir. Böylelikle, ne Ermenistan, elindeki "kozu" tamamen kaybetmiş olacak, ne de Azerbaycan, kendini mağdur bırakılmış zannedecektir. Ayrıca Ermenilere, bu süreç içinde ve sonrasında, uluslararası güvence altında Vartenis-Mardakert otoyolunu kullanma hakkı da tanınmalıdır. Kelbecer de, diğer beş il gibi, her iki taraf için askeri amaçlarla kullanılmaya ve askeri uçuşlar gerçekleştirilmeye kapalı tutulmalıdır.

Bölgeyi denetlemek amacıyla oluşturulacak AGİT kontrolündeki uluslararası izleme komisyonu, bölgede yaşamakta olan Ermeni ahaliyi, bölgeyi boşaltmaları için teşvik etmelidir. Onlara, en azından geçici bir süreliğine, Dağlık Karabağ'da (eğer isterlerse Ermenistan'da, Ermenistan yasalarına uygun bir şekilde) yaşam, iş, sağlık hizmetleri ve eğitim için gerekli koşullar oluşturulmalıdır. Uluslararası izleme komisyonu, gerekli araştırmaları yapmalı, burada yaşayan Ermeni ailelerinden hangilerinin, çatışma öncesinde bölgede yaşamalarıyla ilgili rapor hazırlamalı ve onlara da, Azerbaycanlıların bölgeye geri dönüşünden sonra, gönüllülük koşuluyla bölgeye geri dönme hakkı tanınmalıdır. Son verilere göre, Kelbecer kent merkezinde, yaklaşık 600 civarı insan yaşamaktadır (savaş öncesinde bu rakam 23 bin idi). Fakat bu kadar az sakinin yaşamasına rağmen, kent merkezine elektrik ve internet hatları çekilmiş, yollar

yapılmış, okul inşa edilmiştir. Bölgede hatta bir banka da hizmet vermektedir⁴⁶⁹. Ermenistan yönetimi, işgal edilmiş topraklarda yerli Ermenilerin yerleşmelerine yardım etmekle birlikte, Suriye'den Ermenistan'a sığınan, büyük çoğunluğu Suriye Ermenisi olan yaklaşık 20 bine yakın mültecinin bir kısmını da, bu bölgelere yerleştirmiştir⁴⁷⁰. Cenevre Sözleşmelerine göre, işgalci güç, işgal ettikleri topraklara, kendi sivil vatandaşlarını veya başka vatandaşları yerleştiremez. Azerbaycan tarafı da, Cenevre Sözleşmelerini öne sürerek, Ermenistan tarafının bu eylemlerinin, Uluslararası Hukuka aykırı olduğunu savunmakta ve hemen durdurulmasını talep etmektedir⁴⁷¹. AGİT kontrolündeki Uluslararası İzleme Komisyonu, bu tarz eylemleri araştırmalı ve onların önüne geçmelidir. İlave olarak, Uluslararası İzleme Komisyonu, saha araştırmaları yaparak, tahrip edilmiş yolların, evlerin, kamu binalarının listesini belirlemeli, mayınlanmış alanların haritasını netleştirmeli ve bu sorunların giderilmesi için gerekli stratejiler hazırlamalıdır.

Taraflar arasında barış anlaşması imzalandıktan, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün nasıl belirleneceği konusunda ortak karar alındıktan ve gerek bu anlaşmanın, gerekse de bölgeye geri dönecek ahalinin güvenliklerinin uluslararası garantisi karşılandıktan sonra, AGİT barış güçlerinin denetimiyle bölgenin kontrolü, çatışmadan önceki sınırlarıyla⁴⁷², Azerbaycan'a geri verilmelidir. İlk aşamada bölgeye, Azerbaycanlı otorite, kamu hizmetlerini oluşturmak adına, belirli sayıda kamu çalışanları, bölgenin dönüştürülmesi adına uluslararası ve yerel STK'lar gelmelidirler. Azerbaycan'a, sadece hukukun işleyişini ve güvenliğini koruma adına, ülkenin diğer kesimindeki, ahali sayısı-polis gücü oranında, polis gücü barındırma izni tanınmalıdır. Bölgede, insanların yaşaması, çatışması, eğitim alması ve sağlık hizmetlerinden faydalanması için, asgari koşullar oluşturulduktan sonra, AGİT denetiminde,

⁴⁶⁹ Kucera, Joshua, (2018).

⁴⁷⁰ Kamay, Anna ve Babajanyan, Anush, (2017), "Karabakh: Syrian Refugees Flee One War Zone for Another", <https://eurasianet.org/karabakh-syrian-refugees-flee-one-war-zone-for-another> erişim tarihi, 16 Aralık 2019.

⁴⁷¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Raporu, (2016), "Illegal Economic and Other Activities in the Occupied Territories of Azerbaijan", s 92. http://mfa.gov.az/files/file/MFA_Report_on_the_occupied_territories_March_2016_1.pdf erişim tarihi, 16 Aralık 2019.

⁴⁷² Azerbaycan yönetimi, 26 Kasım 1991 tarihinde, Dağlık Karabağ'ın Özerklik statüsünü feshederken, Mardekert ilinin arazisinde, Ağdere ilini oluşturdu. Daha sonra ise, Ağdere ilini de lağvederek, onun 20 köyünü Kelbecer ile birleştirdi. Böylelikle Kelbecer'in yüzölçümü 3054 kilometre kareye ulaşarak, Azerbaycan'ın en büyük ili haline geldi. "Kelbajar", <http://www.virtualkarabakh.az/en/post-item/27/98/kelbecer.html> erişim tarihi, 16 Aralık 2019.

Kelbecer'in eski sakinlerinin, gönüllülük şartıyla bölgeye geri dönüşü gerçekleştirilmelidir.

4.2.1.4. Lâçin Koridoru

Azerbaycan'ın Lâçin ili, 18 Mayıs 1992 tarihinde, Ermeni silahlı güçleri tarafından işgal edilmiştir. Ermenilerin elde ettiği bu zafer, savaşın gidişatını da önemli şekilde etkilemiş ve neticede savaş, Azerbaycan'ın mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. 1991-1992 yılları arasında, savaşın başlamasından Lâçin'in işgaline kadar olan sürede, Ermenistan'dan Dağlık Karabağ'a, tüm yiyecek, sağlık ürünleri, diğer insani ihtiyaçlar ve silahlar, helikopterler vasıtasıyla taşınmaktaydı⁴⁷³. Bu nedenle de Ermeni tarafı, Lâçin'in, Dağlık Karabağ'ın güvenliği için ne kadar önemli olduğunu anlamakta ve barış müzakerelerinde, Lâçin'i, kendi ellerinde tutmaya çalışmaktadır. Ermenistan'la Dağlık Karabağ'ı ilişkilendiren koridoru içermeyen her hangi bir barış önerisi, Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ yönetimi tarafından kabul edilmez bulunmaktadır.

Ateşkes sonrasında ilk yıllarında Azerbaycan, Lâçin'in de, diğer altı ille birlikte Azerbaycan'a geri verilmesini talep etmekteydi. Fakat koridorun önemi ve Ermeni tarafının bu şartı hiçbir koşul altında kabul etmemesi, Lâçin koridoru meselesini, diğer altı ilin ötesinde, çatışmanın ayrı bir konusu haline getirdi. 1997-1998 yıllarında öne sürülen öneri metinlerinin her birinde, Lâçin koridoru konusu farklı ele alınmıştı. "Toptan Çözüm" barış önerisinde, Azerbaycan'ın, Lâçin'i, AGİT'e bedelsiz kiralaması ve AGİT'in de, Lâçin'i, Dağlık Karabağ'ın kullanımına vermesi önerilmişti. AGİT, Dağlık Karabağ yönetimi ile birlikte, bölgede güvenlik koşullarını denetleyecek, ileri zamanlarda gerekli koşullar oluştuğunda Lâçin ilinin diğer bölgeleri koridordan ayrılarak, Azerbaycan yönetimine geri verilecekti. "Aşamalı Çözüm" önerisinde, Lâçin koridorunun, DKÖB gibi, barış güçlerinin kontrol ettiği tampon bölge ile çevrilmesi ve koridorun yönetiminin ise Dağlık Karabağ yönetimine verilmesi önerilmişti. "Ortak Devlet" çözüm önerisinde ise, Lâçin koridoru ile ilgili ayrı bir anlaşma metni hazırlanması teklif edilmiştir. Madrid Kriterleri'nde ise, Aşamalı Çözüm önerisindeki benzer bir şekilde, Lâçin'in, Dağlık Karabağ'ın geçici yönetiminin kontrolünde kalması ve onunla ilgili nihai kararın, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlendikten sonra, bu statü dikkate alınarak, verilmesi gerektiği önerilmiştir.

⁴⁷³ International Crisis Group, (2005), s 22.

Çatışmanın mevcut durumu değerlendirildiğinde, Lâçin'in, Dağlık Karabağ'ın güvenliği için önemi göz önünde bulundurulduğunda ve Ermeni tarafının, en azından Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlenene kadar, Lâçin'den vazgeçmeyeceği gerçeği dikkate alındığında, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlenene kadar, Lâçin'in fiili Dağlık Karabağ yönetiminin kontrolünde kalması en uygun seçenektir. Çatışmanın tarafları, çatışma bölgelerini boşaltırken, Dağlık Karabağ yönetimi, Lâçin'i terk etmemeli ve YDPG tarafından belirlenecek miktarda askeri birliklerini, bölgede tutmalıdır. Lâçin il sınırları, "tampon bölge" ile çevrilmeli ve AGİT barışı koruma güçleri, güvenlik amacıyla bu tampon bölgeye yerleştirilmelidir. Belirli sayıda AGİT'in hem sivil, hem de askeri barış korumacıları, Lâçin ilinde mevcut durumu gözlemlemeli, tahrip edilmiş yollar, evler, mayınlanmış alanlarla ilgili araştırma yapmalı, bu sorunların dönüştürülmesi için gereken masrafları hesaplamalı ve bunun doğrultusunda rapor hazırlayarak, AGİT'e, Azerbaycan ve Ermenistan yönetimlerine sunmalıdır. Bölge, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ı ilişkilendirse de, iki taraf arasında askeri güç ve silah taşımacılığına kapalı olmalı ve bu durum AGİT barış güçleri tarafından denetlenmelidir⁴⁷⁴. Sivil barışı korumacılar, aynı zamanda, bölgede yaşamakta bulunan Ermenilerin⁴⁷⁵ kaydını tutmalı, nihai anlaşma sağlanana kadar, bölgeye yeni göçlerin yaşanması engellenmelidir. Lâçin'in özel durumu, yani Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlenene kadar, Ermeni tarafının kontrolünde kalması göz önünde bulundurularak, onlara, ya bölgede kalarak, gelecekte Azerbaycanlılar geri dönerken

⁴⁷⁴ Ermenistan ve Dağlık Karabağ, birbirleri arasında olan karayolu iletişiminin, Dağlık Karabağ'ın güvenliği adına ne kadar önemli olduğunu anladıklarından, Lâçin'den geçen karayoluna alternatifler oluşturmak girişimindedirler. Örneğin, 2017 yılında, Kelbecer üzerinden geçerek Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ı birleştiren Vartenis-Mardakert otoyolu kullanıma açıldı. Ermeni tarafı, şimdi de, Lâçin'in güneyinden geçen üçüncü bir karayolunun inşasına çalışmaktadır. 150 kilometre uzunluğunda yapılması planlanan bu yol, Kubatlı ve Cebrayıl illerinden geçeceğinden, barış müzakerelerinde, tartışılması gereken yeni bir konuya dönüşecek. Her ne kadar da bu yol, Dağlık Karabağ Ermenilerinin refah seviyelerini yükseltmeyi, amaçlamaktadır, yine de, işgal edilmiş bölgelerle ilgili uluslararası hukuka aykırı gelmektedir. Bu nedenle de, AGİT Minsk Grubu yetkilileri ve eş-başkanlık yapan ülkeler, Ermeni tarafının bu eylemini durdurmalı ve barış müzakerelerinde, yeni sorunlara neden olacak bu tarz girişimleri engellemelidir. Kucera, Joshua, (2019), "Armenia and Karabakh announce construction of third connecting highway", <https://eurasianet.org/armenia-and-karabakh-announce-construction-of-third-connecting-highway>, erişim tarihi, 19 Aralık 2019.

⁴⁷⁵ Fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinde, 2015 yılında yapılan ahali sayımının verilerine göre, Kaşatakh bölgesinde toplamda 11400 kişi yaşamaktadır. Belirtmekte fayda vardır ki, Kaşatakh bölgesi, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin gerçekleştiği arazi ıslahatı sonucu, Azerbaycan'ın Lâçin, Kubatlı ve Zengilan illerinde oluşturulmuş arazi birimidir. Arazi birimin merkezi olan Lâçin ilinin de adı, Berdzor olarak değiştirilmiştir. "NKR de facto and de jure population distribution according to administrative-territorial units and sex" Population Census 2015, http://stat-nkr.am/files/publications/2016/Mardahamar_2015_eng/CHAPTER%20%202/1_3.pdf erişim tarihi, 19 Aralık 2019.

onlarla birlikte yaşama, ya da isteklerine uygun olarak, Dağlık Karabağ'da veya Ermenistan'da yaşama seçenekleri sunulmalıdır. Bölgeyi terk etmekte kararlı olanlara, Dağlık Karabağ'da veya isterlerse Ermenistan'da, en azından asgari düzeyde yaşam koşulları, iş olanakları, sağlık hizmetleri ve eğitim seçenekleri tanınmalı ve bu süreçte yaşayacakları zorluklar azaltılmalıdır. Çatışma öncesinde de bu bölgede yaşayanlar, fakat burayı terk eden Ermeniler de listelenerek, onlara bölgede yaşama hakkı sunulmalıdır.

Lâçin koridorunun, ilk aşama sonrasında, fiili Dağlık Karabağ yönetiminde kalması ve onun gelecek statüsünün, Dağlık Karabağ'ın statüsü göz önünde bulundurularak belirlenecek olması durumu, bölgenin, Azerbaycan kontrolüne geri verilmesi ve bölgede yaşayan Azerbaycanlıların eski evlerine geri dönmeleri meselelerinin çözümünü karmaşık hale getirmektedir. Eğer ki, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlendikten sonra, taraflar, Lâçin'in kontrolünün, Dağlık Karabağ yönetiminde kalması konusunda anlaşma sağlayacaklarsa, o zaman, Lâçin'den olan Azerbaycanlı yerinden edilmişler, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğu ile aynı zamanda bölgeye geri dönmelidirler. Büyük ihtimal, Azerbaycan tarafı, böyle bir teklifi kabul etmeyecektir. Bu nedenle de, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün nasıl belirleneceği konusunda taraflar anlaşma sağladıktan sonra, AGİT barışı koruma güçleri, tampon bölgeyi, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ı birleştiren karayolunu kapsayacak şekilde belirlenecek genişlikte koridorun sınırlarına çekmeli ve Lâçin koridoru ile Lâçin ilini birbirinden ayırmalıdır. Lâçin ili, ilk aşamada Ayrılma Bölgesi'ne dâhil edilmeli ve barışı koruma güçleri, bu gölgede güvenliği sağlamak adına gerekli işleri görmelidir. Daha önceden bölgede bulunan, Dağlık Karabağ'ın askeri birlikleri, bölgeyi boşaltmalı, bölgede sivil polis görevini, AGİT'in barışı koruma güçleri gerçekleştirmelidir. Onların buradaki başlıca görevi, bu bölgede kalacak Ermenilerin güvenliğini sağlamak olmalıdır. İlk aşamada, gerekli koşullar oluşturulduktan sonra, bölgeye, Azerbaycan yönetiminin dâhil olmasına izin verilmelidir. Bölgede, çatışma öncesinde de yaşayan Ermenilere, Azerbaycan vatandaşlığı verilmelidir. Bölgeye sonradan gelen ve bölgede kalmayı seçen Ermenilere ise, vatandaşlık seçme hakkı tanınmalıdır⁴⁷⁶. Azerbaycan vatandaşlığı verilen ve

⁴⁷⁶ Azerbaycan Anayasası istisnai durumlar dışında ikili vatandaşlığa izin vermemektedir. Bu anlamda, eğer ki, Lâçin arazisinde yaşayan fakat Ermenistan vatandaşlığı olan bir şahıs, Ermenistan

vatandaşlığı kabul eden Ermenileri, Azerbaycan Anayasası ile tanınan tüm hak ve hukuklar verilmelidir. Azerbaycan vatandaşlığını kabul etmeyenlere ise, yine Azerbaycan yasalarına uygun oturma izni verilerek, bölgede yaşama hakkı tanınmalıdır.

AGİT barışı koruma güçleri tarafından gerekli koşullar oluşturulduktan, güvenlik garantisi sağlandıktan ve Azerbaycanlı yetkililer tarafından yeterli kamu düzeni oluşturulduktan sonra, AGİT barışı koruma güçlerinin denetimi altında, Lâçin'in eski Azerbaycanlı sakinlerine⁴⁷⁷, bölgeye, gönüllülük koşuluyla geri dönme izni verilmelidir. Bölgede yaşayan Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında herhangi bir yeni çatışma çıkmaması adına, barışı koruma güçleri özel önlemler almalıdır. Bölünme bölgesinin diğer yerlerinden farklı olarak, burada Ermeni kesim de yaşayacağından, en azından karşılıklı güven ortamı oluşana kadar, bölgeye, Azerbaycanlı polis güçleri yerleştirilmemelidir. Bölgenin iç güvenliğini barışı koruma güçleri gerçekleştirmelidir. Büyük ihtimal, Lâçin'in eski ahalisiyle, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğu, birbirine yakın tarihlerde bölgelere geri döneceklerinden, her iki durumu yönetmek adına, taraflar, AGİT denetiminde, bu konularla ilgili müzakereler gerçekleştirerek, ortak karara varmalıdırlar. Taraflar arasında her konuda anlaşma sağlandıktan sonra, koridor çevresindeki tampon bölge de boşaltılarak, Azerbaycan yönetimine verilebilir veya anlaşma sağlanır ise Dağlık Karabağ yönetiminde kalabilir. Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ı birleştiren karayolunun kullanımını ise, herkes için açık tutulmalıdır.

4.2.2. İkinci Aşama: Dağlık Karabağ'ın Statüsü Meselesi

Dağlık Karabağ'ın statüsü meselesi, taraflar arasında, çatışmanın çözüme kavuşması adına en büyük engeldir. Azerbaycan tarafı, Dağlık Karabağ'ın statüsünün, kendi arazi bütünlüğü ve egemenliği dışında belirlenmesini kabul etmemektedir⁴⁷⁸. Gerek Dağlık Karabağ Ermenileri, gerekse de Ermenistan ise, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını

vatandaşlığından vaz geçmeyerek, Azerbaycan vatandaşlığını kabul etmek isterse, bu konuda ona özel hak tanınmalıdır. Taraflar bu konuyu, AGİT'in denetiminde konuşarak, ortak bir karara varmalıdırlar. "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" <http://www.e-qanun.az/framework/3187> erişim tarihi, 19 Aralık 2019.

⁴⁷⁷ Çatışma öncesinde, bölgede yaklaşık 47 bin Azerbaycanlı yaşamaktaydı. Çatışma neticesinde, burada yaşayan Azerbaycanlılar, bölgeden göç etmek zorunda kaldılar. 2019 verilerine göre, Lâçin'den olan Azerbaycanlı zorunlu yerinden edilmiş, Azerbaycan'ın 57 farklı bölgesinde yaşamakta ve onların sayısı 77.660'a ulaşmaktadır. "Azərbaycan Respublikası Laçın Rayon İcra Hakimiyyəti, Laçının Əhalisi", <http://www.lachin-ih.gov.az/page/12.html> erişim tarihi, 19 Aralık 2019.

⁴⁷⁸ "Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi", (2019), <https://cabmin.gov.az/az/page/69/print/> erişim tarihi, 20 Aralık 2019

istemektedir⁴⁷⁹. Bu zamana kadar, AGİT Minsk Grubu ve Rusya tarafından, Azerbaycan'a ve Ermenistan'a sunulan çözüm önerilerinde, Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi ile ilgili farklı alternatifler sunulsa da, bazen bir tarafın, bazen de her iki tarafın öneriyi kabul etmemesinden dolayı anlaşma sağlanamamıştır. Örneğin, Minsk Grubunun, 1997 senesinin yazında sunduğu öneriye göre, Dağlık Karabağ'a, eski DKÖB sınırları içinde, Azerbaycan kontrolünde geniş özerklik verilmesi teklif edildi. Azerbaycan tarafı için oldukça uygun olan bu öneri, Ermenistan tarafının çıkarlarına tamamen zıt idi. Bu nedenle de Ermenistan yetkilileri, bu öneriyi kabul etmediler. Minsk Grubu, 1997'nin sonlarına doğru taraflara sunduğu ikinci öneri metninde ise, ilk aşamada, Dağlık Karabağ etrafındaki işgal edilmiş 7 ilden 6'sının Azerbaycan'a geri verilmesini, Dağlık Karabağ'ın, uluslararası barışı koruma güçlerinin güvenliği altında geçici statüye sahip olmasını ve Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün belirlenmesi için müzakerelerin sürdürülmesini öne sürmüştü. İlk başta her iki taraf, bu öneriye sıcak yanaşsa da, Ermenistan tarafı, müzakerelerin ilerleyen safhalarında, öneriye itiraz ederek, barış taslağını kabul etmedi. Dağlık Karabağ'ın statüsü ile ilgili taraflara sunulan üçüncü bir öneri ise, Dağlık Karabağ ile Azerbaycan'ın, konfederasyon halinde ortak bir devlet yapısına sahip olması idi ki, Azerbaycan, bu öneriyi, kendi arazi bütünlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmedi.

4.2.2.1. Dağlık Karabağ'ın Geçici Statüsü

Bu üç öneriden sonra, taraflara, daha bir sıra öneriler sunsa da, barış müzakerelerinde gelinen noktada, Minsk Grubu yetkilileri, tarafları, Madrid Kriterleri'nin kabul edilmesi konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Madrid Kriterleri, "Aşamalı Çözüm" önerisinde olduğu gibi, çatışmanın sorunlarını birbirinden ayırmakta ve her grup sorunu, ayrı aşamalarda çözmeyi önermektedir. 2007 yılında, taraflara sunulan temel ilkelerde, ana konular, Dağlık Karabağ'ın etrafındaki beş bölgenin Azerbaycan'a geri verilmesi, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ı ilişkilendiren koridorun oluşturulması ve Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlene kadar, ona geçici statü verilmesi konularıydı. Taraflardan birisinin, sorunun çözümü sırasında, önerilen taslağa ilişkin olarak kendisini kaybeden taraf olarak algılaması ve bundan kaynaklanarak öneriyi kabul etmemesi,

⁴⁷⁹ Chiragov, Fuad, (2019), "The Nagorno-Karabakh Conflict Is Destroying Armenia", <https://nationalinterest.org/blog/buzz/nagorno-karabakh-conflict-destroying-armenia-61407> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.

daha önceki yıllarda deneyimlenmiş bir tecrübedir. Minsk Grubu, temel ilkelerde bu önerileri belirlerken, taraflar arasında kazan-kazan durumunun oluşumunu hedeflemekteydi. Bu kriterleri kabul ederek, Azerbaycan, işgal altındaki beş ilini yeniden geri alabilecek; Ermeni tarafı ise, uluslararası arenada tanınan “geçici statü” elde edecekti. Aynı zamanda, bu geçici statünün kabul edilmesi dolayısıyla, Azerbaycan, Dağlık Karabağ’ın Ermeni yönetimini, çatışmanın tarafı olarak kabul edecekti. Madrid Kriterleri, Dağlık Karabağ yönetimine geçici statü verilmesi gibi, tavizler içermesine rağmen, Azerbaycan tarafından “kabul edilebilir” olarak değerlendirilmişti⁴⁸⁰. Dağlık Karabağ’ın geçici statü elde etmesi, Ermeni tarafı adına olumlu gelişme olsa da, Madrid Kriterlerinin, Ermeni çıkarlarını tamamen karşılamadığından, Ermenistan, bu kriterleri kabul etmeye sıcak bakmamaktadır⁴⁸¹. Fakat anlaşmanın yukarıda belirtilen *birinci aşamasının* gerçekleşmesi, Dağlık Karabağ’ın nihai yasal statüsünün belirlenmesi ve bunun için gerekli koşulun oluşturulması adına, Dağlık Karabağ’a geçici statünün verilmesi, tarafların kabul etmesi gereken en önemli koşullardan birisidir.

Dağlık Karabağ’a geçici statü verilirken, Madrid Kriterlerinde belirtilmeyen ve Ermeni tarafının rahatsızlığına neden olan, eski Şaumyan ilinin, Mardakert ve Martuni illerinin Azerbaycan kontrolündeki kısmının⁴⁸² kaderi de belirtilmelidir. Çalışmanın önceki kesimlerinde belirtildiği gibi, silahlı güçlerin geri çekilmelerine paralel olarak, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin askeri birlikleri de, eski DKÖB sınırlarına gerilemelidir. Bu o anlama gelmektedir ki, Azerbaycan orduları da, aynı zamanda, Mardakert ve Martuni illerinin kontrol ettiği bölgelerini, Dağlık Karabağ’ın geçici yönetimine bırakmalıdır. Fakat böyle bir taviz, Azerbaycan tarafı için kabul edilmezdir. Bir taraftan, Mardakert ve Martuni illerinin, Azerbaycan kontrolündeki bölgelerinde, 1994 ateşkesinden sonra, Azerbaycan tarafı burada yerleşim yerleri oluşturmuştur. Diğer taraftan, Azerbaycan kontrolündeki Mardakert bölgesinin az bir

⁴⁸⁰ Zərbələyeva, K. (2011), “Əli Həsənov: Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün Ermənistana təzyiqlər artırılmalıdır”, <https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1904656.html> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.

⁴⁸¹ Chouldjian, Elizabeth, S. (2019), “ANCA Reaffirms Support for OSCE Minsk Group, Rejects Madrid Principles as a Flawed Plan for Lasting Peace”, <https://anca.org/press-release/anca-reaffirms-support-for-osce-minsk-group-rejects-madrid-principles-as-a-flawed-plan-for-lasting-peace/> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.

⁴⁸² Chouldjian, Elizabeth, S. (2019).

kısmı, 2016 Nisan savaşlarında, Azerbaycan tarafından “düşmandan geri alınmıştır”⁴⁸³. Bu nedenle de, bu bölgenin tekrardan Ermeni yönetimine geri verilmesi, Azerbaycan tarafından mağlubiyet olarak görülebilir ve kabul edilmezdir. Bu sorunsalı çözmek adına, Kelbecer ve bu iki bölge birbiriyle ilişkilendirilebilir. Örneğin, çalışmanın bir önceki kısmında Kelbecer’in durumuyla ilgili stratejiler oluşturulurken, Madrid Kriterlerinde belirtilen “belirlenmiş sayıda Ermeni askeri birlikleri”nin yerine, bölgede barış güçlerinin konuşlandırılması ve Kelbecer’in, Azerbaycan yönetimine dönüşünün hızlandırılması önerileri, Ermeni tarafının verdiği taviz iken, Azerbaycan’ın, Mardakert ve Martuni bölgelerinin kontrol ettiği arazilerini boşaltması, Azerbaycan’ın vereceği tavizdir. Bahsi geçen bölgeler boşaltıldıktan sonra, bu arazilerde sivil barışı korumacılar yerleştirilmelidir. Bu bölgedeki barışı korumacıların ilk görevi, bölgedeki güvenliği sağlamak, ateşkesten sonra, eski DKÖB sınırlarında yaşamayan ve bu bölgeye yerleştirilen insanların, bölgeleri boşaltması için onları teşvik etmesi gerekmektedir. Bu insanlara, Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde, gerekli yaşam koşulları, iş ve eğitim olanakları sağlanmalıdır. Dağlık Karabağ’ın nihai yasal statüsü konusunda anlaşma sağlanana kadar, bölgeler, barışı koruma güçlerinin kontrolünde kalmalı ve Kelbecer’in Azerbaycan’a geri verilmesiyle eş-zamanlı olarak, Dağlık Karabağ yönetimine verilmelidir. Böylelikle iki taraf arasında kazan-kazan durumu oluşturulmalıdır.

Çatışma öncesinde, nüfusunun çoğu, Ermenilerden oluşan Şaumyan ili, çatışma öncesinde, DKÖB’ün sınırları içerisinde olmadığı gibi, ateşkes sonrasında da, Azerbaycan’ın kontrolünde kalmıştır. Bu nedenle de, Şaumyan iline karşı, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin ve Ermeni tarafının iddiaları⁴⁸⁴, hukuki açıdan hiçbir esasa dayanmamaktadır. Bu nedenle de, Ermeniler, bu taleplerinden vazgeçmeli, Şaumyan’dan olan Ermeni mültecilerin meselesi ise, ayrı bir konu altında tartışılmalıdır.

Madrid Kriterlerinde belirtildiği gibi, Dağlık Karabağ’a geçit statüsü verilmelidir. Fakat Madrid Kriterleri, Dağlık Karabağ’ın geçit statüsünün, hangi arazileri kapsamıyla ilgili net bir bilgi vermemektedir. Dağlık Karabağ’ın geçit statüsü, Mardakert ve Martuni illerinin, Azerbaycan’ın kontrolündeki bölgeleri hariç, eski DKÖB’ü ve aynı zamanda, bu bölgede yaşayan Ermeni nüfus ve bölgenin koridor rolünü göz önünde

⁴⁸³ Abbasov, Ramil, (2018), “Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı”, <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.

⁴⁸⁴ “About Artsakh: General Information”, <http://www.nkr.am/en/general-information> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.

bulundurarak, Lâçin'i kapsayabilir. Fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin askeri birlikleri ve polis güçleri, kendi faaliyetini devam ettirmelidir. Geçit statüsü döneminde, Dağlık Karabağ Ermenileri, bu statünün kapsadığı arazide, mevcut yasalarla yaşama hakkına, aynı zamanda, kendi yöneticilerini seçme ve kendilerini yönetme hakkına sahip olmalıdırlar. Geçit statüsüne sahip Dağlık Karabağ yönetimine, yabancı ülkelerle, şirketlerle ve iş adamlarıyla karşılıklı ilişki kurma, ülkeye yabancı sermaye çekme fırsatları tanınmalıdır. Dağlık Karabağ otoritesinin geçit süresinde elde ettiği tüm bu haklar, uluslararası arenada tanınmalı ve bu hakların sürdürülebilirliğine AGİT ve BM tarafından uluslararası güvence verilmelidir.

4.2.2.2. Dağlık Karabağ'ın Nihai Yasal Statüsü

Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü ile ilgili, tarafların farklı görüşleri vardır. Ermenistan yetkilileri ve fiili Dağlık Karabağ yöneticileri, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını isterken; Azerbaycan, Dağlık Karabağ Ermenilerine en yüksek özerk statü vermeyi teklif etmektedir. Azerbaycan'ın, kendi sınırları içinde, Dağlık Karabağ'a en yüksek düzeyde özerklik vermesi fikri, AGİT'in 1996 Lizbon Zirvesinde oluşmuş⁴⁸⁵, fakat Azerbaycan tarafı, hiçbir zaman, bu özerkliğin neye benzeyeceği ile ilgili bir öneri sunmamıştır. Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü ile ilgili ikinci bir tartışmalı konu, bu statünün nasıl belirleneceği sorusudur. 2007 senesinde, tarafların değerlendirilmesine sunulan Madrid Kriterleri'nde, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün, Dağlık Karabağ ahalisinin özgür iradesi ile halkoylaması sonucu (referandum) belirlenmesi önerilmişti. 2009 yılında, Minsk Grubu eş-başkanları tarafından güncellenen Madrid Kriterleri'nde ise, nihai yasal statünün belirlenmesi ile ilgili "referandum" veya "plebliscite" kelimeleri kullanılmamış, onu yerine ise, Dağlık Karabağ'ın, gelecekte yasal statüsünün "bağlayıcı bir iradenin ifadesi" ile belirlenmesi önerilmiştir⁴⁸⁶. Güncellenmiş temel ilkelerde, referandum kelimesinin kullanılmaması, Ermeni tarafının itirazına neden olsa da, "bağlayıcı bir iradenin ifadesi" derken, yine de taraflar, bu

⁴⁸⁵ AGİT, (1996), "Lisbon Document 1996", <https://www.osce.org/mc/39539?download=true> erişim tarihi, 21 Aralık 2019.

⁴⁸⁶ 2009 yılında, tarafların tekrar değerlendirilmesine sunulan güncellenmiş Madrid Kriterleri'nde, 2007 yılında kullanılan, "The final legal status of NK will be determined through a plebiscite allowing the free and genuine expression of the will of the population of NK." ifadesinin yerine, "Future determination of the final legal status of Nagorno-Karabakh through a legally binding expression of will" ifadesi kullanılmıştır. "Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries", (2009), <https://www.osce.org/mg/51152> erişim tarihi, 21 Aralık 2019.

iradenin, referandum olması konusunda benzer fikirdedirler. Öte yandan, “bağlayıcı bir irade”, referandum seçeneğinin yanı sıra, taraflara, devlet düzeyinde anlaşarak, sorunu çözmeye olanağı sağlamaktadır.

4.2.2.3. Nihai Statüsün Belirlenmesinde Referandum Seçeneği

Çatışmaların merkezinde duran temel sorunun, belirli bir bölgenin statüsü konusu olduğu durumlarda, bu bölgenin statüsünün belirlenmesi ve çatışmanın çözüme kavuşturulması adına, referandumun gerçekleştirilmesi, bir sıra çatışmalarda deneyimlenmiş bir stratejidir. Dağlık Karabağ’ın nihai yasal statüsünün belirlenmesi için referandumun gerçekleştirilmesi fikri, 2007 Madrid Kriterleri ile birlikte, en çok tartışılan konu haline gelmiştir. Bu zamana kadar olan barış müzakerelerinde, devlet liderlerinin, tartışılan bölgenin nihai yasal statüsü konusunda ortak bir karara varamamasından dolayı, Minsk Grubu yetkilileri, 2007 Madrid Kriterleri’nde referandum seçeneğini ortaya attı. Fakat referandum seçeneğinin kendisi de oldukça tartışmalı bir konudur.

Uluslararası Kriz Grubu, Dağlık Karabağ’ın nihai statüsünün belirlenmesi adına referandum seçeneğinin uygulanması konusunda, gerek Bakü, gerekse Erivan yetkilileri ile görüşmeler yapmıştır. Kriz Grubu’nun gerçekleştirdiği görüşmeler sonucu, şöyle bir fikir oluşmaktadır ki, Bakülü yetkililer, Dağlık Karabağ’ın gelecek statüsünün belirlenmesi için, referandum seçeneğini kabul etmektedir, fakat referandumun ne zaman gerçekleşmesi ve oy kullanacak kesimin kimlerden oluşması konuları, gelecekte düzenlenecek müzakerelerin tartışma mevzularıdır. Bakü, ayrıca Ermenilerin bağımsızlık lehine oy kullanacakları ve sonuç olarak bağımsızlık elde edebilecekleri gerçeğini de, göz önünde bulundurmaktadır. Kriz Grubu’nun görüşme gerçekleştirdiği Ermeni diplomatına göre de, referandum, gelecek statü konusunda en uygun seçenektir, çünkü referandum fikri, Azerbaycan’ın, Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığını tanınması için güzel bir araçtır⁴⁸⁷. Her iki tarafın, halkoylamasına sıcak bakmasına rağmen, bu

⁴⁸⁷ International Crisis Group, (2019), “Digging out of Deadlock in Nagorno-Karabakh”, Europe Report no 255, s 24-25. <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/255-digging-out-of-deadlock.pdf> erişim tarihi, 22 Aralık 2019.

oylamanın nasıl, ne zaman ve nerede gerçekleştirilmesiyle ilgili ortak bir kanı oluşmamaktadır. Bu durum ise, referandum seçeneğini tartışmalı kılmaktadır. Genel olarak referandumla ilgili, birbiriyle ilişkili şu konular tartışılmaktadır: Referandumun yeri ve referandumunun sonucunun hangi arazileri kapsaması; referandumun ne zaman gerçekleşeceği; referanduma kimlerin katılacağı; ve en önemlisi referandumda hangi soruların sorulacağı.

Azerbaycan tarafının, referandumla ilgili ilk görüşü, referandumun, tüm Azerbaycan'da ve tüm Azerbaycan vatandaşlarının katılımıyla gerçekleşmesidir. Bakülü yetkililere göre, bu fikrin, en büyük dayanağı, Azerbaycan Anayasasıdır. Azerbaycan Anayasasının 3. Maddesinin 2. Fıkrasına göre, "Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet sınırlarının değiştirilmesi"⁴⁸⁸ yalnızca referandumla gerçekleşebilir denilmektedir. Azerbaycanlı yetkililere göre, Dağlık Karabağ'ın statüsü, Azerbaycan sınırlarında bir değişikliğe yol açma ihtimali taşıdığından, referanduma, tüm Azerbaycan halkı katılmalıdır⁴⁸⁹. Fakat böyle bir olasılık, Ermeni tarafı için kabul edilemezdir. Çünkü böyle bir referandumun sonucu Azerbaycan'ın çıkarlarını yansıtacaktır.

Referandumun gerçekleşmesi ile ilgili ikinci bir seçenek, halkoylamasının, tüm çatışma bölgesinde, başka bir ifade ile, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti arazisinde gerçekleşmesidir. Bu tarz bir referandumun gerçekleşme ihtimalinde ise, oylamaya, sadece çatışma öncesinde bu bölgede yaşayan ahali ve onların şimdiki aile mensupları katılmalıdır. Bu fikir de, Azerbaycan yetkilileri tarafından desteklenmektedir⁴⁹⁰. Çünkü savaş öncesinde, tüm çatışma bölgesinde 400 bin civarında Azerbaycanlı yaşarken; güncel verilere göre, onların sayısı, 645 bine ulaşmıştır⁴⁹¹. Mukayesede ise, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinde, 2015 yılında yapılan ahali sayımının sonuçlarına göre, fiili devlette, toplamda 145,053 kişi yaşamaktadır⁴⁹². Bu oranlara bakıldığında, referandum sonucunun Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun olacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle de, bu

⁴⁸⁸ "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası", <http://www.e-qanun.az/framework/897> erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

⁴⁸⁹ International Crisis Group, (2005), s 17.

⁴⁹⁰ Johansson, Patrik, (2009), "Putting Peace to the Vote: Displaced Persons and a Future Referendum on Nagorno-Karabakh", *Refugee Survey Quarterly*, cilt 28, sayı 1, s 135-136.

⁴⁹¹ "Azerbaijan: Annual conflict and displacement figures", <http://www.internal-displacement.org/countries/azerbaijan> erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

⁴⁹² "NKR de facto and de jure population distribution according to administrative-territorial units and sex" Population Census 2015.

fikir de, Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti tarafından desteklenmemektedir.

Referandum konusunda üçüncü ve Ermenistan ile fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti tarafından en çok desteklenen seçenek ise, oylamanın, eski DKÖB sınırlarında ve DKÖB'ün ahalisi arasında gerçekleştirilmesidir⁴⁹³. 2007 senesinde, Minsk Grubu tarafından, taraflara sunulan Madrid Kriterleri'nde de, Dağlık Karabağ'ın gelecek statüsü ile ilgili referandumun, 1988 yılına kadar, Dağlık Karabağ'da yaşayan ahali arasında gerçekleştirilmesi önerilmişti. 1989 verilerine göre, eski DKÖB'ün, toplamda 189,085 kişiye sahip nüfusu var idi ki, bu nüfusun 145,450'sini, Ermeniler; 40,688'ini Azerbaycanlılar ve 2,947'sini ise diğer milletler oluşturmaktaydı⁴⁹⁴. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğunun şimdiki sayısının, yaklaşık 80 bine⁴⁹⁵ ulaşmasına rağmen, yine de olası bir referandumda oy çoğunluğunu, yaklaşık 150 binlik nüfuslu Dağlık Karabağ Ermenileri sağlayacaktır. Azerbaycan tarafı, bu yaklaşıma sıcak bakmasa da, eğer taraflar, barış anlaşmasının birinci aşaması konusunda uzlaşırlar ve nihai statünün referandumla belirlenmesine karar verirler ise, referandumun, eski DKÖB sınırlarında ve çatışma öncesinde, bu bölgede yaşayan ahali arasında gerçekleştirilmesi en uygun seçenek olarak gözükmektedir.

Referandumla ilgili diğer tartışmalı konular ise, referandumda taraflara hangi soruların sorulacağı ve referandumun ne zaman gerçekleşeceği. Gerçekleşebilecek bir referandumda, sorulması ihtimal olunan iki soru vardır: Bunlardan birincisi, Dağlık Karabağ Ermenilerinin taleplerine uygun olarak, “bağımsızlık”; ikincisi ise Azerbaycan terkinde “özerklik” sorusudur⁴⁹⁶. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir detay vardır. Referandum sonucu bağımsızlığını kazanacak eski DKÖB arazisindeki Dağlık Karabağ Ermenileri, bağımsızlıklarının tanınması ile birlikte, çatışmanın çıkış nedeni olan Ermenistan'la birleşme girişimlerini yeniden sergileyebilir. Ermenistan'la Dağlık

⁴⁹³ Johansson, Patrik, (2009), s 136.

⁴⁹⁴ “Demographics Statistics in Nagorno-Karabakh during the Soviet Azerbaijani rule”, <https://karabakhfacts.com/demographics-statistics-in-nagorno-karabakh-during-the-soviet-azerbaijani-rule/> erişim tarihi, 23 Ağustos 2019.

⁴⁹⁵ Ali, Samir, (27 Aralık 2018), “Azerbaijani community of Nagorno-Karabakh ready for talks with Armenians” https://en.trend.az/azerbaijan/karabakh/2999257.html?fbclid=IwAR1X1FCcqdRGOznnNyzk_rRLD4_MNtGcgikq3oZVbEyzgTxbuZHyBPdih0 erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

⁴⁹⁶ Potier, Tim, (2012), “Referendum to Determine Nagorno Karabakh's Final Status: A Critical Appraisal”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt 32, sayı 2, s. 272.

Karabağ'ın birleşme fikirleri, gerek fiili Dağlık Karabağ, gerekse de Ermenistan yönetimi tarafından sık sık dillendirilmektedir⁴⁹⁷. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la birleşmesi, Azerbaycan için, onun bağımsızlığına nazaran daha kabul edilemez bir seçenektir. Bu nedenle, referandumda, bağımsızlık şıkkının yanında, gelecekte “Ermenistan'la birleşmeme koşulu” veya benzer bir ifade ilave edilir ise, Azerbaycan tarafı, bu seçeneğe şimdikine nazaran daha sıcak yaklaşır. İkinci soruyla ilgili tartışmalı konu ise, vaat edilen özerkliğin hangi haklara sahip olmasıdır. Referandum gerçekleşir ise, referanduma kadar bu soruya da yanıt bulunmalıdır.

Referandum seçeneğinin önündeki bir diğer engel ise, onun gerçekleşeceği zaman konusunda tarafların anlaşamamasıdır. Azerbaycan tarafı, durumu, kendi lehine değiştirmek için zamana ihtiyaç duymaktadır. Azerbaycan resmi makamlarına göre, referandumun gerçekleşmesi, 10, 20, hatta 30 yıl bile ertelenebilir⁴⁹⁸. Azerbaycan tarafının bu teklifini, Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ yönetimi kabul etmemektedir. Diğer taraftan referandumun düzenleneceği tarihe kadar, eski DKÖB arazisinde geçiş statüsünün devam etmesi ve barış güçlerinin bölgede konuşlandırılması, oldukça masraflı bir süreçtir. Bu nedenle de, referandumun gerçekleştirilmesi konusunda anlaşmaya varılır ise, halkoylaması, daha kısa sürede gerçekleştirilmelidir. Ayrıca referandumunun, gerçekleştirileceği tarih net olmasa da, zaman aralığı şeklinde, barış anlaşmasında belirtilmelidir. Örneğin, 2005 yılında, Sudan ile Güney Sudan arasında imzalanmış Kapsamlı Barış Anlaşmasına göre, Güney Sudan'a altı yıl boyunca “geçici statü” verilmiş, sürenin bittiği 2011 yılında ise, referandum gerçekleşmiş ve sonuç olarak ise, Güney Sudan Bağımsızlığını kazanmıştır⁴⁹⁹.

⁴⁹⁷ “Arstakh President Marks Anniversary of Call for Unification”, (2014), <http://asbarez.com/119782/arstakh-president-marks-anniversary-of-call-for-unification/> erişim tarihi, 23 Aralık 2019; Kucera, Joshua, (2019), “Pashinyan calls for unification between Armenia and Karabakh”, <https://eurasianet.org/pashinyan-calls-for-unification-between-armenia-and-karabakh> erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

⁴⁹⁸ Conciliation Resources, (2018), “A final status vote for Nagorny Karabakh: Choosing politics?”, Discussion Paper, https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/A_final_status_vote_for_Nagorny_Karabakh_English.pdf erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

⁴⁹⁹ Güney Sudan Referandumunun yasal süreci ve bu süreçte kendi kaderini belirleme ilkesinin uygulanmasıyla ilgili daha geniş bilgi edinmek için bakınız. Marzatico, Francesca, (2011), “Southern Sudan Referendum on Self-Determination: Legal Challenges and Procedural Solutions”, *Journal of African Elections*, cilt 10, sayı 1, s. 1-32.

Referandumun gerçekleştirilmesi konusunda, bir diğer sorun ise, referandumun, Azerbaycanlı kesimin, eski DKÖB'e dönmesinden sonra mı, yoksa önce mi gerçekleştirileceğidir. Taraflar, müzakereler sonucu, halkoylamasının, Azerbaycanlıların eski evlerine geri dönmelerinden sonra gerçekleşmesi konusunda anlaşılırsa, bu durumda, ilk olarak, geçiş süreci daha uzun zaman dilimini kapsayacaktır. Çünkü Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı kesiminin eski yaşayış yerlerine geri dönmeleri için, onların net sayısı belirlenmeli, eski evleri tespit edilmeli, tahrip olunmuş binalar yeniden onarılmalıdır. Ayrıca, Azerbaycanlı kesimin nüfus artımı da göz önünde bulundurulduğunda, eski DÖKB arazisinde yeni yerleşkelerin inşa edilmesi ve onlar için yaşam koşullarının oluşturulması gibi başka sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, her ne kadar Dağlık Karabağ'ın Ermeni kesimi yaklaşık 150 binlik nüfusuyla, sayıları 80 bine yaklaşan Azerbaycanlılara karşı, bölgede çoğunluğu oluştursalar da, çatışma öncesindeki durumla kıyasta, iki toplum arasındaki oran birbirine yaklaşmaktadır. Bu ise, DKÖB arazisinde, Azerbaycanlıların, çoğunluğu oluşturduğu yerlerde, ayrı bir soruna neden olabilir. Örneğin, eski DKÖB'de, Azerbaycanlıların yaklaşık %50'den fazlası, Şuşa'da yaşamaktaydı. Onların artan nüfusu da dikkate alınırsa, bu faktör, referandum sonucu, kazanılacak bağımsızlıkla birlikte, Dağlık Karabağ içinde, ikinci bir "Dağlık Karabağ" sorununa neden olabilir. Bu nedenle de, referandum seçeneklerinden biri, eski DKÖB arazisinde, her bölgenin ayrı ayrı, kendi kaderleri için oy kullanmasıdır ki⁵⁰⁰, bu seçenek de, oldukça tartışmalıdır. Fakat dünya tecrübesinde benzer örnekler mevcuttur. Örneğin, 2019 yılının Ocak ve Şubat aylarında, Filipinler'in Mindanao adasında, Müslüman kesimin ağırlıklı yaşadığı bölgelerde, Bangsamoro Özerk Bölgesinin oluşturulması ve bu bölgeye katılmak için, her bir şehirde ayrı ayrılıkta oylama gerçekleştirilmiştir⁵⁰¹. Yine de, böyle bir oylama sonucu, özellikle Şuşa gibi Azerbaycanlıların baskın olduğu bölgelerin, Dağlık

⁵⁰⁰ Johansson, Patrik, (2009), s 138.

⁵⁰¹ Mindanao'nun Müslüman kesimi ile Filipinler yönetimi arasında, Müslümanların bağımsızlık talepleri sonucu çıkan ve yaklaşık 40 yıla yakın süren çatışmayı çözüme kavuşturma adına, 2001 yılında, Mindanao'da referandum düzenlendi. Fakat Müslüman kesimin talepleri tam karşılanmadığından, çatışmalar referandum sonrasında da devam etti. Sorunu çözüme kavuşturmak için, taraflar tekrar referanduma gitme kararı aldı. Referandum ile M Müslüman Mindanao'daki Bangsamoro Özerk Bölgesi'nin oluşumuna ve oraya hangi şehirlerin ve bölgelerin katılacağına karar verilecekti. 2019'un Ocak ve Şubat aylarında gerçekleşen referandumlarla bu sorulara cevap bulundu. Referandumun sonuçları için bakınız. "RESULTS: Bangsamoro Organic Law Plebiscite" (2019), <https://www.rappler.com/nation/221316-results-bangsamoro-plebiscite-2019> erişim tarihi, 1 Ocak 2020.

Karabağ'ın kontrolünden çıkma ihtimali, bu seçeneği Ermeni tarafı için kabul edilemez kılmaktadır.

Taraflar, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün referandumla belirlenmesi konusunda uzlaşa sağlarsa, büyük ihtimalle halk oylaması, geçiş sürecinde gerçekleşecek. Bu durumda ise Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı ve Ermeni topluluğu, ayrı ayrı oy kullanacaklar. Referandumun, bağımsızlık kararı ile sonuçlanması durumunda ise, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğunun, Bağımsız Dağlık Karabağ Cumhuriyetine geri dönmesi ayrı bir sorunsala yol açacaktır. Örneğin, Hırvatistan'daki savaş 1995 yılında sonlansa da, 1991-1995 yılında ülkeden göç etmek zorunda kalmış etnik Sırp'ların büyük kısmı halen daha, başka ülkelerde mülteci konumundadır. Her ne kadar da, Hırvatistan hükümeti, Sırp'ların geri dönmelerini kabul etseler de, onların geri dönmeleri ve yaşamlarını devam ettirmeleri için gerekli koşullar sağlanmamakta ve bu yüzden, Hırvatistan Sırp'larının büyük çoğunluğu, eski evlerine geri dönememektedir⁵⁰². Azerbaycanlıların, Dağlık Karabağ'daki eski evlerine geri dönmeleri konusunda benzer sıkıntılar yaşanmaması için, barış anlaşmasında, referandumun sonucunun geçerliliği, Azerbaycanlıların geri dönüşü ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca referandum gerçekleştirilmeden önce, Azerbaycan'ın savunduğu özerklik statüsünün ayrıntılarının verilmesi gerektiği gibi, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının da şartları tartışılmalı, bağımsızlık durumunda, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı kesimine gerekli haklar tanınmalıdır.

4.2.2.4. Dağlık Karabağ'ın Nihai Yasal Statüsünün Belirlenmesinde, Referandum Seçeneğine Alternatif

Çatışmanın mevcut durumu değerlendirildiğinde görülmektedir ki, Azerbaycan tarafı, her ne kadar da kabul etmek istemese de, eski DKÖB arazisinde, hatta DKÖB'e komşu, Ermeni tarafının kontrolündeki Azerbaycan topraklarında, Ermenistan'a bağımlı bir şekilde olsa da, yeni bir devlet oluşmaktadır. Uluslararası Hukuka karşı olmasına rağmen, fiili Dağlık Karabağ yönetimi, işgal edilmiş bölgelerde yeni yerleşkeler inşa etmekte ve bu bölgelerde nüfusu artırmaya çalışmaktadır. Azerbaycan makamları, Ermeni tarafından, bu girişimlerine hemen son vermelerini istese de, bu girişimleri

⁵⁰² "Croatia, Serbs", World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, <https://minorityrights.org/minorities/serbs-2/> erişim tarihi, 1 Ocak 2020.

engelleyememektedir. Fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, 2006 senesinde kendi anayasasını kabul etmiş, kendi yönetim şeklini belirlemiştir. Ermenistan dâhil, hiçbir BM üyesi tarafından tanınmasa da, devlet olma yolunda ilerlemektedir. Bir diğer önemli konu ise, Dağlık Karabağ’da fiili de olsa, bağımsızlık döneminde doğmuş, büyümüş bir nesil yetişmiştir. Bu nesil, savaşın travmalarını daha derinden hissetmiş olsa da, onların, savaşın acı taraflarını pek fazla görmeyen çocuklarının oluşturduğu, fiili bağımsızlığın ikinci jenerasyonu, ebeveynlerine nazaran daha ısrarlı bir şekilde, tüm ekonomik zorluklara rağmen, hiçbir koşulla tekrardan mevcut Azerbaycan yönetimine geri dönmek istemeyecektir.

Bu durumda, çatışmanın çözüme kavuşması için ilk başta Azerbaycan tarafı, mevcut durumu gerçekçi bir şekilde değerlendirmeli ve kendisinin daha fazla taviz vermesi gerektiği gerçeğini kabul etmelidir. Çalışmanın bir önceki başlıklarında da belirtildiği gibi, Azerbaycan tarafına göre, onlar, Madrid Kriterleri’nde bahsedilen Dağlık Karabağ’a geçici statünün verilmesini kabul edecekleri takdirde, Ermeni tarafına gerekli tavizleri vermiş olacaklar. Bu taviz, Ermeni tarafı, için barış anlaşmasının ilk aşamasında kabul edilir olsa bile, ikinci aşamada Dağlık Karabağ Ermenileri, Azerbaycan’dan bağımsızlığını kazanmalıdır. Başka bir ifade ile Ermeni tarafı ilk aşamada kontrol ettiği beş bölgenin, daha sonraki aşamalarda Kelbecer, hatta Lâçin’in Azerbaycan’a geri verilmesi ile gerekli tavizleri verir iken, Azerbaycan tarafı, bu ödünlere karşı, Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığını tanımalıdır. Fakat Azerbaycan yetkililerinin ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in de sık sık belirttiği gibi, Azerbaycan, topraklarında “ikinci bir Ermeni devletinin” oluşumunu istememektedir⁵⁰³. Bu nedenle de, kendi Azerbaycan, çatışmanın böyle bir çözümle şekillenmesinden, mevcut durumunu tercih etmekte ve bekleme pozisyonu almaktadır. Uluslararası Kriz Grubu’nun, henüz 2005 yılında belirttiği gibi, Azerbaycan tarafı, “zaman geçirme” stratejileri uygulamaktadır. Çünkü anlaşma sağlanmayana kadar, Azerbaycan’ın kendi topraklarını savaşla geri alma şansı bulunmaktadır⁵⁰⁴. Çatışmanın mevcut gidişatında, “zaman geçirme” politikası, Ermeni tarafı için de, en uygun seçeneklerden birisidir. Çünkü 25 yılı aşkın süredir ki, Ermeni tarafının kontrolündeki Azerbaycan

⁵⁰³ “Azerbaijan won’t allow creation of second Armenian state on its historical lands - Ilham Aliyev”, (2017), <https://en.azvision.az/news/74588/azerbaijan-wont-allow-creation-of-second-armenian-state-on-its-historical-lands-ilham-aliyev.html> erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

⁵⁰⁴ International Crisis Group, (2005), s 11.

topraklarında, fiili bir devlet, varlığını sürdürmekte ve zaman geçtikçe devlet olma yolunda daha fazla mesafe kat etmektedir. Her ne kadar da, günümüz itibarıyla, bu devlet, uluslararası arenada tanınmasa da, zaman geçtikçe ve bu bölgenin Azerbaycan'la bağları daha da zayıfladıkça, doğal olarak, uluslararası düzeyde, bu devletin varlığı kabul edilebilecektir.

Aslında, Azerbaycan, Ermeni tarafının desteklediği bir şekilde, yani eski DKÖB arazisinde, eski DKÖB ahalisi arasında gerçekleşecek referandumu kabul ederse, bir nevi Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını da kabul etmiş olacaktır. Başka bir ifade ile, çatışmanın kısa zaman diliminde çözüme kavuşması adına, vermesi gereken tavizleri vermiş olacaktır. Fakat bir önceki başlıkta tartışıldığı gibi, Azerbaycan tarafının, referandum için de farklı talepleri var ve Ermeni tarafının desteklediği bir şekilde gerçekleşecek referandumun sonuçları, Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun olmayacağından, resmi Bakü tarafından kabulü oldukça zordur. Bu nedenle de, referandum seçeneği, her ne kadar da, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından sözlü bir şekilde uygun bir araç olarak belirtilse de, halkoylamasının nasıl gerçekleşeceği konusunda çeşitli tartışmaların olması ve bir türlü ortak karara varılamaması, aslında her iki tarafın uyguladığı “zaman geçirme” stratejileri ile örtüşmektedir. Bu yüzden, referandum seçeneğinin yerine, çatışmayı daha kısa sürede çözüme kavuşturacak alternatifler geliştirilmeli ve taraflar, bu stratejileri kabul etmeleri için ikna edilmelidir.

Geliştirilmesi gereken çözüm önerisi, hem Azerbaycan'ın, hem de Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın istek ve çıkarlarını karşılamalı ve Stratejik-Diyalog Modelinin amaçladığı kazan-kazan durumunu oluşturmalıdır. Başka bir ifade ile tasarlanacak öneri, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korur iken, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlık talebini de bir şekilde karşılamalıdır. Aslında AGİT Minsk Grubu, 1998 yılında taraflara bu iki talebi de, neredeyse karşılayan “Ortak Devlet” isminde bir öneri sunmuş, fakat taraflar arasında uzlaşma elde edilememiştir. Bahsi geçen öneriye göre, Azerbaycan'ın uluslararası düzeyde tanınmış sınırları içerisinde, Dağlık Karabağ, bir devlet birimi olarak, Azerbaycan'la ortak devlet oluşturacaktı. Her iki devlet, kendi anayasasına, yasama ve yürütme organlarına sahip olacaktı. Dağlık Karabağ'a, diğer devletlerle ikili ilişkiler geliştirmek, Azerbaycan'ın konsoloslugu veya büyükelçiliği bünyesinde, kendi temsilcisini barındırmak ve yabancı şirket ve kurumlarla ticaret anlaşmaları gerçekleştirmek hakkı tanınmaktaydı. Dağlık Karabağ, dış politikada neredeyse

tamamen serbest olacaktı, lakin onu BM'de Azerbaycan temsil edecek, fakat Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ı ilgilendiren konularda tek başına karar almayacaktı. Öneriye göre, Dağlık Karabağ'a, kendi ordusunu ve polis güçlerini oluşturma yetkisi de verilmekteydi. Ayrıca, Dağlık Karabağ vatandaşları, Azerbaycan parlamentosuna iştirak etme ve cumhurbaşkanı seçimlerine katılma hakkına sahip olmaktaydı. Tüm bunlara ek olarak, barış metnine uygun bir şekilde, hem Ermeni, hem de Azerbaycan dili, Dağlık Karabağ'da resmi dil olacaktı ve her iki toplumun üyesi, tüm hukuklardan kendi dillerinde faydalanabilecekti.

1998 yılında Azerbaycan, bu öneriyi hemen; Ermeni tarafı ise, başta kabul etmesine rağmen, sonra reddetmişti. 1998 yılında, Azerbaycan'ın öneriyi hemen kabul etmemesi, şiddetli çatışmanın üzerinden sadece dört yıl geçmesi ve Azerbaycan'ın, bölgenin kontrolünü geri alabileceğine dair umutlarının halen daha taze olmasıyla ve ayrıca kendi arazisinde ikinci bir devletin oluşumunu istememesi ile ilgiliydi. Ermeni tarafının da, sonradan öneriyi reddetmesinin nedeni, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'la benzer statüye sahip olmasına rağmen, tamamen bağımsız olmaması ve bağımsızlığın tamamen kazanılmaması durumunda, gelecekte Ermenistan'la birleşme olanağının kalmamasıyla alakalıydı. Fakat barış müzakerelerinin güncel durumunda, AGİT Minsk Grubu ve taraflar, bu tarz bir çözüm önerisini geri plana atsalar da, bu veya benzeri bir öneri, her iki tarafın barıştan beklentilerini, aynı zamanda belirli bir ölçekte karşılayan tek öneri girişimidir. Çünkü Ortak Devlet (konfederasyon) modelinde, çatışmanın çözümüne engel olan iki temel soruna da yanıt bulunmaktadır. Konfederasyon seçeneğinde, Azerbaycan, kendi arazi bütünlüğünü korumakta, Dağlık Karabağ Ermenileri ise, Azerbaycan yönetimi ile aynı statü elde etmektedir. Başka bir ifade ile bu çözüm yolu, Dağlık Karabağ Ermenilerine tam siyasi özerklik verirken, Azerbaycan'ın da sınırlarını korumaktadır.

Tabii ki taraflar, sorunun çözümünde kendi taleplerinin tamamen karşılanmasından yana olduğundan, onların böyle bir öneriyi kabul etme olanağı oldukça düşüktür. Fakat çatışmanın tamamen çözüme kavuşması ve pozitif barışa en yakın ortamın oluşması adına, taraflarda ortak yaşayış bilincinin tekrardan oluşması ve kabul görmesi gerekmektedir. Taraflar anlamalıdır ki, sorunun çözümü, bu coğrafyada ortak bir şekilde yaşayabilmekten geçmektedir. Dağlık Karabağ sorunu, her hangi bir tarafın tamamen istediği gibi giderilse ve diğer taraf, bu tarz çözümü, çeşitli baskılarla kabul

etmek zorunda kalsa dahi, çatışma, ikinci taraf için bitmeyecektir. Çevresel faktörler uygun olduğunda ve güç dengeleri değiştiğinde, daha önce istemediği bir anlaşmaya imza atmış, kendini “mağlup” konumunda gören taraf, sorunu kendi lehine çözmek için çatışmayı yeniden alevlendirecektir. Bu nedenle de Johan Galtung’un, çağdaş arabuluculuğu tarif ederken belirttiği gibi⁵⁰⁵, AGİT Minsk Grubu ve onun eş-başkanları, ortak devlet modelinin daha gelişmiş ve her iki taraf için daha kabul edilebilir versiyonunu hazırlamalı ve bu doğrultuda barış müzakerelerini hızlandırmalıdır. İlk önce, taraflarla hem ayrı ayrı diyaloglar gerçekleştirerek, onların talep ve isteklerini, barış anlaşmasından beklentilerini yeniden değerlendirmeli, hem de hazırlayacağı ortak devlet benzeri barış önerisinin detaylarını taraflarla tartışarak onları, çatışmanın en uygun çözüm yolunun birlikte yaşamaktan geçtiğine ikna etmelidir. Örneğin, Azerbaycan tarafı, mevcut durumda, Dağlık Karabağ Ermenilerinin, her geçen gün Azerbaycan’dan tamamen koptuğu gerçeğini kabul etmesi ve bu nedenle de sorunun barış yoluyla çözülmesi adına, daha fazla taviz vermesi gerektiği konusunda ikna edilmelidir. Öte yandan mevcut talepleri tamamen bağımsızlıktan yana olan Dağlık Karabağ Ermenilerine, tekrardan aynı devlette, birlikte yaşamayı kabul ettirmek adına, 1998’de sunulan öneridekinden daha fazla haklar tanıyan ve kendilerini daha bağımsız ve Ermenistan’la daha yakın ilişkide hissedebilmeleri adına stratejiler geliştirilebilir. Örneğin, Azerbaycan Anayasası, çifte vatandaşlığa izin vermezken; Dağlık Karabağ Ermenilerine, Ermenistan yasalarına uygun bir şekilde, Ermenistan vatandaşlığı elde etme hakkı tanınabilir ve onlara, her iki vatandaşlığın yasal üstünlüklerinden faydalana imkânı verilebilir. Diğer taraftan, Dağlık Karabağ’ın, Lâçin’in işgaline kadar olan sürede olduğu gibi, Ermenistan’la doğrudan kara yolu bağlantısından mahrum kalmaması için, Lâçin ilinin tamamı olmaması şartı ile, belirlenecek genişlikte koridorun kontrolü, Dağlık Karabağ yönetimine verilebilir.

Böyle bir çözüm, Stratejik-Diyalog Modelinin hedeflediği kazan-kazan durumu için en iyi alternatiftir. Bu yüzden, AGİT Minsk Grubu üyesi ve eş-başkanlık yapan devletler,

⁵⁰⁵ Galtung’un TRANSCEND (çatışmanın ötesinde) yaklaşımında, arabulucu, müzakereler ve uzlaşma için tarafları bir araya getirmeden önce, tarafların her biriyle, ayrı ayrı derin diyaloglar gerçekleştirmeli, onların talep ve isteklerini belirlemeli, onlara yeni gerçeklikler sunmalı ve yeni sosyal, siyasi, ekonomik düzenin kurulması konusunda onları ikna etmelidir. Arabulucu, bu aşamada taraflar arasında köprü rolü oynamaktadır. Tüm talep ve istekler netleştikten ve çatışan taraflar, tam olarak müzakerelere hazır hale getirildikten veya geldikten sonra, anlaşma için masaya oturulmalıdır. Galtung, Johan, (2007), s. 14, 28.

tarafllara, bu çözüml önerisinin mağlup tarafının olmadığına, her iki tarafın kazanan konumunda olduğuna inandırmaları gerekmektedir. Burada, AGİT Minsk Grubu üyesi ve eş-başkanlık yapan ölkeler, Azerbaycan ve Ermenistan tarafını, barış anlaşmasını imzalamaya ikna etme adına, gerektiğinde teşvik edici, gerektiğinde ise zorlayıcı diplomasi araçlarından faydalanabilir. Örneğın, tarafları barış anlaşmasına teşvik etme adına, Ermenistan ve Azerbaycan'ın, Avrupa'ya uyum sürecini hızlandırma taahhütleri verilebilir. Diğer taraftan, aktörlerin isteksiz tavırlarını önlemek adına, ekonomik yaptırımlar uygulamak veya diğer baskı yöntemleriyle tarafları barışa zorlayabilir. Görüldüğü üzere, çatışmanın çözümünde, tarafların, barışa yönelik istekli tutumlarıyla birlikte, arabulucuların da, çatışmanın çözülmesi için istekli olmaları, taraflara yeni gerçeklikler sunabilmeleri ve tarafları bu doğrultuda ikna edebilmeleri gerekmektedir.

4.2.2.5. Dağlık Karabağ Ahalisinin Eski Evlerine Geri Dönmesi

Çatışmanın tamamen çözüme kavuşması için Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğunun, gönüllü bir şekilde eski yaşayış yerlerine geri dönmeleri ve oradaki Ermeni kesimi ile ortak bir şekilde yaşayabilmeleri gerekmektedir. Çalışmada daha önceden, bölgelerin boşaltılma sırasına ve çatışmadaki konumuna göre, zorunlu yerinden edilmişleri kategorize ederken, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğu ile birlikte, eski DKÖB'ün Azerbaycan kontrolünde kalan bölgelerin eski Ermeni ahalisi, eski Şaumyan (Goranboy) ilinin Ermeni ahalisi ve Yukarı Eskipara, Berhudarlı, Kerki köylerinin Azerbaycanlı ahalisi ve Artsvaşen köyünün Ermeni ahalisi aynı kategoride belirtilmişti. Statü açıdan, bu kesimler aynı sınıfa dâhil olmasalar da, çatışmanın çözüm sürecindeki konumları itibari ile tüm bu bölgelerin ahalisinin geri dönüşleriyle ilgili stratejilerin aynı kategoride geliştirilmesi uygundur.

Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı Topluluğunun Başkanı Tural Genceliyev, sık sık Azerbaycanlıların kendi eski evlerine geri dönmeleri ve Dağlık Karabağ Ermenileriyle birlikte, barış içinde yaşama istekleri olduğunu belirtmektedir⁵⁰⁶. Fakat Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının, eski yaşayış yerlerine geri dönmeleri, en az Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi kadar çelişkili bir konudur. Eğer ki taraflar, çatışmayı, bu

⁵⁰⁶ “Tural Genceliyev: “Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı icması erməni icması ilə danışıqlara hazırdır”, (26 Kasım 2019), <https://apa.tv/xeberler/tural-genceliyev-dagliq-qarabagin-azerbaycanli-icmasi-ermeni-icmasi-ile-danisiqlara-hazirdir-52709> erişim tarihi, 7 Ocak 2020

çalışmada belirtildiği gibi, kademeli bir şekilde çözüme konusunda anlaşılırsa, o zaman, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı ahalisinin geri dönmesi, en azından Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenene kadar ertelenecektir.

Zorunlu yerinden edilmişlerin eski yerlerine geri dönmeleri için, taraflar ve barışı koruma güçleri gerekli koşulları oluşturmalarıdır. Çatışmanın aşamalı çözümünde, birinci aşamada, eski DKÖB sınırlarında tampon bölge oluşturulacağından, bu bölgeye askeri barışı koruma güçleri yerleştirilirken, mevcut Ermeni yönetiminin kontrolünde olacak eski DKÖB arazisine ise sivil barışı koruma güçlerinin yerleştirilmesi gerekmektedir. Sivil barışı koruma güçleri, uluslararası ve yerel STK'larla birlikte, yerli Ermeni ahaliyi, psikolojik olarak Azerbaycanlılarla ortak yaşayışa hazırlamalıdır. Aynı zamanda sivil barışı koruma güçleri, resmi belgeler esasında, Azerbaycanlıların eski yaşayış yerlerini saptamalı, onların güncel durumuyla ilgili bilgi toplamalı ve Azerbaycanlıların artan nüfusunu hesaba katarak, onların net sayısını ve ne kadar yeni yerleşkelerin salınması gerektiğini belirlemelidir. Bu konuda, Dağlık Karabağ'ın mevcut yönetimi ile istişare ederek, yeni yerleşkelerin hangi arazilerde salınabileceğini saptamalıdır. Tüm bu konular ve bölgede yaşanacak diğer gelişmelerle ilgili raporlar hazırlamalı ve bu doğrultuda AGİT, Azerbaycan ve Ermenistan yönetimini bilgilendirmelidir. Sivil barışı korumacılar, benzer işlemleri eski DKÖB'ün Madrakert ve Martuni illerinin, Azerbaycan kontrollündeki arazilerinde de yapmalıdır. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı ve Ermeni ahalilerinin eski yerlerine nasıl geri dönecekleri ve zaman çizelgesinin nasıl olacağı ile ilgili diğer konuları, taraflar ayrı bir komisyon oluşturarak, AGİT Minsk Grubu denetiminde kendi aralarında diyaloglar gerçekleştirebilir ve ortak karara varabilir.

Azerbaycan'ın Kazak iline bağlı Yukarı Eskipara ve Berhudarlı köyleri ve Nahcivan'ın Sederek iline bağlı Kerki köyü, Ermenistan sınırları içinde kalır iken; Ermenistan'ın Geğarkunik bölgesine bağlı Arstvaşen köyü Azerbaycan sınırları içerisinde kalmaktadır. Arstvaşen köyünün kontrolü Azerbaycan'da bulunurken, Yukarı Eskipara, Berhudarlı ve Kerki köylerini, Ermenistan, kendi kontrolü altında tutmaktadır. Bu zamana kadar yapılan barış önerilerinde bu bölgelere dokunulmamış, onların gelecek kaderi ile ilgili net bir önerme sunulmamıştır. Bu çalışmada, çatışmanın çözümüyle ilgili stratejiler geliştirirken, birinci aşamada, bu köylerde de sivil barış güçlerinin konuşlandırılması ve onların, bölgenin boşaltılması ve gelecekte yasal sahiplerine geri verilmesi ile ilgili

öneriler sunulmuştu. Eğer ki, bu doğrultuda uygulama gerçekleşirse, buraya konuşlandırılan barış güçleri, bölgeyi denetlemeli, Azerbaycan köylerinde yaşayan Ermeni kesimi, Ermeni köyünde yaşayan Azerbaycanlı kesimi, bölgeleri boşaltmaları için ikna etmelidir. Bu bölgeleri boşaltacak Ermenilere, Ermenistan'ın diğer bölgelerinde; Azerbaycanlılara ise, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yaşam için gerekli koşullar sağlanmalı, onlara, iş, eğitim ve sağlık hizmetleri, en azından asgari düzeyde temin edilmelidir. Bölgeler, şu an bu arazilerde yaşayanlar tarafından boşaltıldıktan sonra, Dağlık Karabağ'ın yasal statüsü belirlenene ve Ermenistan-Azerbaycan sınırı vatandaşlar için açılanana kadar barış güçlerinin denetiminde kalmalıdır. Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü belirlendikten sonra, oranın eski ahalsinin kendi eski evlerine geri dönmeleri ile eşzamanlı olarak, belirtilen köyler ile bağlı oldukları ülkeler arasında sorunsuz kara yolu bağlantısı güvence altına alındıktan sonra, siyasi otoritenin ve yerel ahalinin bölgelere geri dönmelerine izin verilebilir. Ola bilsin ki, arabulucular tarafından, bu bölgeler konusunda ayrı stratejiler geliştirilmemesinin altında, köylerin karşılıklı takas edilme mantığı yatabilir. Fakat köylerin, kendi bağlı olduğu ülkelere geri verilmesi, oranın önceki sakinlerinin geri dönmeleri ve bu insanların diğer devletin sınırları içerisinde yaşaması, karşılıklı güvenin inşası adına oldukça önemlidir. Diğer taraftan ise bu konu, çatışmadan kaynaklanarak, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden Ermenistan'a ve aynı şekilde Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalan yüz binlerce insanın, belki gelecekte tekrardan eski yurtlarına geri dönmeleri ve her bir toplum üyesinin diğer ülkede özgürce ve dostça yaşaması için bir umut kapısıdır.

Eski Şaumyan ilinden olan Ermeni mültecilere, her ne kadar da bu çalışmada, yukarıdaki mülteci ve zorunlu yerinden edilmişlerle aynı kategoride yer verilse de, onların durumu farklılık oluşturmaktadır. Genellikle Ermeni tarafı, Şaumyan'nın Ermeni ahalsinin geri dönüşü ile Şuşa'nın Azerbaycanlı ahalsinin geri dönüşünü ilişkilendirmek gayreti içerisindeydi. 1997-1998 yıllarındaki önerilerde de, bu iki ilden olan insanların eski evlerine geri dönmeleri ile ilgili stratejiler, aynı konu başlığı altında önerilmekteydi. Fakat Ermeni tarafının, Şuşa ve Şaumyan göçmenlerini, aynı kategoride sınıflandırmalarına rağmen, onlar arasında farklılıklar mevcuttur. İlk başta, Şuşa, 1991 yılına, yani Azerbaycan'ın, DKÖB'ün özerklik statüsünü feshettiği tarihe kadar, DKÖB'ün en fazla Azerbaycanlı yaşayan kenti idi. Şaumyan ise, yaklaşık 3 binlik

Azerbaycanlı ve 17 binlik Ermeni nüfusuyla⁵⁰⁷, büyük çoğunlukla Ermenilerin yaşadığı bir bölge olmalarına rağmen, DKÖB'e bağlı değil ve doğrudan Azerbaycan'ın illerinden biriydi. Bu manada, Şaumyan ilinin Ermeni ahalisi ile Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden Ermenistan'a, aynı zamanda Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç eden mültecilerle aynı kategoride yer almaktadırlar. Bu nedenle de, Dağlık Karabağ sorununun daha kısa sürede çözüme kavuşması ve barış müzakerelerinin daha da zorlaşmaması adına, Ermeni tarafı, Şaumyan göçmenleri ile Şuşa göçmenlerinin geri dönüş meselelerini birbirinden bağımlı hale getirmekten vaz geçmelidir. Bundan sonra taraflar, Şaumyan göçmenlerine öncelik verecek şekilde, tüm Azerbaycanlı ve Ermeni mültecilerin durumlarıyla ilgili ayrı müzakereler gerçekleştirebilir.

4.3. Dağlık Karabağ Çatışmasını Dönüştürme Stratejileri

Çatışmayı çözme stratejileri, iki taraf arasında uzlaşmayı sağlayıp, silahlı mücadeleyi sonlandırırsa da, çatışmayı dönüştürme stratejilerinden eksik bir çatışma yönetimi girişimi, iki toplum arasında düşmanlığı tamamen ortadan kaldırıp, pozitif barışı sağlayamaz. Bu manada, Azerbaycan ve Ermenistan arasında, Dağlık Karabağ üzerinde uzun yıllardır süregelen çatışmanın tamamen ortadan kaldırılması için, çatışmayı dönüştürme stratejilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çatışmanın pozitif yönde dönüştürülmesi için taraflar arasında ilk başta güven oluşturulmalı ve toplumlarda ortak yaşama bilinci inşa edilmelidir. Çatışmayı dönüştürme, çatışma yönetiminin sonuncu safhası olmasına rağmen, Dağlık Karabağ çatışmasının barışçıl yollarla çözüme kavuşması adına, henüz taraflar arasında barış anlaşması imzalanmamasına rağmen, acil bir şekilde uygulanmaya başlanmalıdır. Çünkü toplumlar arasında kaybolan güvenin yeniden oluşması, silahlı çatışmayı tamamen ortadan kaldıracak ve sorunu çözecek barış anlaşmasının imzalanmasına da yardımcı olacaktır.

Toplumları barışa hazırlamak için, ilk başta devlet başkanları bu yönde girişimde bulunmalıdırlar. Arabulucular, her iki devlet liderini bu konuda bilinçlendirmeli ve konuşmalarında, nefret söylemlerinden, karşı tarafı aşağılayıcı, dışlayıcı ifadelerden ve çatışmayı körükleyecek demeçlerden uzak durmaları konusunda onları uyarmalıdır.

⁵⁰⁷ Melik-Shakhnazarov, Arsen, (1997), "Nagorny Karabakh: fakty protiv lzhi", <http://sumgait.info/caucasus-conflicts/nagorno-karabakh-facts/nagorno-karabakh-facts-annex.htm> erişim tarihi, 7 Ocak 2020.

Örneğin, Paşinyan'ın göreve geldiği ilk aylarda, yaranmış ılımlı atmosferde her iki devlet başkanı, barış adına olumlu ifadeler seslendirirken, 2019'un ikinci yarısından itibaren, bu söylemlerin yerini yeniden düşmanca ifadeler ve nefret söylemleri aldı. 2019'un Ağustos'un da, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin başkenti Stepanekert'de konuşmasında, “Dağlık Karabağ Ermenistan'dır – Nokta.” sözlerini kullandı. İki ay sonra, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya'da konferans sırasında, “Karabağ Azerbaycan'dır – Ünlem!” ifadeleriyle, karşı tarafa cevap verdi⁵⁰⁸. Basında, “noktalama savaşı” olarak nitelendirilen bu karşılıklı söylem atışması, iki taraf arasında, yılın başlarında oluşan olumlu atmosferi tamamen ortadan kaldırdı. Devlet liderleri, genellikle iç politikada kendi itibarlarını yükseltmek adına kullandıkları bu tarz ifadelerden kaçınmalı ve daha fazla barışı destekleyecek ifadeler kullanılmalıdır. Devlet başkanlarının yanı sıra, her iki toplumun önde gelen insanları, bilim adamları, sanatçılar, sporcular ve toplum tarafından değer gören diğer kişiler, kendi konuşmalarında barışa yer vermeli, nefret söylemlerinden sakınmalı ve karşı tarafı aşağılayıcı ifadeler kullanmayı terk etmelidir. Televizyon ve gazetelerde, barışı anlatan programlara ve haberlere daha fazla yer verilmeli, insanların bilinçlerinde, karşı tarafın olumlu imajının oluşumuna çalışılmalıdır. İki toplum üyelerinin birbirleriyle iletişime geçmesi adına, devlet düzeyinde eylemler gerçekleştirilmelidir. Örneğin, Devlet liderlerinin teşebbüsü ile iki ülkenin A Milli Futbol Takımları, ilk olarak tarafsız bir ülkede, ilerleyen aşamalarda ise, kendi sahalarında dostluk maçları gerçekleştirebilir ve böylelikle spordan olumlu yönde faydalanılabilir.

Toplumlar arasında kaybolan güvenin yeniden oluşturulması adına, çok yönlü diplomasi kapsamında, her iki toplumun üyelerini sık sık bir araya getirmek ve onlar arasında diyalog zemini oluşturmak gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için, gerek STK'ların sayısı, gerekse de onların faaliyetleri çoğaltılmalıdır. Örneğin, Avrasya Ortaklık Vakfı, 2018 yılından itibaren, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da, toplumlararası barışı inşa edebilme ve barış bilincini oluşturma adına, “Çatışma Okulu” ismi altında seminerler ve eğitimler gerçekleştirmektedir. Eğitimler, her ülkede bir grup gencin katılımıyla ayrı ayrı gerçekleştirildikten sonra, Gürcistan'da, üç devletten aynı gençlerin

⁵⁰⁸ Kuchera, Joshua, (7 Ekim 2019), “Azerbaijan escalates punctuation war with Armenia”, <https://eurasianet.org/azerbaijan-escalates-punctuation-war-with-armenia> erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

katılımıyla birlikte düzenlenmekte ve gençler arasında diyalog köprüsü oluşturulmaktadır⁵⁰⁹. Bu girişim, bu kadar pozitif olmasına rağmen, gerek her ülkeden sadece 25-30 gencin katılımıyla gerçekleşmesinden, gerekse de sadece yılda bir kez düzenlemesinden dolayı oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu tarz girişimlerin sayısı çoğaltılmalı, “Çatışma Okulları” yılda dört ila beş kez düzenlenmeli, daha fazla genç kesime hitap etmelidir. Ayrıca, bu girişimler, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan gençlerinin yanı sıra, Dağlık Karabağ’ın Ermeni ve Azerbaycanlı kesiminden insanların katılımıyla da düzenlenmeli, onlar arasında fikir mübadelesi gerçekleştirilmeli ve gelecekte Dağlık Karabağ’da yeniden ortak şekilde yaşamının tohumları atılmalıdır.

Toplumda barış bilincinin oluşumu adına, gerek Azerbaycan’da, gerekse de Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinde, eğitim sektöründe tutarlı reformlar gerçekleştirilmelidir. Çalışmada, tarafların barış kapasiteleri değerlendirilirken bahsedildiği gibi, her iki tarafın eğitim sisteminde, özellikle tarih dersliklerinde, karşı tarafı düşman ve barbar olarak anlatmak oldukça yaygındır. Uzun yıllar bu coğrafyada birlikte yaşamış iki toplum, ortak geçmişlerinde, yaşanmış kötü olaylara vurgu yaparak, okullarda, diğer taraf olan düşman bilincini körüklemektedir. Devlet liderleri, toplumları barışa hazırlamak adına, öncelikli olarak eğitim sektöründe gerçekleştirilecek reformlarla, savaş felsefesi yerine, barış felsefesini eğitimin önceliği haline getirmelidir. Ortak tarihi ve değerleri, karşı tarafı aşağılamak, onu azılı bir düşman olarak nitelendirmek yerine, iki tarafı birleştiren etkenler olarak kullanmak gerekmektedir. Çocuklara, anaokulundan itibaren, barışın ulvi değerleri aşılmalı, dostluk içinde ortak yaşamının üstünlükleri öğretilmelidir.

Çatışmanın psikolojik dönüştürülmesinin yanı sıra, barış anlaşması imzalandıktan ve bölgeler boşaltıldıktan sonra, çatışmanın siyasi, sosyal ve çevresel açıdan yeniden yapılandırılması da gerekecektir. Örneğin, boşaltılmış bölgelerde ilk başta mayınlı alanlar temizlenmeli, yeniden yollar, demiryolları inşa edilmeli, eğitim ocakları faaliyete geçmeli, internet hatları oluşturulmalı, gerekli iş yerleri, fabrikalar inşa edilmeli ve devlet kurumları oluşturulmalıdır. Ermenistan-Azerbaycan sınırı açılmalı, iki taraf arasında kesintisiz iletişim gerçekleştirilmelidir. Nahcivan’la Azerbaycan’ın

⁵⁰⁹ “Avrasiya Əməkdaşlıq Fondu 2019-Cu İldə Keçiriləcək “Münaqişə Məktəbi 2” Üçün Müraciət Qəbulunu Açıq Elan Edir”, <http://epfound.az/2019/08/10/munaqise-mektebi-2-ucun-muraciet/> erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

iletişimi, Ermenistan üzerinden güvenli bir şekilde gerçekleştirilmeli ve böylelikle, iki ülke ilişkileri daha da geliştirilmelidir. Çatışmanın kapsamlı bir şekilde dönüştürülmesi, toplumun tüm katmanlarında, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, psikolojik ve çevresel açıdan gerçekleştirilmeli ve çatışmanın yeniden oluşmaması adına, pozitif barışa en yakın ortam oluşturulmalıdır.

4.4. Uygulama

Çalışmanın teorik çerçevesinde belirtildiği gibi, Stratejik-Diyalog Modelinin uygulama safhası, belirlenen taktik ve stratejilerin uygulanmasının zaman dilimlerine ayıran eylem planından, barış anlaşmasını uygulamak ve çatışmayı dönüştürmek için gerekli kaynakların ayrılmasından ve anlaşmanın uygulanmasının denetlenmesinden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, çatışmayı ortadan kaldırmak için oluşturulan taktik ve stratejiler, tarafların değerlendirilmesine sunulmadığından ve taraflarca kabul edilmediğinden dolayı, barış müzakerelerinin gerçekleşmesini ve barış anlaşmasının uygulanmasını zaman dilimlerine ayırmak oldukça zordur. Fakat genel hatlarıyla şu şekilde bir zaman çizelgesi oluşturulabilir. Taraflar ilk başta, arabulucular tarafından önerilecek barış anlaşmasının tartışılması için müzakereler gerçekleştirecek. Ortaya çıkan karşılıklı anlaşmazlıkları gidermek için oluşturulacak diğer müzakerelerden sonra, barış anlaşmasını imzalama konusunda anlaşma sağlanır ise, anlaşmada belirtildiği gibi, taraflar, askeri birliklerini geri çekmeye başlayacaktır. İlk aşamada, her iki taraf, temas hattındaki ve Ermenistan-Azerbaycan ve Ermenistan-Nahcivan sınır hattındaki askeri birlikler geri çekilecek ve barış güçlerinin konuşlandırılması için zemin oluşturulacak. Eski DKÖB sınırlarını ve Lâçin ilinin kuzey ve güney sınırlarını çevreleyecek bir şekilde tampon bölge oluşturulacak ve askeri barışı koruma güçleri, bu bölgeye konuşlandırılacak.

İkinci aşamada, Ermenistan askeri birlikleri, tamamen kendi ülke sınırlarına geri çekilecek ve Yukarı Eskipara, Berhudarlı ve Kerki köylerini boşaltacak. Fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin askeri birlikleri, eski DKÖB ve Lâçin ili sınırlarına geri

çekilecek. Azerbaycan askeri birlikleri, eski DKÖB'ün Mardakert ve Martuni illerinin, kendi kontrolündeki arazilerinden ve aynı zamanda Arstvaşen köyünden geri çekilecek ve tüm bu bölgelerde, ayrılma bölgesi oluşturularak sivil barışı koruma güçleri konuşlandırılacaktır. Fiili Dağlık Karabağ yönetimine, eski DKÖB arazisinde ve Lâçin ili sınırlarında geçici statü verilecek. Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün belirlenmesi için müzakereler devam ettirilecek. Sivil barışı koruma güçleri ayrılma bölgelerinde gerekli koşulları oluşturduktan ve güvenliği garanti altına aldıktan sonra, bölgelerin Azerbaycan yönetimine geri verilmesi başlatılacak. Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü konusunda anlaşma sağlandıktan sonra, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı ahalisinin eski evlerine geri dönmelerine izin verilecek. Tüm bu stratejilerin uygulanmasının yanı sıra, taraflar arasında düşmanlığı ortadan kaldırma ve bu coğrafyada barış inşası için çatışmayı dönüştürme stratejileri de uygulanacak.

Çatışma için ayrılan kaynakların belirlenmesi, gerek bu çalışma, gerekse de Minsk Grubu için de oldukça tartışmalı bir konudur. Barış anlaşması sağlandıktan sonra, bölgelerin boşaltılması, boşaltılan bölgelere sivil ve askeri barış güçlerinin konuşlandırılması ve onların orada uzun süreli barındırılması ve aynı zamanda, boşaltılmış bölgelerin yeniden yapılandırılması oldukça büyük harcama talep eden konulardır. 2007 yılında öne sürülen Madrid Kriterlerinde, çatışmadan etkilenen arazilerin yeniden yapılandırılması adına, Uluslararası Finans Kuruluşları tarafında, eş-başkan ülkelerin desteği ile bir Uluslararası Bağışçılar Konferansının düzenleneceği belirtilmiştir. Fakat barış anlaşmasının uygulanması için ne kadar mali kaynağın gerektiği belirtilmemiştir. Bu nedenle, ilk önce barış anlaşmasının uygulanması, boşaltılmış bölgelerin yeniden yapılanması, barış güçlerinin ne kadar sürede bölgede kalacağı ve bu süre zarfında ne kadar harcama yapılacağı doğrultusunda hesaplamalar yapılmalı ve ayrılan kaynaklar netleştirilmelidir. Barış sürecinin kısıtlı kaynaklardan dolayı aksaması, sorunun çözümünü zora sokabilir.

İzleme sürecinde, barış anlaşmasının uygulanması denetlenmekte, anlaşmanın uygulanmasına engel olan unsurlar belirlenerek ortadan kaldırılmakta ve taraflar arasında çıkabilecek karşılıklı anlaşmalar diyalog yoluyla çözülmektedir. Çatışma yönetiminde, bu tarz sorunları ortadan kaldırmak ve çatışmayı izlemek için ayrı ayrı konularla ilgilenen komiteler ve komisyonlar oluşturulmaktadır. Minsk Grubu'nun 1997-1998 yıllarındaki önerilerinde, barış anlaşmasının uygulanmasını izleme adına,

tarafına, AGİT dönem başkanının ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın temsilcilerinden oluşan ve askeri, ekonomik, insani, kültürel ve iletişim işleri için alt komisyonlara bölünen Daimi Ortak Komisyon oluşturmayı teklif etmişti. Böyle bir komisyonun oluşturulması, barış anlaşmasının sorunsuz bir şekilde uygulanmasını izlemek, ortaya çıkacak engelleri hemen tespit edip ortadan kaldırmak ve anlaşmanın işleyişinin yeniden onarma adına oldukça önemlidir. Bu komisyon dışında, farklı meselelerle ilgilenecek başka komitelere de ihtiyaç duyulmaktadır. AGİT Minsk Grubu, 2007 yılında Madrid Kriterlerinde, tarafların bu kriterler doğrultusunda anlaşması durumunda, dört farklı komitenin oluşturulmasını önermekteydi. Birinci komite, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünü belirleyecek olan referandumun detaylarının tartışılması için oluşturulmalıydı. Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasındaki koridorun teknik özelliklerini belirlemek için ikinci bir komite oluşturulacaktı. Oluşturulması hedeflenen üçüncü komite, Kelbecer ilinin, Azerbaycan yönetimine geri verilmesi ile ilgiliydi. Dördüncü komite ise, Madrid Kriterlerinde belirtilmeyen tüm diğer soruların tartışılmasıyla ilgili oluşturulacaktı. Fakat Madrid Kriterlerinde, komitelerin nasıl ve kimlerin katılımıyla oluşturulacağı konusu net olarak belirtilmemişti ve bu da, bu önerinin eksik taraflarından idi. Bu çalışmada, referandum seçeneği yerine farklı bir alternatif sunulduğundan, Madrid Kriterlerinin önerdiği, birinci komitenin yerine, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün belirlenmesi için müzakereleri devam ettirecek bir komite kurulması önerilmektedir. Komiteye, AGİT dönem başkanının, eş-başkanlık yapan ülkelerin, Azerbaycan ve Ermenistan'ın, aynı zamanda fiili Dağlık Karabağ yönetiminin ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı topluluğunun temsilcileri katılmalıdır. Komitenin tüm müzakereleri, eşit haklar çerçevesine gerçekleştirilmelidir. Ayrıca komite, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı ahalisinin eski evlerine geri dönme konularıyla ilgili sorunları da çözüme kavuşturma görevi üstlenmelidir. Birinci komitede olduğu gibi, çatışmanın tüm taraflarının katılımıyla, Lâçin koridorunun teknik özelliklerini belirleyecek ikinci komitenin oluşturulması gerekmektedir. Kelbecer ili dâhil, diğer beş ilin boşaltılması ve oraya Azerbaycanlı otoritenin geri gelmesi sürecini takip etmek ve yerinden edilmişlerin geri dönmelerinde çıkacak sorunları gidermek için, AGİT dönem başkanı, eş-başkan ülkeler, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan üçüncü bir komite oluşturulabilir. Barış önerisinde dokunulmayan, tazminat gibi konuların tartışılması ve

bu sorunların giderilmesi adına, yine birinci komitede olduğu gibi, tüm taraflardan temsilcilerin katılımıyla dördüncü bir komite oluşturulabilir.

SONUÇ

Çalışmanın teorik çerçevesi oluşturulurken anlatılan Stratejik-Diyalog Modeli kapsamında, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ üzerinde devam eden çatışma değerlendirildiğinde, çatışmanın siyasal, yapısal, sosyal, kültürel ve psikolojik nedenlerinin olduğu ve sorunun bu kadar fazla bileşenden oluşmasından dolayı, çözümünün de kolay olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Stratejik-Diyalog Modeli kapsamında, mevcut sorunu tanımlarken elde edilen veriler, çatışmanın temelinde yatan nedenlerin, Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başladığı 1980'li yıllardan, yani çatışmanın mevcut durumunun şekillenmeye başladığı zamanlardan daha önceye dayandığını göstermektedir. Ermeni ve Azerbaycanlı kesim arasında ilk silahlı çatışmalar, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşse de, her iki toplumun, SSCB'de birlikte yaşaması ve Sovyetler Birliğinin uyguladığı halkların dostluğu politikası, taraflar arasındaki düşmanlığın bastırılmasına neden olmuştu.

Çalışmada yapılan analizler sonucu ortaya çıkmaktadır ki, her iki toplum, daha büyük bir gücün, yani Sovyetler Birliği'nin dayatmasıyla çatışmasız bir ortamda yaşasa da, Birliğin son yıllarında güçlenen milliyetçilik akımı, diğer kesime karşı bilinçaltında saklı kalmış düşman algısını yeniden görünür hale getirmişti. Etnik temellere dayalı, Dağlık Karabağ üzerindeki kontrolün hangi grubun elinde olacağı konusunda ortaya çıkan çatışmada, 1991-1994 yılları arasında şiddetli savaşların yaşanmasıyla, çatışma, etnik-bölgesel özelliğinin yanı sıra, psikolojik bir boyut almış ve günümüz itibari ile oldukça karmaşık duruma gelmiştir. 1994 yılında imzalanmış Ateşkes Anlaşmasından sonra, iki toplum arasında diyalog köprüsü kopmuş, taraflar, birbirlerinden tamamen uzaklaşmış, ortak değerler, yaşanmışlıklar unutulmuş, hatta toplumları birleştirebilecek etkenler bile taraflar arasında anlaşmazlıklara dönüşmüştür. Bir zamanlar Dağlık Karabağ'da ve Azerbaycan ve Ermenistan SSC'de birlikte yaşayan halklar, artık diğer grupla aynı toprakları paylaşmak istememekte, Dağlık Karabağ Ermenileri, Azerbaycan yönetimine geri girmeyi kabul etmemektedir. Eski DKÖB Ermenilerinin, eski DKÖB ve ona komşu Ermeni tarafının kontrolündeki bölgelerde yaklaşık 30 yıla yakın süredir, Azerbaycan'dan bağımsız yaşaması, iki toplum arasındaki uçurumu daha da genişletmekte ve sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır.

Çatışmanın incelenmesi göstermektedir ki, devletler, kendi ahalisini, barış felsefesinden uzakta, nefret söylemlerinin hâkim olduğu bir atmosferde, gelecekte elde edilecek zafer bilinci ve intikam duygularıyla eğitmekte, karşı tarafla uzlaşma için olanakları kısıtlamaktadır. Başka bir ifade ile tarafların barış kapasitesi, çatışmanın çözüme kavuşması ve olumlu bir barışın elde edilmesi adına oldukça aşağı düzeydedir. Bunun nedenlerinin, mevcut iktidarların görevde kalmak için çatışmayı araç olarak kullanma girişimlerinin yanı sıra, yerel ve uluslararası STK'ların gerek sayılarının az olması, gerekse de yetersiz faaliyetlerinin bulunması, çatışmanın aktör analizinden elde edilen veriler arasındadır.

Tarafların barış kapasitelerinin az olmasının yanı sıra, Stratejik-Diyalog Modeli çerçevesinde yapılan çatışma analizinde, arabulucuların da, çatışmanın çözümünde isteksiz davrandığı saptanmaktadır. AGİT Minsk Grubu'na eş-başkanlık yapan ülkelerin, bölgeyle ilgili kendi çıkarlarının olması, özellikle Rusya'nın çatışmadan faydalanarak bölge ülkelerine baskı yapma ve bu devletleri kendine bağımlı duruma getirme stratejileri, çatışmanın önündeki büyük engellerden bazıları olarak görünmektedir. Arabulucuların yanı sıra, İran ve Türkiye gibi aktörlerin de, çatışmaya etki edebilme, gücüne sahip oldukları da tespit edilmektedir.

Çalışmanın son bölümünde, Stratejik-Diyalog Modelinin çatışmanın çözümü için strateji geliştirme aşamasına uygun olarak, daha önceki iki bölümden elde edilen sonuçlar doğrultusunda geliştirilen stratejiler, taraflar arasında var olan çatışmayı sonlandırmayı hedeflemektedir. Dağlık Karabağ etrafındaki, Ermeni kontrolündeki yedi ilin, hukuken tamamen Azerbaycan'a ait olması ve aşamalı bir şekilde Azerbaycan yönetimine geri verilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Çatışmanın en tartışmalı konusu olan, Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsü meselesi ise, farklı açılardan ele alınarak, bu konuda referandum seçeneğine ve konfederasyon olanağına değinilmektedir. Yine de, tarafların, arabulucuların denetiminde tüm olanakları tartışmaları, arabulucuların, çatışmada daha aktif rol almaları, tarafları, referandumdan konfederasyon seçeneği doğrultusunda ikna etmeleri ve kazan-kazan durumunun oluşumunu sağlamaları gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Tüm bunlardan yola çıkarak, çalışma, şöyle bir sonucu ortaya koymaktadır. Çatışmanın çözümü, mutlaka karşılıklı diyaloglarla kazan-kazan durumunun oluşturulmasıyla

sağlanmalıdır. Aksi takdirde taraflar, hiçbir çözüm önerisini kabul etmeyecektir. Güç kullanımı veya güç kullanımıyla tehdit, çatışmanın gidişatını, bir tarafın lehine değiştirebilir ve çatışmayı o tarafın isteklerine uygun şekillendirebilir. Fakat diğer tarafın bu durumda kendini mağlup olarak algılaması, zaten yüksek düzeyde olan düşmanlık duygularını daha da koyulaştıracak, kin, nefret söylemlerini çoğaltacak, intikam arzusunu yükseltecek ve uygun koşullar oluştuğunda çatışmayı yeniden alevlendirecektir. Sonuçta çatışma, gelecek nesillere aktarılacak ve aynı coğrafyayı ve tarihi paylaşan iki toplum arasında pozitif barış oluşturulamayacaktır. Bu nedenle, sorunun tamamen çözümü adına, taraflar, ortak noktada birleşmeli, barış anlaşması bu çatışmada önerilen stratejiler veya kazan-kazan durumunu oluşturacak başka alternatifler doğrultusunda imzalanmalıdır.

Nihayetinde, taraflar unutmamalıdır ki, çatışma, sadece barış anlaşmasının imzalanmasıyla sonlanmayacaktır. Taraflar anlamalıdır ki, çatışmanın tamamen ortadan kaldırılması ve pozitif barışa ulaşmak için, en başta onlar, bu konuda istekli olmalıdır. Çatışmaya yol açan tüm nedenler dönüştürülmeli, toplumlar arasında yeniden diyalog zemini oluşturulmalı ve her iki halk, yeniden ortak yaşama bilincine sahip olmalıdır. Yapılan bu çalışmadan ortaya çıkan nihai sonuç şu şekildedir ki, iki toplum arasındaki çatışma, bu toplumların güvenli bir şekilde birlikte yaşadığı, komşuluk ilişkileri geliştirdiği, akrabalıklar kurduğu ve kolaylıkla iki ülke arasında gidip gelebildikleri bir ortamda tamamen dönüştürülmüş olacaktır. Başka bir ifade ile tarafların, savaşın çözüm yolu olmadığını, tarihin ve değerlerin ayırıcı değil birleştirici bir faktör olduğunu, bu coğrafyanın her iki topluma yetebileceğini ve sulh içinde yaşamının tek yolunun uzlaşıdan geçtiğini anladıkları zaman çözülecektir.

Çatışmanın analizi sırasında, çatışmadan kaynaklanan, fakat çözümü, bu çalışmanın ana konusunun dışında kalan bir sıra ilave sorunlar da mevcuttur. Örneğin, Dağlık Karabağ çatışmasının başlamasıyla, Azerbaycan'dan Ermenistan'a göç etmek zorunda kalmış Ermeniler ve Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmış Azerbaycanlılardan, bu çalışmanın analiz kısmında söz edilse de, çatışmanın çözümüyle ilgili stratejiler geliştirirken, onların gelecek kaderleriyle ilgili hiçbir strateji öne sürülmemiştir. Ayrıca, Ermeni güçlerinin kontrol ettiği Azerbaycan illerinden olan sakinlerin tahrip edilmiş evleri, mal varlıkları ve benzeri gibi konularda tazminat meseleleri, çatışmayla ilgili olsa da, bu konu, kendiliğinde daha geniş kapsam

içerdiğinden, bu çalışmada ele alınmamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında şiddetli savaşın patlak vermesinden sonra, Türkiye'nin Ermenistan'la kara sınırlarını kapatması ve Ermenistan'ın, bölgesel uyum sürecinin dışında kalması konusuna da, bu çalışmada değinilse de, Dağlık Karabağ sorununun çözümünden sonra, bu meselenin nasıl şekilleneceğine ve bu sorunun giderilmesi için hangi taktik ve stratejilerin geliştirilmesi gerektiğine, bu çalışmada yer verilmemiştir. Dağlık Karabağ çatışmasının ortaya çıkmasıyla oluşan ve çözümleri, Dağlık Karabağ çatışmasının çözülmesiyle ilgili olan bu geniş kapsamlı sorunlar, ayrı çalışmalarda ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- “OSCE Missions To Promote Conflict Resolution And Crisis Management”, (1997), *The Canadian Journal of Peace and Conflict Studies*, Cilt. 29, Sayı. 3, s. 20-25.
- Abilov, Shamkhal, (2018), “OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan”, *Insight Turkey*, Cilt 20, Sayı 1, s. 143-163.
- Abrahamyan, Eduard ve Melikyan, Gevorg, (2018), “Moscow Worries Armenian ‘Velvet Revolution’. Could Lessen Its Leverage Over Yerevan”, *Eurasia Daily Monitor*, Cilt. 15, Sayı. 68.
- Abushov, Kavus, (2009), “Policing the near abroad: Russian foreign policy in the South Caucasus”, *Australian journal of International Affairs*, Cilt. 63, Sayı. 2, s. 187-212.
- Abushov, Kavus, (2019), “Russian foreign policy towards the Nagorno-Karabakh conflict: prudent geopolitics, incapacity or identity?” *East European Politics*, Cilt. 35, Sayı. 1, s. 72-92.
- Adriaans Rik, (2019), “The humanitarian road to Nagorno-Karabakh: media, morality and infrastructural promise of the Armenian diaspora”, *Identities, Global Studies in Culture and Power*, Cilt. 26, Sayı. 1, s. 69-87.
- Akdevelioğlu, Atay, (2004), “İran İslam Cumhuriyeti’nin orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Cilt. 1, Sayı. 1, s. 129-160.
- Akyeşilmen, Nezir, (2014), “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz.” (der) Akyeşilmen, Nezir, Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 18-44.
- Akyeşilmen, Nezir, (2015), “Çatışma Analizi: Hak-Temelli Stratejik Barış Modeli”, (der) Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu. “Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri”; İstanbul, Gündoğan Yayınları, s. 39-76.

- Ambrosio, Thomas, (2011), "Unfreezing the Nagorno-Karabakh Conflict? Evaluating Peacemaking Efforts under the Obama Administration", *Ethnopolitics*, Cilt. 10, Sayı. 1, s. 93-114.
- Armed Conflict Work Group of the International Work on Death, Dying, and Bereavement. (2013). "Armed Conflict: A Model for Understanding and Intervention", *Death Studies*, Cilt. 37, Sayı. 1, s. 61-88.
- Aslanlı, Araz, (2010), "Azerbaijan-Russia relations: Is The Foreign Policy Strategy of Azerbaijan Changing?", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt. 9, Sayı. 3, s. 137-145.
- Avdoyan, L. (1995), "Nagorno Karabakh: An Historical perspective", *International Journal on Group Rights*, Cilt. 3, Sayı. 2, s. 161-167.
- Azem, Ahmad Jamil, (2010), "The American intelligence breakdown in İraq and the failure of the strategies of conflict "transformation." *Contemporary Arab Affairs*, Cilt. 3, Sayı. 2, s. 193-206.
- Baban, İnessa ve Shiriyev, Zaur, (2010), "The U.S. South Caucasus Strategy And Azerbaijan", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt. 9, Sayı. 2, s. 93-103.
- Babayan, Nelli, (2015), "The return of the empire? Russia's counteractions to transatlantic democracy promotion in its near abroad", *Democratization*, Cilt. 22, Sayı. 3, s. 438-458.
- Bağcı, Hüseyin, (2014), "Önsöz Yerine: Çatışma Analizi", (der) Akyeşilmen, Nezir, "Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi". Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 3-17.
- Baguirov, Adil, (2012), "Nagorno-Karabakh: Competing Legal, Historic and Economic Claims in Political, Academic and Media Discourses", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Cilt. 32, Sayı. 2, s. 139-175.
- Basic, Nedžad, Goetze David ve Smith, Charles, Antony, (2003), "Secession crises, human welfare and conflict resolution", *Conflict, Security & Development*, Cilt. 3, Sayı. 2, s. 185-209.

- Berns, Gregory S. ve Atran, Scott, (2012), "The biology of cultural conflict", *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, Cilt. 367, Sayı. 1589, s. 633-639.
- Berovitch, Jacob, (2009), "Mediation and international conflict resolution. Analyzing structure and behavior." (der), Sandole, Dennis J.D. ve Byrne, Sean ve Sandole-Staroste, İngrid ve Senehi, Jessica, "Handbook of Conflict Analysis And Resolution": New York, Routledge, s. 339-353.
- Bjola, Corneliu, (2013), "The ethics of secret diplomacy: a contextual approach." *Journal of Global Ethics*, Cilt. 10, Sayı. 1, s. 85-100.
- Björkdahl, Annika, (1999), "Conflict Prevention from a Nordic Perspective: Putting Prevention into Practice", *International Peacekeeping*, Cilt. 6, Sayı. 3, s. 54-72.
- Brigg, Morgan, (2008), "The New Politics of Conflict Resolution. Responding to Difference": Londra, Palgrave Macmillan.
- Burch, Michael ve Pizzi, Elise., (2014), "Local Fights in National Conflicts: Understanding the Location of Conflicts Events during Interstate Conflict", *Civil Wars*, Cilt. 16, Sayı. 1, s. 24-45.
- Byman, Daniel ve Van Evera, Stephan, (1998), "Why they Fight: Hypotheses on the causes of contemporary deadly conflict". *Security Studies*, Cilt. 7, Sayı. 3, s. 1-50.
- Canar, Burçin, (2012), "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, s. 21-38.
- Cheterian, Vicken, (2017), "The Last Closed Border of the Cold War: Turkey-Armenia", *Journal of Borderlands Studies*, Cilt. 32, Sayı. 1, s. 71-90.
- Cheterian, Vicken, (2018), "The Use and Abuse of History: Genocide and the Making of the Karabakh Conflict", *Europa-Asia Studies*, Cilt. 70, Sayı. 6, s. 884-903.

- Clausen, Maria-Louise, (2015), "Understanding the Crisis in Yemen: Evaluating Competing Narratives", *The International Spectator*, Cilt. 50, Sayı. 3, s. 16-29.
- Cloke, Kenneth, (2001), "Mediating Dangerously. The Frontiers of Conflict Resolution": San Fransisco, Jossey-Bass Publishers.
- Cohen, Ariel, (1997), "U.S. Policy In The Caucasus And Central Asia: Building A New "Silk Road" To Economic Prosperity", *Backgrounder, The Heritage Foundation, rapor no 1132*, s. 1-20.
- Commercio, Michale. E. (2017), "Structural violence and horizontal inequalities: conflict in southern Kyrgyzstan." *Politics, Groups, and Identities*, Cilt. 1, Sayı. 21, s. 1-21.
- Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics, III. The National-State Structure of The USSR, (7 Ekim 1977).
- Cornell, Svante E. (1999), "The Nagorno-Karabakh Conflict", Report no 46, Department of East European Studies, Uppsala University.
- Cornell, Svante E. (2001), "Small Nations and Great Powers, A study of ethno-political conflict in the Caucasus"; UK London, RoutledgeCurzon.
- Cornell, Svante E. (2011), "Azerbaijan Since Independence"; New York, M.E. Sharpe.
- Cornell, Svante, E. (1998), "Turkey and the conflict in Nagorno Karabakh: a delicate balance", *Middle Eastern Studies*, Cilt. 34, Sayı. 1, s. 51-72.
- Couttenier, Mathieu ve Soubeyran, Raphael, (2015), "A Survey of the Causes of Civil Conflicts: Natural Factors and Economic Conditions", *Revue d'économie politique*, Cilt. 125, Sayı. 6, s.787-810.
- Crane, Keith, Peterson, D.J ve Olikier, Olga, (2005), "Russian Investment in the Commonwealth of Independent State", *Eurasian Geography and Economics*, Cilt. 46, Sayı. 6, s. 405-444.

- Davidson, John. ve Wood, Christine. (2004), "A Conflict Resolution Model." *Theory Into Practice*, Cilt. 43, Sayı. 1, s. 6-13.
- Davutoğlu, Ahmet, (2014), "Turkish-Armenian Relations In The Process Of De-Ottomanization Or "Dehistoricization": Is A "Just Memory" Possible?" *Turkish Policy Quarterly*, Cilt. 13, Sayı. 1, s. 21-30.
- De Juan, Alexander, (2015). The Role of İntra-Religious Conflicts in intrastate Wars. Terrorism and Political Violence. Cilt. 27, Sayı. 4, s. 762-780.
- De Wall, Thomas, (2003), "Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War"; The USA, New York, New York University Press.
- Delcour, Laure ve Wolczuk, Kataryna, (2015), "Spoiler or facilitator of democratization?: Russia's role in Georgia and Ukraine", *Democratization*, Cilt. 22, Sayı. 3, s. 459-478.
- Demir, İdris, (2014), "Bıçak Sırtı: Çatışmadan İşbirliğine Enerji Kaynakları", (der) Nezir, Akyeşilmen, "Barışı Konuşman. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi": Ankara, ÖDTÜ Yayıncılık, s. 158-176.
- Deyermond, Ruth, (2013), "Assessing the reset: successes and failures in the Obama administration's Russia policy, 2009-2012", *European Security*, Cilt. 22, Sayı. 4, s. 500-523.
- Diehl, Paul F. (2006), "Just A Phase?: İntegrating Conflict Dynamics Over Time", *Conflict Management and Peace Studies*, Cilt. 23, Sayı. 3, s. 199-210.
- Doucet, İon, (1997), "Conflict Transformation." *Medicine, Conflict and Survival*, Cilt. 13, Sayı. 3, s. 175-194.
- Duyvesteyn, Isabelle, (2012), "Escalation and De-escalation of İrregular War: Some Observation and Conculusion." *Journal of Strategic Studies*, Cilt. 35, Sayı. 5, s. 735-742.

- Efegil, Ertan, (2015), “Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar”. (der) Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu. “Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri”, İstanbul, Gündoğan Yayınları, s. 17-37.
- Ensaroğlu, Yılmaz ve Akyeşilmen, Nezir, (2014), “Sonuç Yerine: Barış Sürecinde Yoldaki işaretler”, (der) Akyeşilmen, Nezir, Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 449-460.
- Erendor, Mehmet, Emin ve Öztarsu, Mehmet, Fatih, (2019), “Iranian Relations With Azerbaijan And Armenia: A Comparative Approach In The Case Of Pragmatist Politics”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 19, Sayı. 1, s. 157-176.
- Feldman, Daniel L. ve Alibasic, Haris, (2019), “The Remarkable 2018 “Velvet Revolution”: Armenia’s Experiment Against Government Corruption”, *Public Integrity*, s. 1-13.
- Fijelde, Hanne ve Otsby, Gudrun., (2014), “Socioeconomic Inequality and Communal Conflict: A Disaggregated Analysis of Sub-Saharan Africa: 1990-2008.” *International Interactions. Empirical and Theoretical Research in International Relations*. Cilt. 40, Sayı. 5, s. 737-762.
- Fox, Jonathan, (2000), “Religious Causes of Discrimination against Ethno-Religious Minorities”, *International Studies Quarterly*, Cilt. 44, Sayı. 3, s. 423-450;
- Fraser, Niall M. ve Hipel, Keith W. ve Jaworsky, John ve Zuljan, Ralph, (1990), “A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute”, *The Journal of Conflict Resolution*, Cilt. 34, Sayı. 4, s. 652-677.
- Freeman, Lisa J. Ve Fisher, Ronald J. (2012), “Comparing a Problem-Solving Workshop to a Conflict Assessment Framework: Conflict Analysis Versus Conflict Assessment in Practice”, *Journal of Peacebuilding & Development*, Cilt. 7, Sayı. 1, s. 66-80.
- Freizer, Sabine, (2014), “Twenty years after the Nagorny Karabakh ceasefire: an opportunity to move towards more inclusive conflict resolution”, *Caucasus Survey*, Cilt. 1, Sayı. 2, s. 109-122.

- Furlong, Gary T. (2005), *The Conflict Resolution Toolbox. Models & Maps for Analysing, Diagnosing and Resolving Conflict*. John Wiley & Sons Canada Ltd.
- Galtung, Johan, (2007), "Peace by peaceful conflict transformation – the TRANSCEND approach." (der) Charles Webel and Johan Galtung. "Handbook of Peace and Conflict Studies", New York, Routledge, s. 14-34.
- Gamaghelyan, Phill, (2010), "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship", *International Negotiation*, Cilt. 5, Sayı. 1, s. 33-56.
- Gerrits, Andre W. M. ve Bade, Max, (2016), "Russian patronage over Abkhazia and South Ossetia: implications for conflict resolution", *East European Politics*, Cilt. 32, Sayı. 3, s. 297-313.
- Giessman, Hans-Joachim, (2013), "Neden Sivil Toplum ve Çatışma Çözümü?", Yuvarlak Masa Toplantısı: Birleşik Krallık, Londra, Demokratik Gelişim Enstitüsü, s. 31-38.
- Gilberat, Dustin ve Sona, Balasanyan, (2017), "Elections and election fraud in Georgia and Armenia", *Caucasus Survey*, Cilt. 5, Sayı. 3, s. 238-258.
- Goertz, G. Ve Regan, P.M. (1997) "Conflict management in enduring rivalries." *International Interactions*, cilt 22, sayı 4, s. 322.
- Göksel, Oğuzhan, (2015), "Beyond Countering İran: A Political Economy of Azerbaijan-İsrail Relations", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt. 42, Sayı. 4, s. 655-675.
- Götz, Elias, (2016), "Russia, the West, and the Ukraine crisis: three contending perspectives", *Contemporary Politics*, cilt 22, sayı 3, s. 251-252.
- Gravers, Mikael. (2015). "Anti-Muslim Buddhist Nationalism in Burma and Sri Lanka: Religious Violence and Globalized Imaginaries of Endangered Identities." *Contemporary Buddhism. An Interdisciplinary Journal*, Cilt. 16, Sayı. 1, s. 1-27.

- Grigoryan, Aleksandr, Khachatryan, Knar ve Ter-Matevosyan, Vahram, (2018), “Armenia-Turkey border opening: what determines the attitude of Armenians?” *Caucasus Survey*, Cilt. 1, Sayı. 19, s. 1-19.
- Grigoryan, Arman, (2018), “The Karabakh conflict and Armenia’s failed transition”. *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Cilt. 46, Sayı. 5, s. 844-860.
- Güleç, Cansu, (2011), “Nagorno-Karabakh Dispute: Why Intractable Conflict for Armenia?”, *Security Strategies*, Cilt. 11, Sayı. 22, s. 1-31.
- Gün, Osman, (2016), “Fransız Medyasının Karabağ Savaşı Değerlendirmesi”, *Avrasya Araştırmalar Merkezi*, No: 2016/27, s. 1-8.
- Hampson, F.O. ve Malone, D.M. (2002), “İmproving the UN’s Capacity for Conflict Prevention”, *International Peacekeeping*, Cilt. 9, Sayı. 1, s. 77-98.
- Handelman, Sapir, (2012), “Two Complementary Settings of Peace-making Diplomacy: Political-Elite Diplomacy and Public Diplomacy”, *Diplomacy & Statecraft*, Cilt. 23, Sayı. 1, s. 162-178.
- Harbom, Lotta ve Höghbladh, Stina ve Wallensteen, Peter, (2006), “Armed Conflict and Peace Agreements”, *Journal of Peace Research*, Cilt. 43, Sayı. 5, s 617-631.
- Hasanlı, Jamil, (2011), “Nagorno-Karabakh: Old Delusions And New Interpretations”, *The Caucasus & Globalization*, Cilt. 5, Sayı. 3-4, s. 102-126.
- Hasanlı, Vurghun, (2017), “Türkiye Kamuoyunda Azerbaycan’ın Bağımsızlığı (1991 Senesinde Yayınlanan Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazeteleri Örneğinde)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 12, s. 54-71.
- Hasanoğlu, Mürteza ve Cemilli, Elnur, (2006), “Güney Kafkasya’da ABD Politikası”; İstanbul, İQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hasanov, Ali, (2017), “Hocalı Soykırımı: Nedenleri, Sonuçları ve Uluslararası Arenada Tanınması”, *Bilgesam Analiz/Kafkasya*, No: 1373, s. 1-17.

- Hill, Fiona ve Kirişci, Kemal ve Moffatt, Andrew, (2015), “Armenia and Turkey: From Normalization To Reconciliation”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt. 13, Sayı. 4, s. 127-138.
- Horowitz, Sara, (2007), “Mediation”, (der) Charles Webel and Johan Galtung. “Handbook of Peace and Conflict Studies”; New York, Routledge, s. 51-63.
- İbrahimov, Rovshan, (2015), “Turkish Foreign Policy Towards Armenia in 2008-2009: Impact on Azerbaijani-Turkish Relations”, *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 13, s. 47-59.
- IDMC, (2010), “Azerbaijan: After some 20 years, IDPs still face barriers to self-reliance”; Switzerland, Norwegian Refugee Council.
- İmranli-Lowe, Kamala, (2015), “The Paris Peace Conference and the Armenian arguments on Garabagh”, *Central Asian Survey*, Cilt. 34, Sayı. 2, s. 219-236.
- Independent Evaluation Group, (2018), “AZERBAIJAN Internally Displaced Persons Economic Development Project”, *World Bank Report no 128682*.
- İnternatıanl Crisis Group, (2005), “Dağlıq Qarabağ: Sülh Planı”, *rapor no 167*.
- İrina, Ghaplanyan, (2010), “Empowering and Engaging Civil Society in Conflict Resolution: The Case of Nagorno-Karabakh”, *İnternational Negotiation*, Cilt. 15, Sayı. 1, s. 81-106.
- İSİS, (2010), “Moscow plays both sides on Nagorno-Karabakh” *Strategic Comments*, Cilt 16, Sayı 5, s. 1-3.
- Jackson, R. (2001), “The state and internal conflict”, *Australian Journal of İnternal Affairs*. Cilt. 55, Sayı. 1, s. 65-81.
- Jacoby, Volker, (2005), “ The Role of the OSCE: An Assessment of International Mediation Efforts,” *Accord: An International Review of Peace Initiative*, Cilt. 17, s. 30-33.

- Johansson, Patrik, (2009), "Putting Peace to the Vote: Displaced Persons and a Future Referendum on Nagorno-Karabakh", *Refugee Survey Quarterly*, Cilt. 28, Sayı. 1, s 122-139.
- Joshua Barter, Shane, (2015), "Second-order ethnic minorities in Asian secessionist conflicts: problems and prospects." *Asian Ethnicity*, Cilt. 16, Sayı. 2, s. 123-135.
- Julian, Rachel ve Gassel, Russel, (2019), "Soldiers, Civilians and Peacekeeping – Evidence and False Assumptions", *International Peacekeeping*, Cilt. 26, Sayı. 1. S. 22-54.
- Karajkov, Risto, (2008), "Macadonia's 2001 ethnic war: Offsetting conflict. What could have been done but was not?" *Conflict, Security & Development*, Cilt. 8, Sayı. 4, s. 451-490.
- Kasim, Kamer, (2012), "American Policy Toward the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution", *Journal pf Muslim Minority Affairs*, Cilt. 32, Sayı. 2, s. 230-244.
- Kaufman, Stuart J. (2001), *Modern Hatreds, The Symbolics of Ethnic War; The USA*, New York, Cornell University Press.
- Kaur, Sarabjit, (2006), "Economic İnequalities and Political Conflict: A Study of Theoretical Perspective", *The Indian Journal of Political Science*, Cilt. 67, Sayı. 4, s. 733-744.
- Kelman, Herber C. (2009), "A social-psychological approach to conflict analysis and resolution", (der), Sandole, Dennis J.D. ve Byrne, Sean ve Sandole-Staroste, İngrid ve Senehi, Jessica, "Handbook of Conflict Analysis And Resolution": New York, Routledge, s. 170-183.
- Kim, J. H. ve Barnett, G. A. (2007), "A Structural Analysis of İnternational Conflict: From a Communication Perspective." *İnternational Interactions*, Cilt. 33, Sayı. 2, s. 135-165.

- King, Charles, (2008), *The Ghost Of Freedom. A History of the Caucasus; The USA*, New York, Oxford University Press.
- Kluge, Pascal, (2010), “MÜSİAD, the Green Capital of Turkey, and Armenia”, *İran & the Caucasus*, Cilt. 14, Sayı. 2, s. 387-406.
- Knobel. A, (2019), “The Eurasian Economic Union: Development Prospects and Possible Obstacles”, *Russian Social Science Review*, Cilt. 60, Sayı. 2, s. 137-161.
- Kök Arslan, Havva ve Çapan, Fırat, (2014), “Çatışma Çözümüne Temel Yaklaşımlar”, (der) Akyeşilmen, Nezir, “Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi”; Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 45-60.
- Kolstø, Pål veBlakkisrud, Helge, (2008), “Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-Sattes”, *Europe-Asia Studies*, Cilt. 60, Sayı. 3, s. 483-509.
- Koolae, Elaheh ve Hafezian, Mohammad, Hossein, (2010), “The İslamic Republic of İran and the South Caucasus Republics”, *İranian Studies*, Cilt. 43, Sayı. 3, s. 391-409.
- Kopecek, Vincenc ve Hoch, Tomas ve Baar, Vladimir, (2016), “Conflict Transformation and Civil Society: The Case of Nagorno-Karabakh”, *Europe-Asia Studies*, Cilt. 68, Sayı. 3, s. 441-459.
- Kotanjan, Hayk, (2004), “Armenian Security and U.S. Foreign Policy in the South Caucasus”, *Connection*, Cilt. 3, Sayı. 2, s. 15-32.
- Koubi, Vally ve Bernauer, Thomas ve Kalbhenn, Anna ve Spilker, Gabriele, (2012), “Climate variability, economic growth, and civil conflict”, *Journal of Peace Research*, Cilt. 49, Sayı. 1, s. 113-127.
- Kreutz, Joakim, (2012), “From Tremors to Talks: Do Natural Disasters Produce Ripe Moments for Resolving Seperatis Conflicts?”, *International Interactions*, Cilt. 38, Sayı. 4, s. 482-502.

- Krüger, Heiko, (2010), “The Nagorno-Karabakh Conflict. A Legal Analysis”; Berlin Heidelberg, Springer.
- Kruz, Christof P. (2010), “What You See is What You Get: Analytical Lenses and the Limitations of Post-Conflict Statebuilding in Sierra Leone”, *Journal of Intervention and Statebuilding*, Cilt. 4, Sayı. 2, s. 205-236.
- Kuchins, Andrew C. ve Mankoff, Jeffrey ve Backes Oliver, (2016), “Azerbaijan in a Reconnecting Eurasia. Foreign Economic and Security Interests”; US, Washington, Rowman and Littlefield.
- Kurkchian, Marian ve Herzig, Edmund, (2005), “Introduction: Armenia and the Armenians”, (der), Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, “The Armenians, Past and present in the making of national identity”; The USA, New York, RoutledgeCurzon.
- Kurkchian, Marina, (2005), “The Karabagh conflict. From Soviet past to post-Soviet uncertainty”, (der), Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, “The Armenians, Past and present in the making of national identity”; The USA, New York, RoutledgeCurzon.
- Lasocki, Janek, (2009), “Armenia and Turkey: Political Football”, *The World Today*, Cilt. 65, Sayı. 10, s. 22-23.
- Lee, Yun-Huli, (2013), “Application of a SWOT-FANP Method.” *Technological and Economic development of Economy*, Cilt. 19, Sayı. 4,s. 570-592.
- Leonhardt, Manuela, (2001), Conflict Analysis for Project Planning and Management, GTZ. Pdf kaynak.
- Libardian, Gerard J. (1988), “Agreement of Karabagh Armenians with Governor-General Sultanov on provisional Azerbaijan rule.” “The Karabagh Fil”e; The USA, Massachusetts, Cambridge Press, s. 21-24.
- Libardian, Gerard J. (1988), “Excerpts of an interview by Ara Kalayjian with historian and journalist Sergei Mikoyan and writer Zori Balayan on contemporary

- American concerns. 6 February 1988.” “The Karabagh File”; The USA, Massachusetts, Cambridge Press, s. 73-77.
- Maresca, John, J. (1996), “Lost Opportunities in Negotiating the Conflict over Nagorno Karabakh”, *International Negotiation*, Cilt. 1, Sayı. 3, s. 471-499.
- Marquardt, Kyle L. (2011), “Farming language policy in post-Soviet Azerbaijan: political symbolism and interethnic harmony”, *Central Asian Survey*, Cilt. 30, Sayı. 2, s. 181-196.
- Marzatico, Francesca, (2011), “Southern Sudan Referendum on Self-Determination: Legal Challenges and Procedural Solutions”, *Journal of African Elections*, Cilt. 10, Sayı. 1, s. 1-32.
- McAuley, James W. Tonge, Jonatan ve Shirlow, Peter, (2009), “Conflict, Transformation, and Former Loyalist Paramilitary Prisoners in Northern Ireland”, *Terrorism and Political Violence*, Cilt. 22, Sayı. 1, s. 22-40.
- Mikaili-Aliyev, Kamal, (2013), “Nagorno-Karabakh Conflict İn International Legal Documents and International Law”; Bakü, SAM Press.
- Miroslav Hroch, (1985), “Social Preconditions of National Revival in Europe”; United Kingdom, Cambridge University Press.
- Miroslav Hroch, (1995), “National Self-Determination from a Historical Perspective.”, *Canadian Slavonic Papers*, Cilt. 37, Sayı. 3/4, s. 283-299.
- Montiel, C.J. (2000). “Political trauma and recovery in a protracted conflict: Understanding contextual effects.” *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Cilt. 6, Sayı. 2, s. 93-111.
- Moore, W.H ve Lindstör, R. ve O’Regan, V. (1996), “Land reform, political violence and the economic inequality-political conflict nexus: A longitudinal analysis.” *International Interactions*, Cilt. 21, Sayı. 4, s. 335-363.

- Muth, Sebastian, (2014), “War, language removal and self-identification in the linguistic landscapes of Nagorno-Karabakh.” *Nationalities Papers, The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Cilt. 42, Sayı. 1, s. 63-87.
- Newman, Edward ve Richmond, Oliver, (2006), “Introduction. Obstacles to peace processes: Understanding spoiling.” (der) Edward Newman ve Oliver Richmond, “Challenges to peacebuilding: Managing spoilers during conflict resolution”; Tokyo, United Nations University Press, s. 1-20.
- Newman, Edward, "(2006), “ “New Wars” and spoilers”, (der) Edward Newman ve Oliver Richmond, “Challenges to peacebuilding: Managing spoilers during conflict resolution”; Tokyo, United Nations University Press, s. 134-150.
- Nichol, Jim, (2014),” Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests”, *Congressional Research Service, Rapor no 7-5700*.
- Novikova, Gayane, (2012), “The Nagorno Karabakh Conflict through the Prism of the Image of the Enemy”, *Transition Studies Review*, Cilt. 18, Sayı. 3, s. 550-569.
- Olcott, Martha Brill, (2004), “U.S. Policy in the South Caucasus”, *Connection*, Cilt. 1, Sayı. 3, s 59-66.
- Öraz Beşikçi, Seçil, (2016), “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 2, s. 238-252.
- Özerdem, Alpaslan (2013). “Barış İnşası Kuram ve Uygulaması”. Nobel Yayınevi.
- Öztarsu, Mehmet, Fatih, (2014), “Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Arayışlarında Minsk Grubu ve Bölgesel Aktörlerin Rolü”, (der) Nezir Akyeşilmen, “Barışı Konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi”; Ankara, ÖDTÜ Yayıncılık. 239-260.

- Paffenholz, Thania, (2014), "International peacebuilding goes local: analysing Lederach's conflict transformation theory and its ambivalent encounter with 20 years of practice", *Peacebuilding*, Cilt. 2, Sayı. 1, s. 11-27.
- Pisani, André Du, (1984), "Conflict: some conceptual clarifications", *Politikon: South African Journal of Political Studies*, Cilt. 11, Sayı. 2, s. 3-11.
- Potier, Tim, (2012), "Referendum to Determine Nagorno Karabakh's Final Status: A Critical Appraisal", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Cilt. 32, Sayı. 2, s. 226-276.
- Powel, Jonathan, (2014), "Teröristlerle Konuşmak. Silahlı çatışmalar nasıl sona erdirilir?" (çeviri) Nuray Önoğlu, İstanbul, Kuraldışı Yayıncılık.
- Ramsbotham, Oliver, (2010), "Transforming Violent Conflict. Radical disagreement, dialogue and survival"; New York, Routledge.
- Rasizade, Alec, (2002), "US Gaze on Oil Bonanza: Perception and Reality in Azerbaijan", *Indian Journal Asian Affairs*, Cilt. 15, Sayı. 2, s. 17-32.
- Rasizade, Alec, (2011), "Azerbaijan's Prospects in Nagorno-Karabakh with the End of Oil Boom", *Iran & the Caucasus*, Cilt. 15, Sayı. 1/2, s. 299-317.
- Richmond, Oliver P. (2008), "Peace in International Relations"; New York, Routledge.
- Roberts, Sean ve Ziemer, Ulrike, (2018), "Explaining the pattern of Russian authoritarian diffusion in Armenia", *East European Politics*, cilt 34, sayı 2, s. 155.
- Rodriguez, Lokine ve Inturias, Mirna Liz, (2018), "Conflict transformation in indigenous peoples' territories: doing environmental justice with a 'decolonial turn'", *Development Studies Research*, Cilt. 5, Sayı. 1, s. 90-105.
- Romashov, Vadim ve Rytövuori-Apunen, Helena, (2016), "Russia's Karabakh policy; new momentum in regional perspective", *Caucasus Survey*, Cilt. 5, Sayı. 2, s. 160-176.

- Rumyantsev, Sergey ve Huseynova, Sevil, (2018), “The Most and the Least International: The City and the Countryside in Azerbaijan and Armenia from the Early 1960s to January 1990”, *Europe-Asia Studies*, Cilt. 70, Sayı. 6, s. 904-923.
- Saferworld, (2004), “Conflict-Sensitive Approaches to Development, Humanitarian Assistance and Peace Building, Chapter 2, Pdf kaynak.
- SAM Center for Strategic Studies, (2013), *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Historical And Legal Appraisal*; Azerbaycan, Bakü, SAM press.
- Sandole, Dennis J. D., (1998), “A Comprehensive Mapping of Conflict and Conflict Resolution: A Three Pillar Approach”, *Peace and Conflict Studies*, Cilt. 5, Sayı. 2, makale 4.
- Shahnazaryan, David, (2014), “Nervous Neighbors: Five Years After The Armenia-Turkey Protocols”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt. 13, Sayı. 3, s. 45-52.
- Shiriyev, Zaur, (2017), “The “Four-Day War” Changing Paradigms In The Nagorno-Karabakh Conflict”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt. 15, Sayı. 4, s. 53-64.
- Smith, Jeremy, (2015), “Nagorno Karabakh under Soviet Rule”, (der), Mikko Palonkorpi, “The South Caucasus beyond Borders. Boundaries and Division Lines, Conflicts, Cooperation and Development”; Finland, Turku, Juvenus Print, s. 9-28.
- Söker, Çağlar, (2016), “Dağlık Karabağ Sorunu’nun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi”, *KAÜİİBFD*, Cilt. 8, Sayı. 16, s. 555-574.
- Sorens, J ve Ruger, W. (2014), “Globalisation and Intrastate Conflict: An Empirical Analysis”, *Civil Wars*, Cilt. 16, Sayı. 4, s. 381-401.
- Svenson, Isak. (2013). “One God, Many Wars: Religious Dimensions of Armed Conflict in the Middle East and North Africa”, *Civil Wars*, Cilt. 15, Sayı. 4, s. 411-430.

- Swietochowski, Tadeusz, (1985), “Russian Azerbaijan, 1905-1920, The Shaping of National Identity in a Muslim Community”; UK Cambridge, Cambridge University Press.
- Swietochowski, Tadeusz, (1991), “The politics of a literary language and the rise of national identity in Russian Azerbaijan before 1920”, *Ethnic and Racial Studies*, Cilt. 14, Sayı. 1, s. 55-63.
- Ter-Matevosyan, Vahram ve Drnoian, Anna ve Mkrtchyan, Narek ve Yepremyan, Tigran, (2017), “Armenia in the Eurasian Economic Union: reason for joining and its consequences”, *Eurasian Geography and Economics*, Cilt. 58, Sayı. 3, s. 340-360.
- Terzyan, Aram, (2018), “The anatomy of Russia’s grip on Armenia: bound to persist?”, *CES Working Papers*, Cilt. 10, Sayı. 2, s. 234-250.
- The International Institute For Strategic Studies, (2009), “Breakthrough in the South Caucasus. But Armenia–Turkey agreement faces challenges after ‘football diplomacy’.”, *Strategic Comments*, Cilt. 15, Sayı. 2, s. 1-2.
- Tokluoğlu, Ceylan, (2011), “The Political Discourse of the Azerbaijani Elite on the Nagorno-Karabakh Conflict (1991-2009)”, *Europe-Asia Studies*, Cilt. 63, Sayı. 7, s. 1223-1252.
- Toloyan, Khacing, (1995), “National self-determination and the limits of sovereignty: Armenia, Azerbaijan and the secession of Nagorno-Karabakh”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt. 1, Sayı. 1, s. 86-110.
- Turan, Tuba, (2018), “The UN’s response to the underlying causes of Arab Spring before and after the eruption of events: a critical assessment of the UN’s pursuit of its core values and purposes”, *Middle Eastern Studies*, Cilt. 54, Sayı. 4, s. 683-705.
- Vaserman, Aria ve Ginat, Ram, (1994), “National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno-Karabakh.”, *Studies in Conflict & Terrorism*, Cilt. 17, Sayı. 4, s. 345-362.

- Vieira, Alena ve Vasilyan, Syuzanna, (2018), “Armenia and Belerus: caught between the EU’s and Russia’s conditionalities?”, *European Politics and Society*, Cilt. 19, Sayı. 4, s. 471-489.
- Vilen, Heikki, (1996), “Planning a Peace-Keeping Mission for the Nagorno Karabakh Conflict”, *Security Dialogue*, Cilt. 27, Sayı. 1, s. 91-94.
- Vrbensky, Ratislav, (2009), “Can development prevent conflict? Integrated area-based development in the Western Balkans.”, *Conflict, Security & Development*, Cilt. 9, Sayı. 1, s. 75-110.
- Wallensteen, Peter, (2002), “Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System”; Londra, SAGE Publications Ltd.
- Webel, Charles, (2007), “Introduction. Toward a philosophy and metapsychology of peace”, (der) Charles Webel and Johan Galtung. “Handbook of Peace and Conflict Studies”; New York, Routledge, s. 3-13.
- Weezel, Stijn Van, (2015), “Economic shocks & civil conflict onset in Sub-Saharan Africa, 1981-2010”, *Defence and Peace Economics*, Cilt. 26, Sayı. 2, s. 153-177.
- Wegenast, Tim, (2016), “Oil, Nature Gas, and Intrastate Conflict: Does Ownership Matter?”, *International Interactions*, cilt 42, sayı 1, s. 31-55.
- Welt, Cory, (2013), “Turkish-Armenian Normalisation and the Karabakh Conflict”, *Perceptions*, Cilt. 18, Sayı. 1, s. 207-221.
- Yılmaz, Reha ve Sayın, Fatih, Mehmet, (2013), “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 4, sayı 1, s. 23-42.
- Yusifov Y.B. ve diğerleri, (2009), “XX əsr Azərbaycan Tarixi”; Azerbyacan, Bakü, Təhsil.

- Zarifian, Julien, (2009), “Iran and Its Two Neighbours Armenia and Azerbaijan: Resuming Relations under America’s Suspicious Eyes”, *Iran & the Caucasus*, Cilt. 13, Sayı. 2, s. 383-399.
- Zengin, Alperen, Kürşad, (2017), “Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları: AGİT Minsk Grubu Görüşmeleri”, *International Academic Research Congress*, s. 1792-1798.
- Zolyan, Mikayel ve Zakaryan, Tigran, (2008), “Representations of “Us” and “Them” in History Textbooks of Post-Soviet Armenia”, *Internationale Schulbuchforschung*, Cilt. 30, Sayı. 4, s 785-795;
- Zyck, Steven A. (2012), “How to loss allies and finance your enemies: the economisation of conflict termination in Afghanistan”, *Conflict, Security & Development*, Cilt. 12, Sayı. 3, s. 249-271.

İnternet Kaynakları

- “2009-cu il Martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekûn vurulması və yekûnların elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının Qərarı”, <http://www.e-qanun.az/framework/16448> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”, <http://e-qanun.az/framework/33891> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günüdür” (31 Aralık 2018) <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/aktual/2018/12/31/31-dekabr-dunya-az-rbaycanlilarinin-h-mr-ylik-gunudur-1114549> erişim tarihi, 26 Haziran 2016.
- “A New Look at Old Principles: Making the Madrid Document Work”, (2011), <https://caucasusedition.net/why-nagorno-karabakhs-status-must-be-addressed-first/> erişim tarihi, 24 Kasım 2019.

- “About Artsakh, General Information” <http://www.nkr.am/en/general-information> erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.
- “Activity of Community”, https://garabagh.net/content_271_en.html erişim tarihi, 16 Ekim 2019.
- “Aliyev Rejects Armenian Proposal to Include Karabakh Officials in Peace Talks” (14 Mart 2019) <https://www.rferl.org/a/aliyev-rejects-armenian-proposal-to-include-karabakh-officials-in-peace-talks/29821933.html> erişim tarihi, 7 Haziran 2019.
- “Aliyev’in Birinci Yardımcısı Eşi Aliyeva Oldu”, (21 Şubat 2017), <https://www.haberler.com/esi-ilham-aliyev-in-birinci-yardimcisi-oldu-9287898-haberi/> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “Armenia election: PM Nikol Pashinyan wins by landslide”, 10 Aralık 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-46502681> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.
- “Armenia Military Expenditure” <https://tradingeconomics.com/armenia/military-expenditure> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.
- “Armenia President Serge Sarkisian wins new term” 19 Şubat 2013, <https://www.bbc.com/news/world-europe-21495377> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.
- “Armenia’s defence budget increases by 25%” 2 Ekim 2018, <https://jam-news.net/armenias-defence-budget-increases-by-25/> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.
- “Armenia’s Ruling Party to Nominate ex-President Sarkysyan for PM”, 9 Nisan 2018, <https://www.voanews.com/a/armenia-ruling-party-to-nominate-ex-president-sarkysyan-for-prime-minister-/4339364.html> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.
- “Armenian Ex-President Kocharian Goes on Trail in Yerevan”, (13 Mayıs 2019), <https://www.rferl.org/a/armenian-ex-president-kocharian-goes-on-trial-in-yerevan/29937537.html> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.

- “Armenian, Azerbaijani Presidents Agree On Preamble To 'Madrid Principles'”, https://www.rferl.org/a/Armenian_Azerbaijani_Presidents_Agree_On_Preamble_To_Madrid_Principles/1940349.html erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.
- “Arstakh President Marks Anniversary of Call for Unification”, (2014), <http://asbarez.com/119782/arstakh-president-marks-anniversary-of-call-for-unification/> erişim tarihi, 23 Aralık 2019;
- “Artsakh Chronicle February 1988 – May 1994” <http://www.mil.am/en/libraries/36> erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.
- “Avrasiya Əməkdaşlıq Fondu 2019-Cu İldə Keçiriləcək “Münaqişə Məktəbi 2” Üçün Müraciət Qəbulunu Açıq Elan Edir”, <http://epfound.az/2019/08/10/munaqise-mektebi-2-ucun-muraciet/> erişim tarihi, 9 Ocak 2020.
- “Azerbaijan ‘makes territorial gains’ in Nakhchivan”, (12 Haziran 2018), <https://oc-media.org/azerbaijan-makes-territorial-gains-in-nakhchivan/> erişim tarihi, 01 Kasım 2019.
- “Azerbaijan Military Spending/Defending Budget 1992-2019” <https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/military-spending-defense-budget> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.
- “Azerbaijan won’t allow creation of second Armenian state on its historical lands - Ilham Aliyev”, (2017), <https://en.azvision.az/news/74588/azerbaijan-wont-allow-creation-of-second-armenian-state-on-its-historical-lands-ilham-aliyev.html> erişim tarihi, 23 Aralık 2019.
- “Azerbaijan. Country Information” <http://www.internal-displacement.org/countries/azerbaijan> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “Azerbaijan: Annual conflict and displacement figures”, <http://www.internal-displacement.org/countries/azerbaijan> erişim tarihi, 6 Ağustos 2019
- “Azərbaycan Respublikası Laçın Rayon İcra Hakimiyyəti, Laçının Əhalisi”, <http://www.lachin-ih.gov.az/page/12.html> erişim tarihi, 19 Aralık 2019.

- “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”, <http://www.e-qanun.az/framework/897> erişim tarihi, 23 Aralık 2019.
- “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” <http://www.e-qanun.az/framework/3187> erişim tarihi, 19 Aralık 2019.
- “Azerbaycan: İlham Aliyev dördüncü kez cumhurbaşkanı seçildi”, 12 Nisan 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43736507> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “Azerbaycan’da anayasa değişikliği referandumu”, 26 Eylül 2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37470817> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “Azerbaycan’da referandum devam ediyor”, (18 Mart 2009), http://arsiv.sabah.com.tr/2009/03/18/haber_7B79A3D28A214F278CBDC7C9731A89D9.html erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “Azərbaycanda olan qaçqın və məcburi köçkünlər”, <http://www.qmkdk.gov.az/az/pages/17.html> erişim tarihi, 6 Ağustos 2019.
- “Azerbaycan'ın saldırgan politikası Fransa Meclisinin gündeminde”, (6 Nisan 2019), <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2016/04/06/Azerbaycan-Karaba%C4%9F-Fransa-Meclisi/80126> erişim tarihi, 21 Temmuz 2019.
- “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu güzergâhında işbirliği” (7 Mayıs 2019), <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/baku-tiflis-kars-demiryolu-guzergahinda-isbirligi-41205785> erişim tarihi, 24 Haziran 2019
- “Charter of Paris for a New Europe” (1990), <https://www.osce.org/mc/39516?download=true> erişim tarihi 5 Aralık 2019.
- “Col. Vladimir Minarik,” (2018), <https://www.osce.org/chairmanship/high-level-planning-group> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

- “Constitution of the Republic of Artsakh” <http://www.nkr.am/en/constitution-of-Artsakh> erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.
- “Corruption Perceptions Index 2018” <https://www.transparency.org/cpi2018> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.
- “Democracy in Retreat. Freedom in the World 2019” <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.
- “Demographics Statistics in Nagorno-Karabakh during the Soviet Azerbaijani rule”, <https://karabakhfacts.com/demographics-statistics-in-nagorno-karabakh-during-the-soviet-azerbaijani-rule/> erişim tarihi, 6 Ağustos 2019.
- “Dynastic succession (2003)”, https://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=321&country_ID=2&slide_ID=9 erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- “Əfv sərəncamı siyasi məhbus kimi tanınan 51 şəxsə şamil olundu” (16 Mart 2019) <https://www.meydan.tv/en/article/efv-serencami-siyasi-mehbus-kimi-taninan-47-sexse-samil-olundu/> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.
- “Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi” <https://cabmin.gov.az/az/page/69/print/> erişim tarihi 7 Haziran 2019.
- “EX-president of Armenia Robert Kocharyan released on bail” (18 Mayıs 2019) <https://jam-news.net/ex-president-of-armenia-robert-kocharyan-released-on-bail/> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.
- “Facilitating Dialogue: EU- Funded NGOs and the Nagorno-Karabakh Conflict”, <https://www.ngo-monitor.org/nm/wp-content/uploads/2018/12/Armenia-Report.pdf> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.
- “FƏALİYYƏTİN QISA TARİXİ”, http://hca-anc.org/?page_id=1432 erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

- “Fighting In Nagorno-Karabakh: War or War Dance?”, 8 Ağustos 2014, <https://www.rferl.org/a/caucasus-report-karabakh-war-dance/26521123.html> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.
- “Founding of Armenia-Azerbaijan Civil Peace Platform”, <http://arm-azpeace.com/news.php?id=1079&lang=en> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.
- “Freedom in The World 2019 Map” <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/map> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.
- “General Information: History of Community”, <http://www.karabakh.az/menu/?lang=en&i=109> erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.
- “Helsinki Citizens' Assembly Armenian Committee”, <https://peaceportal.org/node/150> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.
- “History of Community”, http://garabagh.net/content_272_en.html erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.
- “Iran-Armenia Trade Hits Record High” (26 Şubat 2019), <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/96903/iran-armenia-trade-hits-record-high> erişim tarihi, 26 Haziran 2019
- “Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group” 29 Mart 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/415643> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.
- “Joint Statement by the Foreign Ministers of Azerbaijan, Armenia, and Russia, and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group” 15 Nisan 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/417281> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.
- “Kelbajar”, <http://www.virtualkarabakh.az/en/post-item/27/98/kelbecer.html> erişim tarihi, 16 Aralık 2019.

- “Mandate; of the Co-Chairmen of the Conference on Nagorno Karabakh under the auspices of the OSCE ("Minsk Conference)" (23 Mart 1995), <https://www.osce.org/mg/70125?download=true> erişim tarihi, 1 Temmuz 2019.
- “Minsk Group proposal (‘common state deal’)", http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_common_state_deal.html erişim tarihi, 9 Ocak 2020.
- “Minsk Group proposal (‘step-by-step deal’)", http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_step_deal.html erişim tarihi, 9 Ocak 2020.
- “Minsk Group proposal (‘package deal’)", http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_package_deal.html erişim tarihi, 9 Ocak 2020.
- “Modern Armenia” <https://www.britannica.com/place/Armenia/Administration-and-social-conditions#ref481377> erişim tarihi, 08 Mayıs 2019.
- “Müxalifət qüvvələri mitinq keçirdi” (19 Ocak 2019) <https://www.azadliq.org/a/azrerbaycanda-mitinq-kechirilir/29719058.html> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.
- “Nagorno-Karabakh dram” https://currencies.fandom.com/wiki/Nagorno-Karabakh_dram erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.
- “Nagorno-Karabakh Issue”, <https://www.mfa.am/en/nagorno-karabakh-issue> erişim tarihi, 7 Haziran 2019.
- “NGOs in Armenia and Azerbaijan”, <http://www.publicdialogues.info/en/node/542?page=3> erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.
- “NKR de facto and de jure population distribution according to administrative-territorial units and sex” Population Census 2015, http://stat-nkr.am/files/publications/2016/Mardahamar_2015_eng/CHAPTER%20%202/1_3.pdf erişim tarihi, 19 Aralık 2019.

“No Need to Make Changes in Iran-Armenia Economic Ties Over US Sanctions”, (21 Kasım 2018) , <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/95229/no-need-to-make-changes-in-iran-armenia-economic-ties-over-us> erişim tarihi 26 Haziran 2019

“OSCE Minsk Group Co-Chairs issue statement on Nagorno-Karabakh” 29 Kasım 2007, <https://www.osce.org/mg/49237> erişim tarihi, 4 Mayıs 2019.

“Pashinyan calls for unification between Armenia and Karabakh”, <https://eurasianet.org/pashinyan-calls-for-unification-between-armenia-and-karabakh> erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

“Police Brutality Disrupts Peaceful Protest” 9 Nisan 2013 <http://asbarez.com/109290/police-brutality-disrupts-peaceful-protest/> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin imtiyazları” <http://www.qmkdk.gov.az/az/pages/17.html> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

“Qarabağ Tarixi”, “Azərbaycan Tarixi 8”, “Azərbaycan Tarixi 9”, “Azərbaycan Tarixi 10” ve “Azərbaycan Tarixi 11” tarix derslikləri. <http://www.e-derslik.edu.az/portal/index.php> erişim tarihi, 9 Haziran 2019

“Qeyri-Hökumət Təşkilatları”, http://www.azerbaijans.com/content_664_az.html erişim tarihi, 8 Ağustos 2019.

“Sabina Katanova ermeni bayrağını yandırdı” https://www.youtube.com/watch?v=uJZ0I-pJ_Rw erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

“Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries”, (2009), <https://www.osce.org/mg/51152> erişim tarihi, 21 Aralık 2019.

“The Nagorno-Karabakh Conflict: A Visual Explainer”, https://www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer?fbclid=IwAR0QXGhnJRcBg_Xf14jl5mjeoD_x999Uo8dWp25ZBzVa_iRFMvr70ovrws4 erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

- “The State of The World’s Refugees 1997: A Humanitarian Agenda”, (1997), <https://www.unhcr.org/3eb78b3e4.html> erişim tarihi, 12 Aralık 2019.
- “Treaty On Conventional Armed Forces In Europe”, (1990), <https://www.osce.org/library/14087?download=true> erişim tarihi, 5 Aralık 2019.
- “Tural Gəncəliyev: “Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı icması erməni icması ilə danışıqlara hazırdır”, (26 Kasım 2019), <https://apa.tv/xeberler/tural-genceliyev-dagliq-qarabagin-azerbaycanli-icmasi-ermeni-icmasi-ile-danisiqlara-hazirdir-52709> erişim tarihi, 7 Ocak 2020
- “Tural Genceliyev'den önemli Dağlık Karabağ açıklaması” (22 Ocak 2019), <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/tural-genceliyevden-onemli-daglik-karabag-aciklamasi-41090660> erişim tarihi, 16 Ekim 2019.
- “Turkey opens TANAP pipeline that will bring Azeri gas to Europe” (12 Haziran 2018), <https://www.dw.com/en/turkey-opens-tanap-pipeline-that-will-bring-azeri-gas-to-europe/a-44192422> erişim tarihi, 24 Haziran 2019
- “Türkiye ve Azerbaycan ordusundan ortak askeri tatbikat”, (1 Mayıs 2019), <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-ve-azerbaycan-ordusundan-ortak-askeri-tatbikat> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.
- “United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)” http://unazerbaijan.org/en/un_agencies/united-nations-high-commissioner-for-refugees/ erişim tarihi, 6 Ağustos 2019.
- “What we do”, <http://www.epnk.org/project-themes> erişim tarihi 8 Ağustos 2019.
- Abbasov, Ramil, (2018), “Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı”, <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.
- Abdulqədirov, Elvin, (2018), “Fransa ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrliyindən çıxarılmalıdır”, <https://azvision.az/news/161966/fransa-atet-in-minsk-qrupunun-hemsedrliyinden-cixarilmalidir-.html> erişim tarihi, 2 Nisan 2019.

Abrahamyan, Eduard, (16 Mart 2016), “The potential and obstacles to Armenia-İran strategic relations” <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13343-the-potential-and-obstacles-to-armenia-iran-strategic-relations.html> erişim tarihi, 26 Haziran 2019

AGİK’in 4-5 Aralık 1994, Budapeşte zirvesinde, konferans, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na (AGİT), dönüştürüldü. OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/home/71368?download=true> erişim tarihi, 2 Mayıs 2019.

Ahmadov, Elçin, “İnzibati Ərazi Bölgüsü”, <http://www.karabakh.az/menu/?lang=az&i=89> erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.

Ali, Samir, (27 Aralık 2018), “Azerbaijani community of Nagorno-Karabakh ready for talks with Armenians” https://en.trend.az/azerbaijan/karabakh/2999257.html?fbclid=IwAR1X1FCcqdRGQznnNyzk_rRLD4_MNtGcgiqk3oZVbEyzgTxbuZHyBPdiho erişim tarihi, 7 Ağustos 2019.

AudeFleurant ve diğerleri, (2019), “Trends In World Military Expenditure, 2018”, Stockholm International Peace Research İnstitute, s. 8. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018_0.pdf erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

Axt, Heinz-Jürgen ve Milososki, Antonio ve Schwarz, Oliver, (2006), Conflict – a literature review, Duisburg, Essen, s. 18. https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review erişim tarihi, 1 Mart 2019.

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Raporu, (2016), “Illegal Economic and Other Activities in the Occupied Territories of Azerbaijan”, s 92. http://mfa.gov.az/files/file/MFA_Report_on_the_occupied_territories_March_2016_1.pdf erişim tarihi, 16 Aralık 2019.

- Baghdasarian, Gegham, (2005), “A Karabakh Armenian perspective”, https://www.c-r.org/downloads/accord17_7AKarabakhArmenianperspective_2005_ENG.pdf s. 22. Erişim tarihi, 4 Ağustos 2019.
- Bagirova, Güller, (24 Temmuz 2019), ““Karabağ'ın Azerbaycan topluluğu Ermenistan ile yapıcı diyaloga hazırdır" - Tural Genceliyev”, <https://ednews.net/tr/news/society/378002-karabagin-azerbaycan-toplulugu-ermenistan-ile-yapici-diyaloga-hazirdir> erişim tarihi, 16 Ekim 2019.
- Bangsamoro Organic Law Plebiscite” (2019), <https://www.rappler.com/nation/221316-results-bangsamoro-plebiscite-2019> erişim tarihi, 1 Ocak 2020.
- Batur, Oğuzhan, (2016), “TURAN'IN ANAHTARI [Türkmençay'dan Günümüze Güney Azerbaycan Milli Hareketi]”, <https://medium.com/@oguzkhanbatyr/turanin-anahtari-t%C3%BCrkmen%C3%A7ay-dan-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-g%C3%BCney-azerbaycan-milli-hareketi-ca69fd421fe8> erişim tarihi, 26 Haziran 2019
- Broers, Laurance, (2016), “The Nagorny Karabakh Conflict: Defaulting to War”, s. 14. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/NK%20paper%2024082016%20WEB.pdf> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.
- Charter of The United Nations. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html> erişim tarihi, 1 Haziran 2019.
- Chiragov, Fuad, (2019), “The Nagorno-Karabakh Conflict Is Destroying Armenia”, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/nagorno-karabakh-conflict-destroying-armenia-61407> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.
- Chouldjian, Elizabeth, S. (2019), “ANCA Reaffirms Support for OSCE Minsk Group, Rejects Madrid Principles as a Flawed Plan for Lasting Peace”, <https://anca.org/press-release/anca-reaffirms-support-for-osce-minsk-group-rejects-madrid-principles-as-a-flawed-plan-for-lasting-peace/> erişim tarihi, 20 Aralık 2019.

Conciliation Resources, (2018), “A final status vote for Nagorny Karabakh: Choosing politics?”, Discussion Paper, https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/A_final_status_vote_for_Nagorny_Karabakh_English.pdf erişim tarihi, 23 Aralık 2019.

Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics, III. The National-State Structure of The USSR, (7 Ekim 1977), <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html#chap10> erişim tarihi, 1 Haziran 2019.

Consultation Resource, (2019), “‘Preparing populations for peace’: Implications for Armenian-Azerbaijani peacebuilding”, https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/Preparing_populations_for_peace.pdf erişim tarihi, 20 Ekim 2019.

Crossette, Barbara, (1999), “U.N. Details Its Failure to Stop '95 Bosnia Massacre”, <https://www.nytimes.com/1999/11/16/world/un-details-its-failure-to-stop-95-bosnia-massacre.html> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

De Waal, Thomas, (14 Nisan 2014), “Nagorno-Karabakh: Helicopter downing threatens shaky truce”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-30044414> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

Demytrie, Rayhan, (1 Mayıs 2018), “Why Armenia ‘Velvet Revolution’ won without a bullet fired”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-43948181> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

Gut, Ary, (21 Ocak 2019), “Israel, Azerbaijan Strengthen And Expand Strategic Partnership”, <https://www.jpost.com/Opinion/Israel-Azerbaijan-strengthen-and-expand-strategic-partnership-578185> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

Hacıxanlı. M. (16 Kasım 2018), “Fransanın ermənipərəst mövqeyi ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrliyi ilə bir araya sığmır”, <http://xalqgazeti.com/az/news/8771> erişim tarihi, 21 Temmuz 2019.

Hamidli, Tural, "OSCE Minsk Group"
https://www.academia.edu/9515614/Osce_Minsk_Group erişim tarihi, 1
Temmuz 2019.

International Crisis Group, (2004), "Monitoring The Northern Ireland Ceasefires: Lessons From The Balkan", <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/monitoring-the-northern-ireland-ceasefires-lessons-from-the-balkans.pdf> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

International Crisis Group, (2005), "Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace", European Report No 167, s 20. <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/167-nagorno-karabakh-a-plan-for-peace.pdf> erişim tarihi, 11 Aralık 2019

International Crisis Group, (2016), "Nagorno-Karabakh: New Opening, or More Peril?", European Report No 239, <https://www.refworld.org/pdfid/577b5dd74.pdf> erişim tarihi, 11 Aralık 2019.

International Crisis Group, (2019), "Digging out of Deadlock in Nagorno-Karabakh", Europe Report no 255, s 24-25. <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/255-digging-out-of-deadlock.pdf> erişim tarihi, 22 Aralık 2019.

IDMC, Internal Displacement Monitoring Centre, "Azerbaijan, Global Report on Internal Displacement, (GRID 2018), s. 4. <http://www.internal-displacement.org/sites/default/files/2018-05/GRID%202018%20-%20Figure%20Analysis%20-%20AZERBAIJAN.pdf> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

İsmayılov, Nicat, (2 Temmuz 2019), "'Qarabağ səmasını Azərbaycanın üzünə bağlamaq üçün" - İran Ermənistanla birgə hərbi qurğular istehsal edir", https://ednews.net/az/news/specialist-view/374306-qarabag-semasini-azerbaycanin-uzune-baglamaq-ucun?fbclid=IwAR2SIEMDeb0Ix0h9p-0aa1NUTNjDJRQ0Nam9e_A-54XhsL76TBPUbfFgjA#.XR-jYZ2n0hC.facebook erişim tarihi, 2 Temmuz 2019.

- İsrafilbayova, Sara, (4 Ekim 2018), “Relations between Azerbaijan, Georgia at highest level”, <https://www.azernews.az/business/138595.html> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.
- Jarosiewicz, Aleksandra ve Falkowski, Maciej, 6 Nisan 2016, “The four-day war in Nagorno-Karabakh”, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh> erişim tarihi, 3 Mayıs 2019.
- Kamay, Anna ve Babajanyan, Anush, (2017), “Karabakh: Syrian Refugees Flee One War Zone for Another”, <https://eurasianet.org/karabakh-syrian-refugees-flee-one-war-zone-for-another> erişim tarihi, 16 Aralık 2019.
- Keinon, Herb, (14 Mart 2018), “İsrael’s Top Arms Clients: İndia, Vietnam, Azerbaijan”, <https://www.jpost.com/Israel-News/Israels-top-arms-clients-India-Vietnam-Azerbaijan-545027> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.
- Kerimkhanov, Abdul, (4 Aralık 2018), “Armenia increases military budget instead social expenses”, <https://www.azernews.az/region/142027.html> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.
- Kızıllkan, Şehmus, (2016), “Azerbaycan Ermenistan Haritası ve Bazı Bölgeler”, <https://www.stratejikortak.com/2016/04/azerbaycan-ermenistan-haritasi.html> erişim tarihi, 10 Aralık 2019.
- Kucera, Joshua, (17 Ocak 2019), “Armenia and Azerbaijan agree ‘to prepare population for peace’”, <https://eurasianet.org/armenia-and-azerbaijan-agree-to-prepare-populations-for-peace> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.
- Kucera, Joshua, (18 Ocak 2019), “Peace? Not so fast, many Armenians and Azerbaijanis say”, <https://eurasianet.org/peace-not-so-fast-many-armenians-and-azerbaijanis-say> erişim tarihi, 9 haziran 2019.
- Kucera, Joshua, (2018), “Armenian Settlements: Occupied Territory Or Homeland?”, <https://lobelog.com/armenian-settlements-occupied-territory-or-homeland/> erişim tarihi, 15 Aralık 2019.

- Kucera, Joshua, (2019), “Armenia and Karabakh announce construction of third connecting highway”, <https://eurasianet.org/armenia-and-karabakh-announce-construction-of-third-connecting-highway> erişim tarihi, 19 Aralık 2019.
- Kuchera, Joshua, (7 Ekim 2019), “Azerbaijan escalates punctuation war with Armenia”, <https://eurasianet.org/azerbaijan-escalates-punctuation-war-with-armenia> erişim tarihi, 9 Ocak 2020.
- Kupfer, Matthew, (2017), “Armenia: The Highway Leads to Karabakh, But the Money Comes from California”, <https://eurasianet.org/armenia-the-highway-leads-to-karabakh-but-the-money-comes-from-california> erişim tarihi, 15 Aralık 2019.
- Labrador, Rocio, Cara, (2019), “Venezuele: The Rise and Fall of a Petrostate”, <https://www.cfr.org/backgrounder/venezuela-crisis> erişim tarihi 10 Şubat 2019
- Law on Procedure for Resolving Questions Connected with a Union Republic’s Succession from the USSR. April 3, 1990. <http://soviethistory.msu.edu/1991-2/shevarnadze-resigns/shevarnadze-resigns-texts/law-on-secession-from-the-ussr/> erişim tarihi 1 Haziran 2019.
- LINKS, (2018), “Confidence building is an essential component for a lasting and peaceful solution to the Nagorno-Karabakh conflict”, http://www.epnk.org/sites/default/files/page-files/CBMs_report_131218_f.pdf erişim tarihi, 20 Ekim 2019.
- Libaridian, Jirair, (2017), “The Step-by-Step Approach, the Package Deal, and Forgotten Moments”, <https://massispost.com/2017/01/step-step-approach-package-deal-forgotten-moments/> erişim tarihi, 24 Kasım 2019.
- Mamadov, Farhad, (16 Mart 2018), “America’s Double Standard on Nagorno-Karabakh”, <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/americas-double-standard-nagorno-karabakh-24944> erişim tarihi, 18 Temmuz 2019.
- Mammadov, Seymur, (27 Ocak 2017), “Nagorno-Karabakh will not be one of president Trump’s priorities”, <https://azeri.today/articles/2444/> erişim tarihi, 18 Temmuz 2019.

Mammadova, Leman, (15 Şubat 2019), “Azerbaijan invests hundreds of millions of USD in Turkey in 2018”, <https://www.azernews.az/business/145745.html> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

Massimo, Marioni, (22 Mayıs 2019), “Henrikh Mkhitaryan absence from showpiece final shames UEFA - Arsenal and Chelsea should boycott the Europa League final” <https://edition.cnn.com/2019/05/21/football/henrikh-mkhitaryan-arsenal-baku-azerbaijan-uefa-europa-league-final-spt-intl/index.html> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

Mehdiyev, Mushvig, (22 Ocak 2019), “Azerbaijan Announces All-Time High Defence Budget For 2019” <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-announces-all-time-high-defense-budget-for-2019-2019-1-22-18/> erişim tarihi 12 Mayıs 2019.

Melik-Shakhnazarov, Arsen, (1997), “Nagornyy Karabakh: fakty protiv lzhi”, <http://sumgait.info/caucasus-conflicts/nagorno-karabakh-facts/nagorno-karabakh-facts-annex.htm> erişim tarihi, 7 Ocak 2020.

Minasyan, Sergey, “Karabakh Conflict After Two Decades: A View From Armenia And Nagorno Karabakh” <http://www.helsinki.fi/aleksanteri/english/projects/files/Karabakh-Minasyan.pdf> erişim tarihi, 2 Kasım 2019.

Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Armenia, “Bilateral Relations with Greece” <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/gr> erişim tarihi, 21 Mayıs 2019.

OSCE, (1996), Lisbon Document 1996; Lisbon, s. 15. <https://www.osce.org/mc/39539?download=true> erişim tarihi, 4 Mayıs 2019.

Paşayeva, Mehebbet, “Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış”, s. 2505. pdf belge. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/PA%C5%9EAAYEVA-Mehebbet-AZERBAYCAN-T%C3%9CRKLER%C4%B0N%C4%B0N-ETN%C4%B0K->

[TAR%C4%B0H%C4%B0NE-KISA-B%C4%B0R-BAHI%C5%9E.pdf](#) erişim tarihi, 30 Mayıs 2019.

Rahimov, Rahim, (14 Ekim 2018), “Post-revolutionary Armenia: Perspectives on Eurasian Union and Karabakh Conflict”, <https://creergeneva.org/2018/10/14/post-revolutionary-armenia-perspectives-on-urasian-union-and-karabakh-conflict/> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.

Republic Of Azerbaijan. Ministry Of Foreign Affairs, “Negotiations chronology between Azerbaijan and Armenia”, <http://www.mfa.gov.az/en/content/856> erişim tarihi, 02 Mayıs 2019

Republic Of Azerbaijan. Ministry Of Foreign Affairs, “Negotiations chronology between Azerbaijan and Armenia”, <http://www.mfa.gov.az/en/content/856> erişim tarihi, 21 Temmuz 2019.

Roach, Anna, Bianca, (21 Ocak 2019), “ ‘The Police are Ours!’ – Armenia’s revolutionary police reform at a crossroads”, <https://oc-media.org/the-police-are-ours-armenia-s-revolutionary-police-reform-at-a-crossroads/> erişim tarihi, 8 Haziran 2019.

Roth, Andrew, (23 Nisan 2018), “Shock as Armenia’s prime minister steps down after 11 days of protests”, <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/23/serzh-sargsyan-resigns-as-armenias-prime-minister-after-protests> erişim tarihi, 13 Mayıs 2019.

Safarova, Durna, (18 Mart 2019), “Azerbaijan releases more than 50 political prisoners”, <https://eurasianet.org/azerbaijan-releases-more-than-50-political-prisoners> erişim tarihi, 9 Haziran 2019.

Sargsyan, Alvard, (2018), “The Nagorno Karabakh Conflict: An Inside View”, *Strategic Policy Institute, Policy Paper*, s. 6. <https://www.stratpol.sk/wp-content/uploads/2018/12/FINAL-NK-Alvard-Sargsyan-.pdf> erişim tarihi, 2 Kasım 2019.

- Shiriyev, Zaur, (8 Şubat 2019), “Old Conflict, New Armenia: The View from Baku”
<https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-azerbaijan/old-conflict-new-armenia-view-baku> erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.
- Souleimanov, Emil, Aslan, (27 Aralık 2015), “Azerbaijan, Islamism and unrest in Nardaran”,
<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13316-azerbaijan-islamism-and-unrest-in-nardaran.html> erişim tarihi, 26 Haziran 2016.
- Sukiasyan, Luiza, (27 Eylül 2017), “Pashinyan insisted: ‘EAEU is a threat to Armenia and is dangerous’”
<https://www.aravot-en.am/2017/09/27/200463/> erişim tarihi 17 Mayıs 2019.
- Tanrıverdiyev, Eldar, (2017),” “Lazım gəlsə, Ermənistan yenə cəzalandırılacaq” - İlham Əliyev”
<https://azvision.az/news/126667/lazim-gelse,-ermenistan-yene-cezalandirilacaq-ilham-eliyev.html> erişim tarihi, 2 Kasım 2019.
- The Armenian Mirror-Spectator, 24 Ocak 2019, “Trump Congratulates Pashinyan, Urges Karabakh Peace”,
<https://mirrorspectator.com/2019/01/24/trump-congratulates-pashinyan-urges-karabakh-peace/> erişim tarihi, 03 Mayıs 2019.
- The Moscow Times, (23 Temmuz 2018), “Russia Ships \$200M in Military Arms to Ally Armenia”,
<https://www.themoscowtimes.com/2018/07/23/russia-ships-200-million-military-arms-ally-armenia-a62318> erişim tarihi, 17 Mayıs 2019.
- UN (2016), “Conflict Analysis Practice Note”, s. 3-4. <https://undg.org/wp-content/uploads/2016/10/Conflict-Analysis-Practice-Note-13-May-2016-Version.pdf> erişim tarihi, 10 Mart 2019.
- UNDP, (2003), “Conflict-related Development Analysis (CDA), s. 22.
http://www.undp.org/content/dam/undp/documents/cpr/documents/prevention/CDA_complete.pdf erişim tarihi 19 Mart 2019.
- Vartanyan, Olesya, (10 Aralık 2018), “Armenia Elections Boost Hopes for Peace with Azerbaijan”
[https://www.crisisgroup.org/europe-central-](https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/armenia/armenia-elections-boost-hopes-for-peace-with-azerbaijan)

[asia/caucasus/armenia/armenia-elections-boost-hopes-peace-azerbaijan](https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5f222b95/the-convention-on-the-legal-status-of-the-caspian-sea---a-sea-or-not-a-sea-that-is-still-the-question) erişim tarihi, 6 Mayıs 2019.

Whitney, Charles ve İbrahimov, Ayaz, (2018), “The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea - A sea or not a sea: that is still the question”.
<https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5f222b95/the-convention-on-the-legal-status-of-the-caspian-sea---a-sea-or-not-a-sea-that-is-still-the-question> erişim tarihi, 23 Mayıs 2019.

Xeyrulla, Xeyal, (2016), “20 NOYABRYA 1991 — UNICHTOZHENIYE VERTOLETA MI-8” <https://ochagsamara.wordpress.com/2016/11/20/20-noyabrya-1991-unichtozheniye-vertoleta-mi-8/> erişim tarihi, 17 Haziran 2019

Zarbaliyeva, K. (2011), “Əli Həsənov: Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün Ermənistanla təzyiqlər artırılmalıdır”
<https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1904656.html> erişim tarihi, 24 Kasım 2019.

Zardüş Alizade: russkaya fabrika etnoterritorialnıx konfliktov”,
<https://minval.az/news/123586222> erişim tarihi, 11 Haziran 2019.

Zenian, David, (1 Kasım 1999), “Greek-Armenian Relations: Independence Opens A New Era Greece” <https://agbu.org/news-item/greek-armenian-relations-independence-opens-a-new-era-greece/> erişim tarihi, 23 Mayıs 2019.

Zeynalova, Vefa, (18 Ocak 2016), “Azerbaijanis Struggle After Currency Devaluation”
<https://iwpr.net/global-voices/azerbaijanis-struggle-after-currency> erişim tarihi, 12 Mayıs 2019.

EKLER

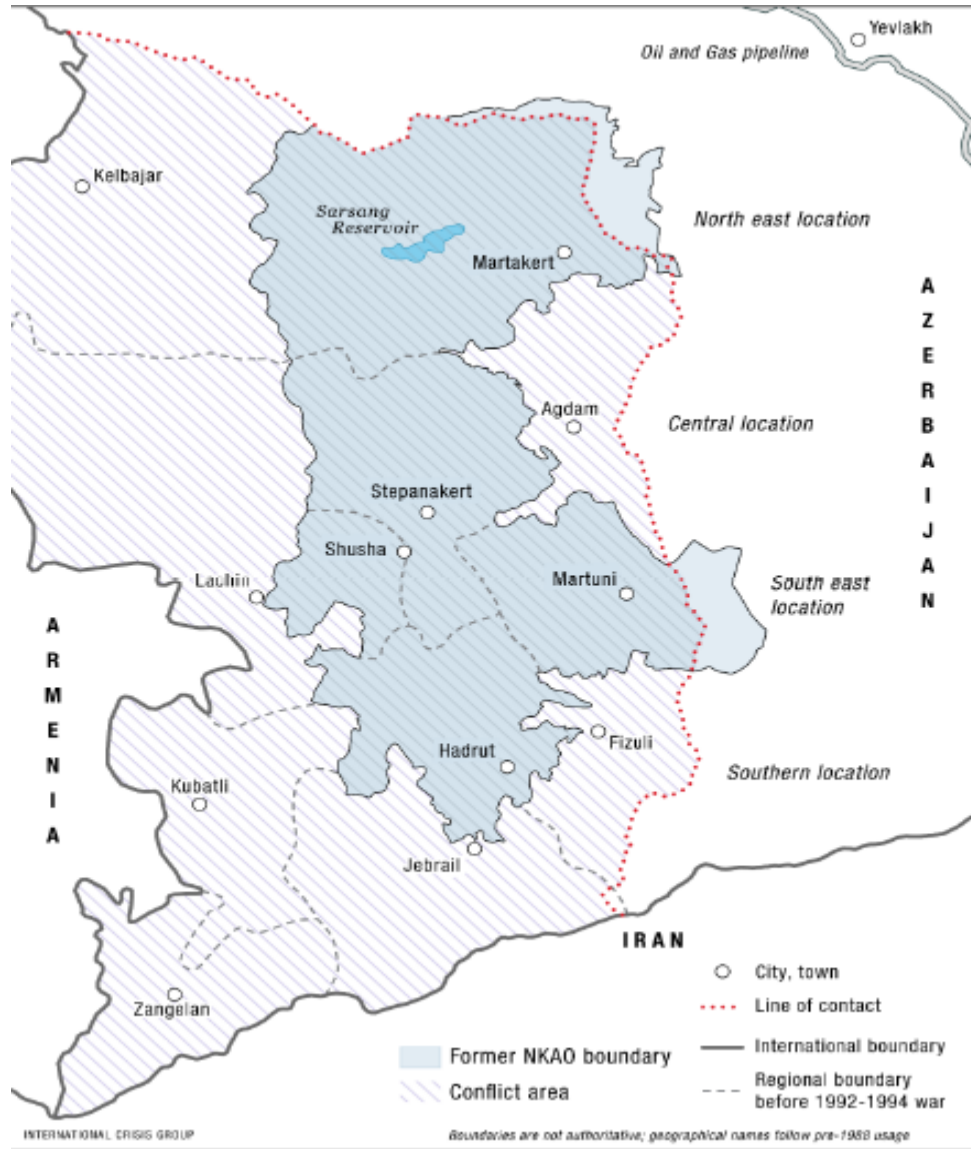
Ek 1: Bölgesel Bağlamda Çatışma Bölgesinin Geniş Haritası

- Ermenistan-Azerbaycan sınırı ve Temas-Hattı
- Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)
- Dağlık Karabağ'a Komşu, Ermeni Tarafının Kontrolündeki Azerbaycan Toprakları

Kaynak: "The Nagorno-Karabakh Conflict: A Visual Explainer",
https://www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer?fbclid=IwAR0QXGhnJRCBg_Xf14jl5mjeoD_x999Uo8dWp25ZBzVaiRFMvr70ovwrwS4
erişim tarihi, 9 Ocak 2020

EK 2: Çatışma Bölgesinin Haritası

Kaynak: International Crisis Group, (2019), "Digging out of Deadlock in Nagorno-Karabakh", Europe Report no 255, s 24-25. <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/255-digging-out-of-deadlock.pdf> erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

EK 3: Fiili Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin Arazisi Ve İdari Birimleri

Not: Bu harita hiçbir siyasi amaç gütmemekte, sadece bilgilendirme amaçlıdır.

EK 4: Toptan Çözüm Önerisi

Comprehensive agreement on the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict
Co-Chairs of the Minsk Group of the OSCE

Preamble:

The Sides, recognizing fully the advantages of peace and cooperation in the region for the flourishing and wellbeing of their peoples, express their determination to achieve a peaceful resolution of the prolonged Nagorny Karabakh conflict. The resolution laid out below will create a basis for the joint economic development of the Caucasus, giving the peoples of this region the possibility of living a normal and productive life under democratic institutions, promoting wellbeing and a promising future. Cooperation in accordance with the present Agreement will lead to normal relations in the field of trade, transport and communications throughout the region, giving people the opportunity to restore, with the assistance of international organizations, their towns and villages, to create the stability necessary for a substantial increase in external capital investment in the region, and to open the way to mutually beneficial trade, leading to the achievement of natural development for all peoples, the basis for which exists in the Caucasus region. Conciliation and cooperation between peoples will release their enormous potential to the benefit of their neighbours and other peoples of the world.

In accordance with these wishes, the Sides, being subject to the provisions of the UN Charter, the basic principles and decisions of the OSCE and universally recognized norms of international law, and expressing their determination to support the full implementation of UN Security

Council Resolutions 822, 853, 874 and 884, agree herewith to implement the measures laid out in Agreement I in order to put an end to armed hostilities and re-establish normal relations, and to reach an agreement on the final status of Nagorny Karabakh, as laid out in Agreement II.

Agreement I – The end of armed hostilities The Sides agree:

I. To reject the use of armed force to resolve disputes between them, including disputes arising in connection with the present Agreement.

II. To withdraw armed forces in two stages:

In the first stage forces positioned along the current line of contact to the east and south of Nagorny Karabakh will be withdrawn kilometres to lines agreed in Appendix I of the High Level Planning Group recommendations, with the aim of securing conditions for the deployment of a forward detachment of international OSCE forces in a militarily secure buffer zone, separating the Sides along this line and guaranteeing security for the second stage of withdrawal.

At the second stage forces will be withdrawn in accordance with the timetable agreed in Appendix I, as follows:

A. The armed forces of Armenia will be withdrawn to within the borders of the Republic of Armenia.

B. The armed forces of Nagorny Karabakh will be withdrawn to within the 1988 borders of the Nagorny Karabakh Autonomous Oblast (NKAO; with the exceptions detailed below in Clauses VIII and IX).

C. The armed forces of Azerbaijan will be withdrawn to positions agreed in Appendix I on the basis of the High Level Planning Group's recommendations

Heavy weaponry will be withdrawn further to positions agreed in Appendix I on the basis of the High Level Planning Group's recommendations and subject to conditions of transparency and accountability.

D. Upon the completion of withdrawal the buffer zone will be located as indicated in the map shown in Appendix I, along the 1988 borders of the NKAO and the northern part of the Armenian- Azerbaijani border.

III. That territories released as a result of the withdrawal of armed forces will form a division zone, in which OSCE peacekeeping forces will implement monitoring of security conditions in conjunction with a Permanent Joint Commission. Neither side

will be permitted to introduce its forces into this zone except by permission of OSCE peacekeeping forces and the Permanent Joint Commission in accordance with the implementation of Appendix II, in which agreed subdivisions are envisaged for customs services, demining and civil police force functions. The Sides agree not to carry out any military flights over the division zone and buffer zone.

IV. To cooperate with the deployment of international OSCE peacekeeping forces in the buffer zone in order to guarantee security in conjunction with the Permanent Joint Commission. OSCE peacekeeping forces will consist of forces appointed by the OSCE, whose mandate will be defined by UN Security Council resolution and renewed on the recommendation of the OSCE Chairman- in-Office.

V. To implement the return of displaced persons to their original places of permanent settlement in the division zone. OSCE peacekeeping forces in conjunction with the Permanent Joint Commission will observe the security conditions for the returning population and provide guarantees to all Sides regarding the observance of demilitarization in this zone.

VI. That simultaneously with the withdrawal of armed forces measures will be implemented aimed at the restoration of roads, railways, electricity transmission lines and connections, trade and other relations, including any other actions implied in the achievement of these goals. The Sides guarantee the free use of these connections for all, including ethnic minorities, and guarantee the latter access to their ethnic groups located in other parts of the region. Each Side pledges to remove all blockades and to allow the passage of goods and people to all other Sides. Armenia and Azerbaijan guarantee the free and safe rail connection between their territories, including the Baku-Horadiz-Meghri-Ordubad-Nakhichevan-Yerevan route.

VII. To cooperate with the International Committee of the Red Cross and the United Nations High Commission for Refugees and other international humanitarian organizations to secure the return of all persons detained as a result of the conflict, ascertainment of the fate of those disappeared without trace and the repatriation of all

remains.

VIII. In relation to the following measures concerning the Lachin corridor:

A. Azerbaijan will lease the corridor to the OSCE, which will conclude a contract on the exclusive use of the corridor by the Nagorny Karabakh authorities (with exceptions envisaged for transit, explained below in Clause E).

B. The OSCE will observe security conditions in conjunction with the Nagorny Karabakh authorities.

C. The boundaries of the Lachin corridor are agreed in Appendix II with due consideration of the recommendations of the HLPG.

D. The OSCE will observe the construction of roads around the town of Lachin. Upon the completion of road construction the town of Lachin will be excluded from the Lachin corridor. It will return to Azerbaijani jurisdiction (as part of the division zone) and its former inhabitants will be able to return.

E. Permanent settlement or armed forces are not allowed in the corridor, with the exception of permitted security force contingents. Representatives of official bodies, observers and OSCE peacekeeping forces have the right of transit subject to prior notification, as do Azerbaijani inhabitants of the region in transit from the Lachin district to the Gubatly district or vice versa. Territory of the Lachin district lying outside of the corridor forms part of the division zone.

IX. With regard to the following measures, concerning the town of Shusha and the Shaumian district:

A. The Sides will withdraw their armed forces from both districts, with the exception of anti-aircraft defences manned with limited crews.

B. The local authorities will assist the deployment of observers from the Office of Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) of the OSCE.

C. Displaced persons will be able to return to their places of former permanent residence. The relevant local authorities will guarantee their security.

D. Returnees will enjoy full civil rights, including the right to form political parties. They will be appropriately represented in parliaments in Baku and Stepanakert and in the elected councils, police forces and security structures of these districts in

accordance with their proportional share of the local population.

E. A permanent joint commission will coordinate the allocation of international aid in these locations on the basis of justice and mutual benefit of both parts of the population.

F. Inhabitants of the town of Shusha and Shaumian district will have guaranteed access to roads, connections and other communication links to the rest of Azerbaijan and with Nagorny Karabakh.

X. To establish a Permanent Joint Commission (PJC) to observe the implementation of measures foreseen in the present Agreement addressing the problems of Azerbaijan and Nagorny Karabakh. The PJC has three co-chairs: one Azerbaijani, one from Nagorny Karabakh and one representative of the Chairman-in-Office of the OSCE. The implementation of the Agreement forms the principal responsibility of the Azerbaijani and Nagorny Karabakh co-chairs; mediation and arbitration in case of dispute forms the main responsibility of the OSCE co-Chair. The PJC has the following sub-commissions: military, economic, humanitarian and cultural. The functions of the PJC and its sub-commissions are laid out in Appendix II.

XI. To re-establish full diplomatic relations between the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan.

XII. To establish a Bilateral Armenian-Azerbaijani Commission (BAAC), with one co-chair from the Republic of Armenia and one from the Republic of Azerbaijan. The Chairman-in-Office of the OSCE will be represented in this commission. The BAAC will work to prevent border incidents and will maintain links between the border forces and other corresponding security forces of both countries, and will observe the implementation of measures to open roads, railways, communications, pipelines, trade and other relations.

XII. The United Nations Security Council is the guarantor of the present Agreement.

XIV. The present Agreement will remain in force until the conclusion at the OSCE

Minsk Conference of a comprehensive peace agreement, which will, in part, establish permanent security and peacekeeping mechanisms replacing those foreseen in the present Agreement.

[Appendices I & II]

Agreement II – Status Preamble

The status of Nagorny Karabakh and the preservation of its original ethnic and cultural character are issues of concern for the international community, including the Republic of Armenia. Its status cannot be determined by unilateral acts of either the Azerbaijan Republic or the Nagorny Karabakh authorities. Its status will be determined according to the following parameters:

All Sides in the conflict recognize the territorial integrity of Azerbaijan and Armenia and the inviolability of their borders.

I. Nagorny Karabakh forms a state-territorial entity within Azerbaijan, and its self-determination comprises the rights and privileges laid out below, agreed between the Azerbaijan Republic and the Nagorny Karabakh authorities, approved by the Minsk Conference and incorporated into the Constitutions of Azerbaijan and Nagorny Karabakh.

II. Nagorny Karabakh and Nakhichevan have the right to free and unimpeded transport links and communications with Armenia and Azerbaijan.

III. The administrative boundaries of Nagorny Karabakh are determined on the basis of the boundaries of the former Nagorny Karabakh Autonomous Oblast (Region).

IV. Nagorny Karabakh has its own Constitution, adopted by the people of Nagorny Karabakh on the basis of a referendum. This Constitution incorporates an official agreement between the Nagorny Karabakh authorities and Azerbaijan as to the form of self-determination on the basis of the present document. Azerbaijan will introduce the

necessary changes into its Constitution to incorporate these agreements. Nagorny Karabakh has its own flag, national symbols and anthem.

V. The Constitution and laws of Nagorny Karabakh are effective on the territory of Nagorny Karabakh. The laws, rules and executive decrees of Azerbaijan are effective on the territory of Nagorny Karabakh only if they do not contradict the latter's Constitution and laws.

VI. Nagorny Karabakh independently forms its legislative, executive and judicial bodies.

VII. The population of Nagorny Karabakh elects representatives to the parliament of Azerbaijan and participates in elections for the president of Azerbaijan.

VIII. Nagorny Karabakh has the right to establish direct external relations with foreign states and international organizations in the spheres of economic relations, science, culture, sport and humanitarian issues, and to have appropriate representatives abroad for the conduct of these relations. Political parties in Nagorny Karabakh have the right to relations with political parties in other countries.

IX. Citizens of Nagorny Karabakh have Azerbaijani passports with a special stamp indicating 'Nagorny Karabakh'. Citizens of Nagorny Karabakh are not considered foreigners with regard to the laws of Armenia, they have the right to emigrate to Armenia at any time, and in case of permanent settlement in Armenia they may adopt Armenian citizenship.

X. Nagorny Karabakh comprises a free economic zone with the free circulation within it of currencies.

XI. Nagorny Karabakh has a national guard and police force. Citizens of Nagorny Karabakh have the right to do their military service on the territory of Nagorny Karabakh.

XII. The army, security forces and police of Azerbaijan do not have the right to enter the territory of Nagorny Karabakh without the permission of the Nagorny Karabakh authorities.

XIII. The budget of Nagorny Karabakh is formed of contributions derived from its own resources. The government of Nagorny Karabakh encourages and guarantees the investment of capital by Azerbaijani and foreign individuals and companies.

XIV. Nagorny Karabakh has a multi-ethnic character; all citizens have the right to the use of their national language in all official and unofficial contexts.

XV. The United Nations Security Council is the guarantor of the present Agreement.

Confidence building measures for the Nagorny Karabakh Conflict

As a demonstration of their will to achieve a peaceful settlement of the conflict the Sides may implement, without expectation of any further agreement, any or all of the following measures for the enhancement of trust and security:

A. Azerbaijan and Armenia may take upon themselves responsibility for the resumption of the ceasefire regime without delay along the boundary in the Ijevan-Kazakh sector. This regime, applied in 1992, included a telephone hotline connection and joint border patrols;

B. The Sides may agree on an increase in the OSCE Chairman-in-Office's observer mission, in order to implement additional monitoring in connection with Nagorny Karabakh, for example along the Armenian-Azerbaijani border in the Ijevan-Kazakh sector;

C. Dialogue with the assistance of the UN High Commissioner on Refugees and the International Committee of the Red Cross (ICRC) in order to assess humanitarian needs (for both displaced Azerbaijani populations and within Nagorny Karabakh itself). This could be implemented in agreement with either the UN High Commissioner or the ICRC;

D. The opening of weekly or daily markets in the Nagorny Karabakh region, open for

both Armenians and Azerbaijanis. This will demand the creation of border crossing points and the demining of transport routes to market places and agreement regarding the modalities of transport arrangements and rules of trade⁵¹⁰.

Note: this proposal was not accepted and signed by the parties to the conflict

⁵¹⁰ “Minsk Group proposal (“package deal””, http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_package_deal.html erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

EK 5: Aşamalı Çözüm Önerisi

Agreement on the end of the Nagorny Karabakh armed conflict Preamble

[not reproduced here – see the near-identical preamble to the ‘package proposal’]

I. The Sides reject the use of force or the threat of the use of force as a means of settling disputes between them. They will resolve disputes, including such disputes as may arise in connection with the implementation of the present Agreement, by peaceful means, in the first instance by means of negotiations, including negotiations within the framework of the Minsk Process of the OSCE.

II. The Sides withdraw their armed forces in accordance with the following provisions and the detailed discussion in Appendix 1:

A. In the first phase armed forces currently situated along the line of contact to the east and south of Nagorny Karabakh will be withdrawn to the line shown in Appendix 1 and in accordance with the timetable indicated in it, taking into due consideration the recommendations of the High Level Planning Group (HLPG), with the aim of making possible an initial deployment of multinational OSCE divisions in a militarily secure buffer zone, the separation of the Sides along this line and to guarantee security conditions for the second phase of withdrawal.

B. In the second phase forces will be withdrawn simultaneously in accordance with the timetable laid out in Appendix 1, in the following way:

(1) All Armenian forces located outside of the borders of the Republic of Armenia will be withdrawn to locations within those borders.

(2) Nagorny Karabakh forces will be withdrawn to locations within the 1988 boundaries of the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast (NKAO), with the exception of the Lachin corridor.

(3) Azerbaijani armed forces will be withdrawn to the line indicated in Appendix 1 on the basis of the HLPG’s recommendations, and will be withdrawn from all territories of Armenia.

(4) Heavy weaponry will be withdrawn to positions indicated in Appendix I on the basis of the High Level Planning Group’s recommendations, to be observed by the OSCE peacekeeping mission and subject to conditions of transparency and

accountability laid out in this Appendix.

III. Territory released as a result of this withdrawal of forces forms a buffer zone and a dividing zone, as laid out in detail in Appendix 2.

A. Upon the completion of withdrawal of armed forces the buffer zone will be located along the 1988 boundaries of the NKAO and the north and south boundaries of the Lachin corridor. The buffer zone will remain without human population and is completely demilitarized, with the exception of elements forming part of the OSCE peacekeeping mission.

B. The dividing zone is demilitarized with the exception of forces assigned to assist the work of the Permanent Joint Commission, as indicated in detail in Appendix 2, including:

- (1) Units forming part of the peacekeeping mission;
- (2) Units assigned for border patrol and demining purposes;
- (3) Civil police forces, the number and permitted weaponry of which are determined in Appendix 2.

C. In the buffer and dividing zones a no-fly zone, into which the Sides will not conduct military flights, is established under the control of the OSCE peacekeeping mission, as detailed in Appendix 2.

D. Security conditions in all districts controlled by the Nagorny Karabakh authorities after the withdrawal of forces in accordance with Article II will be guaranteed by the existing military and security structures of Nagorny Karabakh.

IV. In accordance with the decisions of the OSCE Budapest summit of 1994 the Sides invite and will assist with the deployment of multinational OSCE peacekeeping forces (PKF), which will work together with the Permanent Joint Commission (PJC) and the Armenian-Azerbaijani intergovernmental commission (AAIC) stipulated in Article 7. The PKF observes the withdrawal of armed forces and heavy weaponry, the prohibition of military flights, support of the demilitarization regime and the situation on the Armenian-Azerbaijani border, as laid out in Appendix 2. The Sides call upon the UN Security Council to adopt a resolution appropriate to these objectives for an initial period of not more than one year and to renew the status of this resolution according to

necessity as determined by the recommendations of the OSCE Chairman- in-Office. The Sides agree that the overall duration of the peacekeeping mission will be the minimum necessary relative to the situation in the region and the pace of the wider resolution of the conflict. The Sides fully cooperate with the PKF, in order to guarantee the implementation of the present Agreement and to avoid any disruption or interruption of peacekeeping operations.

V. The Sides assist the safe and voluntary return of displaced persons to their places of former permanent residence in the division zone, as laid out in Appendix 2. The PKF in conjunction with the Permanent Joint Commission observes the security conditions for the returning population, in order to provide assurances to all sides of the monitoring of the demilitarization regime in this zone. The Sides conduct negotiations on the implementation of the immediate, safe and voluntary return of all other persons, other than those covered by the present Agreement or general settlement agreement, who were displaced as a result of the conflict and tensions between Armenia and Azerbaijan since 1987.

VI. Simultaneous to the withdrawal of armed forces the Sides implement without delay measures to open roads, railways, electrical transmission and communications lines, trade and other relations, including all actions necessary to achieve this in the shortest possible time in accordance with the timetable and concrete provisions laid out in Appendix 3. The Sides guarantee the use of these connections by all, including ethnic minorities, guaranteeing the latter access to co-ethnic groups in other districts of the region. Each Side pledges to remove all blockades and to guarantee the delivery of goods and people to all Sides without obstruction. The Sides guarantee free and safe railway communications between them.

VII. The Sides cooperate fully with the International Committee of the Red Cross, the United Nations High Commissioner on Refugees and other international organizations in order to ensure the swift and secure return of all persons detained as a result of the conflict, investigation of the fate of those disappeared without trace, the repatriation of all remains and the delivery without discrimination of humanitarian and reconstruction

aid across territory under their control to regions afflicted by the conflict. The Sides cooperate with the OSCE PKF through the good offices of the Permanent Joint Commission to implement confidence-building measures.

VII. The Sides without delay establish a Permanent Joint Commission (PJC) to observe the implementation of the provisions envisaged in the present Agreement relating to the problems affecting Azerbaijan and Nagorny Karabakh. The chair of the PJC is a representative of the Chairman-in-Office of the OSCE, working with one vice-president from Azerbaijan and one vice-president from Nagorny Karabakh. The principal obligation of the PJC is to observe the implementation of the Agreement; the obligations of the OSCE Chair likewise include mediation in cases of disagreement and the sanctioning of measures taken to deal with emergency situations, such as natural disasters. The PJC has sub-commissions for military, economic, humanitarian, cultural and communications affairs. The structure, functions and other details concerning the PJC are laid out in Appendix 4.

IX. The Sides establish without delay an Armenian-Azerbaijani Intergovernmental Commission (AAIC) in order to avoid border incidents between Armenia and Azerbaijan, the conduct of communications between border forces and other security forces of both countries and the monitoring and assistance of measures to open roads, railways, communications, pipelines, trade and other relations. The AAIC has two co-chairs, one from Armenia and one from Azerbaijan. A representative appointed by the Chairman-in-Office of the OSCE forms part of the Commission. The structure, functions and other details concerning the AAIC are laid out in Appendix 5. The Azerbaijan Republic and the Republic of Armenia establish communications offices in each other's capital cities.

IX. The Azerbaijan Republic and the Republic of Armenia enter into bilateral and multilateral negotiations at the appropriate international and regional forums with the aim of securing improved security in the region, including military transparency and complete conformity with the OSCE agreement.

X. The three Sides in the present Agreement, having thus put an end to the military aspects of the conflict, agree to continue the conduct of negotiations in good faith and with the assistance of the Minsk Conference co-Chairs and other Sides invited as appropriate by the Chairman-in-Office of the OSCE, aimed at the urgent achievement of a comprehensive settlement for other aspects of the conflict, including political aspects such as the determination of the status of Nagorny Karabakh and the resolution of the problems posed in Lachin, Shusha and Shaumian; following the attainment of an agreement at these negotiations and its signing by the three above-mentioned Sides, it would be subject to recognition by the international community at the Minsk Conference, to be convened as soon as possible.

XI. Each Side fully respects the security of other Sides and their populations. The Sides pledge to develop neighbourly relations between their peoples, assisting trade and normal interrelations between them, and to refrain from statements or acts capable of undermining the present Agreement or good relations.

XII. In addition to the concrete provisions concerning peacekeeping and the monitoring of military withdrawal laid out above, and recalling the corresponding principles and obligations of the OSCE, including those expressed in the Helsinki document of 1992 and the Budapest document of 1994, using the appropriate mechanisms the OSCE observes the complete implementation of all aspects of the current Agreement and takes appropriate steps in accordance with these principles and decisions to avoid the violation of the conditions laid down in the present Agreement and opposition to it. Witnesses of the present Agreement, acting through the offices of the Permanent Council of the OSCE and the United Nations Security Council, assist in its complete implementation. In case of serious violation of the present Agreement they consult among themselves regarding necessary measures to be taken, inform without delay the Chairman-in-Office of the OSCE, the Chair of the United Nations Security Council and the Secretary-General of the United Nations, and request that the OSCE Permanent Council or the UN Security Council consider appropriate measures in this regard.

XIII. The Sides take upon themselves mutual obligations to ensure the observance of the provisions of the present Agreement, including guarantees of the security of Nagorny Karabakh, its population and returning displaced persons, and to take any necessary steps for the fulfilment of all obligations flowing from the present Agreement.

XIV. The present Agreement comes into force from the moment of its signing and ratification and remains in effect with those exceptions flowing from a comprehensive settlement mentioned in Article XI. The present Agreement can be changed, added to and abrogated by agreement of all Sides.⁵¹¹

[appendices listed]

Note: this proposal was not accepted and signed by the parties to the conflict.

⁵¹¹ “Minsk Group proposal (‘step-by-step deal’), http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_step_deal.html erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

EK 6: Ortak Devlet Önerisi

On the principles for a comprehensive settlement of the armed conflict over Nagorny Karabakh

Firmly resolved to realize the peaceful settlement of the Nagorny Karabakh conflict in accordance with the norms and principles of international law, including the principles of the territorial integrity of states and the self-determination of peoples, Armenia, Azerbaijan and Nagorny Karabakh agree the following:

I. Agreement on the status of Nagorny Karabakh

The Sides will conclude an agreement on the status of Nagorny Karabakh, which will include the following provisions:

Nagorny Karabakh is a state-territorial formation in the form of a Republic and constitutes a common state with Azerbaijan in the latter's internationally recognized borders.

Azerbaijan and Nagorny Karabakh will sign an agreement on the division of spheres of responsibility and the mutual delegation of powers between corresponding state governmental bodies, which will have the status of constitutional law.

Azerbaijan and Nagorny Karabakh form a Joint Committee, which will be composed of representatives of the presidents, prime ministers and speakers of parliament, for the determination of policy areas and activities belonging to spheres of joint jurisdiction.

In order to maintain contacts and coordinate joint activities representative missions of Nagorny Karabakh and Azerbaijan will be established in Baku and Stepanakert respectively.

Nagorny Karabakh will have the right to enter into direct external relations with foreign states in economic, trade, scientific, cultural, sporting and humanitarian fields, and with regional and international organizations associated with these fields and to have

appropriate representative missions abroad for the conduct of these relations. Political parties and social organizations in Nagorny Karabakh will have the right to establish connections with political parties and social organizations of foreign states.

Nagorny Karabakh participates in the implementation of Azerbaijan's foreign policy on issues touching upon its interests. Decisions on such issues cannot be taken without the agreement of both sides.

The government of Nagorny Karabakh may have its representatives in embassies or consular missions of Azerbaijan in foreign states, in which it has special interests, and likewise to send its experts as part of Azerbaijani delegations to participate in international negotiations, if these concern the interests of Nagorny Karabakh.

The borders of Nagorny Karabakh will correspond to the borders of the former Nagorny Karabakh Autonomous Oblast. Their possible clarification or revision can become the subject of special mutual agreements between Azerbaijan and Nagorny Karabakh.

The borders between Azerbaijan and Nagorny Karabakh will be open in both directions for the free movement of civilians. In travelling across these borders and in conducting business they will not be subject to customs duties or other tolls. The right to grant permanent residency rights will fall within the purview of the corresponding governments.

Azerbaijan and Nagorny Karabakh will not use force or the threat of force to resolve disputes between them.

In case of disputes or disagreements not overcome within the framework of the Joint Committee, the Sides may call for the consultative opinion of the OSCE Chairman-in-Office, which will be taken into consideration before the adoption of a final decision.

The status of Nagorny Karabakh will also include the rights and privileges listed below in the formulations used in the Agreement on the Status of Nagorny Karabakh, approved by the Minsk Conference.

1. Nagorny Karabakh will have its own Constitution, adopted by the people of Nagorny Karabakh by means of a referendum. This Constitution will incorporate the provisions of the Agreement on the Status of Nagorny Karabakh. Azerbaijan will introduce the appropriate changes into its Constitution to incorporate this agreement.

The terms of this Agreement or of those parts of the Nagorny Karabakh and Azerbaijan Constitutions incorporating it cannot be changed without the agreement of all three Sides.

2. On the territory of Nagorny Karabakh the Constitution of Nagorny Karabakh and its laws will have effect. The laws, regulations and executive decrees of Azerbaijan will have effect on the territory of Nagorny Karabakh only if they do not contradict the latter's Constitution and laws.

3. Nagorny Karabakh will have its own flag, national symbols and national anthem.

4. Nagorny Karabakh forms its legislative, executive and judicial bodies independently in accordance with its Constitution.

5. As personal identity documents citizens of Nagorny Karabakh will have Azerbaijani passports with a special stamp indicating 'Nagorny Karabakh'. Only the government of Nagorny Karabakh or a body authorized by it will have the right to issue such passports.

Citizens of Nagorny Karabakh of Armenian origin may emigrate to Armenia and in case of permanent settlement there may receive Armenian citizenship in accordance with the laws of that country.

6. The population of Nagorny Karabakh has the right to elect representatives to the parliament of Azerbaijan and to participate in elections for the president of Azerbaijan.

7. Nagorny Karabakh will form a free economic zone, have the right to its own currency issue, which will circulate equally with Azerbaijani currency issue, and to issue its own stamps.

8. Nagorny Karabakh will have the right to free and unimpeded transport links and communications with Armenia and Azerbaijan.

9. Nagorny Karabakh will possess a national guard (security forces) and police force, formed on a voluntary basis. These forces cannot operate outside of Nagorny Karabakh without the agreement of the government of Nagorny Karabakh.

10. The army, security forces and police of Azerbaijan will not have the right to enter the territory of Nagorny Karabakh without the agreement of the government of Nagorny Karabakh.

11. The Armenian language is the principal official language of Nagorny Karabakh, while Azeri is the second official language. Its citizens can likewise use other native languages in all official and unofficial instances.

12. The budget of Nagorny Karabakh will be composed of contributions generated by its resources. The government of Nagorny Karabakh will encourage and guarantee capital investment by Azerbaijani and foreign companies and individuals.

II. Concerning the Lachin Corridor

The question of the use of the Lachin corridor by Nagorny Karabakh for unimpeded communication between Nagorny Karabakh and Armenia is the subject of a separate agreement, if other decisions on a special regime in the Lachin district are not taken proceeding from the agreement between Azerbaijan and Nagorny Karabakh. The Lachin district must remain a permanently and fully demilitarized zone.

III. Concerning the towns of Shusha and Shaumian

The Sides agree that all Azerbaijani refugees may return to their former places of permanent residence in the town of Shusha. The appropriate authorities of Nagorny Karabakh will guarantee their security. They will enjoy equal rights with all other citizens of Nagorny Karabakh, including the right to form political parties, to participate in elections at all levels, to be elected to state legislative bodies and institutions of local government, and to work in official posts including those in law enforcement agencies.

Armenian refugees returning to the town of Shaumian will enjoy the same rights.

Inhabitants of the towns of Shusha and Shaumian will have guaranteed access by roads,

communications and other means with other parts of Azerbaijan and Nagorny Karabakh.

The authorities in Nagorny Karabakh and Azerbaijan will cooperate with the deployment and activities in the towns of Shusha and Shaumian respectively of representative offices of the Office for Democratic Institutions and Human Rights of the OSCE.

The agreement on the status of Nagorny Karabakh will be signed by the three Sides and come into force after its approval by the Minsk Conference.

IV. Agreement on Ending the Armed Conflict

The Sides agree that the Agreement on Ending the Armed Conflict will include the following provisions:

I. The Sides agree to reject the use of force or the threat of the use of force to resolve disputes between them. They resolve all such conflicts, including those that may arise in connection with the implementation of the Agreement on Ending the Armed Conflict by peaceful means, in the first instance through direct negotiations or within the framework of the OSCE Minsk Process.

II. The Sides effect the withdrawal of their armed forces in accordance with the following provisions and as laid out in detail in Appendix 1:

A. In the first phase forces deployed along the current line of contact to the east and south of Nagorny Karabakh will be withdrawn to the lines shown in Appendix 1 in accordance with the timetable indicated there, taking into consideration the recommendations of the High Level Planning Group (HLPG), with the aim of creating conditions for the initial deployment of a forward division of multinational OSCE forces in a militarily secure, temporary buffer zone, the separation of the Sides along this line and the guaranteeing of security during the second phase of withdrawal.

B. In the second phase armed forces will be withdrawn simultaneously and in

accordance with the timetable set out in Appendix 1, in the following way:

- (1) All armed forces of Armenia deployed outside of the borders of the Republic of Armenia will be withdrawn to within those borders.
- (2) The armed forces of Nagorny Karabakh will be withdrawn to within the 1988 boundaries of the Nagorny Karabakh Autonomous Oblast (NKAO), with the exception of the Lachin corridor until the achievement of an agreement on unimpeded communication between Nagorny Karabakh and Armenia.
- (3) The armed forces of Azerbaijan will be withdrawn to lines indicated in Appendix 1 on the basis of the HLPG's recommendations, and will be withdrawn from all territories of the Republic of Armenia.
- (4) Heavy weaponry will be withdrawn to locations indicated in Appendix 1 on the basis of the HLPG's recommendations, under the observation of the OSCE peacekeeping mission and in conformity with the demands of transparency and accountability laid out in this Appendix.

III. Territories released as a result of this withdrawal of forces forms a buffer zone and a division zone in accordance with the following provisions and as set out in detail in Appendix 2:

A. Upon the completion of withdrawal the buffer zone will be situated along the 1988 boundaries of the NKAO. Pending the reaching of an additional agreement it could extend along the boundaries of the Lachin district. The buffer zone remains unpopulated and fully demilitarized, with the exception of units forming part of the OSCE peacekeeping mission.

B. The division zone is demilitarized with the exception of forces permitted for the operations of the PKF in cooperation with the Permanent Joint Commission, as set out in detail in Appendix 2, including:

- (1) elements of the peacekeeping operation,
- (2) Azerbaijani border patrol and demining sub-units,
- (3) Azerbaijani civil police, numbers and permitted weaponry of which are determined in Appendix 2.

C. A no-fly zone is established in the buffer zone and division zone under the control of the OSCE peacekeeping mission, into which the Sides will not allow military flights,

as set out in Appendix 2.

D. Security in all regions controlled by the authorities of Nagorny Karabakh after the withdrawal of armed forces in accordance with Article 2 will be guaranteed by the existing security structures of Nagorny Karabakh.

IV. In accordance with the decisions of the OSCE Budapest summit of 1994 the Sides invite and assist in the deployment of multinational OSCE peacekeeping forces (PKF), which will work in conjunction with the Permanent Joint Commission (PJC) and the Armenian-Azerbaijani Intergovernmental Commission (AAIC). The PKF observes the withdrawal of armed forces and heavy weaponry, the prohibition of military flights, support of the demilitarization regime and the situation on the Armenian-Azerbaijani border, as set out in Appendix 2.

The peacekeeping mission is established in accordance with an appropriate resolution of the UN Security Council for an initial period of not more than one year and is renewed as required on the recommendation of the Chairman-in-Office of the OSCE. The Sides agree that the overall duration of the peacekeeping mission will be the minimum necessary relative to the situation in the region and the pace of the wider resolution of the conflict. The Sides fully cooperate with the PKF, in order to guarantee the implementation of the present Agreement and to avoid any disruption or interruption of peacekeeping operations.

[V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, not reproduced: near-identical to step-by-step proposal except the latter's point XI is deleted in this proposal]

XII. In addition to the concrete provisions concerning peacekeeping and the monitoring of military withdrawal laid out above, and recalling the corresponding principles and obligations of the OSCE, including those expressed in the Helsinki document of 1992 and the Budapest document of 1994, using the appropriate mechanisms the OSCE observes the complete implementation of all aspects of the current Agreement and takes appropriate steps in accordance with these principles and decisions to avoid the violation of the conditions laid down in the present Agreement

and opposition to it.

XIII. The Agreement on Ending the Armed Conflict will be signed by the three Sides and will come into effect after its approval by the Minsk Conference and ratification by the Parliaments of the three Sides.

XIV. The Azerbaijan Republic and the Republic of Armenia establish full diplomatic relations with permanent diplomatic missions at ambassadorial level after the signing of the agreements and their approval by the Minsk Conference.

XV. On Guarantees

1. The Sides take upon themselves mutual obligations to guarantee conformity with the above provisions, including guarantees of the security of Nagorny Karabakh, its population and refugees and displaced persons returning to their former places of permanent residence.

2. The UN Security Council will follow closely the implementation of the comprehensive agreement.

3. The Agreement on the Status of Nagorny Karabakh and the Agreement on Ending the Armed Conflict may be signed by the Minsk Conference co-Chairs as witnesses. The presidents of Russia, the United States and France affirm the intention of their three countries to act together to ensure the thorough monitoring of progress in the implementation of agreements and the adoption of the appropriate measures for the fulfilment of this Agreement. In case of need, the OSCE or the UN Security Council may take diplomatic, economic or, in the last instance, military measures in accordance with the UN Charter.⁵¹²

Note: this proposal was not accepted and signed by the parties to the conflict.

⁵¹² “Minsk Group proposal (‘common state deal’)”, http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_common_state_deal.html erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

EK 7: 2007 Madrid Kriterleri

1) The final legal status of NK will be determined through a plebiscite allowing the free and genuine expression of the will of the population of NK. The modalities and timing of this plebiscite will be agreed by the parties through future negotiations as described in (9). The population of NK is understood as the population of all ethnicities living in NK in 1988, in the same ethnic proportions as before the outbreak of the conflict. The formulation of the question or questions to be asked in the plebiscite should not be limited, and could cover the full range of status options.

2) During the interim period until the determination of the final legal status of NK, its inhabitants will enjoy certain rights and previliges to be specified in the Peace Agreement, in accordance with the guidelines below:

The inhabitants of NK will have the right to protect and control their political and economic viability and security within a democratic society committed to the rule of law. Their human rights and fundamental freedoms will be respected.

The inhabitants of NK will have the right to elect officials to govern NK during the interim period. These officials will exercise legislative and executive power over the internal affairs of NK, as well as provide for the establishment and maintenance of courts of law to administer justice. These officials will also be able to engage in external relations in those areas specified in the Peace Agreement.

The interim authorities of NK will be allowed observer status in the OSCE for those sessions in which issues directly related to NK are discussed. They will also have the right to seek membership in international organizations for which statehood is not a precondition.

The inhabitants of NK will be entitled to receive aid from foreign countries and international donor organizations provided that such aid intended to promote human rights, peaceful economic and democratic development, cultural and commercial ties or to meet basic humanitarian needs. They will also be able to seek foreign direct investment and access to international markets.

3) All the Azerbaijani territories around NK under Armenian control will be returned to Azerbaijan's control in stages in accordance with the guidelines below, with detailed modalities to be agreed between the parties in Peace Agreement:

The territories situated east and south of NK, as far as the southern limit of the corridor stipulated in (4), will be returned when the Peace Agreement enters into force, international peacekeeping forces (PFK) have been deployed and are operational, and

international security assurances are in place (including those of the UN Security Council).

Armenian settlers shall depart from the areas indicated above, with assistance of the international community (IC). Azerbaijani civil authorities shall reenter these areas after the deployment of the PKF and redeployment of the Armenian forces.

Armenian troops shall redeploy from Kelbajar district, with the exception of a remaining limited contingent stationed in an agreed area stipulated in the Peace Agreement.

Kelbajar district shall be placed under transitional international monitoring by an OSCE commission that will include Armenian and Azerbaijani representatives. During the transitional international monitoring of Kelbajar district, Armenian settlers shall be encouraged, with the assistance of the IC, to depart from Kelbajar district.

Azerbaijani IDPs will be allowed to return to Kelbajar district five years after entry into force of the Peace Agreement. (This period can either be extended or reduced by the joint commission described in (11), depending on the efficacy of the security assurances.

4) A corridor of an agreed width will link NK to Armenia. Until the determination of the final legal status of NK, this corridor will be maintained by the NK interim authorities under the conditions of the status quo prevailing when the Peace Agreement enters into force. After the determination of the final legal status of NK, the functioning of the corridor will be regulated taking into account NK's final status.

5) All internally displaced persons and refugees from the conflict-affected areas will have a right to return on a voluntary basis, as soon as the Office of the U. N. High Commissioner for Refugees has determined that conditions are appropriate, in the places of their former residence according to provisions to be specified in the Peace Agreement. All persons who have returned to their places of former residence will enjoy human rights and fundamental freedoms without discrimination of any kind. Inter-communal coexistence will be prompted by the parties with the support of the international community to reduce tension and normalize economic, political, and social life among ethnic Armenians and Azerbaijanis.

6) All international peacekeeping operations will be deployed immediately after entry into force of the Peace Agreement to monitor the Armenian redeployment and the demilitarization of evacuated areas. PKF units shall be drawn from nations

that volunteer troops. The selection of troops for the PKF shall be done by the parties by mutual consent. Each party has the right to veto the other's choice.

Azerbaijan will commit not to send military personnel or equipment beyond the current line of contact, with the exception of police units (in equivalent proportion with civilian population as pertains to police units currently deployed in other Azerbaijani provinces) and with the exception of border detachments and associated equipment along the Azerbaijan-Iran border (at a level equivalent to those currently maintained per kilometer along the eastern Azerbaijan-Iran border).

The sides will pledge non-use of force against each other, including in NK and around NK. The Co-Chair countries will consult with Armenia and Azerbaijan on developing bilateral as well as collective security guarantees and assurances to support the implementation of the Peace Agreement and overall security in the South Caucasus.

7) Open and unimpeded transport and communication links between the parties will be prompted throughout the region, including, in particular, direct and immediate land access for Azerbaijan to Nakhichevan and reopening of all borders and communications.

8) An International Donors' Conference convened by the International Financial Institutions, in cooperation with the Co-Chair countries, will develop a fund for demining and reconstruction of infrastructure, including roads and telecommunications in the conflict-affected areas around and inside NK.

9) Four separate working committees will be created by the parties, in cooperation with the Co-Chair countries. These committees will work on the basis of consensus and will:

Addressed the detailed modalities and the timing of a plebiscite to determine the final legal status of NK.

Work out the technicalities of the corridor on the basis of the concept described in (4).

Elaborate the modalities in Kelbajar District of the transition from the international OSCE monitoring commission to Azerbaijan's resumption of full administrative control.

Assess all remaining questions not yet dealt with in these basic principles.

10) Five years after the entry into force of the Peace Agreement, a review conference will be convened by the Co-Chair countries to assess the progress of the working committees and the overall implementation of the Peace Agreement.

11) A joint supervisory commission led by the Co-Chair countries, with members to be agreed by the parties, will settle all issues related to the implementation of the Peace Agreement.

12) The Minsk Group Co-Chair countries will be requested by the parties to witness the Peace Agreement and to affirm their intention their intention to monitor closely the implementation of the Peace Agreement and to take appropriate measures to promote compliance with the Peace Agreement.

13) The UN Security Council will be asked by the parties, with the support of the Co-Chair countries, to adopt a resolution endorsing the Peace Agreement as guarantor of its implementation and of the rights of the population of NK during the interim period until the determination of NK's final status.

14) The OSCE and UN will be asked by the parties, after consultation with the Co-Chair countries, to adopt measures in accordance with the OSCE Declaration on Principles and the UN Charter, should the need arise.

1. The parties will start work on drafting the Peace Agreement **immediately after the two Presidents' endorsement of the basic principles, witnessed by the Co-Chair s, and will conduct drafting negotiations in good faith to conclude the Agreement within 6 months.**

2. Per the Advisory Opinion of the International Court of Justice for West Sahara, 16 October 1975.

3. The references to be used will be the results of the last census organized in the Soviet Union before the outbreak of the conflict.

4. **The rights and privileges of the inhabitants of NK during the interim period will be finalized by the parties with the participation (in a form to be agreed) of NK representatives.**⁵¹³

⁵¹³ "Madrid Principles – Full Text", <https://www.aniarc.am/2016/04/11/madrid-principles-full-text/> erişim tarihi, 9 Ocak 2020.

ÖZGEÇMİŞ

Soltan MUSTAFALI, 24 Aralık 1994 tarihinde, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de doğmuştur. 2012-2016 yılları arasında, Bakü Devlet Üniversitesinin Tarih Fakültesinde Amerikan Çalışmaları bölümünde Lisans Yapmıştır. 2016-2017 öğretim yılının Bahar döneminde, TC Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisan Eğitimine Başlamıştır.